

Уруш кўрган
ақиблар

ОДИЛ ЁҚУБОВ

ОНАЙЗОР

1432
УЕ-93

ОДИЛ ЁҚУБОВ

ОНАИЗОР

Қиссалар ва ҳикоя

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи
ТОШКЕНТ – 2020

УЎК 821.512.133-3

КБК 84(5У)6

О 29

Лойиҳа раҳбари

Ҳабиб Абдуназар

Лойиҳа муаллифи ва нашрга тайёрловчи

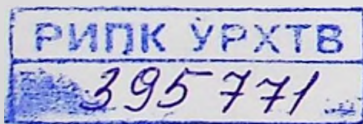
Наби Жалолиддин

Ёқубов, Одил

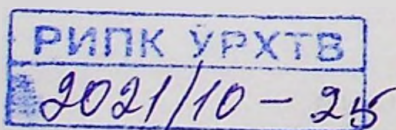
Онаизор: қиссалар ва ҳикоя / О. Ёқубов. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2020. – 336 б.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, забардаст ва ҳақсўз адиб Одил Ёқубов Ватан ҳимоясига тезроқ киришиш учун ўз ихтиёри билан ёшини бир йилга катта қилиб ёздириб, урушга кетган ва жанггоҳларда қон кечган жасоратли ижодкорлардан. Ушбу китобга унинг уруш ва уруш изтиробларидан, даҳшатларидан ҳикоя қилувчи энг сара асарлари киритилган.

Азиз ўқувчи! Улуғ адиб билан галдаги марокли суҳбат мубо-
рак бўлсин!

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5У)6

ISBN 978-9943-6450-8-0

© О. Ёқубов, 2020
© Гафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2020

ҚИССАЛАР

ҚАРНОҚ

Халқимизда “Бошқа юртда султон бўлгунча, ўз юртингда ултон бўл”, “От айланиб, козиғини топар”, деган нақл бор. Шаҳарда яшаб, беш болани бокишнинг иложи йўқ, яхши бўлсин, ёмон бўлсин, ўз юртимиз Қарноққа қайтиб боришдан бошқа чора қолмаган эди. Лекин Қарноққа қайтиб бориш ҳам осон эмас, большевик бўламан деб, қайтиб борадиган эшигингни қаттиқ ёпма, деган доно гапни эсидан чиқариб қўйган дадамлар ёшлигида кишлок фаолларига қўшилиб неча-неча шўрликларни кулок қилиб, ёстиғини қуритганлар, бу жабрдийдаларнинг авлодлари хаёт, улар нима деркин, хали? Оталарининг қилмиши, – болаларнинг емиши, деб бежиз айтмаган экан, донолар! Лекин не чора? Бизни келажакда нима қутмасин, киндик қонимиз тўкилган Қарноққа қайтиб боришдан бошқа илож йўқ эди! Шу боисдан ҳам оиламиз бошига тушган қайғули хангомалардан жиндек чекиниб, Қарноқ тўғрисида қисқагина ҳикоя қилиб бермоқчиман. Чунки бутун Ўрта Осиёга машҳур бу қадимги кишлок ҳақида айтадиган арзигулик гаплар кўп.

БОБОМЛАР

Аждодларимиз қабри сақланган ва мен туғилиб ўсган Қарноқ қишлоғи Туркистон тизма тоғларининг “думи” ҳисобланмиш Қоратоғ этагида жойлашган.

Қишлоғимиз номининг келиб чиқишини деярли ҳеч ким – на кўпни кўрган қариялар, на кишлокдан

чиққан зиёлилар аниқ билишади. Бировлар саҳройи-часига содда килиб қарноқ сўзи “корни ок” деган маънони билдиради, бунга эса у ер-бу ердаги “ок тепалар” сабаб бўлган деса, баъзи саводхон кишилар бу “чуқур илмий” изохдан мийиғларида кулишиб: “Йўқ, қарноқ сўзи қадимий араб сўзидан олинган бўлиб, “икки кир ўрталиги” деган маънони билдиради”, дейишади. Бу гапда ҳарқалай, кандайдир ҳақиқат бордек туюлади. Биринчидан, Мисрда “Қарноқ” деган жойлар, қишлоқлар анчагина. Иккинчидан, Ўрта Осиёни забт этган араб қўшинлари Қарноққача етиб келган, деган ривоятлар бор. Бу ривоятларда зикр қилинишича машҳур араб лашкарбошиси хазрат Уккоша қишлоқ яқинидаги жанглардан бирида ҳалок бўлган, жасади Қарноқдан йигирма-йигирма беш чакирим масофадаги кўркам тоғ оралиғига дафн этилган, боши эса ўша жойдаги кудукка тушиб лаҳм (ерости ғор) орқали Маккаи муқаррамадан чиққан!...

Ўйлайманки, араб лашкарбошисининг қадимги Ясси (ҳозирги Туркистон) шаҳридан 30-35 чакирим нарида, тоғ ёнбағрида жойлашган бу қишлоққа қўшин тортиб бориши бежиз эмас. Қарноқ ўша замонларда ҳам ном чиқарган, кичикроқ эса-да, донғи узоқларга кетган қалъа бўлган. Ҳарқалай, Чингизхон Сирдарё бўйидаги Сиғноқ, Ясси, Ўтрор каби улкан шаҳарларни (машҳур немис сайёҳи Мюллернинг шоҳидлик беришича, ўша замонда Сиғноқда ярим миллион аҳоли яшаган, шаҳарга Сирдарёдан сув келтирган сопол қувурлари бўлган) забт этганда унинг отлиқ хировуллари, ҳозирги тил билан айтганда, разведкачилари Қарноққа ҳам келган, аммо қалъани забт этолмаган. Баъзиларга менинг бу гапларим лоф бўлиб туюлиши мумкин, ичларида: “Ҳа, опкоч, опкочавер!”, деб кулишлари ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Аммо Қарноқ ҳақидаги бу гаплар лоф эмас, мен буларни қариялардан, қишлоғимиз-

дан чиққан баъзи тарихчи олимларнинг ҳикоялари асосидагина эмас, балки ўз кўрган-билганларимга ҳам суяниб ёзаяпман.

Масала шундаки, биз болалик пайтларимизда кўрган кишлоқ ўртасидаги иккита улкан тепага жойлашган бўлиши мумкин ва баланд пахса девор билан ўралган Қарноқ қалъасининг баҳайбат қолдиқлари ҳануз мавжуд. Ҳамма қадимий шаҳар кўрғонларида бўлганидек, Қарноқ кўрғонида ҳам ўкчилар учун кичик-кичик даричалар, бурчакларда тўплар учун қурилган буржлар бўлар, кўрғон пойидаги чуқур ҳандақлардан эса кичик бир дарё сув оқиб ётарди.

Шаҳарнинг шарқи-жанубий тарафида улкан қопқаси бўлар, қалъанинг ичида эса дўкон ва расталар жойлашган ўнларча тор кўчалар, тепалик устида бўлса бир нечта масжид ва ҳатто мадраса бинолари қад кўтарганди. Бир-бирларига қарама-қарши қурилган улкан масжидлар ўртасида катта майдон бўлиб, бу майдонларда ҳафтасига бир марта “бозор” ўтар, бу бозорда бепоён козоқ даштларидан ҳайдаб келинган мингларча қўй, қорамол, йилқи ва туялар сотилар, бутун Ўрта Осиё, айниқса, Туркистон, Чимкент, Оқ масжид (ҳозирги Қизил Ўрда) Тошкентдан келтирилган моллар устига қалъа гўзаллари тўкиган газмол ва гилам, ҳунармандлари ясаган нодир буюмлар, қимматбаҳо узук ва исирғалар, туркман чеварлари тўкиган гиламлар харидорларнинг кўзларини қамаштирар, бозор чеккасидаги пана-пастқамларда кўчқор, бедана, хўроз уруштириш авжига чиқади. Эҳтимол, бу сатрларни ўқиган кишилар: “Вожабо! Кичкина бир кишлоқда канака килиб, бунақа бозор бўлиши мумкинми, деб хайратланишлари ажаб эмас. Аммо бунинг хайратланадиган жойи йўқ. Масала шундаки, агар Қарноқ Қоратоғнинг ғарб томонида жойлашган бўлса, тоғнинг шарқ томонида машҳур Сўзоқ шаҳри жойлашган бўлиб, бу шаҳар

қозок элининг энг кўркам ва бой юрти Сари арка билан боғланган. Сўзоқ бўлса Қўқон хонлиги ва ҳатто бутун Ўрта Осиёни Қозоқ дашти билан, айниқса, Сари арка билан боғлаган улкан ва обод савдо маркази вазифасини ўтаган. Айтишларича, куз пайтлари Тошкент, Қўқон ва бошқа шаҳарлардан борган савдогарлар “бор барака!” деб бир марта қўл беришганда ўн минг қўйни сотиб олиб, Туркистон этагидан, Чимкент оша Тошкенту Қўқон бозорларига ҳайдаб кетишган. Қарноқ гарчи бу савдо йўлида бўлмаса-да, ҳарқалай, Сўзоқнинг нафаси унга ҳам тегиб турган, кишлок савдогарлари ҳам Сўзоққа ва ҳатто қозок тупроғининг гултожи – Сари арка билан ҳам муомала қилган.

Айни замонда Қарноқ атроф тевааракдаги дашт ахли учун маълум маънода маданий ва илмий марказ вазифасини ўтаган. Кўп қозок ёшлари кишлок мадрасаларида таҳсил олишган. Бу сатрларни ўқиган китобхонлар: “Қишлоқ мадрасаси? Йўғ-э, кишлокда мадраса нима қилади? Лоф ҳам эви билан-да!”, деб ўйлашлари мумкин. Ҳолбуки, бу гапда ҳеч қандай муболага йўқ. Қишлоқда иккита мадраса, 29 та масжид бўлган. Уларда Бухорода таҳсил олган чуқур илмли кишилар мударрислик ва имомлик қилишган. Улардан ташқари, кишлок ўртасидаги энг кўркам, энг серсув жойда “Эшоннинг гумбази” деб аталувчи, атрофи ўнларча хужралар билан ўралган, гумбази оқ тунука билан копланган, шифти, устун ва пештоқлари санъаткорона ўймакорлик билан нақшланиб, ноёб бўёқлар билан бўялган улкан масжид кад кўтарган. Инкилобдан кейин дастлабки йилларда ҳам нодир гўзаллиги ва салобатини йўқотмаган бу масжидда ва мадрасаларда юзларча дашт ёшлари таҳсил олган, эшон ва мударрисларга юқуниб, муридлик жандасини қийишган, мол-дунё, сурув-сурув қўй-эчки у ёқда турсин, қизларини назир қилишган. (Турмуш ўртоғимнинг бувилари ҳам боболарига назирга келтирилган

козок қизи бўлган! Жойлари жаннатда бўлсин. Ниҳоятда яхши аёл эди. Оғзидан “айланайин” сўзи аримас эди).

Мен бир нарсани кўп ўйлаганман: Сирдарё бўйидаги Ясси, Ўтрор, Сиғнок каби қадимий шаҳарлардан хийла йироқда жойлашган бу қишлоқ қандай қилиб бу даражада ривож топди? Унинг маданияти (битта қишлоқда учта мадраса, 29 масжид бўлиши, уларда Бухорода таълим олган кишилар сабоқ бериши ҳазилакам гап эмас-ку ахир!) қандай қилиб бунчалик юксак даражага кўтарилди? Аҳолиси-чи? Инқилобгача Қарноқда 7-8 минг киши яшаган, ҳозир эса, гарчи кўплар Ўзбекистон ва бошқа жойларга кўчиб кетган бўлишса-да, ўн мингдан кўпроқ одам истиқомат қилади!

Тахминимча, бунинг иккита сабаби бор. Биринчиси: ҳамиша беҳаловат яшаб, жангу жадаллардан бошлари чиқмаган шаҳарлардан овлоқ турганлиги. Дарҳақиқат, қишлоқ аҳолисининг кўпчилигини Бухоро, Самарқанд, Шош, Ўтрор ва бошқа шаҳар ва қалъалардан, у ердаги қатлу қирғинлардан зада бўлиб, бош олиб қочган қочоқлар, қувғинга учраган зодагонлар, синган савдогарлар, урушдан бош тортган сипоҳлар ташкил қилган. Масалан, қишлоқдаги энг катта уруғлардан бири “қатағон” уруғи бўлса, кексаларнинг гувоҳлик беришларича, аждодларимиз Бухоро томонлардан, тўғрироғи, Балхдан келиб қолишган эмиш! Кейинчалик батамом ўзбеклашиб кетган тожиклар ҳам қишлоқда кўпки, улар ҳам чамаси, ўша томонлардан паноҳ ва осойишталик истаб келиб қолишган.

Баъзи уруғ ва маҳаллаларнинг номлари ҳам қизиқ. Масалан, “Тариқ тешар” (ёв бостириб келганда тандирга яширинган ва бир неча вақт тариқ билан кун кўрган, яъни хатто тариқни теша оладиган устаси фаранг маъносида), “Чувуллоқ” (хоҳ яхшилик бўлсин, хоҳ ёмонлик, бутун даҳа чувуллашиб майдонга чиқишганликлари учун шундай деб аталган).

Одамларни жалб этган иккинчи ва энг муҳим сабаб – кишлоқнинг табиати. Энига уч-тўрт, бўйига беш-олти чакирим жойни эгаллаган кишлок, эхтимол, Ўрта Осиёдаги энг серсув, энг сербулок кишлоқлардан бири бўлса ажаб эмас! Болалик пайтимизда ҳар бир боғда битта булок худди декчадаги шўрвадай бикирлаб “қайнаб” турарди. Ўша пайтларда кишлок ўртасидан, сал муболаға билан айтганда, бир анҳор сув ўтар, бу анҳор “Сочтепа” деган тоғ бағридаги кишлокдан куйига қараб оккани учун шаршаралар кўп бўлиб, арик сохилида камида етти-саккизта тегирмон кишин-ёзин гувуллаб турарди.

Кишлоқ аҳли бу булоқларини муқаддас деб билар, деярли ҳамма булоқлар тепасида албатта, бирорта авлиёнинг қабри бўлар, уларга ҳамиша тавоф қилгани одамлар келишар, булоқда сув ичишга борганлар, узокда кавуш ва калишларини ечиб колдиришар, булоқка қоғоз-поғоз ташлаш у ёқда турсин, унга юзни ювиш ҳам гуноҳи азим ҳисобланарди! (кошкийди бу одатлар ҳозиргача етиб келган бўлса!)

Қадим замонларда кишлок аҳли қишда баланд девор билан ўралган қалъа ичида яшашиб, ёз фасли кент атрофидаги ерларга чикиб экин экишган, тирикчилик қилишган. Бу пайтларда кишлок атрофидаги “Сочтепа”, “Қоровултепа”, “Қизил Сангир” каби баланд қирларда отлик соқчилар туришган, узокдан, кипчок даштларидан лашкар кўринганда соқчилар гоҳо ўт ёкиб, гоҳо ноғоралар чалиб, гоҳо жўр қийкирик билан от суриб, аҳолини хатардан огоҳ қилишган, дехқонлар дарҳол ишларини йнгиштириб, қалъа томон чопишган, қопқаларни қулфлаб жон сақлашган. Қарияларнинг айтишича, бу ҳол то чор қўшинлари келиб Туркистонни забт этгунча давом этган, кейинчалик, замон тинчигач, қалъа ташқарисига кўчиб чиқишиб, боғроғ қилишган-у, тоғ ичкарисисидаги “Сочтепа” воҳасидан

тортиб, қуйидаги гўзал Шакар булок тўкайзоригача чўзилган беқнёс майдонни эгаллашган. Бу иш режа билан қилинганми, йўқми, бир нарса дея олмайман, аммо болалик пайтларимизда (қисман ҳозир ҳам) Қарнокни туташ бир боғ деса бўларди!

Энди китобхонда шундай савол туғилиши мумкин: сизнинг айтишингизга қараганда, кишлоғингизнинг номи “Қарнок”. Лекин агар унинг номи “Қарнок” бўлса, нега ҳозирги адабиётда, жумладан, Қарноқдан чиққан кўп олим ва ёзувчилар асарларида нега уни “Отабой” деб аташди? Модомики, у қадимий тарихий ном экан, ким, қачон ва қайси сабабларга кўра бу тарихий номни ўзгартирди? Шундай сирли ва чиройли номни инкор этиб, оддий ибтидоий ном қўйилди?

Бу табиий саволга жавоб бериш ҳам осон, ҳам мушкул. Бугун ҳеч кимга сир эмас: йигирманчи йилларнинг охири ва ўттизинчи йилларнинг бошида жуда кўп фаоллар, сўл инқилобчилар пайдо бўлган. (Шулар қаторида, афсуски, ўз отам ҳам бўлганки, мен бу ҳақда келгуси бобларда айтиб ўтаман.) Улар дунё микёсида дарҳол инқилоб қилиб, одамзодни дарҳол озодликка чиқаришни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйишган. Ана шундай “буюк тарихий шахслар”дан бири бизниг Отабой бўлган (унинг авлод аждоди бобокалонлари ким – ҳеч ким билмайди!)

Чамаси, инқилоб сўзининг туб маъносини ҳам тушуниб етмаган буюк синфий курашчи йигирманчи йилларнинг охирида кишлок (яъни “Қарнок”) фирка ячейкасига қотиб этиб тайинланган ва тайинланиши билан енг шимариб улуғ инқилобий ишларга киришиб кетган.

Ўша йили қурғокчилик бўлганми, бошқами, ҳарқалай, ғалла оз-моз битган-у, пахта битмаган.

Отабой кузда, ғалвирни кўтариш пайтида бундоқ чамалаб қараса, иш пачава. Ғалла плани ҳам чаток, пахта

плани ҳам. Шунда Отабой ячейканинг тўлмай қолган пахта планини тўлдириш мақсадида одамлар тилида ҳам адабиётда кўп айтилган машхур йўлни тутган: хонадонлардаги кўрпа-кўрпачаю чопонларгача чок-чокидан сўкиб, пахтасини олиб давлатга топширишга мажбур этган. Боз устига, ўз фаоллари билан ҳар кеча хонадонларга бостириб кириб, бор дон-дунларини симириб олган-у, ҳаммасини йиғиштириб, кўҳна қалъа ичидаги “баланд масжид” (кишлоқда уни “бола масжид” дейишган) деган энг катта ғиштин масжидга тўктираверган-тўктираверган! Охир пировардида халқ шу аҳволга тушганки, кўп хонадонлар учун қозон қайнатиш ҳаёт-момот масаласига айланиб қолган. Шунда юракларида кўри бор беш-олти йигит масжидга бостириб бориб, кулфни бузишган, сўнг йиғилган оломонга қараб: “ол, олавер ғаллани!” – деб эълон қилишган-у, ўзлари Отабой ячейканинг идорасига қараб йўл олишган.

Йигитлар боргунча баланд масжидда бўлган воқеани эшитган Отабой ячейка отга миниб катта кўчага чиққан. Лекин бостириб келаётган отлиқ йигитларни кўриб, отнинг бошини ён кўчага бурган, йигитлар жўр кийкирик билан унинг кетидан от солишган.

Отабой ячейканинг оти чопағон бўлган, аммо кишлоқ кўчаларини яхши билмаган келгинди шошганидан боши берк тор кўчаларнинг бирига суриб кетади. Кўчанинг охирида дарвоза бўлиб, “ташқарига” фақат шу дарвоза орқали чиқилган. Дарвоза очик бўлган. Аммо орқадаги оломоннинг ҳайқириғидан ваҳимага тушиб дарвозагача от суриб келган Отабой ячейка шошганидан бошини эгишни эсидан чиқариб кўяди-ю, шитоб билан келиб дарвоза кесакисига пешонаси билан урилади, шундай уриладики, бошининг қопқоғи учиб кетади. Табиий, шу куннинг ўзидаёқ шаҳардан қизил кўшин чиқиб, кишлоқни босади. Шошилинич равишда

инкилобий шитоб билан суд-трибуна бўлади. Трибуна бир неча кишини отишга, ўн чоғли йигитни Сибирга сургун қилишга ҳукм чиқаради.

Бир неча кундан кейин эса кўҳна Қарноққа “Содик инкилобчи” Отабой ячейка номи берилади. Шу-шу, кадимий Қарноқ ҳамкишлоқларимизнинг кўп ҳаракати, юқори идораларга ёзган кўп илтимосномаларига қарамасдан, Қарноқ-Отабой деб аталиб келяпти...

Буни афсус билан ўйларканман, менга бир аччик савол, бир чигал муаммо ором бермайди: нахот улўф инкилоб назариячилари ҳокимият тепасига камбағал келса бас, унинг онгли, инсофли, адолатли ва энг муҳими. дунёни таниган одам бўлиши шарт эмас, битта йўқсиллик сифати ўзи старли, деб ўйлашган бўлса? Нахот йўқсил ҳам, гадо ҳам одам экани ва одамга хос, нодонлик, жоҳиллик, шафқатсизлик уларга ҳам хос эканини ҳисобга олишмаган бўлса? Ахир биз ҳокимият тепасига чиқиб олган баъзи йўқсил ва камбағаллар халқимиз бошига беҳисоб кулфатлар солганини яхши биламиз ва буни очик айтаяпмиз-ку?! Бунинг энг ёркин мисолларидан бири Отабой ячейкадир!

БОБОМЛАР ВА ОДАМЛАР

Энди бобомлар хақида. Бобомлар Ёқуб шайх Исо ўғли, боя айтганимдек, кишлоқдаги 29 та масжид ва мадрасаларнинг энг нуфузлиларидан бирида сўфилик қилганлар.

Авваламбор у киши ўрта ҳол дехқон бўлганлар. Тирикчилик ҳам сўфиликдан келадиган даромад билан эмас, дехқончиликдан келадиган “кирим” билан ўтган. Инкилобгача бувамларда 20-30 таноб ер, юз элликгача қўй бўлган. Сўфилик эса у кишининг иккинчи “касби”, ҳозирги гил билан айтганда “хобби”си ҳисобланган. Шунинг учун ҳам у киши қачон ва қайси илми учун шайх унвонига му-

шарраф бўлганлар – буни ҳеч ким билмайди. Афтидан, Исломга ихлоси баланд бўлгани-ю, ниҳоятда кучли нодир овози учун одамлар у кишини “шайх” деб аташган. Айгадиларки, бувамлар ҳар субҳидам масжид мезанасига чиқиб, мусулмонларни бомдод номозига чакириб азон айтганларида у кишининг овозини қишлоқ у ёқда турсин, Қарноқдан ўттиз чакирим наридаги Туркистон ахлигача эшитган! Чамаси, шу туфайли шуҳрати ортиб, кимсан Ёқуб Шайх бўп кетганлар.

Табиийки, инқилобдан кейин, айниқса, ўттизинчи йилларга бориб, азон айтиш у ёқда турсин, намоз ўқиганлар ҳам исканжага олина бошлаган йиллари бобомлар ниҳоятда изтиробга тушиб, жуда асабийлашиб, марҳум бувимизнинг айтишларича, “баджаҳл” бўлиб қолганлар.

Ҳануз эсимда: бобомлар ўрта бўйли, миқти, коп-қора, чап кўзи қисик, ўнг кўзи жуда катта одам эдилар. Эгниларида ёқасига тугма ўрнига ип боғланган узун оқ яқтак, кенг оқ лозим, оёғига чорик кийиб, кундуз кунлари бу кенг дунёга “сиғмасдан”, кўринганга ўшқириб, асосини мушук кўринса мушук, ит кўринса ит, товук кўринса товукка отиб, оғизларидан “баччағар” сўзи тушмасдан бетўхтов сўқиниб юрардилар.

Гоҳо-гоҳо бомдод пайтлари, чамаси, азбаройи азонни соғинган чоғларида секин бокка чиқардилар. Улкан лекин бетартиб, мева дарахтларидан кўра терак, дўлана, қайрағочлар тикандек ғовлаб ўсган боғимизнинг энг хилват жойига яшириниб олиб азон айттардилар. Энди ўйласам, раҳматли чамаси, азонни дадамлардан ҳадиксираб, кўрқинкираб бошлардилар-у, авжига борганларида “хукумат эсан чиқиб” овозини баралла кўйиб юборардилар. Буни эшитган дадамлар чоғиб чиқардилар. Шунда ота-бола яъни сўфи билан ашаддий “большовоӣ” ўртасида аёвсиз жанг бошланарди. Баджаҳлликда бувамлардан қолишмайдиган дадамлар ғазабдан калт-калт титраб:

– Сен қокбош! – дердилар сансираб. – Қачон сен кашқир бўлиб улишингни кўясан? Неча марта айтдим-ку, улишингни ўчир деб, қокбош!

Бувамлар чап кўзи батамом юмилиб, ўнг кўзи косасидан чиккудек олайнб:

– Қашқирдек улимадим, азон айтдим, кофир! – дердилар ўшқириб. Азон айтиб мусулмонликни бажо келтирдим, аҳмок!

– Бажо келтиравер, келтиравер! Эрта бириси кун Сибирга жўнайсан.

– Ҳайда ўша Сибирингга! – дердилар бобомлар бутун маҳаллани ларзага солиб. Ўша Сибирингда ҳам азонимни айтиб, намозимни ўқиганим ўқиган! Букурни гўр тузатади. Отангни ўлдириб гўрга тик, кейин азонимдан қутуласан!

Дадамлар сал бўшашар ва “сиз”га ўтиб:

– Сизнинг азонингиз билан юзта кўйингизни азобини тортавериб адойи тамом бўлдим-ку! Меҳру шафкат борми, сизда?

– Сенда-чи? – дердилар бувамлар ҳамон бир кўзи юмилиб, бир кўзи косасидан чиккудай алфозда – бошингга тушгани отангдан эмас, мен айтган азонимдан эмас, худодан кўр! Қишлоқда қилган ишларингни биласанми, бебош? Фирқа бўламан деб ҳамма ёкни хонавайрон қилдинг-ку! Ал қасосу минал ҳақ. Бу кўрган кунинг ҳам оз сенга бераҳм!

Шундан кейин бири бокка, бири тоққа дегандек, ота-бола икки томонга қараб кетардилар.

Мен ҳозир кўп ўйлайман: шубҳасиз, дадамлар бу ишда ҳақ эмас. Аммо у кишининг “Сенинг азонинг билан кўйларинг сабаб адойи тамом бўлдим”, деган ноласида ҳам жон бор.

Биринчи жаҳон урушигача бобомлар ўзларига тўк миктигина дехкон ҳисобланиб, чамаси, 100–110 тача кўйи бўлган. Лекин шунга яраша оиласи ҳам катта

бўлган. Биринчи хотинидан уч ўғил, бир киз (дадамлар тўнғич ўғил, ундан кейин яна икки ўғил, бир киз кўрганлар), иккинчи хотинидан Худо яна бир ўғил, бир киз берган. Боз устига, келинлар, неваралар, эвараларни кўшса бир қозондан овқат егувчи хўрандалар сони йигирма-ўттизга бориб қолади. Аммо гап хонадоннинг катталигида ҳам эмас, гап шундаки, 16-йили илон йили бўлиб, унинг дахшати яқин-яинларгача кексаларнинг тилидан тушмас эди.

Ўша йили мудҳиш курғокчилик бўлиб, осмондан бир томчи ёмғир ёлмаган. Оқибатда ҳатто машҳур Қарнок булоклари ҳам кўз ёши чиқмаган кўрнинг кўзидай, бир томчи сув чиқмай куриб қолган. Дашти дала тугул боғларда ҳам гиёҳ битмаган, ғалла илк баҳордаёқ бошок чиқармай куйиб кулга айланган. Бунни кўрган ақллироқ бойлар молларини, айниқса, қўйларини сўйиб офтобда қуритишган, тузлаб, тарашага айлантирганлар-у, тоғ-тоғ қилиб, омборларига босаверишган.

Дадамлар ҳам бувамларга “биз ҳам шундай қилайлик, туёқларингизни барибир асрай олмайсиз, қишга кирмай кирилиб кетади”, деб кўп айтган, ялиниб-ёлворган, ҳатто оёғига йикилган. Аммо бобомлар табиатан ўжар, устига устак, ўта зикна одам, дадамнинг илтижосини инобатга олмаган. Қарабсизки, қиш кирмасданок ҳамма туёқлар очлик ва совуқдан қирғинга учраб, бобомлар кафангадого айланган-қолган. Оила шундай ночор аҳволга тушганки, бобомлардан ажралиб, уй-рўзғорини ўзи тебратмоқчи бўлган дадамлар хотини билан биттаю битта кизини боқишга илож тополмай 16-йили мардикорлик эълон қилинганда икки қўй, 2-3 қоп арпа ва жўхори ҳисобига қайси бир бойнинг ўғли ўрнига мардикорликка ёлланган.

Кейинчалик, дадамлар “халқ душмани” бўлиб қамалиб кетганларидан кейин, раҳматли ойимлар дадамларнинг ўша қаҳатчилик йилларини, айниқса, дадамларнинг мар-

дикорликдан қайтганидан кейин кўрсатган “ўйинлари”ни кўп эслаб, кўп куйиниб хикоя қилардилар:

– Бу дунёда яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам қайтар экан, болам. Даданлар ишқилиб, омон бўлсинлар, мардикорликдан комсомол бўлиб келиб, кўп ўйин кўрсатганлар. Кўп одамларни қон йиғлатган. Камбағалларни бой, бою-савдогарларни камбағал қиламан, диндорларни фош этаман, деб қанчаю-қанча шўрликларнинг уйини куйдирди. Мана, нима бўлди, вой бўлди, болам. Қилмиш-кидирмиш экан, мана ҳаммаси ўзига қайтди.

Ҳақиқатан, дадамлар нима бўлганда ҳам сўфининг ўғли эмасми, озми кўпми мадраса таълимини кўргани учунми, бошқами, мардикорликда рус тилини ўрганиб, бир-икки йил давомида чамаси, кип-қизил большевик бўлиб қайтганлар. Фақат дадамлар эмас, кишлоқдан кетган собик мардикорларнинг аксар қисми “саводи чиқиб, кўзи очилиб, камбағалнинг душмани ким – бою савдогар”, деган ақидани сувдай ичиб қайтишган.

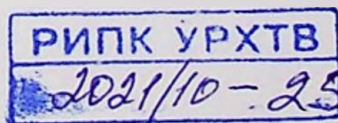
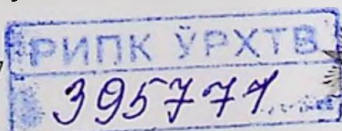
Дадамларнинг қил ўтмас бир кадрдонлари бўларди. Улар мардикорликка бирга кетишган, мусофирликнинг жафосини бир неча йил бирга тортишган, энг муҳими, у ёқдан боя айтганимдек, кип-қизил большевик бўлиб қайтишган. Қайтишган-у, бойларни гадо қилиш (гадони бой қилиш эмас, бойни гадо қилиш!) учун енг шимариб ишга тушишган. У киши ўтгиз еттинчи йили қамалган, аммо адабиётшунослар тили билан айтганда, дадамлардан фаркли ўларок, қамоқдан қутулиб чиқиб, тирик қайтган. Ўша одам (у киши ҳам оламдан ўтдилар) кўп хикоя қилгувчи эди.

“Бизларни мардикорликка олишни Николайнинг миясига ким қуйди-ю, Оқпошшо бу гапга қандай кирди – қанча ўйламай, бунинг тагига сира етолмайман. Сабаб: биздан бесавод, авом, ҳовлисида нарига чиқмаган содда-ғўр одамлар Оқпошшога нима ҳам қилиб

берарди? Ўзиям шундай бўлди. Бизни мардикорликка олишга олишди, юкларимиз, от-уловларимиз, туяларимиз билан вагонларга ортиб Туркистондан жилдиришга жилдиришди-ю, у ёғи биз билан ҳеч кимнинг иши бўлмай қолди. Ит эгасини танимайдиган давр бошланди. Поездимиз ҳар разъезд, ҳар станцияда ҳафталаб туриб қолади. Қўйингки, 2-3 ойдан кейин Киев шахрига аранг етиб бордик.

Бунгача уйдан олган толқон дейсизми, туршак-муршак дейсизми, ҳаммасини еб, тўрва-халталарни ялаб-ямлашга ўтдик. Киевда қилган ишимиз шу бўлдики, Днепр дарёсидан шахардаги ҳарбий казармаларга ўтин ташиймиз. Бошимизда салла, бурк, кирғизча қалпок, оёқларимизда чорик, маҳси-калиш, эгнимизда қора чопон-у, этаклари ер супурган тўп, туя етаклаб Киев кўчаларидан ўтганимизда биз “ёввойиларни” кўргани бутун шахар уйларидан кўчиб чиқар, 10-12 яшар болачалар кийкиришиб, ҳуштак чалишиб токи казармага етиб олгунимизча мазах қилиб кузатиб боришарди. Э, болам, не балоларни кўрмади бу бош?”

Ўша одамнинг айтишича, Киевдан кейин мардикорларни, чамаси, Белоруссиянинг Берянк вилоятига элтиб қўйишган, тўғрироғи, ўша вилоят ўрмонзорларига олиб бориб ташлашган. Энди дунё кўрмаган шўрлик авом мардикорларнинг холларини бир кўз олдингизга келтириб кўринг-а? Илик иклимда, бирда оч, бирда тўк бўлса ҳам, ўз юрти, ўз элида меҳр-оқибатли муҳитда ўсиб-унган соддадил йигитларга бошда бу чексиз-чегарасиз қарағайзор ўрмонлари, тилни тушунмаган нотаниш халқ, тизза бўйи қор ва унинг совуғи – нақадар даҳшатли туюлганини тасаввур қилиш қийин эмас. Аммо сал ўзларига келиб, у ёқ-бу ёққа қарашса, бу қоронғи ташландик жойларда ҳам аллақандай нур, аллақандай яхши инсонлар борлиги маълум бўлади.

жабр кўрган жабрдийдалар турнакагор бўлиб келиша-
верган:

– Ҳой, шайх (ёки ҳой Эшон бува!) канака одам бўп
чикди, бу ўғлингиз? Хонавайрон килди хаммани! На
рахм-шафқатни биледи! На Худони танийди! Бундок
асонгиз билан туртиб, инсофга чакириб кўйинг-да зурри-
ёдингизни, шайх бува!

Одамларнинг бобомлардан зурриёдингизни асонгиз
билан туртиб, жировини тортиб кўйинг-да, деб ёлвориш-
лари бежиз эмас. Бувамлар “кимсан, Ёкуб шайх” номи-
ни олиб, гердайиб юрган пайтларида ўша машхур асоси
билан нафақат ўз зурриёдлари, балки ман-ман деган не-
не зўравонларни ҳам бошларини ёриб, инсофга келтириб
кўярканлар.

Раҳматли волидамиз кўп гапиргувчи эдилар. “Бу хо-
надонга энди келин бўлиб тушган йилларим. Даданглар
Худонинг берган куни кечаси улфатчилик қилибми-е, ки-
мор ўйнабми-е, дайдиб-дайдиб сахармардон қайтардилар.
Ўзлари уйкуга кетар-кетмас ҳовлида бувангнинг хайки-
шиги эшитиларди.

– Тагин ўйнаб, тонготар қайтдингми, баччағар?

Мен, ўн олти яшар уятчанг келинчак, апил-тапил ўр-
мдан туриб, мурсагимга ёпиниб бир бурчакка тикилиб
ардим.

Бобонг раҳматли асосини дўқиллатиб уйга кириб ке-
ди-да, бошини кўрпага ўраб олган дадангни асоси би-
тасир-тусур дўппослаб кетардилар.

— Қачон сен ҳам одам бўласан, такасалтанг? Ана,
ан кичик иниларинг ҳўкизларини етаклаб далага ке-
ди. Сен бўлсанг ҳамон молдай ағанаб ётибсан! – бо-
ғар шундай деб асоси билан дадангни гурсиллатиб
айверар эдилар, савалайверар эдилар, даданглар эса
ғали буванг жунбишга чикқан сайин кўрпасига кат-
та ўраниб ётаверар эдилар. Ёш келинчак, мен шўрлик

Ўрмонзор орасидаги бор-йўғи 5-6 та юнун хонадондан иборат митти хуторда кийим тикадиган бир яхудий қария яшар экан. Марксни сув қилиб ичиб юборган, ўн сургунни бошидан кечирган бу яхудий (ҳамма инкилобчилар яхудий бўлганининг яна бир далили!) бир-иккита чаламулла мардикорни ўз каноти остига олиб, марксизмни мияларига қўйиб, синфий курашдан дарс ўтиб, кўзларини очибди. Яхудий чолга шогирд тушиб, “сўқир” кўзлари очилган мардикорлар ичида дадамлар ҳам бор экан! Қишлоққа қайтгач, ҳамма бой ва дўкондорларни тафтиш қилиб, ҳаммани баробар гадо қилиш учун шафқатсиз ўч олиш ғояси ҳам ана ўша “Капитал”ни ёстиғи тагига қўйиб ўқийдиган яхудий чолнинг чаламулла, аммо содиқ шогирдларидан чиккан.

Улар нафақат Туркистон, балки, эҳтимол бутун Ўрта Осиёда биринчилардан бўлиб, кишлоқда “ячейка” тузишган. Гарчи бу ячейка бор-йўғи уч-тўрт кишидангина иборат бўлса-да, бир рота аскар қилолмайдиган тўполонларни қилган! Чамаси, яхудий чолдан савод чиқариб келган бу “инкилоб чавандозлари” учун конун-қоида бўлмаган. Бизда зотан, шўролар ҳукумати биз бўламиз, дейишган. Шу “ҳуқуқ” асосида бой ва дўкондорларнинг рўйхатини олишган, мол-дунёларни мусодара қилишган, умри бир йилга ҳам етмаган ҳар хил қўшчи союзлар тузишган, ҳали “хужум” ҳаракати бошланмасдан туриб, кишлоқ хотин-қизларини озод қилишган, қалъа марказидаги тўрт тарафида масжид қад кўтарган майдонга ҳамма хотин-халажни йиғишиб, юзларини очишган, паранжи ва чачвонлардан осмонўпар гулхан ёқишган, масжидларда қизил чойхоналар очишган...

Шўрлик бувамнинг аҳволини тасаввур қиламан: жонидан азиз машғулоти – азон айтишдан жудо бўлган, ҳатто намозни ҳам кўрка-писа уйда ўқийдиган бўп қолган чолга ҳар куни, айникса, кечалари қизил фиркачилардан

жабр кўрган жабрдийдалар турнакатор бўлиб келиша-
верган:

– Хой, шайх (ёки хой Эшон бува!) канақа одам бўп
чикди, бу ўглингиз? Хонавайрон қилди ҳаммани! На
рахм-шафқатни биледи! На Худони танийди! Бундок
асонгиз билан туртиб, инсофга чакириб кўйинг-да зурри-
ёдингизни, шайх бува!

Одамларнинг бобомлардан зурриёдингизни асонгиз
билан туртиб, жиловини тортиб кўйинг-да, деб ёлвориш-
лари бежиз эмас. Бувамлар “кимсан, Ёкуб шайх” номи-
ни олиб, гердайиб юрган пайтларида ўша машхур асоси
билан нафакат ўз зурриёдлари, балки ман-ман деган не-
не зўравонларни ҳам бошларини ёриб, инсофга келтириб
кўярканлар.

Раҳматли волидамиз кўп гапиргувчи эдилар. “Бу хо-
надонга энди келин бўлиб тушган йилларим. Даданглар
Худонинг берган куни кечаси улфатчилик қилибми-е, ки-
мор ўйнабми-е, дайдиб-дайдиб сахармардон қайтардилар.
Кўзлари уйкуга кетар-кетмас ҳовлида бувангнинг хайки-
риғи эшитиларди.

– Тағин ўйнаб, тонготар қайтдингми, баччағар?

Мен, ўн олти яшар уятчанг келинчак, апил-тапил ўр-
нимдан туриб, мурсагимга ёпиниб бир бурчакка тикилиб
олардим.

Бобонг раҳматли асосини дўқиллатиб уйга кириб ке-
ларди-да, бошини кўрпага ўраб олган дадангни асоси би-
лан тасир-тусур дўппослаб кетардилар.

– Қачон сен ҳам одам бўласан, такасалтанг? Ана,
сендан кичик иниларинг хўкизларини етаклаб далага ке-
тишди. Сен бўлсанг ҳамон молдай ағанаб ётибсан! – бо-
бонглар шундай деб асоси билан дадангни гурсиллатиб
савалайверар эдилар, савалайверар эдилар, даданглар эса
раҳматли буванг жунбишга чикқан сайин кўрпасига қат-
тикрок ўраниб ётаверар эдилар. Ёш келинчак, мен шўрлик

ер ёрилмас эдики, ерга кирсам, бурчакка тикилганимча нима қилишимни билмай, бу текин томошани кўриб туравардим!...

Энди ўзингиз ўйлаб кўринг: кечагина отасининг асосидан бошини кўрпага ўраб, индамай ётаверадиган бу такасалтанг бугун Россиядан кизил шапка кийиб, чарм камар такиб, ғирт кизил инқилобчи бўлиб қайтган бўлса, хатто тасбеҳидан ҳам айрилган шўрлик “Шайх” нима ҳам қила оларди. Ахир пировардида шўрлик “Эшон” ялиниб-ёлворишга ўтарди:

– Ҳой, болам! – дейди собик сўфи. – Оёғингни ўйлаб бос! Дўппи деганда бош олаяпсан, болам! Алқасосу минал ҳақ. Эрта бириси кун бу қилгуликларинг ўзингга кайтади, ўзингга бўлмаса зурриётларингга кайтади, бировларга ўтказаётган бу жабру зулмларинг!

Ҳақиқатан, бувамларнинг башорати ахир пировардида рўёбга чикди. Мен бу ерда дадамларнинг камокка олиниб, Сибирь ўрмонларида оламдан кўз юмганларини назарда тутаётганим йўқ. Гап шундаки, яҳудий марксистдан синфий курашни ўрганиб қайтган фаолларнинг фаоллиги, одамларнинг гувоҳлик беришича, шунчалик авж олиб кетганки, бир кун келиб диндорлар, бойлар ва дўкандорлар у ёқда турсин, ўртаҳол ва йўқсиллар ҳам гадонинг гадосига айланиб, фиркалар устидан юкори ташкилотларга арзу шикоятлар ёмғирдай ёғила бошлайди. Фиркалар тузган “Кўшчи союзлар” бозори касодга учраб, мингта аъзоси минг томонга тарикдай сочилиб кетади. унинг течасида фақат битта отдан тушса ҳам эгардан тушмайдиган инқилоб чавондози кайсар яҳудийнинг кайсар бир шогирди қолади!.. Ана шундай ахволда дадамларнинг кимдир жонига оро кирди-ю, у кишини САКУга ўқишга юбордилар. Аммо эндиликда САКУ ҳам ёрдам беролмайди. Рост, бир йил, ярим йил нисбатан тинч ўтган умрдан кейин дадамларнинг орқасидан юма-

лок хатлар, кечагина ундан жабр кўрган муштумзўрлар, уларнинг болалари ва болаларининг болалари ёзган имзоли ва имзосиз мактублар ёмғирдай ёғилиб бораверади. Ҳамма хатларнинг мазмуни битта : “Ижтимоий келиб чиқишини яшириб юрган синфий душман идораларингизга – САКУингизга сукилиб кириб олипти-ю, сизлар бўлса бундан беҳабар синфий хушёрликни қўлдан бериб қўйгансизлар. Билиб қўйинглар: бу одамнинг отаси инкилобгача катта бой бўлган. 200-300 бош қўйи бўлган. (Қаранг, юз бош қўй 300 бошга айланди) Инкилобдан кейин бойлигини яшириш ниятида молларини сотиб, тиллага айлантириб, ўзини камбағалликка солиб юрибди! Боз устига, отаси кишлокдаги Ислом динини тарғиб ва ташвиқ қилувчи энг катта дин пешволаридан эди. У киши жума масжидда қирк йил сўфилик қилган, ҳар сафар азон айтиб, соддадил фуқароларни намоз ўқишга чақирган. Овозининг зўрлигидан айтган азони шаҳри Туркистонгача бориб етган. Ишонмасаларингиз Туркистонга келиб, гувоҳлардан сўранг! Шу боисдан “шайх” номини олиб, авомни батамом заҳарлаб келган. Мардикорлик тўғрисида баҳоналари – шунчаки бир никоб ва сафсата. Гапимизга инонмасаларингиз комиссия юбориб, тафтиш ўтказишларингизни сўраймиз!”

Бу хатлар, худди мерганнинг ўқидай нишонга беҳато урган. Дадамлар, чамаси, дарди ичида бирда фиркадан ўчиб (кейин қайта тикланиб), бирда хайфсан билан кутулиб, аммо ишдан ҳайдалиб, кишлокка қайтиб келаверган. Кеча ўзи фош қилган душманларнинг кўзига кўринишга тоқати йўқ, токи фиркага қайта тикланмагунча ёки бирор лавозимга эришгунча кўксини ёстикка босиб ҳамма ёққа хат ёзиш билан овора, кечалари эса қўни-қўшни, кариндош-уруғ, ёшларни йиғиб, бирда “Ўтган кунлар” ва “Меҳробдан чаён”, бирда “Минг бир кеча”ни ўқиб, амаллаб вақт ўтказганлар.

Дадамлар отаси бой бўлган, инқилобгача 200-300 кўйи бор эди, деган гаплар ёлғон эканлигини, тўғрироғи, бу кўйлар илон йилида кирилиб, инқилобгачаёқ кафангадога айланиб қолганларини ва шу туфайли мардикорликка кетишга мажбур бўлганини амал-тақал қилиб тушунтира олса ҳам, сўфининг ўғли эканини, табиий, ҳеч ҳам инкор этиб бўлмас эди. Шу боисдан дадамлар отасининг сўфи бўлганини сира кечира олмас (гўё бувамлар инқилоб бўлишию диндорлар қораланишини кўра била туриб қасддан сўфиликни танлагандай!) усиз ҳам азони билан номозидан айрилиб, асосини йўқотган кўрдай, довдираб қолган шўрлик бувамлар эса дахрий фарзандининг дахрийёна куфр ишларини кечира олмаган. Ота-бола ўртасидаги жангу-жадал оймларнинг айтишича, тинимсиз давом этган.

Дадамлар қамалишидан бир-икки йил мукаддам, навбатдаги юмалок хатлардан бири сабаб ишдан ҳайдалиб, қишлоққа қайтган ва уйда юзтубан тушиб ётган отамлар билан бувамлар ўртасида бўлиб ўтган ана шундай даҳанаки жангларнинг бири сира эсимдан чиқмайди.

Мевазор боғдан кўра қалин ёввойи ўрмонзорга ўхшаб кетадиган боғимизнинг хилват жойида шохлари ҳар томонга тарвақайлаб кетган бир туп шотут ўсарди. Тарки дунёликни ихтиёр этган, ўзиям чўкиб, “бир тутамгина” бўлиб қолган бобомлар ўша тутнинг соясига эски пўстак ташлаб, кечаю кундуз тасбех ўгириб ётар, фақат таҳорат олиши зарур бўлган пайтларидагина оқсоқлана-оқсоқлана сойга тушиб, таҳорат қилиб келардилар. Бошқа пайтларда эса ўзидан анча ёш, аммо ўзидан ҳам сержаҳл ўгай бувимлар олдига “дўк” этиб кўйиб кетадиган арпа ёки жўхори гўжани ичиб, хаёлга чўмиб ётаверар эдилар.

Аммо гоҳи-гоҳида, чамаси, азбаройи худо олдидаги қарзини узиш ниятида бўлса керак, мен ва менинг

ёшимдаги уч-тўртта набираларини йиғиб, кўрка-писа “Кулху оллоху аҳад”ни ёки “Ла илаҳа иллаллох, Муҳаммадур Расулуллох”ни ёд олдиран эдилар.

Бир куни ана шундай сабоқлардан бири пайтида тўсатдан боғда бетартиб ўсган дарахтлар орасидан дадамлар чикиб келдилар.

Бобомларнинг сўфилиги сабаб ишдан хайдалиб, ўз ёғига ўзи коврилиб ётган одам, бувамларнинг “иши”ни кўриб, калтираб кетдилар-у, бургутдай бостириб келдилар:

– Сен! – дедилар, одатда, даргазаб бўлган маҳалдагидай “сенсираб”. – Сен, кокбош... қачонгача ҳали оку қорани танимаган бу норасидаларни заҳарлайсан?

Аввал бошда довираб қолган бувам сал хушини йиғиб, ўлакса товукнинг бўйнидай ингичкалашиб қолган бўйинини чўзиб удағайлай кетдилар:

– Ўзинг кофир бўлганинг етмагандек, бу гўдақларни ҳам даҳрий қилмоқчимсан, бетавфиқ! Эрта маҳшарда пулсиротдан ўтганда...

– Ҳе, маҳшар-пахшарингу пулсирот-мулсиротингни...

Дадамлар шундай деб, кўлимдан “шап” ушладилар-да, уй томон судраб кетдилар. Мен чиркиллаб йиғлаб борар эканман бувамларнинг:

– Болани чиркиратма! Оллоҳнинг қарғишига гирифтор бўласан, бетавфиқ! – деб чийиллаганини эшитдим.

Бу воқеадан сал кейин бувамлар оламдан ўтдилар. Бу маҳалда иши тағин сал “юришган” дадамлар шаҳарга кўчиб ўтган эдилар.

Мени бувамларнинг дафн маросимига олиб боришмади...

Кейинчалик, дадамлар “халқ душмани”га айланиб, камоқда беиз, бенишон кетганларидан кейин ойимлар ичидан куйиниб кўп гапиргувчи эдилар:

– Марҳум буванг жуда кўрс, жуда сержаҳл эдилар. Шундай бўлсаям, даданглар яхши қилмаганини бу-

ванг ўлганларидан кейин тушундилар, тушуниб кўп пушаймон чекдилар. Начора, сўнгги пушаймон, ўзингга душман, деганлари ҳаққи рост экан. Бировга озор берма, сира озор берма, болам. Агар озор бергудек бўлсанг бир йўлини топиб, дархол кўнглидан чиқар, болам...

Мен сўнгги йилларда, айниқса, мамлакатимизда ошкоралик ва демократия принциплари ривож топиб, ҳукукий давлат тузиш ҳаракати бошлангандан буён дадамлар билан бувамлар ўртасидаги муносабат ҳақида айниқса, узок Белоруссиядан “большовой” бўлиб қайтган мардикор йигитларнинг синфий кураш баҳона кишлокни бу қадар ағдар-тўнтар қилганлари ва бунинг туб сабаблари тўғрисида жуда кўп ўйлайман. Баъзан, кечалари уйғониб кетиб, тонг отгунча мижджа қоқмай чиқаман. Шунда ўйлай-ўйлай ўзимча бир фикрга келаман. Бунинг бир сабаби ёшлик бўлса, иккинчи сабаби – чаласаводлик, авомлик, нодонлик. Халқимизда чаламулла, деган гап бор. Аминманки, кишлокдан борганда чаласавод, аслида ғирт авом йигитлар у ёқда турсин, бу йигитларга марксизмдан сабоқ берган кекса яхудий ҳам социализм нима-ю, унга эришиш йўллари ҳақида аниқ бир тасаввурга эга бўлмаганлар (энди маълум бўлишича, революция раҳбарларининг кўпчилиги ҳам аниқ тасаввурдан йирок эканлар). Акс ҳолда, ёш дадамнинг ўз отасига кўрсатган ўйинларини қандай изоҳлаб бўлади? Албатта, биз бугун бу хатоларини озми-кўпми тушунишга, уларнинг илдизларини очишга уринмоқдамиз. Аммо менга шундай туюладики, фақат биз эмас, синфий кураш деб аталмиш ўша машъум йиллар ёт-ётни эмас ўғил отани, ота эса ўз пуштикамаридан бўлган зурриётига пичоқ ўқталган “инкилоб чавондозлари”нинг бугун кўзлари очилмоқда. Ўйлайманки, дадамлар ҳам совук, қоронғи ўрмонзорларда дарахт кесиб юрган чоғларида ёшлигида қилган

“инкилобий” ишларини кўп эслаган, эслаб афсус-надомат чеккан. Ҳарқалай, менга шундай туюлади.

ВОЛИДАМИЗ

Мен дадамлар “халқ душмани”, деб эълон қилинганидан кейин беш фарзанд билан қолган мархум волидамиз тўғрисида, ўттиз саккиз-ўттиз тўккиз яшар пайтида тирик эридан айрилиб, бахтсиз бева бўлиб қолган муштипар аёл ҳақида кўп ўйлайман, кўп эслайман. Оиламиз бошига тушган бу мислсиз мусибатга қарамай, ҳарқалай жон сақлаб қолганимиз сабаблари тўғрисида ўйлаганимда икки улуғ гап кўнглимдан ўтади.

Биринчиси. Бу дунёда ёмонлар қанчалик кўп бўлмасин, яхшилар улардан кўпроқ экан. Иккинчиси. Буюк адибимиз Абдулла Қодирий халқимизни ажриққа ўхшатади, керак бўлса, у хатто асфальтни ҳам тешиб чиқади, деган эканки, мен бу ҳикматли сўзларнинг тўғрилигини муштдеккина шу аёл тимсолида равшан кўрдим.

Тўғри, ажриқ деганда биз бошқа ҳеч бир ўсимликка кун бермайдиган, ўзи ўсган жойдан бошқа ҳамма гиёҳларни сиқиб чиқарадиган бир ўтти назарда тутамиз. Аммо улуғ адибимиз ажриқ сўзини рамзий маънода, яъни ўз ҳаёти учун тиришиб курашадиган метин иродали ўсимлик маъносида ишлатганки, бу рамзий маънога қўшилмай илож йўқ.

Мархум волидамиз бўйлари бир қаричгина, эти устихонига бориб тақалган озғингина, нимжонгина бир аёл эдилар. Дадамлар камалганларидан кейин бошланган мудҳиш гап-сўзлар, қувғин ва ҳақоратлар, моддий ва маънавий қийинчиликлар бу ёш аёлни етти буклаб, гўрга тикиши ҳам мумкин эди.

Дадамлар қамалиб Туркистондан бадарға қилинганидан кейин оиламизга нисбатан кўрилган биринчи чора —

яшаб турган уйнимиздан (қиш бўлишига карамай) хайдаб чиқаришди.

Биз яшаб турган ўша ҳовлининг этагида ҳамма хонадонлар учун ўтинхона, ҳам мол ушлайдиган оилалар учун сомонхона вазифасини ўтайдиган битта ташландик совук уй бўларди.

Бизга бўйинга тўрт-беш, энига уч-тўрт метр келадиган ўша сомонхонани бўшатиб беришди.

Ўша йили қиш кандайдир эрта тушиб, каттиқ совук бошланди. Ойимлар қаёқдандир (эхтимол, кўни-кўшнилардан бири меҳр-шафкат қилиб бергандир!) тунука печка топиб келдилар, яна кимдир, – чамаси, поччамлар бўлса керак – бир коп тошкўмир олиб келиб ташлади.

Бошга тушганини кўз кўрар, деганларидек, инсон боласи бошига тушганини кўраверар экан. Ўша серғурбат, серташвиш кунларнинг ҳам ўзига яраша катта кичик қувончлари, ёруғ жиҳатлари ҳам бўлмасдан илож йўқ. Авваламбор уйнимизда на электр, на лампа бор, ойимлар бир амаллаб пиширган шўрва-шўрангми, аталами, хуллас, худо етказган хўракни еб, коронги тушмасданок тўшакка кирамиз. Аммо чироқ йўқлигидан кўп ҳам нолимаймиз. Сабаби – тўшакка кирдик дегунча, ойимлар ҳар окшом янги эртак бошлайдилар ёхуд кеча тугамай қолган эртакни давом эттирадилар.

Бошимизга оғир кунлар тушгунга қадар волидамиз бизга эртак айтганлари ёдимда йўқ, чунки раҳматли қайси бир жиҳатлари билан дадамларга ўхшаб кетар, у киши ҳам бизни кам суйиб, кам эркалайдиган каттиққўлрок аёл эдилар. Дадамлар қамалганларидан кейин билсак... ойимлар эртакнинг кони эканлар. Бу эртакларнинг кўпчилиги ҳозир ёдимда йўқ. Мен уларни “Ўзбек халқ эртаклари” китобида ҳам учратмадим. Аммо бир нарса сира хотирамдан кўтарилмайди. Улар

аллақандай тиник нур билан йўғрилган, ўксик дилимизда ажиб тиник бир туйғу, куз офтобидай илик хислар уйғотувчи эртақлар эди. Ҳамма эртақлардагидек бу эртақларда ҳам ёвузлар мағлуб бўлиб, яхшилар, пок ниятли алплар, пахлавонлар, ботирлар хамиша ғалаба қозониб, севгилиларининг дийдорига етиб, мурад-мақсадларига эришар эдилар...

Бу эртақлардан кейин ажиб бир хис билан уйкуга кетиб, шу ёруғ туйғу билан уйғонар эдик. Шунда эрталабгача тешик-тешиқларидан қор уфуриб, митти даричалари яхлаб, хувиллаб қолган ғариб кулбамиз кўзимизга унчалик ёмон кўринмас, назаримизда, эртақлардаги яхши одамлар эшигимизни мана-мана тақиллатиб, кириб келишига инонар эдик...

Дадамлар илгари айтганимдек, уч оғайни бўлганлар. Улардан биттаси (дадамлардан кейинги укалари) ғирт авом, саводсиз, аммо ниҳоятда меҳнатқаш, заҳматқаш, умрида кетмондан бошқа нарсани кўрмай оламдан ўтган, айни замонда табиатан бениҳоя қувноқ, аскияга устаси фаранг, гапга чечан, сўз келганда отасини ҳам аямайди-ган, соддадил бир одам эди. (Бу улуғ инсон тўғрисида, насиб этса, ҳали кўп гапираман), иккинчи укалари отамиз туфайли ўқиб одам бўлган ва Ўзбекистон вилоятларидан бирида хизмат қилиб юрган, кенжатоё инилари, жойи жаннатда бўлсин, дадамлар қамалиши билан қорасини кўрсатмай дом-дараксиз кетдилар.

Дадамлар бадарға қилиниб, уйимиз бамисоли ҳамма айланиб ўтадиган гўристон каби хувиллаб қолгандан кейин чамаси, икки ҳафтача ўтгач, кеч пайт туя етаклаган бир одам пайдо бўлди. Бошига қозоқи эски бурк, устига заҳталиқ чопон кийиб, белини арқон билан боғлаб олган бу одам – дадамларнинг иккинчи укаси, бизнинг амаки-миз, боя айтганимдек, кўз очиб дунёга келибдики, боши меҳнатдан чикмаган соддадил оккўнгил одам эди.

ур кейин эшитишимча, отамиз камалганда кейин кишлокда гап бўлибди: “Палончи камалган бўлсۇн ўзи айбдордир? Аммо унинг бола-чақаларида нима гуноҳ? Бу қандай инсон, қандай ака-укаларки, оғасининг бошига иш тушганда ҳам унинг бевасию бола-чақаларидан хабар олишдан кўркиб уйида писиб ётса?”

Эсимда қолган тафсилот: ойимлар билан амаким, гўё дадамлар камалган эмас, оламдан ўтгандай, қучоқлашиб, узоқ йиғлашди. Кейин ҳасратлаша-ҳасратлаша тонг оттиришди. Сахармардон, ғира-шира коронғиликда биз чурвакаларни кўрпага ўрашди, сўнг уйда қолган-қутган юкларни туяга ортишиб, бизни юкларнинг орасига жойлаштиришди. Назаримда, осмон баробар бу туяга ойимлар ҳам ўтирдилар. Амакимлар эса эгнида ўша эски чопон, бели чилвир билан боғланган, туяни етаклаб йўлга равона бўлдик.

Қаҳратон киш. Тиззадан қор, боз устига, қор таги яхлаб, тайғанчоқ музга айланган. Амаким олиб келган туя – туяларнинг хўрози – нортуя экан. У ҳар қадамда сирғанар, бот-бот тойиб кетиб олдинги оёқларига чўқарди-ю, зорланиб бўқирар, аммо амакимнинг зуғуми билан яна даст туриб йўлида давом этарди.

Ҳар сафар нортуя музда сирпаниб бўқирганида ёхуд тойиб кетиб чўккалаб қолганида ойимлар биз чурвакаларни қучоқлаб, алланималар деб кўкка тавалло қилар, зорланиб унсиз йиғлар, лекин дарҳол ўзини қўлга олиб бизларга сув-пув бериб, тинчитар эдилар.

Шу тарзда шаҳардан сахармардон йўлга чиққан якка туя кечкурун қош қорайганда кишлокқа кириб бордик.

Кўзим илинган экан. Бир пайт аллақандай ваҳимали товушлар, сўқиниш ва ҳайқириклардан уйғониб кетдим.

Биз кишлокка кираверишдаги боғлар олдида турардик. Йўлимизни тўсган 30-40 кишилиқ оломон орасида икки отлик аёл – кейин билсам уларнинг бири, қолхоз раи-

си, иккинчиси, колхоз фирка (ўша пайтда “фирка” сўхали тазйикка учрамаган эди!) ячейкасининг котибаси эди!

Сира эсимдан чикмайди: иккала фаола аёлнинг остиридаги арғумоклар – улоқда чолгучи чинакам тулпорлардан эди! Ҳар сафар камчи еганда кишнаб, олд оёқларини кўтариб, орқа оёқлари билан ердаги музларни чилпарчин қилиб, аччиқ кишнаганларича кўкка сапчийди.

Кўкка сапчиган арғумокларнинг устида аранг ўтирган икки фаола, замон ва тақдир тақозоси билан улкан раҳбар курсисига миниб, “меҳнаткаш халқ вакили” деган ном олган икки авом, икки саводсиз, нодон ер депсинган айғирларини олдинга суриб бегуноҳ туяни боши-кўзи демай аёвсиз камчилашади. Улар шундай жунбишга келишганки, на ҳолдан тойган шўрлик норнинг, на нор устидаги ойим ва опа-сингилларимнинг зорли чиркирашига кулоқ солишади, на букчайиб, аллақандай кичрайиб қолган бечора амакимнинг юзидан, тақир бошидан тиркираб оқаётган қонга эътибор беришади. Тилларида фақат бир сўз, бир хитоб: “Халқ душманининг фарзандларига кишлоғимизда ўрин йўқ!” “Газандалар уруғига жой бермаймиз!”

Қамчиланган туя зорланиб: “бўх, бўх”лаганча дам қорда сирпаниб орқага тисарилар, дам кокиниб чўккалаб қолар, шунда туя устидаги опа ва укаларим кўрқувдан баробар чинқириб юборишар, бошидаги телпаги қаёққадир учиб кетган, қамчидан шилинган тақир бошидан оққан қон кўзига қуйилиб ҳеч нарсани кўрмай қолган амаким эса қўлидаги нўхтани қўйиб юбормай, ҳадеб туяни олдинга тортқиларди... Ойимлар рангларида ранг йўқ, тош бўлиб қотиб қолганлар!

Ниҳоят, йиғилган оломон орасидан кимнингдир:

– Ҳой, мўминлар! – деган қалтирок, аммо ўктам овози ынгради. – Эгамберди душман бўлса – душмандир! Аммо анов норасидаларнинг гуноҳи не, мусулмонлар!

Бу хитобга жавобан ҳар жой-ҳар жойдан:

– Ҳақ гап! Норасидаларда айб йўқ! Қўйиб юборинглар уларни! – деган журъатсизгина, аммо жўр овозлар эшитилди.

Кўп йиллар ўтди. Яхшими, ёмонми, Хрушчев замони келиб, пешонамизга босилган “халқ душманининг фарзандлари” деган тамға олиб ташланиб, биз ғарибларнинг елкаларига ҳам жиндай офтоб тегди.

Шунда камина ҳар сафар кишлокқа борганимда мурғак қалбимизда мудҳиш из қолдирган ўша воқеа иштирокчиларини, айниқса, биринчилардан бўлиб, “Эгамберди душман бўлса – душмандир! Аммо бу норасидаларнинг гуноҳи не, ёронлар!” – деб хитоб қилган одамни кўп сўраб-суриштирдим. Аммо орадан бир неча ўн йиллар ўтгани учунми, аниқ жавоб тополмадим. Эҳтимол, бу хитоблари учун унинг ўзи ҳам қувғинга учраб гум бўлгандир. Эҳтимол урушда ҳалок бўлиб кетгандир, ҳарқалай, излашларим, адиблар тили билан айтганда, ижобий натижа бермади. Қишлоқда уста Умрбек деган ёшликда кўп шўхликлар қилган, бир пайтлар ҳатто ўғриларга “атаман” бўлган, ўзиям алпкомат, кўп келишган одам бўларди, биров “ўша бўлиши керак” деди, биров Эрмат Юнус деган яна бир танги, чапани, гапдон одам бўларди – ўшани тахмин қилди, аммо бунинг ҳаммаси тахмин эди, холос.

Хуллас, бу хитоблардан кейин икки раҳбар, икки шаддод фаола эркакчасига сўкина-сўкина, орқага чекинишди-ю, қора қонга беланган амаким туямизни яна кишлок томон етаклади...

Йиллар ўтди... Салдан кейинок кишлок аҳлини зир титратиб, одамларни маймун мисол ўйнатган бу икки бесавод, гумроҳ аёл ишдан ҳайдалди, арғумоқларидан айрилиб, яёв юрадиган бўп қолишди, уруш йиллари эса...

Йўқ, мен: кимки онламиз бошига ёнгок чаккан бўлса, хаммаси жафосини тортди, демоқчи эмасман. Аксинча, яшин тезлигида аргумоққа миниб, яшин тезлигида ундан ағдарилган бу икки аёлнинг тақдири ҳақида ғазаб билан эмас, йўқ, аксинча, чуқур изтироб билан, афсус билан ўйлайман! Бу ғариб, бесавод ғофиллар тақдирининг аянчли интиҳоси учун ким айбдор? Ахир бу қандай инкилоб эканки, бирда халқ бошига Марксдан “М” харфини ҳам тушунмаган яхудий чолнинг чаласавод шогирдларини ўтказса, бирда Отабой ячейкадай камчисидан қон томган жоҳилларни, яна бирда одамларни қора қонга белаб, камчилашни табиий бир ҳол деб билган бояги икки нодон аёлни кўтарса. Бутун бир кишлок тақдирини, иқтисодини, деҳқонлар қисматини умрларида бир туп гул ўстирмаган шу ғофиллар кўлига топширса! Ажабо: яна ва бу етмиш йил давом этган бўлса! Мабо-до битта-яримта ишбилармон, уддабурон раис чикса – у ерда ёза-ёз! Бирда юмалок, бирда ноюмалок, бирда имзоли, бирда имзосиз хатлар бориб, етилганини етилгандай юмалатиб турган бўлса. Ажабо: шу ахволда биз яна, “Нега капиталистлардан орқада қолдик, нега улар яхши яшашади-ю, биз ҳамон қорнимиз тўймайди?” – деб ажабланамиз.

Марҳум волидамиз кўп айтгучи эдилар: сенларни бағримга босиб, туяда кишлокка кетаяпман, бир-биридан кичик, бири ош деса, бири сув, деб йиғлайдиган бу беш болани қандай боқаман деган ўйдан ваҳимага тушаман. Қишлоқда қолхоздан бошқа нима бор? Қолхозда ишлаб топганим билан устларингни бут, қорниларингни тўқ қилолманми ё баъзи оналарга ўхшаб битта-иккиталарингни детдомга бераманми, дейман ичимда. Дейман-у, юрагим орқамга тортиб кетади. Йўқ, Гулшан, дейман яна ўзимга, болаларингни иссиқ бағрингдан узиб детдомга бергунча бу дундан кўз юмиб, қора гўрга

кирганинг яхши. Опангнинг ўз уйи, ўз ташвиши бор. Каттам ҳам, ишонганим ҳам сенсан. Сени бағримга босиб, бирда Ҳазрати Хизр бувага, бирда Султонимга илтижо қиламан, авваламбор Худодан, колаверса, улардан нажот тилайман... йўқ, болажоним, Худо йўқ, деганларга инонма, инонма эмас, улардан овлок юр. Ўшанда онангнинг илтижоларию тўккан кўз ёшлари Худога борди. Қишлоққа бориб эшитсам... менинг бахтим, сенларнинг насибаларинг учун Қарноқда бўр заводи очиладиган бўпти!

Ҳа-ха, волидамиз ўша, мактабларда ишлатиладиган, кора доскаларда ок-оппоқ из қолдириб, так-так ёзадиган бўрни назарда тутганлар.

Қишлоғимизда Насриддин Афандини эслатувчи ғаройиб одамлар, дарвештабиат кишилар, оёқларини ердан узиб, осмонда учиб юрадиган хаёлпарастлар кўп бўлган.

Шулардан бири Абдураззоқ ота деган одам эди. Аслини олганда нафақат қишлоқ, балки бутун Туркистон вилояти таниган, ўзиям машҳур оксуяк зодагонлар оиласига мансуб бўлмиш (у кишининг ота-боболари қишлоқда қозилик қилганлар) новчадан келган, афандитабиат бу соддадил одам инкилобдан кейин ота-боболардан фақат битта ўлмас мерос орттириб қолган. У ҳам бўлса – қозикалоннинг ўғли, деган тамға! Аммо бу тамға унга ёпишмаган. Чунки ёшлигида ўлиб кетган отасидан на мол, на ер, на муллажиринг қолган. Боз устига, у ўзининг олижаноб хислатлари – хаёлпарастлиги, аллақандай илоҳий хаёллар суриб юриши, дарвешлиги, эзгулиги, ақл-фаросати билан ҳам Отабой ячейкаларнинг кўзига тушмай, бир чеккада қопкетган.

Айтишларича, ўттизинчи йилларда авж олган аэроплансизлик борасидаги мақолаларни кўп ўқиган бу хаёлпараст қишлоқда биринчи бўлиб ўз қўли билан аэроплан

ясаган. Сўнгра барча аҳли мўминини йиғиб, кент ичидаги энг юкори тепаларидан бирига чиқиб ўзи ясаган аэропланда “учган”, яъни ўз аэропланига ўтириб, ўзини тепадан пастга ташлаган! Табний, аэроплан чил-чил синади, ўзи эса у ер-бу ери лат еб, қўли синганини ҳисоблама-са, омон қолади. Ана шу Хўжа Насриддиннамо, дарвештабиат одам қилган кўп кашфиётлар, тоғу тошлардан “топган” кўп олтин ва кумуш конлар (“топган” сўзини кўштирноқ ичига олишимиз бежиз эмас – бу “конлар”нинг аксари, хаёлпараст дарвешнинг фатназияси яратган бойликлар экан!) орасида битта кашфиёт тўғри чиқади. У хам бўлса, қишлоқни қуршаган қирлар қаъридан у киши соф оҳак топганлар, фақат топибгина қолмасдан бу оҳакдан жуда кўп нарса, жумладан, мактаблар учун бўр ясаши мумкинлигини “исботлаб” берганлар. Хуллас, шу Хўжа Насриддин ва унинг маъмурий идораларга қарши олиб борган узок қураши сабаб қишлоқда мактаблар учун бўр ясайдиган завод очишга қарор қилинганки, бу қарор, бизнинг бахтимизга, отамиз қамалиб, қишлоққа кўчиб келган кунларимизга тўғри келган. Марҳум волидамиз бу гапдан воқиф бўлишлари билан аёл эканликларига қарамасдан бир иш қилганлар. У киши собиқ “шайх”нинг келини экани, собиқ Халқ Комиссари ва Қозоғистон темир йўли раҳбарларидан бирининг рафикаси эканини, хуллас, сохта ғурурга оид барча туйғуларни бир томонга йиғиштириб қўйиб, заводдаги энг оғир цехлардан бирига ишчи бўлиб қирганлар. Албатта, волидамизни бунга бемехр ҳаёт, бешафқат давр мажбур этган. Лекин марҳум волидамизнинг, агар илгари таъбир жоиз бўлса, иродаси ҳам, ақл заковати ҳам шундай бўлганки, у киши ака-укалари, қариндош-уруғларининг “қўй, бу ниятингдан қайт, сенинг кимсан Ёқуб шайхнинг келини бўр заводида ишлашини эшитишса, одамлар нима дейди”, деган гапларига юрмаганлар.

Заводдаги ишнинг йўриғи шундай эди: авваламбор, кир бағридаги кондан ҳар бири отнинг калласидек, пўсти қора, аммо ичи оппоқ тошлар эшакараваларда завод ховлисига олиб келиб тўкиларди. Сўнгра бу “тошлар” завод ховлисида махсус қурилган тегирмонда худди буғдой тортилгандай тортилиб, унга айланарди. Кейин бу “ун” эланар, хас-паслардан тозаланар сўнг катта дошқозонларда қайнатилиб, бамисоли аталага айлантириларди. Цехда бўр шаклида ўнта икки қатор тешикчалар ясалган оғир чўян қолиплар бўлар, қозонларда қайнатилиб, аталага айлантирилган оҳак ана шу чўян қолипларга қуйиларди. Кейин оғирлиги камидан бир пуд келадиган бу қолиплар цехдан ташқарига олиб чиқилиб, махсус супага, офтоб шувокка қатор териларди. Тахминан бир-икки соатдан кейин қолиплар “очиқиб” қурий бошлаган бўр офтобга ёзилган брезент “дастурхон”ларга ёйиб ташланар, яна бир-икки соатдан кейин эса қуёшда қотган бўр қоғоз қутичаларга жойланарди. Бу ишни, яъни ҳар бир қутичага элликтадан бўрни санаб соладиган ишни, одатда аёллар қилар, оғир чўян қолипларга “атала” қуйиб, уларни офтобга олиб чиқиб ёйишни эса эркаклар бажарар, чунки чўян қолиплар аёллар учун оғирлик қиларди. Аммо волидамиз, аёл зотидан битта ўзлари шу оғир ишда ишлардилар. Қотмадан келган, миттигина, аммо зуваласи пишиқ чайир аёл – волидамиз белларини катта тивит рўмол билан маҳкам боғлаб, энгларини шимариб, катта чўмичлар ёрдамида қозонда қайнаб турган “атала”ни чўян қолипларга ўзлари қуяр. цехдан ташқарига ҳам ўзлари ташир, бунга нафақат аёллар, ҳатто эркаклар ҳам лол қолишарди. Эркаклар бот-бот ойимларга бу ишни қўйиб, қутичаларга бўр солиш ё бошқа бирор енгил ишга ўтишни масалаҳат қилишар, аммо волидамиз маъюс қулиб: “Енгил ишга ўтсам жўжалардек беш болани ким боқадим?”, деб жавоб

берардилар. Дархакикат, кейин билсам, кутиларга бӯр солувчилар билан чӯян қолипларга бӯр куювчиларнинг иш хакида осмон билан ерча фарк бор экан. Бӯр терувчи киз-жувонлар ойига 180-200 сӯм олишса (ӯша вақтнинг пули билан, албатта), цехда ишловчилар 250-300 сӯмгача маош олишар экан.

Бир йил ўтар-ўтмас мен ҳам ўқишдан кейин тўғри заводга бориб, кутиларга бӯр солиш ишида катнашадиган бўлдим. Ойимлар цехдаги ишларидан кейин менга “ёрдамлашар”, биз кош қорайгунча 20-30, баъзан эса 50 кути бӯр терар, бу иш ҳам яна 30-40 сӯм қўшимча ҳақ олиш имконини берарди.

Завод директори, ёш рус йигити, волидамизни бу тиришқоклиги учун жуда хурмат қилар, “халк душмани”нинг рафиқалари бўлишларига қарамасдан у кишини мажлисларда мактар, ҳар хил фахрий ёрликлар билан мукофотлаб, номларини фахрий доскадан туширмас эдилар. Аммо бахтга қарши бу орада уруш бошланиб қолди-ю, мактаблар ёпилиб, чамаси, бӯрга эҳтиёж ҳам камайди чоғи, завод бӯр ясашни тўхтатиб, ҳар хил буюмлар, сунъий олма, нок, тарвузча, мушук, кучук ва бошка минг хил ўйинчоқлар ясайдиган цех очилди.

Қизик, бу сафар кутилмаганда ойимларнинг яна бир истеъдоди, санъаткорлик истеъдоди намоён бўлди. У киши эвакуация вақтида кишлоғимизга келиб қолган поляк ва яҳудий рассомларга шогирд тушиб, бир-икки ой давомидаёқ ўз ишининг устаси фаранги бўлиб олдилар. Цехдаги қизлар қора ишни қилишар, яъни ўйинчоқларни олдин ҳар хил суюк бўёқлар билан бўяшар, кейин уларга оқ бўёк бериб, офтобда қуритишар, волидамиз эса “олма ва ноклар”га тарам-тарам ранг берар, “мушук” ва “кучук”ларга кош-қўзларини, киприк ва мўйловчаларини ясаб, уларга “жон ато” қилардилар. Мен бу ишда ойимларга ёрдам берардим. Аммо қанча ҳаракат қилмай,

мўйқалам санъатини волидамиз даражасида эгаллай олмадим. Шу тарзда яна бир-бир ярим йил ўтди, кейин ўйинчокларнинг бозори касод бўлди, шекилли, завод батамом ёпилди. Лекин бу орада кичик опамлар ва мен бўйнимиз хийла чўзилиб, “одам бўлиб” колган эдик. Завод ёпилганидан кейин ҳам волидамиз унда аллақандай майда-чуйда ишлар билан шуғулланиб юрдилар, биз эса ўқинишни йиғиштириб қўйиб, кўлга бирда ўрок, бирда кетмон олиб колхозга чиқдик. Марҳум ойимлар то умрларининг охиригача кўп айтувчи эдилар: “Бахтимизга кишлокда шу завод очилиб, жонимизга оро кирди. Агар бўр завод очилмаганда, билмадим, мен сенларни қандай бокиб, қандай одам қилардим?!”

Мен эсам, ҳар сафар бу гапни айтганларида бирда заводнинг очилишига сабаб бўлган, аэроплан ихтиро қиламан деб, бир ўлимдан колган дарвештабиат, соддадил инсон – Абдураззок отани эсласам, бирда ойимларни табиат қандайдир бизга номаълум букилмас, эгилмас, синмас моддалардан яратган бу муштдек аёлни-ю, унинг метин иродасини ўйлайман. Ҳар сафар буни ўйлаганимда эса машҳур адибимизнинг ажрик ҳақидаги доно ташбеҳи ёдимга тушади.

“САКУ”НИ БИТИРГАНЛАР

Қирк иккинчи йилнинг баҳор кунларининг бирида бригадир келиб, хабар қилди: эрталаб бир гуруҳ кишлок ўспиринлари билан “Отраобод” деган жойга қўш хайдагани борар эмишман. Борадиганлар эртага сахармардон кишлок идораси олдидаги майдонга йиғилар эканмиз.

Мен ўша кунгача Отраободни кўрмаган эдим. Айтишларича, у кишлок ўн беш-йигирма чақирим куйида бўлиб, ери ниҳоятда серхосил эмиш. Айникса, ковулларининг

таърифи оламга кетган эди. Инкилобдан аввал кишлок аҳли, айникса, ерсиз камбағаллар кўкламдаёқ Отраободга кўчиб бориб, деҳқончилик қилишар, аммо инкилобдан кейин, айникса, уруш бошлангач, сабаби ожизлик, кучсизлик, Отраобод деярли эсдан чиққан эди. Ўша йили гарчи барча забардаст йигитлар илгаригидай фронтга кетган бўлса-да, колхоз раҳбарлари пичокка илинадиган ўспирилар ёрдамида Отраобод ерларини хайдаб, лалми буғдой экишга аҳд қилишибди.

Мен ўша йиллари завод ёпилганидан кейин далага чиқиб кетмон чопган, ўрок ўрган, сувчилик қилган бўлсам ҳам, ҳеч қачон қўш хайдамаган эдим. Лекин барча тенгдошларим, ёр-биродарларим билан узок даштга чиқиб, бирга-бирга ишлаш ҳақидаги хабар кўнглимга шундай ўтирдик, кечаси билан хаёл суриб аранг тонг оттирдим.

Сахармардон ойимларнинг тайёрлаб қўйган иккита тўкоч, бир ҳовуч талқони ва бир ҳовуч туршак солинган халтани елкамга ташлаб, оёғимга урушга кетган поччамдан қолган эски хром этик, эғнимга ўша пайтларда модага қира бошлаган эски фуфайка, бошимга туклари тўкилиб, чарми кўриниб қолган қуён телпакни кўндириб идорага томон равона бўлдим. Назаримда, қўш хайдаш каби оғир иш эмас, тенгдошларим билан қандайдир шўх, қувнок сайилга кетаяпман. Ойимлар “эхтиёт бўл, болам”лаб сой бўйигача кузатиб қўйдилар. Борсам, идора олдидаги майдон туя, ҳўкиз, эшак, оғир сўкалар ортилган дошқозонлар юкланган от ва эшакараваларга тўлиб кетипти. Худди менга ўхшаб, эски фуфайка йиртилиб, пахтаси чиқиб қолган қора чопон кийган 14-15-16 яшар йигитчалар йиғилишган, улар ҳам гўё оғир ишга эмас, аллақандай кўпқарига, улоққа отлангандай оғизлари қулоқларида, бир-бирлари билан олишган, курашган, осмонни бошларига кўтариб қулишган, ҳамма хушнуд.

Сал ўтмай, нимаси биландир шафқатсиз жангда тор-мор бўлиб, ғариб ахволга тушган кўшинни эслатувчи бу оломон майдонни тарк этиб, Отраобод сари йўл олди. Биров от минган, биров хўкиз, биров эшак ёки хўтик. Хуллас, четдан қараганда жуда ғалати туюлган бу “кўшин” кун бўйи йўл босиб, кун ботиб, кош қорая бошлаганда Отраободга етиб борди.

Эрталаб йўлга чиққанимизда кун очиқ бўлмаса ҳам харқалай, офтоб бир кўриниб, бир булутлар орасига яшириниб турганди. Биз йўлга чиққандан кейин ҳаво айланиб, осмонни қора булут эгаллади-ю, Отраободга яқинлашганда қор учқунлай бошлади. Аммо бизнинг ғалати қарвон йўлида мардона давом этарди.

Ортаободда қулоқ қилинган бойлардан қолган катта молхона бор экан. Молхонага қуриган шувок, пичан ва похол тўшалган бўлиб, кўрпамиз ҳам, ёстиғимиз ҳам шу похол бўлди. Қаҳратон кишларда олов кўрмаган молхона аллақачон музхонага айланган, аммо негадир кўрпа-тўшак олиш ҳеч кимнинг хаёлига келмапти.

Биздан олдин от араваларда жўнатилган дошқозонлар молхона олдига ўрнатилган, ёвшан ва қурук шувокларнинг алангаси осмони фалакка чиққан эди.

Мен шунчалик чарчаган эдимки, тўрвамдаги жўхори тўқочдан бир бурда ушатиб едим-да, уст-бошимни ҳам ечмасдан қурук пичан ва похолни каламушдек қовлаб, орасига кириб, пинакка кетдим.

Назаримда, кўзим энди илинган экан, “Ҳой, йигитлар! Туринглар, қўшга кеч қолдик, қўшга!” – деган овозлар қулоғимга чалингандай бўлди.

Кўзимни аранг очдим. Молхона ҳам зимистон эди. Эшик ўрнидаги бўшлиқда микти, серсоқол бир чол оёқларини кериб турар ва ҳадеб юкоридаги сўзларни айтиб, бақирар эди.

Йигитлар уст-бошлари, афт-башаралари сомон ва ўт-чўп, шувок ва похол орасидан эмаклаб чиқишмоқда, ко-

ронғи молхонада улар аллакандай хайбатли жониворларни эслатишарди.

Совук суяк-суягимдан ўтиб кетган экан, дир-дир титраб ўрнимдан турдим. Ташқарида дошқозонлар қайнар, бир неча жойда гулхан ёқилган эди.

Ошпаз аёллар ва яна қандайдир одамлар бизга бир косадан атала ва юпқалигидан офтоб кўринадиган, катталиги пиёланинг юзидеккина келадиган биттадан арпа нон улашишди. Овқат устида яқинда урушдан бир қўлидан айрилиб келган ёш партком ваъз айтиб, фронт учун, ғалаба учун қаҳрамонона меҳнатга чақирди.

Кеча учқунлай бошлаган қор тўхтаган. Ерда нари борса, бир энлик қор бор эди. Шунга қарамасдан уруғликни сепиб, ерни хайдашга қарор қилинди.

Менинг чекимга қўш хўкиз қўшилган сўка чиқди. Сўка жуда оғир эди. Чекимга чиққан хўкиз эса ўта қайсар эканлиги йўлдаёқ, ғалла экиладиган қир этагидаги сайхонликка етмасданок маълум бўлди. Хўкизлар бўйинтурукни гарақ-турук қилиб, бири ўнгга тортса, бири чапга тортарди. Шу ҳолатда оғир сўкани қўлдан чиқармай, хўкизларни тўғри йўлга соламан дея олиша-олиша бир пасдаёқ қора терга ботдим.

Пол бошида эрталаб бизни уйғотган қорасоқол микти чол билан яна бир неча мўйсафидлар аллақачон иш бошлаб юборишган дала чеккасидаги қоплардан этакларига буғдой солиб, уруғ сепишга киришган, биз қўшчилар иш бошлайверсак бўларди.

Микти чол хўкизларга бас келолмаётганимни кўриб:

– Ҳой, қора бола! – деб шанғиллади. – Нима бало, бўйинг дароз, иккита хўкизга қучинг етмайдими? Хипчининг қани?

Хипчин олиш менинг хаёлимга ҳам келмаган экан, лекин бир қўлимда сўка дасталари, бир қўлимда жилов хизматини ўтовчи узун арқон, хипчинни нима қилардим!

– Ма, ол! – чол уруғлик солинган коплар орасидан узун толчивик олиб, белимга кистирди. – Хўкиз – кайсар махлук! Бола ёшдан, хотин бошдан. Агар хўкизларингни бошдан ўзингга ўргатиб олмасанг ўла-ўлгунча бош бермайди булар! Сўканинг дасталарини сал баланд ушла, баланд ушламасанг, тиши ерга яхши ботмайди, яхши ботмаса уруғлик буғдой илдиз отмайди, чунки карга еб тамом килади! – Қани, чух де, кора бола!...

Кўшни “йигитлар” тўрт юз-беш юз қадам оралик қолдиришиб, иш бошлаб юборишган, эрталабки мусаффо ҳавода ёш йигитчаларнинг кулган, сўкинган, хўкизларга писанда қилган ҳайқириклари янгради.

Ер ҳайдашда илк полни тўғри олишда гап кўп. Илк пол тўғри олинса, кейин шунга қараб, иш бир текис кетаверади. Мен буни кейин тушундим, албатта. Ишга киришган чоғимда эса дам қорасоқол айтгандек, сўка дасталарини юқорирок кўтариб, унинг тишини (пичоғини) ерга чуқурроқ киритиш ҳаракатида, дам ҳамон бош бермай ўзларини ҳар томонга отаётган кайсар хўкизлар билан олиша-олиша камида беш юз қадам келадиган узун пайкалнинг охирига аранг етдим. Етдим-у, оркамдан қорасоқолнинг:

– Ҳой, дев, кора! – деб бакирганини эшитдим.

Хўкизларнинг бошини арнг буриб, оркага қарасам, мен олган биринчи пол ўқдай тўғри бўлиш қайда, илон изи бўп кетибди!

Қорасоқол алпанг-талпанг чопкиллаб келиб, қўлимдан сўкани тортиб олди.

– Девдай йигит, икки хўкизга кучинг етмаса нима килардинг кўшга чиқиб? Бу аҳволда ерни ҳаром қиласан-ку, латтачайнар!

Қорасоқол шундай деб, қўлимдан хўкизларнинг жловини тортиб олди-да, сўкани ўзи ҳайдаб кетди. Во ажабо: менга бош бермаган иккала хўкиз қорасоқолнинг

важохатидан кўркибми ё чолда бошка бир сир-асрор бор экани, ўзларини у ёқ-бу ёкка отмай, юввошгина сигирлардай сокин одимлаб кетди.

Алам ва ҳақоратдан кўзимда ёш қорасоқолнинг ортидан кокиниб-суриниб борардим. Менга айниқса, унинг “дев қора”, деган лақаби қаттиқ теккан эди. Рост, сўнгги бир йил-ярим йил давомида ойимлар ва бошка таниш-билишларнинг айтишларича, бўйим анча ўсиб, йиғит бўлиб қолганини билардим. Кеча кун бўйи эсган шамол ва қор остида афти башарам ҳам қорайиб кетган бўлса, ажаб эмас. Аммо умрида қора меҳнат қилмаган зиёли отанинг нимжон зурриёди, бўйим чўзилган бўлса-да, таним қоқсуяк, билакларимда куч йўқлигини ўзим билардим, бундан қаттиқ озор чекиб юрардим. Лекин афтидан эғнимдаги қора фуфайка бу ожизлигимни “яшириб” турарди. Шу боисдан меҳнатда пишган, бўйчан бўлмаса ҳам зуваласи пишиқ тенгдошларим орасида бир қараганда, камини жуда навқирон, забардаст кўринсам, ажаб эмас. Гап бўй-бастдан кетди, ҳикоядан жиндай чекиниб, қалбимда чуқур ва аламли из қолдирган бир воқеани эслаб ўтай.

Ўша йили кузда қолхоз меҳнат кунига бир қадок буғдой ва бир пуд-ярим пуд сабзавот берди! Шу-шу очарчиликнинг мудҳиш қора сояси ҳар хонадон эшигини тақиллата бошлади. Шунда етмишларга бориб қолган тоғамлар майда-чуйда, эски-туски кийим-кечак, рўмол-пўмол, чой-пой олиб, тоғ ортидаги қадимий Сўзоқ шаҳрига ғалла қидириб борадиган бўлдилар. Ойимлар ялиниб-ёлвориб мени ҳам тоғамларга кўшиб, уйда пичоққа илинадиган ниманки нарса бўлса ҳаммасини хуржунга жойлаб Сўзоққа жўнатдилар. Мен йўлда, тоғ оралиғи ва Сўзоқда бўлган ҳангома-лар ҳақида эзмаланиб ўтирмай, гапнинг пўстқалласига ўтаман.

Тахминан, бир ой деганда тоғам иккимиз Сўзоққа олиб борган дасмояларимизни бир-икки пуд жўхорига алмаштириб, орқага қайтдик. Сўзоқ билан Қарноқ ораси отда икки кунлик, эшакда уч кунлик йўл. Биринчи куни саҳармардон йўлга чиққан одам, эшакларни хих-хихлаб юриб, кош қорайганда тоғ ичидаги бир бекатга етиб “қуладик”.

Биз борганда бекатнинг эски, шифти ва деворлари қора қурум босган, лекин ўрдадай кенг, чархари хонаси тўрида, улкан хонтахта ортига туташган иўстакларда икки ўрис гаплашиб ўтирарди. Улардан бири — оқиш мўйловли Будённийнинг мўйловидек дикрайган. Ниҳоятда келишган, хушқад, хушсурат мўйсафид бўлиб, иккинчиси 30-35 ёшлардаги юзи ўчоқдаги оловдан қизариб кетган, кўзлари мовий, юпун кийинган қилтирик бир одам эди. Кейин билсам у поляк экан! Уруш не қўйларга солмайди одамни! Чамаси, Карпат томонлардан эвакуация қилинган бу поляк фалакнинг гардиши билан айланиб юриб-юриб, Қоратоғ орасига келиб қолибди!

Биз саломлашиб хонтахта ёнидан жой олдик. Тоғам хуржундан бир-икки тўкоч олиб, ўртага қўйди. Биз хали бир бурда нон еб ҳам улгурмаган эдик, поляк шоп мўйловли “Будённий”га юзланиб:

— Манов йигитга эътибор беринг! — деди афтидан, мени рус тилини билмайди деб ўйлаб. — Чамаси, урушдан қочиб бу ерларда яшириниб юрган қочоққа ўхшайдиёв! Мўйловига қаранг: коп-қора!

Энди чайнаб ютган нон томоғимга тикилиб қолди. “Ўзинг қочоқ! Милтиқнинг ўқидай одам, ўзинг бу тоғ орасида нима қилиб юрибсан, қилтирик? Бўғзимдан отилиб чиқишга тайёр бу хайкирикни аранг ичимга ютиб, шоп мўйловга қарадим. У ҳам оппоқ, пахмоқ қошларини чимириб, менга ўқрайиб қараб қолганди.

– Ҳа, тўғри айтасан! – деди у шеригига. – Айни фронтда фашист билан олишиб юрадиган йингит! Ҳозир бунака кочоклар кўп! Мен ўзим анов милтиғим билан (у ўртадаги устунда осиглик турган кўшоғиз милтикка ишора қилди) бунака кочоклардан нечтасини шартта отиб ташладим! Шоп мўйлов шундай деб, тўсатдан соф козок тилида тоғамга мурожаат қилди:

– Сўкишга (урушга) борадиган бу жигит бу товда не кип журипти? Қашак (кочкин) эмаспе?

Бу саволни кутмаган тоғам шўрлик, оғзидаги толқонини аранг ютиб:

– Жўк, оксоқол! – деди козок тилида. – Али (хали) ўспиринғўй бул бола! Бўйи навша демасангиз, ўзи секиншида ўқийди. Колхозда истейди. Кўрамен десангиз справкасида бор!

Ҳақиқатан, чўнтагимда ҳар эҳтимолга қарши кишлок советидан олган справка ҳам бор эди.

Шоп мўйлов қўлини силтаб:

– Ҳамма кочокда ҳам справка бор! – деб пўнгиллади. – Ишқилиб, айтганингиз рост бўсин, ўт оғаси! Бўйи дароздай йингит, агар кочок бўлса!.. Менинг кўзимга тушмасин! Справка-миправкасини суриштириб ўтирмай, қарсиллатиб отиб ташлайман!...

Шу писандадан кейин шоп мўйлов бизни батамом эсидан чиқариб, шериги билан киришиб кетди.

Китобхондан узр сўрайман. Ҳикоямдан яна жиндай чекинаман. Сўзлари кўксимни ўқдай тешиб ўтган бу шоп-мўйлов, ўз гапларига қараганда, Кубань казакларидан бўлиб, бир неча оила, ўттизинчи йиллари Сўзоққа кўчиб келишган экан. Чамаси, бадарға қилинганлардан бўлса керак, буни айтмади. Кейинроқ тоғ орасидаги серсув, серўт, сердарахт жойлардан бирига кўчиб ўтибди. Шу-шу иши юришиб, тоғ, бир дарага хўжайин бўлиб кетганлардан экан. Қасблари ғаллачилик, чўчкачилик. Уруш

бошланиб, ўғиллари фронтга кетгач, хўжаликда ишчи кучи етмай қолгани сабаб собиқ қулоқ Сўзокка бориб, дайди полякни мардикорликка олиб кетаётган экан.

Эрталаб собиқ қулоқ (эхтимол қулоқ эмасдир, мен аламиндан шундай деяётгандирман!) менга яна бир ўқрайиб қаради-да, полякни қандайдир сандик-сундуклар ортилган туясига ўтказиб, ўзи ер депсинган бўлик қора кашка айғирига миниб, биздан олдин тоғ оралиғига кириб кетди!

“Ҳа, лаънати қулоқ! – дедим ичимда, ҳамон унинг ҳакоратомуз гапларидан жиғибийрон бўлиб, – Қочокларни отгин-у, бу шўрлик полякни кул қилиб ишлатгин! Қочокларни отдим деганинг – ёлғон. Уларни ҳам кул қилиб ишлатаётгандирсан чўчқахонангда!”

Бунинг ҳаммаси кеч кузда бўлган хангома. Кўкламда, кўшда эса...

Мен қорасоқолнинг дашномларидан ер ёрилса ерга киргудек бўлиб, айна замонда, юрагимда жўш урган туғённи аранг ичимга ютиб, хўкизларни белимдаги тол хипчин билан роса саваладим-да, ишга киришиб кўрдим. Бу сафар қорасоқол айтганидек бўлмаса ҳам, харкалай йўлим анча тўғри чиқди, аммо ўзим полнинг охирига етгунча батамом қора терга ботиб сулайиб қолдим. Айниқса, полнинг охирига борганда оғир сўқани кўтарган ҳолда безовта хўкизларнинг бошини буриб, тўғри йўлга солиш амримаҳол эди. Хуллас, овқат маҳалига батамом ҳолдан тойиб, текис ерда қоқилиб қулайдиган ҳолда етдим.

Дошқозонлар яқин жойга ўрнатилган, овқатга чақирилган болалар, кўшдан эмас, қандайдир хуррам сайилдан қайтаётгандек, бир-бирлари билан йўл-йўлакай олишиб, хушнуд кийкиришиб, дошқозонга шошилишарди.

Мен ҳам хўкизларни пайкал чеккасидаги тутларга боғлаб ва олдиларига икки боғ курук пичан ташлаб, “ошхона” томон равона бўлдим.

Йигитлар, ким тагига похол тўшаган, ким бир ховуч курук пичан, ёғоч товоқларнинг катта-кичиклигига қараб, ким бир овора, ким икки овора, ёғоч карсонлардаги аталани иштаха билан хўр-хўр ичиб, пиёланинг кўзидекина нонни бир тишлашда ямламай ютиб, чакчаклашиб ётишади.

Мен ошпаз хотинлардан бири берган кулчани олдим ва аталага навбат кутиб тақир ерга ёнбошладим. Шу пайт дошқозоннинг шундок ёнида, баланд тўшалган курук пичан устида ёнбошлаб ётган ишбошимиз Топволди акага кўзим тушди. Сокол-мўйлови сап-сарик, ўзбекдан кўра кинолардаги бешафкат, баджаҳл немисларни эсга солувчи бу одам, гарчи ғирт пучук бўлмаса-да, бурни ялпоқлиги туфайли “Топиволди пучук” бўп кетган. Ўзиям ҳақиқатан қаҳри каттик одам эди. У мени кўриб, ошқора ёқтирмай бир ёвқараш қилди-ю, олдидаги гулдор ёғоч товоқдан гулдор қошиғини олиб, овқатга киришди. Унинг бу қарашидан юрагим негадир “шув” этди-ю, ойимларнинг бир гапи лоп этиб ёдимга тушди:

– “Бу дунёда яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам қайтади, болам. Бурунгилар: вафо қилган вафо топғусидир, жафо қилган жафо!” – деб бежиз айтмаганлар. Қилмиш-қидирмиш, даданг ҳам ўз қилмишидан топди. Бўлмаса... ўзи урилиб-сурилиб юрганда шу Топиволди пучукнинг укасига осилиб нима қиларди? Мана энди Топиволди пучукни кўрсам... қаёққа қочишни билмайман!”

Ойимларнинг айтишича, дадамлар сўфининг зурриёти сифатида панд еб, сўнгги марта кишлокқа қайтганларида, ўзлари қай аҳволда эканликларини ўйламай, яна эски фаоллигини бошлаб юборганлар. Бу сафар ҳар хил юлғичлар ва қаллобларга қарши кураш бошлаган дадамларнинг қаҳри мана шу Топиволди пучукнинг укасига тушган. Пучукнинг укаси колхозда ҳисобчи бўлиб ишларкан. Дадамлар, бол ушлаган бармоғини ялар, деган нақл

билан ишлари йўқ, ҳисобчининг фаолиятдан қандайдир кингир ишлар топиб, уни каматиб юборганлар. Шундан бери Топиволди пучук тўнини тескари кийиб олган, дадамлар қамалганидан кейин кўчада юзма-юз келганларида истехзоли кулиб:

– Ҳа, қандай бўлар экан? Бировга чоҳ ковлама, ўзинг кулайсан, деган боболаримиз. Мана, ўз чоҳига ўзи кулади-ку, сўфининг зурриёти! – деган эмиш.

Бу гаплар эсимга тушиб, кўнглим баттар ғаш бўлди-ю, нон тугул суюқ атала ҳам томоғимдан ўтмай, ўрнимдан туриб кетмокчи бўлдим. Аммо шу пайт каёқдандир оркадан:

– Ҳой, ёронлар! – деган дўриллаган йўғон овоз эшитилди. Ҳамма билан баравар қайрилиб қарасам, шундок ўқарик ёнида, оёқларини кериб қорасоқол турибди!

– Ҳой, ёронлар! Анов дев қора болага қаранглар! Бўйи дароз, ўзи алп жусса, икки хўкизни эплай олмай даштда кўзёш килиб юрипти! Мен бўлмасам пайкални харом киларди бу дев қора!

Ҳар томондан болаларнинг:

– Кимни айтаяпсиз?

– Ким у?

– Қайси дев қора? – деган хитоблари эшитилди.

Қорасоқол кўлини мен томонга бигиз килиб:

– Ана ётипти-ку, товоқни бошига кўтариб, – деди соқолини селкиллатиб. – Нон ейишни билар экансан, ишлашни ҳам бил-да, худо бўй бериб, фаросат бермаган лапашанг!

Атрофда жўр кулги янгради. Мен олазарак бўлиб хушнуд кулаётган тенгдошларимга қарадим-у, кўзим негадир Топиволди пучукка тушди. У сарғиш мўйловини ғалати қимирлатиб, хўмрайиб ўтирарди. Кўзим кўзига тушиши билан шартта қаддини ростлади.

– Ҳа, булар шундай! – деди олдидаги гулдор заранг косани оёғи билан нари суриб. – Бир умр ишлаптим бу

оқсуяклар. Ота-боболаридан бошлаб, азон айтиб таралла-ялла қилиб ўтган булар. Қора меҳнат нима эканлигини кўригги дейсизми, булар. Қора меҳнатни бошқалар қилсин. Бир умр бошқаларнинг устидан хат ёзиб ўтади, булар! – Топиволди пучук шундай деди-да, камчиси билан этигини шарт-шарт уриб нарироқдаги отига караб кетди.

Мен ҳам кўлимдаги нонимни товоқдаги аталага ташлаб, хўкизларим томон йўналдим. Орқамдан бирга катта бўлган тенгдошларимнинг беғараз, аммо юрагимни тилка-тилка қилган кийкириклари, шўх, хушнуд қаҳ-қаҳалари янгради:

– Қаёққа шошасан, хой дев қора?

– Э, нимаси дев, қара бунинг?

– Ўзи девдек бўлса ҳам ичи сувқовоқдек бўш бунинг!

Ўлимдан номус кучли деган гапнинг маъносини мен ўшанда англадим.

Ер хайдаш тугул юришга қурбим етмай чўзилиб ётган одам ўрнимдан қандай туриб кетганимни билмайман. Даштда йиқилиб қолгудек бўлсам ҳам сўқа дасталарини чангаллаб, бир амаллаб кунни кеч қилдим. Кечкурун, хўкизларимни молхонага боғлаб, сомонхонамизга атайин кош қорайганда бордим, кечки овқатга ҳам қарамасдан муздек сомонхонага кирдим-у, похол орасига “шўнғидим”. Назаримда, ҳамон ҳамма тенгдошларим устимдан кулаётгандек, ҳамон, “кани, қўш хўкизга бас келолмай ерни ҳаром қилган дев қора?”, деб бир-биридан сўраётгандек, мазах қилиб қулишаётгандек туюларди.

Шу алпозда бир ҳафта ўтди. Мен ҳамон хўкизлар билан, хўкизлар мен билан олишар, гарчи, қўш хайдашнинг бироз укувини олган бўлсам-да, ишим ҳамон қорасоқолга ёкмас, ерни ҳаром қилдинг, дев қора, деб дашном бергани берган эди.

Ўзим ҳам бир ҳафтада озиб-тўзиб, эгим устихонимга ёпишиб қолди, хўкизлар кетида фақат соям судралиб

юрарди. Баъзан, кечалари қочиб кетгим ҳам келар, аммо қочиб кетсам қорасоқол билан ишбошимиз Топиволди пучук нима дейишини ўйлар, кейинчалик тенгдошларимнинг беш баттар дашиномига қолишимни тасаввур этардим-у, бу ўйимдан қайтардим.

Устига устак, бу азоблар етмагандек, оёғимдаги поччамлардан қолган пасон хром этик чириб битган экан, даштга келган куним эртасигаёк тагчарми ажраб кетиб, пайтаваларим кўриниб қолди. Сим ва чилвир билан ўраб боғлаб, бир амаллаб бир неча кунни ўтказдим, пайтавалар бир пастда ҳўл бўлиб, оёқларим шолғомдай қизариб кетса ҳам тишимни тишимга қўйиб чидадим. Охири оёқларим дўмбирадай шишиб, териси шилиниб, юролмай қолдим. Бу ҳам етмагандек, ҳафтанинг охирида ҳаво айнаб, яна қор учқунлай бошлади.

Гарчи Топиволди пучукка рўпара келишни ўйласам юрагим зиркираса ҳам унга учраб уйга бориб-келиш учун лоақал икки кунга рухсат олишдан (бир кун йўлга кетарди!) бошқа иложим қолмади. Ўша мен рухсат сўрашга аҳд қилган кун пешиндан кейин тоғдан суяк-суякдан ўтадиган изғирин эса бошлади-ю, ишдан барвактроқ қайтдик.

Мен Топиволди пучук билан холироқ гаплашиш умидида ҳўкизларни шоша-пиша молхонага қамаб, ишбошини кидириб ошхонага бордим. Лекин мен боргунча тенгкурларим ҳам ошхона атрофига йиғилиб қолган, Топиволди пучук отига миниб, қаёққадир кетаётган экан. Мен жон ҳолатда унинг йўлини тўсдим. Афтидан, кўринишим чиндан ҳам жуда аянчли бўлса керак, у отининг жиловини тортиб тўхтатди-да, бир тагчарми кўчиб, чилвир ва сим билан боғланган этигимга, пайтава орасидан чикиб, дўмбира бўлиб шишиб кетган қонталаш оёқларимга, бир афт-башарамга қаради.

Мен дудуклана-дудуклана илтимосимни тушунтира бошладим. Бирок икки кунга ижозат сўраганим эсимда,

тўсатдан Топиволди пучук отига уст-устига камчи уриб, устимга бостириб кела бошлади.

– Сен! – деди у сарғиш мўйлови дикрайиб. – Сен нега кўз ёши килиб, менга дағ-даға қиласан! Арзинг бўлса... САКУни битирган отангга айт! САКУни битириб, ҳам-мани ковурган, инқилоб киламан деб, не-не одамларни хонавайрон қилган ким? Сўфининг зурриёти... сенинг отангми ё меними? САКУда ўкиб, меҳнат нималигини билмаган оксуяклар! Бор, жўнайвер! Қайтиб келмасанг ҳам майли! Сенинг ишингни мана булар! – У камчисини ниқтаб атрофимизни ўраб олган тенгдошларимни кўрсатди. – Бўйлари сенинг елкангдан ҳам келмайди, аммо меҳнатда пишган, бировларнинг устидан хат ёзиб эмас, суяклари кетмонда қотган азаматлар ҳайдашади бу ерни! Бор, кўзимга кўринма! – Топиволди пучук, шундай деди-да, яна бир неча бор САКУни битирганлар, деб ўдағайлаганча қир томон от суриб кетди.

Номус ва ҳақоратдан кўзимда ғилт-ғилт ёш, шўрлик ошпаз хотинларнинг ялиниб-ёлворишига карамай кечки овқатни емасдан оксоклана-оксоклана йўлга равона бўлдим.

Ҳамон учқунлаб қор ёғар, тоғдан бошланган изғирин эса тобора кучайиб, суяк-суягимдан ўтиб борар, аммо мен буни сезмас эдим. Тобора бостириб келаётган коронғилик қўйнига кириб, арава изи бўйлаб кишлок томон ҳар қадамда бир қоқиниб борарканман, Топиволди пучукнинг: “САКУни битирганлар!” деган заҳархандаси қулоғим тагида ҳамон жанглар ва бу ибора негадир юрагимни тилка-пора қиларди.

Мен бирда ойимнинг айтганларини эслар, бирда Тайгада ёғоч кесиб юрган дадамларнинг аҳволидан беҳабар, ундан ранжиб кўз ёши тўқар, бирда эса хаёлан Топиволди пучук билан баҳслашардим. Фронтдан қочиб юрган номард, нега ўшанда дадам сен ифлосни ҳам Сибирга сургун қилмади, деб сўкинар ва урушга бориб қаҳрамон бўлиб қайтишни-ю, унинг додини беришни орзу қилардим.

КОТИНИ-ДА ЖҮҚ, БОЛАСИ-ДА ЖҮҚ, БИРОҚ УЯТИ БОР!

Инсон хаётидаги энг пок, энг беғараз, энг танти палла – бу ўспиринлик. Адолат туйғуси, ноҳақликка қарши исён кўтариш, ҳақиқат топталган жойда ҳеч иккиланмасдан ўзини ўтга ҳам сувга ҳам уришдан қайтмаслик – фақат ўспиринлик даврига хосдир. Кейин... инсон хаётидаги оддий ташвишлар тирикчилик – тиррикчилик дегандек, фарзандлар. Ҳатто фарзандларнинг фарзандлари – нева-ра ва чеваралар тақдири ҳақида қайғуриш каби минг бир сабаблар кўндаланг бўлади-ю, хом сут эмган одам, адолатсизликка қарши исён қилишдан аввал етти эмас, етти минг маротаба ўйлаб гапирадиган бўлади.

Уруш ҳамон давом этмоқда. Лекин ғалаба қилишимизга энди ҳеч кимда шубҳа йўқ. Қўшинларимиз Иттифок чегарасидан душманни қувиб чиқиб, Ғарб давлатлари, Польша, Чехословакия, Венецияда жанг қила бошлаган. Аммо фронт орқасидаги ишлар, урушнинг биринчи кунларига солиштирганда ҳам бир неча баробар оғирлашган, мураккаблашган. Ёмонлар, Топиволди пучуқларнинг иши юришган, ошиқлари олчи.

Кишлоқнинг манаман деган йигитлари, энг пок, энг ҳалол одамлар урушнинг биринчи йиллариёқ, гарчи ихтиёрий равишда бўлмаса ҳам харкалай, жонларини асраб қолиш хаёлидан йироқ, фронтга кетишган. Зотан, урушнинг биринчи йиллари ҳар хил найранглар билан кимларгадир пул кистириб, кимларгадир пора бериб, урушдан қолиш мумкин деган гап одамларнинг тушига ҳам кирмаган. Лекин уруш чўзилган сайин ҳар хил кинғир ишлар, нопоклик, ноҳалоллик шабадалари ҳам эса бошлаган эди.

Бизнинг давримизда туғилган чақалокка ҳужжат олиш одад тусига кирмагани учун армияга чақирилиш қишлоқ

советидаги дафтарга боғлиқ бўлиб қолган. Бу ракамларни нари-бери суриш, умуман, ўйин кўрсатиш эса кишлоқ совети раиси-ю, унинг котибига боғлиқ бўлиб қолган эди. Қарабсизки, кўп амалдорларнинг, хусусан, колхоз раисларию ҳисобчи ва омборчиларнинг ёши йигирма, ҳатто йигирма уч-йигирма тўрт яшар фарзандлари ҳам ўн еттига кирмаган ўспиринлар каторида юрипти. Уларнинг аксарияти ҳатто уйланиб фарзанд ҳам кўришган, аммо одамларнинг айтишича, ҳатто ҳеч нарсага сотилмайди, адолат учун тикка туради, деб ҳисобланган военкоматларда ҳам ҳар хил ноҳалол ишлар, “ҳадялар” эвазига сохта бронь бериш, отдек пишқириб юрган йигитларга “носоғлом” деб справка тўғирлашлар, хуллас, турли йўллар билан урушдан олиб қолиш ҳоллари пайдо бўлган. Боз устига, кундалиқ ҳаётнинг ўзида ҳам покликни нопоклик, ҳалолликни ноҳалоллик, меҳр-шавқатни тошбағирлик, вафо ва садоқатни бевафолик, ёмонлик ва хиёнат аста-секин сиқиб чиқара бошлаган эди. Урушнинг биринчи кунларидаёқ “барчага баробар тўй бу” деб, кўп ҳалол ва парткомлар (у маҳалда парткомларнинг раисларидан ортик юрса юрардики, кам юрмас эди!) кишлоқ совети раҳбарлари, ҳисобчи ва омборчилар кўп катори урушга кетган, уларнинг ўрнини майиб-мажруҳ ёки ёши улуғ кимсалар бора-бора халқ ризқига хиёнат қиладиган, маишатбозлик, ичкиликбозлик, хотинбозлик иллатларига муккасидан кета бошлаган эди. “Кимга тўй, кимга аза”, деганларидек, худонинг берган куни камида бир оилага қорахат келиб, одамлар қон қақшаб ётган бир маҳалда “отга минар”ларнинг бу ножўя ишлари оддий кишиларга, айниқса, биз ёшларга қаттиқ тегар, қалбимизда ҳақорат туйғусини уйғотиб, исёнкорликка, адолат учун курашга чорларди. Бизларни, ўн етти-ўн саккиз ёшга тўлиб, юрагимизда ғурур уйғониб, ўз кадримизни энди била бошлаган йигитчаларни яна бир нарса қаттиқ изтиробга соларди. У ҳам бўлса “қатталар”-

нинг кишлоқдаги кўхлик-кўхлик қиз-келинчакларни йўлдан уришга интилишлари, хатто фронтда қон кечиб юрган жангчиларнинг қаллиқларига ҳам кўз тикишлари қаттиқ дарғазаб қиларди. Бу нопок йўлда жуда нозик усуллар қўлланиларди. Одатда, далада қора меҳнатдан эзилиб юрган кўхлик қиз ё келинчак кишлоқ советигами, дўконларгами, колхоз идорасигами (битта бизнинг кишлоқда ўша маҳалда бешта колхоз бўларди!) енгил ишларга таклиф қилинар, кейин идора ишидан бошқа “ишлар”га ўтиларди. Рост, идорага таклиф қилинган қиз-келинчакларнинг ҳаммасиям қатталарнинг измига қира қолмас, уларнинг ёмон ниятларини билган заҳотиёқ юз ўгириб кетувчилари ҳам бўларди. Лекин юрт эмасми, бўрилар қўйган тузоқларга илинувчилар ҳам оз эмасди. Биз амин эдик: урушда қон кечиб юрган акаларимиз қайтиб келишлари билан адолат тикланади! Диёнат ва инсофни унутган бу имонсиз “отга минар”ларнинг ҳаммаси қош этилади, ўз жазоларини олади. Аммо ҳаёт-ҳаётлигини қиларкан! Гоҳо урушдан ярадор бўлиб, қўл-оёқдан айрилиб келган битта-яримта жангчилар ҳам негачир биз ёшлар қутган ишларни қилмас, дарҳол исён кўтариб, нопокларни қош қилишга киришмас эди. Биз кейинчалик бунинг туб сабабларига тушундик, албатта. Турмушнинг аччиқ тажрибаси бу йигитларни эҳтиёткорликка ўргатган, қалбларида сакланиб қолган қўр жангларда йўқотган оёқ-қўллари билан бирга окопларда қолиб кетган эди. Ҳамма йигитлар бўлмаса-да, ҳарқалай аксарияти урушдан қандайдир тушкунлик туйғуси билан қайтишган эди. Устига устак, урушдан қимқи қайтса, кишлоқ бийлари уларни дарҳол “қўлга олиш”га киришишар, фронтовик...¹

¹ Шу ерда муаллиф қўлёзмасида бир неча саҳифа узилиши мавжуд. Сўнг воқеа муаллифнинг ўша пайтда урушга жўнаш учун ҳарбий камиссарликка бориши ҳақида ҳикоя қилади.

... ичкаридан бир нечта лейтенат (у маҳалда биз учун “лейтенат” деган сўз ҳам “полковник” деган номдан кам юрмасди!) куршовида... ёғоч оёғини аранг судраб босган, ўрта бўйли, қотмадан келган, чакка суяклари туртиб чиккан, юзида аллақандай ўктам бир туйғу мухрланган бир капитан кўринди. Мен погонидан бу одам ўша, ҳамманинг тилига тушган Туркистон военкоми Абубакиров эканини дарҳол англадим. Капитан ҳеч кимга қарамай ковоғини уйиб, оғир одимларди!... унинг орқасидан ўзини аллақандай йўқотиб, довдираб қолган қишлоқ советининг раиси билан котиби ва бир нечта таниш ва нотаниш “казо-казо”лар эргашиб келишарди!...

Мен ҳаётимда ўзим учун энг катта, энг муҳим, энг масъулиятли дақиқа яқинлашаётганини сездим, сездим-у, ҳаяжондан ўпкам оғзимга тикилиб, тап-тап босганимча машҳур военкомнинг йўлини тўсдим.

– Ўртоқ капитан! – дедим овозим титраб. – Рухсат берсангиз сизга бир оғиз арзим бор!

Абубакиров чап оёғи ўрнига кийган ёғоч протезини ғичир-ғичир қилиб тўхтатди.

– Қош (хўш) бола? – деди ковоғини ёзмай. – Арзинг не? Айт!

Мен дудуклана-дудуклана асли йигирма олтинчи йилда туғилганимни, лекин хато бўлиб қишлоқ совети дафтарига йигирма еттинчи йил бўлиб ёзилиб қолганимни, шу боис, эртага фронтга кетаётган дўстларим катори мени ҳам хизматга олишини илтимос қилдим.

Военком қисик кўзларини мендан узиб, қишлоқ советининг раисига қаради.

– Не дейди бул бола?

Қишлоқ советининг раиси (унинг уйланиб, фарзанд кўрган ўғли хануз ўн саккиз яшарлар қаторида юрарди!) рангги ўчиб, питирлаб қолди.

– Бу ёш бола... Нима деяганини ўзиям билмайди, ўртоқ капитан.

Военком қаҳр билан кўлини силтаб:

– Ёш бола эмас, ҳақиқий мард жигит бул бола! – деди ва менга юзданди:

– Қани жур, азамат!...

Китобхон ўйламасин: бу билан мен ёшлигимда жуда танти, доворак йигит бўлганман, демокчи эмасман. Акенича. Кейинчалик, Гоби саҳросида, инсон бола-си у ёқда турени, пулат дош беролмайдиган жазирама саҳроларда, елкамда пулемёт, ҳар куни 60-70 чакирим йўл босиб, сувиенлик ва йўл азобидан йикилиб колган чоғларимда, ўша кунги ўз “қахрамон”лигимдан неча марта афсус чекиб, неча марта ўзимни сўккан пайтларим ҳам бўлган. Лекин ўша дақиқада военкомнинг сўзларидан бошим осмонда, босар-тусаримни билмай, унинг кетидан эргашдим.

Масжид ҳовлисида, илгарилари бутун кишлок йиғилиб, жума номози ўкиладиган хайхотдай айвон олдида 60-70 йигит саф тортиб турарди. Ҳозир эсимда йўк, ўша пайтларда урушдан ярадор бўлиб кайтган ва кишлокда фаоллик кўрсатиб юрган бир жангчи, военкомга пешвоз чикиб, билар-билмас “рапорт” берди. Военком унинг рапортини охиригача ҳам эшитмай, кўл силтаб тўхтатди-да, оксоклана-оксоклана саф олдидан ўтди, сўнг ковоғини уйганича:

– Қани, – деди йиғилганларга зимдан тикилиб. – Қани, шу бугунгача ёшини яшириб, урушдан кочиб юрган номардлар... бир кадам олдинга чиқсин!

Тўсатдан ваҳимали жимлик чўқди. Ҳамма бирдан хушёр тортиб, йигитлар жой-жойларида серрайиб қолишди, лекин ҳеч ким, табиий, жойидан жилмади.

Военком бир дақиқа худди урушга чоғланган кўчкордай бошини букиб, ҳаммага битта-битта қараб чиқди-да:

– Сен, шик! – деди кишлок совети раисининг ўғлига кўлини никтаб, – Сен-де, сен-де, сен-де шик! У шу тарзда

қўлини бигиз қилиб беш-олти йнгитни кўрсатди-ю, – бир кадам олға. Марш! – деб буйруқ берди.

Военком кўрсатган йнгитлар худди илоннинг дамига илинган бақалардай талмовсирашиб бир кадам олдинга чиқишди. Уларнинг ҳаммаси “отга минар”ларнинг ўгиллари бўлиб, хақиқатан, чин ёшлари юзларига мухрланиб кўйилганди.

Военком уларнинг ҳар бирига: “Қатининг (хотининг) борма?” деган саволни бериб, нечта фарзанди борлигини сурништириб чиқди. Ҳаммасининг “қатини” ҳам, баъзиларида битта, баъзиларида иккита фарзанди ҳам борлиги маълум бўлди.

Бу маълумотларни олиб бўлган капитан ёғоч оёғини ғичирлатиб, ҳайкалдай котиб қолган бўлғуси солдатлар олдидан бир у ёкка-бу ёкка бориб келди-да, қутилмаганда кишлоқ совети раиси ва унинг “сояси”да эсанкираб турган “казо-казо”ларга юзланиб:

– Булар эмас, сенлар айбдор бу ишга! – дея муштини ҳавода силкитди. – Булар эмас, сенлар қилгансанлар ҳамма балони! Сенлар йўлдан ургансанлар буларни! Мехрибонлик қиламан деб, жар ёқасига олиб бориб қўйгансанлар бу ёшларни!

Капитан юзлари бўғриқиб, кисик кўзларида ўт чакнаб узок гапирди-да, тўсатдан мен томонга ўгирилиб:

– Манов азаматга қаранглар! – деб хитоб қилди. – Қатини-да жўк, бола-чақаси-да жўк, бироқ уяги бор бул жигитнинг. Бул жигит сенларга ўхшаб жасини жасириб урушдан қочиб журган жўк. Қайтага жасига жас қўшиб, эл химоясига отланған бул. Жигит деган сўндай бўлади. Жаса, ули!

Мен бу мактовлардан ўзимни қаёққа яширишни билмасдан тенгдошларимнинг юзига қарашга журъат этолмай, бошимни ҳам қилиб турар, айни замонда ғурур аралаш қайноқ бир ҳаяжон вужудимни камраб олганди.

Йиллар ўтди. Япон урушидан кейин олти йил севимли элимдан, Қарнок боғлари-ю, Қарнок булоқларини бир кўриш орзусида ўтди. Шунда, боя айтганимдек, ёшликда қилган ишимдан кўп пушаймон чекдим. Лекин солдат ҳаётининг бешафкат томонларини бошимдан кечирганимдан эмас, ўшанда, сабаби йигитчилик, қилаётган ишимдан ойимларни огоҳ қилмаганимдан афсус чекдим. Менинг бу ишим ойимларни қанчалик азобга солганини мен у кишининг укамга айтиб ёздирган хатларидан, сўнг қайтиб келганда сўзлаб берган сўзларидан билдим.

– Сен нимани ҳам биласан, болагинам? – дердилар раҳматли, кўзига ёш олиб. Сени ўйлаганимда ҳар окшом еру кўкка сиғмай қирга чиқиб кетардим. Атайин оғрисин деб, қоп-қора қон бўлсин деб, кавушимни ечиб, ялангоёк тикан босиб, аввалам бир худога, қолаверса, султонимга илтижо қилардим. Э тангрим, эримдан айириб, есир қилганинг етмасмиди, энди нахот тўнғич фарзандим, ишонган тоғимдан айрилсам деб, тонг отгунча бўзлаб чиқардим. Сен нимани ҳам биласан, болагинам.

Бунинг ҳаммасни мен кейинчалик, хизматдан қайтгандан кейин билдим, албатта. Ўшанда, капитаннинг мактовидан пуфакдай шишиб юрганимда эса... Бир ойдан кейин қишлоқда бирга ошиқ ўйнаб, бирга ёкалашиб, бирга ёнғоқ ўйнаб катта бўлган қирк йигит бирга хизматга жўнадик. Жўраларим узок вақт устимдан қулиб юришди. Чақиришганда эса отимни айтмай, “қотини-да жўк, боласи-да жўк, бироқ уяти бор жигит!”, деб чақиришарди. Мен уларнинг ҳазилларини кўнглимга олмас, аксинча, ҳазилларига ҳазил билан жавоб бериб: “эй катини-да бор, боласи-да бор, бироқ имони жўк жигиттер! – деб жавоб берардим.

РОСТГУЙ

Машхур мингбошидан туғилиб, материалистик фалсафа профессори даражасида оламдан ўтган бу одам, тўғрироғи, унинг тақдири мени ниҳоятда қизиқтирарди. Пешонаси дўнг, худди сирлаб қўйилган хумдай ялтирок, туксиз боши жуда катта бўлгани учун кўплар у кишини “хумкалла” ҳам дейишарди.

Лекин менинг бир карашда жуда қаҳрли кўринган бу одамга қизиқишимга сабаб унинг ташки киёфаси-ю, ҳақиқатан билимдон, файласуф бўлгани эмас, албатта. Менинг қизиқишимга сабаб – у отамнинг энг яқин дўстларидан бўлиб, ўхшатмаса учратмас деганларидек, уларнинг тақдири ҳам жуда ўхшаш эди. Инкилобгача дадамларнинг отаси азон билан ном чиқарган сўфи бўлса, Ростгўйнинг отаси мингбоши бўлган. Дадамларнинг бахтига инкилобдан аввалги илон йили бувамларнинг ҳамма қўйлари очликдан ўлиб, бир зумда кафангадога айланиб қолган бўлса, Хумкалланинг отаси ҳам янги сайловга бор-бисотини совурса ҳам мингбошиликка сайланмай қолиб, у тамом синади, синади-ю, бу хўрликка дош беролмай сал ўтмай оламдан ўтади. Буни эшитган Тошкентда машхур Маъдихон эшон мадрасасида таҳсил кўраётган Ростгўй қишлоққа қайтиб келишга мажбур бўлади. Келиб қараса отасидан битта кўтир эчки ҳам қолмаган. Қишлоғимиз этагидан энг яхши ерлари, тегирмонлари, бисотидаги мол-мулки, ҳатто ойисининг ва сингилларининг зеби-зийнатларигача, ховлисидаги теракларгача – ҳаммасидан айрилиб, бир зумда мулла миркурук муллаваччага айланган-қолган. Қари она билан укалари эса марҳум мингбоши олган ва олмаган қарзларини талаб қилиб келгучи судхўрларнинг дағдағаларидан титраб-қақшаб ўтиришибди.

Маъдихон эшон мадрасасида таҳсил кўрган бўлса ҳам ҳали дунёнинг оқу қорасини танимаган “хумкалла” хонадонда қолган охирги гилам, ховлида ўсган охирги тераккача сотиб, отадан мерос қолган киёмат қарздан қутулишга уринади. Бирок харчанд уринмасин, янги-янги қарзлар чиқаверади-ю, охири авахтага тушиш хавфи туғилади. Лекин худди шу пайт Окпошшо мардикорлик эълон қилади. У киши ҳам дадамларга ўхшаб укалари ва бева ойиларини очликдан асраб қолиш мақсадида икки қоп жўхори, икки қоп арпа ва бир новвос бадалига бир бойнинг ўғли ўрнига мардикорликка кетади. Дадамлар билан Ростгўйнинг мардикорликда ўтган умрлари-ю, қилган ишлари сира фарқ қилмайди.

Иккови ҳам аввал Киевда болаларга кулги бўлиб, Днепрдан шаҳарга ўтин ташийдилар, горнизон офицерларига югурдаклик қилиб, этикларини тозалаб “Окпошшога” хизмат қиладилар. Сўнг фронт орқасидаги Бравск ўрмонларида дарахт кесадилар. Бу орада иккови ҳам ўша Марксни “сув қилиб ичиб юборган” яҳудий чол билан танишиб, синфий кураш ҳақида сабоқ оладилар. Улар ҳатто САКУда ҳам бирга ўқиб, бирга турадилар. Бу жиҳатдан ҳам уларнинг қисмати бир хил, фақат бир нарсада уларнинг тақдирлари бир-биридан фарқ қилади: дадамлар камалиб Сибирга бадарға қилинадилар ва ўша томонларда ҳалок бўладилар. Ростгўй эса... Ростгўй ҳам камалади, аммо олти-етти ой ҳибсда ўтиргач, қайси бир сабаблар билан озодликка чиқади. Хуллас калом, кишлоқдан мардикорликка кетган йигитларнинг деярли ҳаммаси, бири “ўта марксист” бўлса, бири “сал берирок марксист” бўлиб, синфий кураш йўлларини обдан ўрганиб, яъни барча бойларни гадога айлантиришга астойдил бел боғлаб қайтадилар.

Бу ишда, яъни барча камбағалларнинг қоринини тўйдириб, устини бут қилиш эмас, билъакс, ҳамма бойларни

гадо қилиш ишида собиқ мардикор марксистлар, айниқса, катта фаоллик кўрсатганлар, баъзилари ҳақиқат учун курашда, ҳатто қариндош-уруғларини ҳам аямаганлар. Лекин бизнинг дадамиз қишлоқда туғилган ячейкага аъзо бўлиб, ҳақиқат ва адолат учун кураш бошлаганларида ўз отаси сўфи бўлганини эсидан чиқариб қўйгани каби Ростгўй ҳам чамаси, падари бузруквори мингбоши бўлганини, ҳатто “Хон тоғи” деган жойда кумушқон ишлатгани хотирасидан кўтарилган. Оқибатда, одамлар бир йил чидайди, икки йил чидайди, кейин урилган, сурилган, ота-онаси қулоқ қилинган, мол-мулки мусодара бўлган, кеча бадавлат ва ўртаҳол ҳисобланиб, бугун эса мулла мирқуруқ гадога айланганлар орасидан битта ақлиси чиқиб:

– Ҳой, ёронлар! – деб хитоб қилади. – Мардикорликдан мулла бўлиб қайтган бу большевойлар нима қилишяпти ўзи? Қуни кеча ота-боболари даври-даврон суриб, умрлари айши-ишратда ўтган казо-казоларнинг зурриётлари ўзларини камбағалга чиқариб, бошимизда ёнғоқ чақишса? Бу дунёда адолат борми ўзи? Қани, камбағалпарвар хукумат?

Шу-шу, бутун қишлоқ гўё уйқудан уйғонади. “Йўқ, рост, дейишади одамлар, булар большевойлар бўлиб, шоҳу гадо барчани кафангадо қилишди, ҳаммаси тўғри. Минг раҳмат бу фирқаларга. Аммо ўзлари ҳам мардикорликка борганлари демаса, бири сўфи, бири эшон, яна бири қончи бойнинг пуштикамаридан бўлганлар-ку! Бу ёғини нима қиламиз, ёронлар?

– Ёзамиз! – дейди оломон.

Шу кундан бошлаб, бир оёғи Москов, бир оёғи Олма Ота (ундан аввал Қизил Ўрда, яъни Қозоғистоннинг собиқ маркази)га имзоли ва имзосиз, юмалоқ ва ноюмалоқ хатлар бамисоли ёмғирдай ёғилиб кетади. Бу хатлар ҳатто САКУга кириб ўқий бошлагандан кейин ҳам давом этади.

Хатларнинг мазмуни худди дадамлар устидан ёзилган хатларнинг баайни ўзи. Агар дадамларга нисбатан сўфининг ўгли бўлатуриб САКУда ўқишга нима ҳаққи бор, дейилган бўлса, Ростгўйнинг устидан ёзилган мактубларда эса у фалончи мингбошининг зурриёти эканидан бохабарми-санлар, бохабар бўлсаларинг нега унинг туёғини шикллатмайсизлар? Уни ўқишга қабул қилган кишилар жазолансин, қабалидаги гаплар ёзилади. Оқибатда комиссия устига комиссия тузилади, текшир-текширлар бошланади. Бири фирқадан ўчирилса, бири ўқишдан четлаштирилади. Шундан кейин, одатдагидек кариндош-уруғлар йиғилишиб озгина пул тўплаб беришади-ю (оға-инилар ҳам керак бўлар экан-а), бири (кўпинча дадамлар) Олма Отага, Ростгўй эса Москвага адолат кидириб кетишади. Шунда деярли ҳар сафар мардикорликка борганлари жонларига оро киради-ю, бири фирқага, бири ўқишга тикланиб қайтишади.

Кўйингки, уч йил ўқиш давомида бир кун, бир дакика тинчлик билан ўтмайди. Фақат САКУни тугатиб, Ростгўй қайси бир республика марказий комитетига инструктор бўлиб ишга олингандагина, янги юмалок хат етиб боргунга қадар уч-тўрт ой тинч яшайдилар.

Бор-йўғи уч-тўрт ой давом этган бу бахтли кунлар тўғрисида Ростгўй эмас, унинг марҳум кампири кўпроқ эслардилар.

Кампирнинг ҳикоя қилишича, Марказком ходимлари ҳар ҳафта якшанба кунлари муътабар идора олдидаги майдонга йиғилишиб, тайёр автобусларда тоққа, санаторийга чиқишаркан. У ерда МК ходимларини жаннатий жойлар-у, хатто жаннатда ҳам топилмайдиган неъматлар билан, масалан, кабоб, ош, бешбармок, мисоли дарёдан оқиб ётган олий нав пиволар кутаркан.

Китобхоннинг эсидан чиқмасин, бу маишат, бу жаннатий ҳаёт 31-32-йиллари Қозоғистонда, бою гадо ҳаммаси-

нинг моли бир кўрага камалиб, (колхозлаштиришнинг козокча тури бўлса керак) кўпчилиги нобуд бўлган, молдан айрилган козок эса бир бурда нон излаб даштдан шаҳарларга қараб кўчган ва йўлда кўраларда қолган кўйидай кйрилган бир даврда кечган.

Масаланинг энг хайратланарли томони шундаки, Ростгўй на бировга ёмонликни раво кўрган, на касоскор бўлгани ҳолда, аксинча, кейинчалик кўпларга кўлидан келган ёрдамни аямаган. Йигирманчи йиллар ҳақида гап кетганда ҳеч афсусланмас, билъакс, буни яхудий марксист ўргатган синфий курашнинг табиий бир кўриниши деб биларди, холос.

Илк бор мен, агар янглишмасам, Ростгўйни 1938 йил баҳорда кўрганман. У маҳалда отамиз камокда эдилар. Дадамлар камалганда Ростгўй ҳам хибсга олинган, лекин у олти-етти ой ўтгач камокдан чикиб, Туркистонга “ёруғ юз” билан келган эди. Мен умримда биринчи маротаба бундай важоҳатли, сервикор, камгап одамни кўришим. Унинг новча, бақувват, келишган бўй-басти, зодагонларга хос оппок юзи, айниқса, дўнг пешонали, туксиз, сирланган хумдай силлиқ ва катта калласи менинг болалик хаёлимни лол қолдирди. Боз устига, овозини кўтармай, ҳар бир сўзни тарозига солгандай узоқ ўйланиб гапиришлари бу одамга важоҳат ва улуғворлик бағишларди.

Бир куни ойимлар, ўйнаб юрган жойимда кўлимдан ушлаб, меҳмонхонамизга бошлаб кирдилар. Уй нимқоронғи, деразаларга қора мато тутилган, хонанинг ўртасидаги хонтахтада еттинчи пиликли лампа ёниб турар, унинг ёнида бир неча варақ қоғоз, сиёҳдон ва ручка турарди.

Мархум волидамиз майда ёзув билан тўлдирилган икки варақ қоғозни кўлимга тутқазиб:

– Қани, кўргин-чи, ўқий оласанми? – деб сўрадилар. – Хумдай калласи билан чумоли изи қилиб ёзибди-я, мингга киргур!

Ойимларнинг куйинганича бор, хат хақиқатан чумоли изини эслатар, лекин харфлар сара гуручдай битта-битта бўлиб ажралиб турар, уларни ўқиш кийин эмас эди.

Ўша маҳалдаги НКВДнинг бошлиғи Берия номига ёзилган бу хатда гап отамнинг тақдири хақида борарди. Отамлар, гарчи сўфининг ўғли бўлса-да, аслида ёшлигидаёқ ундан ажралиб чикиб, бошқа оила курган, лекин рўзгорини тебрата олмай охир пировардида мардикорликка кетишга мажбур бўлган, у ёқдан эса чинакам қайтмас большевик бўлиб қайтиб, кишлокда камбағаллар харакатида фаол иштирок этган, кейин САКУни тугатиб, масъул ишларда ишлаган. Аммо дейиларди хатда, қамалганига салкам бир йил бўптики, на хат бор, на хабар. Мен эсам (хат, табиий, ойимлар номидан ёзилган эди!) беш бола билан ҳам моддий, ҳам маънавий азоб ичида қовурилиб юрибман ва хоказо, ва хоказо... Мактубнинг баъзи жойлари, айниқса, бешта етимча билан есир қолган волидамизнинг бошидан кечираётган кийинчиликлари шундай чуқурлард билан қоғозга туширилган эдики, кўзимдан ёш чикиб кетди.

– Қандай, яхши ёзибдими? Даданг большевик бўлганини. САКУни битирганларини битиптими?

– Ёзипти! Ҳаммасини ёзипти!

– Ёзган бўлса, мана бу қоғозга кўчир. Шошмай, бехато кўчир. Мен эшикни ёпиб, ташқаридан кулфлаб кўяман!

Мен ойимларга савол назари билан қарадим. Ойимлар коксуяк кафти билан бошимни силадилар:

– Шундок қилмасак бўлмайди. У кишининг дастхатини таниб қолишса, қайта камаб кўйишлари мумкин эмиш! – ойимлар шундай деб, хонадан чиқдилар.

Мен не азоблар билан хатни кўчириб чиқдим, кейин хатни қайси бир китоб орасига солиб, китобни рўмолга ўраб, ойимлар билан бирга Ростгўй хузурига бордик.

Ростгўй машхур отасидан қолган ва укалари яшаб турган ҳовлининг улкан меҳмонхонаси тўрида, кўзида кўзойнак, илгаригидан ҳам важоҳатли бир алпозда китоб мутолаа қилиб ўтирарди.

У хатнинг мен кўчирган нусхасини шошмай ўқиб чиқди, сўнг узоқ сукут сақлагач:

– Ҳато кўп. Саводинг яхши чиқмапти-ку ҳали! – деди ковоғини уйиб, лекин шу заҳотиёк: – Майли! – дея қўшимча қилди. Имло хатоси кўп бўлса ҳам мазмунга пуртур етмапти. Бир жиҳатдан шундай бўлгани тўғридир!

Ростгўй шундай деб, хатни конвертга солди-да, эҳтиёт шарт, сўзма-сўз айтиб туриб, адресни ҳам менга ёздирди. Эртасига қариндошларимиздан бири Туркистонга бориб, хатни Тошкент-Москва поездининг почта қутисига ташлаб келди.

... Шундан кейин анчагача у кишини кўрмадим. Бу орада уруш бошланди. Кўп йигитлар, улар қатори Ростгўйнинг иккита укаси урушга кетишди.

Ростгўй эшитишимизга қараганда, Тошкентда қайси бир институтда дарс берар, унинг ёлғиз ўғли ҳам фронтда эди. Ўзи бот-бот, айниқса, шаҳарда кун кўриш кийинлашган пайтларида қишлоққа келиб, бир ой-ярим ой укалариникида туриб кетарди. У укаларининг оиласидан хабар олиб, уларга ёрдам бериш мақсадида келар, қўлидан ёрдам келмас, чунки бу пайтга келиб, Ростгўй ва унинг фаоллари ё бу раҳбарлар, ёхуд уларнинг ота-бувалари билан шафқатсиз курашган, хуллас, ҳамма ёғлик жойларни йигирманчи йил инкилоб чавандозларининг душманлари ёхуд душманларининг фарзандлари эгаллаб олишганди.

Бу ҳам етмагандек, уст-бош ҳам, важоҳат ҳам илгаригидай эмас. Ҳамон ўша алпкелбат, ҳамон ўша хумқалла бўлса-да, эғнидаги пальтонинг оҳори тўкилиб, енг учлари ва ёқаси қирилиб қолган, қоракўл телпакнинг туклари

тушиб, кўп жойларининг териси кўриниб турар, этик ҳам пошнаси кийшайиб, оёқда аранг турарди. Собиқ салобатдан фақат “доцент” деган ном қолган, аммо яхши, пок одамлар фронтга кетиб кишлоқда ўзи бек, ўзи хон бўлиб олган пошшолар учун “доцент” унвонининг нима аҳамияти бор?

Билмадим, эҳтимол янглишарман. Аммо гоҳо-гоҳо мен қайсар, ўжар, ҳақиқатан ҳам ҳақгўй бу одамни эсла-сам ўша йиллари унга нақадар кийин бўлганини ўйлаб, юрагим ачишади. Ҳақиқатан, бир маҳаллар кишлоқда от ўйнатиб, мажлисларда оташин нутқлар ирод қилиб, бой-кулоқларни шафқатсиз фош этиб, нечтасини бадарға қилган бу чин большевик энди у ерда эски пальто, бошида чармлари кўриниб турган эски телпак, ўша ўзи кулоқ қилган бой ва зодагонларнинг фарзандлари, фарзандларининг фарзандлари олдига бир пут-ярим пут дон-дун сўраб қириш унга нақадар оғир бўлдийкин?

Киришдан аввал бу мағрур, қайсар одам қай ўйларга бордийкин, ёшлиқда қилган ишларини эслаб, қанча иккиланмади, қанча кийналмадийкин? Ҳақиқатан, революциядан кейинги бу етмиш йил не кўйларга солмади? Кеча бой бўлган эртасига камбағал бўлди, эртаси камбағал бўлган бу кун бой бўлиб, кечаги “душман”ларидан касд олди. Ҳей, фарзандларим, ҳеч кимга, ҳеч қачон, ҳеч бир вазиятда ёмонлик қилманглар! – дейман буни ўйлаб. Ахир Ростгўй ва унинг дўстлари одамларга фақат ёмонлик қилган эмас, кўпларга яхшилик ҳам қилган, ўзиям фақат каттиққўл эмас, оқкўнгил, содда жиҳатлари кўп эди-ку!

Ҳозир ёдимда йўқ: қирк иккинчи йилнинг декабрь ойими ё қирк учинчи йил январь ойининг бошларимикин. Қош қорайиб қолган, қор бўралаб ёғарди. Ростгўйнинг поччамдан катта укасининг кенжа ўғли ойимларни йўқлаб келиб колди.

Ростгўй ойимларнинг тез етиб келишларини илтимос қилган эмиш!

Ҳар куни битта-иккита қорахат келиб, кишлоқда битта-иккита хонадон қон ютиб турган мудҳиш пайт!

Волидамиз: “Тағин нима балони топди бу хумқалла!” – деб пўнғилладилар-да, менга, чопонингни кий, бирга кириб чиқайлик, деб буюрдилар. Бирга уйдан чикдик. Мархум волидамиз, чамаси, нохуш бир гап борлигини сезсалар керак, бошларида нимча, оёқларида сирпанчик калиш ҳар қадамда бир тойиб, аранг юриб борардилар. Биз билан Ростгўйнинг уйлари “тегиб турар жой”, нари борса, бир чақирим келарди, бироқ қани бу масофани босиб ўта олсак-чи?

Нихоят, қоронғида Ростгўйларнинг ҳовлиси ва кўчага қараган кўш табақали нақшинкор дарвозалари кўринди. Худди шу пайт, биз дарвозага яқинлашиб қолганда, ичкаридан қоронғи кечани зир титратгувчи бир фарёд эшитилди. Дарҳол опамларнинг овозини танидим. Волидамиз ҳам танидилар чамаси, сирпанчик калишлари қорда баттар сирпаниб, эмаклагудек бўлиб ичкарига талпиндилар.

Мен умримда жуда кўп фожий ҳолатларнинг гувоҳи бўлганман. Жуда кўп фарёдларни эшитганман, жуда кўп мотамларни кўрганман. Аммо бунақа юракни тилка-пора қилувчи ҳолатни кўрмаганман.

Бир кирганда, опамлар кўйлагининг ёқаси чок, юзлари тимдаланган, сочлари паришон, ялиниб-ёлворган бир аёл хотин билан олишар, дам ўзини деразага отиб, темир панжараларни силкитар, дам панжарасиз деразага интилиб, ўзини ташқарига отмокчи бўларди. Эшикдан кирган ойимларнинг:

– Қизим! Сенга нима бўлди, оппоқ қизим? – деган шитроқ овозини эшитиб, опамлар бир дақиқа жойларида қотиб қолди-да, сўнг: “Ойижон!”, деб нидо қилдилар-у,

уни ўраб олган хотинлар кўлига беҳуш йиқилдилар. Мен дод солиб юборишимдан кўриб, ярим коронғи дахлизга чекиндим. Зум ўтмай ичкаридан яна опамларнинг зорли йиғиси, кейин волидамизнинг фавкулодда қахрли, эркакларча ўктам овози эшитилди.

– Қанақа қорахат? Қани у миясини еган кокбош?...

Волидамиз бўйи бир қаричгина, коксуяк аёл, бошидаги рўмоли бир томонга оғиб кетган, сочлари тўзиган, муштлари тугилган, уйдан кафасдан чиққан шердай отилиб чиқди, кўзлари аллақандай чакнаб:

– Қани у хумкалла? – деб сўради. – Қилгуликни қилиб кўйиб, қаёққа бекиниб олди, у?..

Шу пайт чап кўлдаги хонанинг эшиги очилиб (бу хонада урушга кетгунча поччамлар опамлар билан яшардилар, остонада Ростгўй кўринди. Алп гавдаси чўрт синган чинордай икки букилиб, чўкиб қолган, ялангбош, хумдай калласини сарак-сарак қиларди.

– Кел, оқсоқол, (у киши ойимларга ўзгача ҳурмат билдириб шундай деб чакирардилар) ичкарига кир, – деди Ростгўй, аллақандай синик, ёлворган, йиғламсираган товушда. – Мен ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман сенга, оқсоқол!

Ойимлар бошидан оғиб кетган рўмолини тўғирлаб:

– Нимани тушунтирасиз? – дедилар овози титраб. – Хумдай каллангиз бор-у, тарикдай аклингиз йўк! Кимларга қорахат келмаяпти, ҳозир! Бугун қорахат келса, тескарис келаяпти. Хато кипмиз, кечирасизлар, фарзандингиз тирик экан, ярадор бўлган экан, деган хабар келаяпти. Эртага куёвим тирик қайтиб келса, унинг юзига қандай қарайсиз, худо савлат бериб, ақл бермаган, эшон!

Ойимлар: “Эртага бу қорахат ёлғон чикса, куёвимнинг юзига қандай қарайсиз” деганда опамлар йиғидан тўхтади-ю, қаердандир йиғилган бир уй хотин – ҳаммаси бирдан жимиб қолди.

– Ё туғишган жигарингизга элдан бурун аза очиб, ён кизимни бева қилмоқчимисиз, кокбонг?

– Оксокол! Сизга нима бўлди, оксокол?

– Қани ўша қорахат ўлгур? – дедилар ойимлар Ростгўйнинг илтижоларига қулок солмай.

Ростгўй болаларча бир итоаткорлик билан ён чўнтакларини қовлаштириб, бир парчагина қоғоз чиқариб берди. Ойимлар уни олдилар-у:

– Мана сенга қорахат! Ёлғон хат, ёлғон хат! – дедилар-да, жаҳл устида хатни майда-майда қилиб йиртдилар ва оёқлари остига ташлаб тепкилай бошладилар. Сўнг чамаси, қолдан тойиб, қиблага юзланиб тиз чўкдилар-у:

– Илоё бу шум хабарни ёзганларнинг қўли синсин! – дея фотиҳага қўл очдилар. – Э, қудратингдан ўрғилай, яратгувчим, қуёвимни ўз паноҳингда асрагайсан. Бу шум хабар ёлғон чиқиб, дўстлар шод, душманнинг кўкси чок-чок бўлсин! Илохо омин!

Мен ялт этиб Ростгўйга қарадим. Дахрийликда ҳаммага сабоқ бериб, кишлоқда қайсики мулла бўлса, ҳаммасини калака қилиб юрадиган Ростгўй ойимларга қўшилиб юзига фотиҳа тортмоқда эди!

Агар янглишмасам Ростгўй ўша кечасиёк “ўз” Тошкентига жўнадилар. Сал ўтмай, мен ҳам урушга жўнадим-у, Ростгўй билан факат армиядан қайтгандан кейингина қўришдим.

Бу пайт ёлғиз фарзандлари ва иккала укаси урушдан қайтмаган Ростгўй билан унинг кампири ўзларини жуда олдириб, жуда мункайиб қолишган, аммо шунга қарамасдан, марксист-файласуфнинг вазоҳати ва салобати ҳамон кишини хайнқтирар эди!

Эр-хотинга Карл Маркс кўчасидаги “Москва” кафесининг орқасидан ҳозирги “Зарафшон” ресторанининг рўпарасидан зах, қоронғи, лекин харқалай, турса бўладиган бир хонали жой беришган экан. Унга факат битта

темир каравот билан битта хонтахта сиғар, колган жойга – ердан шифтгача китоб терилган эди.

Урушдан кейинги киркинчи йилларнинг охири, эллигинчи йилларнинг боши эди. Бизлар сира қорнимиз тўйиб овқат емайдиган мулла миркурук студентлар бот-бот Ростгўйни “қўргали” борардик. Кампир ниҳоятда пазанда, қилган овқатига сб тўйиб бўлмас эди. Чол-кампир, айниқса, суҳбатни бой-қулоқларга қарши шафқатсиз кураш йилларини эслашни яхши кўрадиган метин большевик Ростгўй бизни очик чехра билан қарши олишар, баҳоли қудрат меҳмон қилишарди.

Ростгўй, айниқса, мени ўзига яқин оларди. Эҳтимол, мен ҳаркалаё унинг инкилобий ишларига шерик бўлган дўстининг фарзанди бўлганим учундир, эҳтимол бўлғуси ёзувчи сифатида кишлоқ большевикларининг жанговар тарихий саҳифаларидан бохабар бўп қўйишимни истаганлигим учундир, узок-узок суҳбатлашиб турарди. Лекин ундай десам... Ростгўй менинг ёзувчиликни ҳавас қилишимни кўп хушламас, аксар пайтлар ёлғиз қолганимизда у ёк-бу ёққа аланглаб:

– Сен шу ишга бекор ихлос қўдинг-да, болам! – дерди астойдил қуйиниб.

– Нега?..

– Негаки... – шўрлик Ростгўй яна ён-верига қараб оларди. – Негаки, ҳамма яхши ёзувчилар ҳаммаша камалган, отилган. Сен ҳам... Хуллас калом, истеъдодли одамни қим яхши кўради? Нима кўп – истеъдоднинг душмани кўп!

Гоҳо-гоҳо, айниқса, кампир ош қилган кунлари, Ростгўй эриб кетиб, кампирга бир шиша олдирадди. Ош дамланиб, киттай-киттай қилишганимиздан кейин Ростгўй кампирга эшик ва деразаларни қулфлатиб, каравотдаги эски, қалин адёл билан битта-ю битта деразани ёптирар, кейин оғзини қулоғимга такаб дегандек, “қўшни уй”да ўтган воқеаларни ҳикоя қилишга кири-

шарди. Ростгўйнинг кўшни уй дегани у яшаб турган ғариб кулбанинг шундок биқинига жойлашган ва ўша маҳалда важохатидан эшак ҳуркадиган бетон қаср бўлиб, машъум ўтгиз еттинчи йилдан бери бу бнно НКВД-га қарар эди.

Қизик нарса бўлар экан одамизод! У бошидан ўтган ҳеч бир воқеани – шодлигини ҳам, мусибатни ҳам, алам ва ситамларни ҳам – ҳеч нарсани ичига сиғдира олмас экан, агар ичига сиғдираман деса, чамаси, елга тўлган пуфакдай тарс ёрилиб кетса керак.

Хуллас, эшикка зулфин осилиб, деразага калин аёллар ёпилгач, Ростгўй девордан сал берирокқа сурилиб (у киши “деворнинг қулоғи бор”, деган гапга жуда ишонар, унинг айтишича, бир хонага тикилган бандилар иккинчи хонадаги маҳбуслар билан деворга стакан тутиб ва бу стаканга қулоқларини қўйиб, ҳамма янгиликларни эшитиб ётганлар. Лекин биз ёшлар Ростгўйнинг бу гапига унча ишонмас, чунки уйда унинг усулини синаб кўриб ҳеч бир натижасини кўрмадик), ҳикоясини бошларди. Аммо бу машъум стакандан катъий назар, Ростгўйнинг “кўшни қаср”да, тўрироғи, бу қасрнинг фақат бетондан иборат даҳшатли ертўлаларида ўтган саккиз ойлик кийноқ ва ситамлар ҳақидаги ҳикоялари кишининг этини жунжиқтириб, юрагини совуқ ваҳимага соларди!

Ростгўй ҳар сафар, хоҳ ҳикояни бошлашдан олдин, хоҳ ҳикоя давомида бўлсин бир гапни камида ўн марта шивирлаб такрорларди:

– Бу гап ўртамизда-а? Агар оғзингдан чиқиб, уларнинг қулоғига етиб боргудек бўлса, билиб қўй, ёлғиз мен эмас, сен ҳам отилиб кетасан!

Соддалиқни қаранг! Мен ўша суҳбатлар эсимга тушаркан, Ростгўйнинг болаларга ўхшаб кетадиган томонларидан ҳанузгача ичимда “котиб-котиб” куламан. Ахир... агар у “бола” бўлмаса меннинг бу гапларим, яъни фақат

мен эмас, сен ҳам отиласан, деган гаплари кўнглимга озор беришни нахот тушунмаса? Йўк, бу фикр хаёлига ҳам кириб-чикмас эди.

Ниҳоят, таҳдид ва танбехлар тугаб Ростгўй қовоғини солиб:

– Уқдингми? – деб сўрарди. – Агар уққан бўлсанг... Қани ол, ошдан аввал жиндай қоринни жизиллатсин! Аммо билиб қўй, бундан кейин олмаймиз! Яхши нарса-нинг ози яхши! – дерди у, файласуфона донолик билан аммо ҳозиргина айтган гапи эсидан чикиб, қорин ҳали жизилламасдан туриб, қадахларни яна тўлдирарди:

– Қани ол! Нима бало, бемазасидан олганми дейман, кампир! Жизиллатмаяпти-ку бу! Хўп, яна биттадан олайлиг-у, бас қилайлик! – дерди у, аммо айтган гапи ёдида йўк, дарҳол яна биттадан қадах тўлдирарди.

Ниҳоят бу иш ҳам тугар, қоринлар жизиллаб орамизда ажиб бир яқинлик пайдо бўларди. Шундан кейин Ростгўй овозини боягидан ҳам пасайтириб ва ҳар икки минутда бир адёл ёпилган дераза томон ўғринча кўз ташлаб, уйининг рўпарасидаги даҳшатли бинода, унинг цемент полли, бетон деворли, деразасиз подвалларида чеккан азоблари, терговчиларнинг қийноқлари, улардан еган тепкилари, эшитган ҳақоратлари ҳақида одатий хикоясини бошларди. Бу хикояларни кейинчалик, шахсга сиғиниш фoш этилгандан кейин, айниқса, қайта қуриш бошлангандан сўнг пайдо бўлган беҳисоб камокхоналар ва шимол лагерлари тўғрисида ёзилган роман, қисса ва эсдаликларнинг баайни ўзи деса бўларди. Ўша-ўша, тўрт-беш каватлик қанахонага айланган ётоқхоналарда бир қарич жойга икки киши “пресс” бўлиб, кимир этолмай ҳафталаб ётишлар, биттаю битта ертўлага қанорга тикилган ғўзадай тикилган эллик-олтмиш одамнинг тер хиди (дунёда ойлаб ювинмаган одам боласининг терлаши ёмон, ундан қўланса хид бўлмайди, ўғлим, билиб

қўй!) бит ва каналардан чеккан изтироблар, боз устига, терговчилар зуғуми...

– Э, худо кўрсатмасин! – дерди Ростгўй, худога ишон-маслигини эсидан чиқариб, – ҳеч бир инсон боласининг бошига тушмасин. Мана, сен ёзувчи бўлиш орзусида юрибсан. Яхши. Аммо энг кўп камалганлар ёзувчилар эканини биласанми?

– Биладиман, – дейман кўнглим ғаш бўлиб.

– Улар, союзларингдаги катталарингни айтаман, пешонангда “халқ душманининг фарзанди” деган тамға борлигини биладими?

– Буни мендан хали ҳозир ҳеч ким сўрагани йўқ...

– Ҳа, балли! – дерди Ростгўй, дўнг пешонасини меҳр билан аста силаб, – ахир бир кун сўрашади. Шунда нима дейсан?

– Нима дердим, ҳақиқатни айтаман.

Ростгўй оғир хўрсиниб, қадахларга яна киттай-киттай куяди-да:

– Айтасан-у... айтган кунинг тугайсан! – дерди. – Агар союзларингга аъзо бўлсанг ундан ҳайдашади, ҳайдашса ҳам майли... – У “ҳайдашганларидан кейин нима бўлишини айтолмай чайналарди, – ҳай, майли, тақдирингдан кўрарсан, болам!

Ким билсин, агар тезда Сталин ўлиб, бахтимга Берия фош этилмаганида Ростгўйнинг соддадиллик билан айтган бу совуқ башорати рўёбга чиққан бўлармиди? Ростгўйга менинг “ижодим” унча хуш келавермас, ўша пайтларда ёзган асарларимни енгил-елпи, нождий асарлар, деб ҳисобларди.

– Сен ёзадиган бўлсанг Улуғ инкилоб тўғрисида ёз! – дерди у ковоғини уйиб. – Ўша мураккаб даврлардаги шавкатсиз синфий курашлар ҳақида ёз. Мисол учун... Мардикорликдан, чинакам марксистик тўғарақларда иштирок этиб, ҳақиқий марксист, ҳақиқий большевик

бўлиб қайтган бизларга ўхшаш инкилоб фидойиларининг киншлоқда қилган революцион ҳаракатларимиз, бой-қулоқларга қарши олиб борган шафқатсиз курашларимиз тўғрисида ёз! Бу нима – севги-певги, икир-чикир, шу ҳам мавзу бўлдимми?

У маҳалда Ростгўйнинг бу гапларига қарши бир нарса дейиш жуда қийин эди. Шундай бўлса ҳам мен шафқатсиз синфий курашларда ўзини инкилоб йўлига бағишлаган дадамларнинг тақдири нима бўлганини жуда секин, зўр эҳтиёткорлик билан эслатардим.

Ростгўй кўзини юмиб узок сукутга толар, хижолатомуз йўталар, бироқ ўз фикридан қайтмас эди.

– Тўғри, отанг масаласи нозик масала. Аммо... отанг ўрнида оталик қилаётган сени текин ўқитиб, текин тарбия қилаётган давлат бор-ку! Ўша аёвсиз синфий курашлардан эсон-омон чиқиб, ҳозиргача бу ишни давом этаётган пок марксистлар, ҳалол ленинчилар бор. Ўшалар ҳақида ёз, – дерди у, чамаси, ўзини ҳам назарда тутиб. – Ё бир умр бу икир-чикир, севги-певги тўғрисида ёзмокчимисан?

Хуллас калом, бир неча йил мана шунақа мунозаралар билан ўтди. Бу ўртада мен нечта “классик” пьесалар ёздим, бу пьесалар энг мўътабар театрларда қўйилиб, чўнтакка жиндек пул тушди. Пул тушгач... “Қозоқ бойиса хотин олар, ўзбек бойиса уй қураб”, деган қонунга бўйсуниб, камина участка олдилар, маҳаллани йиғиб ош берадиган бўлдилар. Ҳовли тўйида Ростгўйнинг қатнашиши фарз ҳам қарз. Тўйга айтгани бордим, борсам... қўлида ўша пайтлар алоҳида китоб тарзида нашр этилган “Мирзатерак” деган ҳикоям, нимқоронғи уйда хаёлга толиб ўтириптилар.

Менинг ҳовли тўйи ҳақидаги гапларимни эшитиб, Ростгўй хумдай қатта, туксиз бошини узок силади, сўнг:

– Ҳовли тўй, дабдаба! – деди энсаси қотиб – Ёш бошинг билан сенга нима керак бу асъасаю-дабдаба!

Мен довдираб колдим.

– Ҳа, шу... маҳаллачилик. Маҳаллада шунақа расм бор экан!

– Расм-русум! – деди Ростгўй кесатиб. – Қачонгача биз шу эски урф-одатларнинг кули бўламиз? Тағин бу ёш адиб эмиш! – деди у ва кўлидаги китобчани кўлида силкитди.

– Бу нима?

– Китоб!

– Китоб эканини кўриб турибман. Қанақа китоб?

Мен талмовсирай бошладим.

– “Мирзатерак”... Рамзий ном... ҳикоя.

– Ҳикоя эмиш! – деди Ростгўй, астойдил жахли чиқиб. – Ҳикоя эмас, ғирт ёлғон! Уйдирма гап! Сафсата!..

Кейинчалик Ростгўйнинг аччиқ дашноми сал кўнглимдан чикқач, мен унинг ҳақ эканини тан олдим, албатта. Ҳикоя ҳақиқатан ҳам сал уйдирма воқеага қурилган эди. Мирзатерак лақабли йигит билан тил топишгач, чиройли бир киз унинг рашкини келтириш учун бошқа йигитлар билан ҳам нозу карашма қилиб, ширинсуханлик қилди. Қизнинг бу ўйинларини чин деб тушунган йигит эса бундан қаттиқ изтироб чекади, лекин охир пировардида “ўйин” ошқор бўлиб, севишганлар апоқ-чапоқ бўлиб кетишади.

50-йилларда ҳамма ёш адиблар ёзиб юрган китобий ҳикояларнинг биттаси. Улардан яхшиям эмас, ёмон ҳам!

Аммо... аммо ўша дақиқалардаги менинг ҳолатим! Ростгўй қанчалик адолатпарвар бўлмасин, менинг ҳолатимни жиндай “тушунди” шекилли, тўсатдан юмшаб:

– Ҳай, – деди хўрсиниб. – Бўлар иш бўпти! Гиштни қолипдан кўчириб бўлмайди. Аммо бундан бу ёғига эҳтиёт бўл! Отанг билан биз олиб борган инқилобий, синфий қурашлар турганда...

Қисқаси, мен ҳам юмшадим, Ростгўй ҳам юмшаб кечкурун тўйга борадиган бўлди.

Тўй воқеаларига ўтишдан аввал битта муҳим тафсилотни айтиб ўтишим лозим. Гап шундаки, мен ховли олган маҳаллада зиёлилар жуда кам бўлиб, кўпчилиги “ишчилар синфи вакиллари: курувчи, дурадгор, новвой ва бошқа касб эгалари туришар, шу боисдан “маҳаллага ёзувчи кўчиб кепти!” – деган хабар маҳаллада анча-мунча яхши-ёмон шов-шувга сабаб бўлганди.

Тўй бошланди. Бошланиши биланок, барча тўйларда бўладигандек мактовлар аста-секин авжга чиқа бошлади, киттай-киттай олингандан кейин эса камина, оддий ёзувчи “халқимизнинг севимли фарзанди”, “замонамизнинг буюк адиби” даражасига кўтарила бошладим...

“Сал ошириб юборишаяпти-ю, аммо-лекин... Ростгўй ҳам билиб кўйсинлар-да, каминанинг халқ орасидаги хурмат-эътиборини!..”

Тўғриси, гурух-гурух бўлиб ўтирган соддадил ишчи йигитлар билан киттай-киттай қилишиб, даврадан даврага ўтиб, чак-чаклашиб юриб Ростгўй хаёлимдан кўтарилган экан, бир маҳал микрофондан унинг:

– Ўртоқлар! – деган вазмин, ҳамиша сокин овози эшитилиб, негадир юрагим “шув” этди. – Ўртоқлар! – такрорлади Ростгўй, овоз пардасини хиёл кўтариб. – Тўғри, бугун яхши тўй бўляпти! Мен хурсандман. Уй эгаси, ёш адибга янги зафарлар, янги ижодий парвозлар тилайман, ўртоқлар. Лекин ортиқча мактов ҳеч қачон яхшиликка олиб бормаган. Қош кўяман, деб кўз чиқариб кўймайлик, ўртоқлар. Биз ҳамиша адолатли бўлмоғимиз даркор, ҳалол бўлмоғимиз жоиз. Демокчиманки, хонадон бошлиғи ёш адибни шахсан мен буюк адиб, деб таърифлаган ўртоқларнинг таърифига сира қўшила олмайман. Халқимизда дўст ачитиб гапиради, душман кулдириб, деган нақл бор. Мен шу нақлга қўшилиб айтмоқчиманки... Бугун тўй бераётган ёш адибимиз буюк адиб даражасига кўтарилиши учун хали кўп тер тўкмоғи, кўп ижод заҳматларини

чекмоғи лозим! Умуман, ёзувчи ёзувчи бўлиши учун ҳар қанча адолатли бўлмасин, – киттай ошириб юборганини сезиб қолди чоғи, сўз кидириб, талмовсиради, – умуман, мен уни ёзувчи эмас, демоқчи эмасман, аммо, лекин, мана масалан, унинг “Мирзатерак” деган сўнги китобини олайлик! Шуям китоб бўлдими, ўртоқлар!.. Қандайдир бир киз қандайдир бир йигитнинг рашкини келтираман деб бошқа бир йигит билан “хангомалашиб” юрармиш. Шуям гап бўлдими, шуям асар бўлдими, ўртоқлар? Адабиёт учун жуда катта инкилобий мавзулар турганда, тўлиб ётган бир маҳалда, синфий курашларда тобланган биз, яъни ажойиб кексалар ҳаёти турганда... наҳот шундай ипринди-сипринди мавзуларни адабиётга олиб кириш адолатдан бўлса, ўртоқлар! Мен ёш адибнинг бу хато йўлини тарк этиб, тўғри йўлга тушиб олишини истардим, азиз ўртоқлар!..

Яна қарсақлар янгради. Чамаси, даврада ўтирган адабиётдан йироқ, соддадил йигитлар, Ростгўй яхши гапирди, деб ўйлашди шекилли, секин бошланган қарсақлар гулдуросга айланиб кетди. Билишимча, Ростгўйнинг нутқини биров тушунса, биров тушунмади, чунки у кешининг оташин, адолатли, ҳақгўй нутқидан кейин сўзга чиққан нотиклар, яна ўша аввалги алпозда давом эттираверишди.

– Мана энди бизнинг маҳаллада ҳам ўз ёзувчимиз бор. Биз бундан ифтихор қиламиз, ўзимизни бахтиёр деб ҳисоблаймиз, чунки маҳалламизда на газ бор, на водопровод! Умид қиламизки, истеъдодли ёзувчимиз бу ишларда бизга катта ёрдам берадилар. Улкан ёзувчимизга соғ-саломатлик ва омад тилаймиз!

Ростгўйнинг адолат учун айтган кизгин нутқи мени қанчалик изтиробга солса, унинг принципиал гапларини инкор этувчи бу ҳамду санолар унга шунчалик оғир тегди, чоғи. Ош тортилмасданок ўрнидан турдилар.

Сабаби ёшлик, мен ўзимни голиб, Ростгўйни мағлуб, деб ўйласам керак, лабимда мағрур кулимсираб, уни кўчага кузатиб чиқдим.

Ховли чароғон, кийкирик, кулги. Кўча нимқоронғи, фақат эшикда бир нечта хизмат қилувчи кексалар ўтиришпти. Улар чамаси, Ростгўйнинг нутқини ё эшитишмаган ёки эшитишса ҳам унинг мазмунини теран идрок этишмаган, ҳаммаси баб-баравар кўл ковуштириб ўринларидан туришди.

Ростгўй хомуш, ҳатто бироз ғамгин деса ҳам бўларди:

– Майли, омон бўл, болам, – деди у каттиқ уф тортиб. – Қирғокни тошқин бузади, одамни мактов, деган эскилар. Агар сен ҳақиқатан ёзувчи бўламан десанг бу баландпарвоз гаплару бу сохта ҳамду саноларга учаверма! Отанг билан бизнинг ишларимиз, синфий душманларга қарши олиб борган курашимиз, умуман, инқилоб мавзуси турганда “Мирзатерак”ка ўхшаш ҳар хил бачкана нарсаларни ёзавермай жиддий масалаларга ўт! Хўп, омон бўл, болам...

Кейинчалик мен ўша оқшом Ростгўйнинг гапларига беписанд қараб, ичимда ундан кулганларимни эслаб, кўп афсус чекдим, хижолат тортдим. Лекин ўша онларда тўй авжига чиқиб, жанобларининг шаънига айтилаётган мактов ва ҳамду санолар тобора юқори пардаларга кўтарилаётган бир дамда мен унга тан беришим мушкул эди, албатта. Шу боис мен у киши билан совукқина хайрлашиб кўяқолдим.

Ростгўйнинг Хрущевга, айникса, унинг XX ва XXI съездларда қилган докладларига муносабати ҳам жуда карама-қарши ва зид бўлди. Аввал бошда Ростгўй Хрущевни, айникса, унинг “халқ душмани” деган иборасини қоралаб, бегуноҳ камалган ва отилганларни оқлаганини мактаб юрди. Лекин кейинроқ, Сталинни қоралаш кўпайиб кетгандан кейин Хрущев ва унинг ишлари

Ростгўйга ёкмай қолди. Ундай мингта Хрушчев битта Сталин бўлолмайдиган, қилаётган ишини кара, деб сўкинадиган одат чиқарди. Ростгўй, чамаси, бу гапларнинг ҳаммаси бир кун эмас, бир кун инкилоб даврида, синфий кураш бахона қилинган ноҳақ ишлар ва бу ишларнинг тепасида турган чаламулла марксистлар ҳам таёк ейишини кўнглининг бир чети сезар, лекин қанчалик ҳақгўй бўлмасин, тарих ғилдирагининг бундай тесқари ғилдирашини сира-сира истамас эди! (Хайрият, бугунги ошқоралик даврига етиб келмади, етиб келганда билмадим, нима қиларди, шўрлик чол?)

Баъзан, Хрушчевнинг бирорта мақоладини ўқиган пайтларида:

– Қазисан, картасан, ахир аслингга тортасан, – дерди жиғибийрон бўлиб. – Чўчкабоқардан чиққанман деб мактанадиган, нодон? Чўчкабоқардан нима чиқарди?

Агар сиз мობода эътироз билдириб:

– Ахир Марксча таълимотда айтилган эмаси, ҳамма ақл-заковат камбағалда, йўқсил синфда жамулжам бўлган деб? – десангиз, Ростгўй баттар кизишарди:

– Маркс деган бўлса дегандир! Аммо лекин Маркс бу фикрни ишчилар синфига эрк бериш, эрк бериб синфни илму маърифатга ошно қилиш шарти билан боғлаган! – деб ўшқириб берарди. Ҳеч ким фақат камбағал бўлгани учун давлат тепасига чиқишга ҳаққи бор, деган эмас Маркс. Деган бўлса кўрсат қани, – деб талаб қиларди у. Аммо масалада қанчалик қизишмасин, Марксизмни қанчалик ҳимоя қилмасин, уни қандайдир шубҳа ич-ичидан кемираётгани кўп хаёлга чўмиб ўтиришидан, хомушлигида, ғамгинлигидан билиниб турарди.

Фақат кундалик ҳаётда ўша-ўша, ҳақгўйликда ва адолатпарварликда тенгсиз, кинғир ишларни сезса ҳеч кимни, ҳатто ўз жигарбандларини ҳам аямас, бу масалада илгаригидан ҳам қайсарлашар эди.

Ҳикоянинг бошида айтганимдек, иккита укаси етмагандек биттаю битта ўғли ҳам урушда ҳалок бўлган. Эндликда ундан фақат бир киши, катта укасининг ўғли ҳабар олиб, рўзғор ишларида ёрдам бериб турарди.

Қишлоқда нуфузли ишларда ишлайдиган, жуда бообрў, ҳурматли йигит Ростгўйни ниҳоятда ҳурмат қилар, Ростгўй ҳам уни кадрлар, аммо агар гап бирор “принципиал” масалага бориб тақаладиган бўлса, уни ҳам аямас эди.

Ростгўй ҳар йили ёзни қишлоқда, отамерос ҳовлида, яъни ҳалиги жиянининг хонадонида ўтказарди (у умрида бирор марта курортга бормаган, зотан курорт нималигини билмаган бўлса керак!)

Жияни Ростгўйни ҳурмат-эътибор билан кутиб олар, бутун оила унинг хизматида бўларди. Шунга қарамай, ҳар сафар бирор “принципиал” масалада келишмовчилик юз берарди-ю, орадан ўт чиқиб, анча вақт амаки-жиян аразлашиб юришарди.

Бир сафар жиян, агар янглишмасам, ўғли тўй қилади.

Эрталаб наҳорга ош берилади. Ростгўй боғнинг тўрида, қариялар даврасида савлат тўкиб, жанговар инкилобий йилларни эслаб, ҳаммани оғзига қаратиб ўтиради. Пешиндан кейин кечки базмга тайёргарлик бошланади. Боғ ўртасига гир айлана стол-стуллар қўйилиб, дастурхонлар ёзилади. Бир маҳал бир нечта йигитлар кўчадан кути-кути арок ташиб қира бошлайдилар. Қасдига олиб, қутиларни Ростгўй ўтирган баланд сўри ёнига тахлайдилар. Ростгўй ковоғини уйиб, зимдан кузатиб ўтиради. Қутилар сони йигирмага етганда Ростгўйнинг бардоши тугайди. У ковоғидан қор ёғиб, жиянини олдига чақиради:

– Булар нима?

– Арок, – дейди жияни ўзини гўлликка солиб.

– Арок эканини кўриб турибман! – дейди Ростгўй, овозин кўтариб. – Кўр эмасман! Аммо шунча арокни қайси пулга олдинг?

“Принципиаллик” ва тезликда амакисидан қолинмай-диган жиян, коса тагида нимкоса борлигини сезади-ю, бирдан портлаб хужумга ўтади.

– Қайси пулга бўларди? Ўғирлик пулига!

– Сен менга кесатма! – дейди Ростгўй. – Ундан кўра ойлик маошингни айт! Неча пул оласан ойига?

– Бу – давлат сири! Айтолмайман, – дейди жиян яна кесатиб.

– Ноҳалол бўлгандан кейин айтолмайсан-да! – дейди адолатпарвар кекса большевик. – Камина... Катта бир институтнинг доценти бўлатуриб ойига уч юз эллик сўм оламан. Икки одамни уйимга чақириб меҳмон қилишга қурбим етмайди. Сен бўлсанг.. йигирма қути арок бериб, икки юз кишини маст қилмоқчисан! Мени кечирасан, жиян, аммо мен бундай базм, пул деган сомондай совурилайётган ноҳалол тўйда иштирок этолмайман. Каминага рухсат берасан!

Ростгўйнинг бу адолатсиз гапларидан жони халқумига келган жияни:

– Рухсат! – дейди заҳархандалик билан. – Тўрт томонингиз қибла.

– Ҳозир кетаман!

– Мен ҳам айтаяпман-ку, рухсат сизга деб.

Ўртага хизмат қилиб юрган йигитлар, қариндошуруғлар тушишади, уйдан хотин-халаж югуриб чиқишади, ҳамма Ростгўйнинг аҳдидан қайтишини, жиянини кечиршини сўраб, ялиниб-ёлворишади, илтижо қилишади. Аммо Ростгўй бу илтимосларни эшитишни ҳам истамайди, у ҳатто уйга ҳам қирмайди, кўз ёши қилган кампирини силтаб ташлайди-да, олма шохига осилган жужунча костюмини юлиб олиб, эшик томон йўналади.

Ҳамма унинг кетидан эргашади, ёшу қари баб-баробар Ростгўйни жаҳлидан туширишга ҳаракат қилишади, кўплар шу арзимаган гап сабаб, чолнинг тўйни ташлаб ке-

тиб колишига ишонишмайди. Лекин Ростгўй ўз сўзидан қайтмайди, унинг вазоҳатини кўрган йигитлар кўчада саф тортиб турган машиналардан бирини кўндаланг қилади:

– Марҳамат, чиқинг, домла! Туркистонга олиб бориб, ўзимиз поездга солиб юборамиз!

Ростгўй бу гапга ҳам кўнмайди.

– Бас! – дейди у ўшқириб. – Мени тинч кўйинглар, дедим, тинч кўйинглар-да ахир! – Ростгўй шундай деб писанда қилади-да, ҳалқани ёриб чиқиб, катта кўчадан Туркистон томон равона бўлади.

Тўйхонада сукунат. Ҳамма ҳайрон. Жиян нима қилишни билмай, бир чеккада мунғайиб ўтириб қолади.

Одамлар сал ҳушларига келгач, жиянга тармашиб кетишади:

– Ёлғиз амакинг! Феъли маълум эди-ку, сенга! Нима қилардинг мўсафид одам билан айтишиб?

Жиян ўзини оклашга уринади:

– Нима қилдим мен? Ахир эшитдиларинг-ку гапларини...

– Айтган бўлсалар, биринчи бор айтаяптиларми, у киши?

– Қани ўрнингдан тур! – дейди йигитлардан бири жиянга. – Орқасидан қувиб борамиз. Узр сўрайсан, оёғига йиқиласан!

Усиз ҳам пушаймон чекиб ўтирган жиян бу таклифга ичидан севиниб, дарҳол розилик беради. Йигитлар икки машинага ўтириб, Ростгўйни қувиб кетадилар.

Ўша йигитларнинг ҳикоя қилишларича, офтоб ботган, лекин теварак-атроф ҳали ёруғ бўлади. Эски жужунча костюмини билагига ташлаб олган Ростгўй кишлокдан чиқиб, даштни кесиб ўтган сертупроқ йўлда кетаётган экан.

Қайсар чол, чамаси, машиналар уни қувиб келаётганини пайқайди-ю, жўрттага тупроқ йўлдан чиқмай, сигнал-

ларга жавоб бермай, йўлида давом этаверади. Йигитлар йўлдан чикиб Ростгўйни қувиб стадилар-да, машиналарни кўндаланг қилишади.

Қора терга ботган Ростгўй оёқлари остидан кўтарилган чангдан афт-башараси гўё қора лой чаплангандай коп-қора, ялтироқ боши тандирдан энди чиккан кизил хумдай ялтиллаб, йигитларни ёвқараш билан қарши олади. Йигитлар бир-бирларини бўлиб, дудуклана-дудуклана гап бошлашади:

– Узр, домла! Айб сизда эмас, жиянингизда. Унинг ўзи ҳам минг пушаймон. Ана, орқадаги машинада ўтирипти! Агар истасангиз оёғингизга йикилиб, кечирим сўрашга тайёр, домла.

Ростгўй бу “принципиалликдан” чекинмайди.

– Ташаккур! – дейди оғзидан лой тупуриб. – Узрига ҳам розиман, ўзигаям!

– Домлажон!

– Керак эмас, дедимми, керак эмас! Кўриб турибман, ҳамманг бир тешикка... Ҳамманг халкни эмас, ўз жиғилдонларингни ўйлайсанлар! Юз сўм маош олиб, ўн минг сўмга тўй-томоша қиласанлар! Мен бундай нопок тўйларда иштирок этишга ор қиламан! Биз, кишлок фаоллари инқилобдан кейин синфий душманлар билан олишиб, бой-қулоқлар билан аёвсиз кураш олиб борганимизда... ўрнимизни сенлардай шуҳратпараст, мансабпараст кимсалар эгаллайди, деб ўйлаганмидик? Йўқ, бу фикр тушимизга ҳам кириб чиқмаган эди!

Йигитлар карайдики, Ростгўй уларни ҳам синфий душман каторига қўшяпти! Боз устига, “синфий душман”лар тўғрисидаги ваъзлар кўпларнинг, айникса, ёшларнинг ғашини келтира бошлаган даврлар...

Буни Ростгўйдан бошқа ҳамма билади. Балки, Ростгўйнинг ўзи ҳам билар, лекин у ҳануз бунга, буюк инқилоб ғоялари ва бу ғоялар учун курашган унга ўх-

шаган инкилоб жангчиларига доғ тушишига ишонгиси келмайди. Йигитлар бир дақиқа Ростгўйнинг қахрли, оташин нутқини жимгина эшитиб турадилар-да, кейин бирин-кетин машиналарига ўтириб жўнаб қоладилар. Ростгўй эса... Вajoҳатидан одам хуркгулик, ўз эътиқоди, ўз нутқи билан бир ховуч мансабпарастларни, жумладан, ўз жиянини ҳам батамом мот қилганига имони комил, йигитларнинг қайтиб кетганидан ранжиш у ёқда турсин, билъакс, ўзича мағрур, шитоб билан йўлида давом этади.

Рост, бу билан амаки-жиян юз кўришмай кетмайди, сал ўтмай, улар бир-бирларини кечириб, қайта ярашиб, яна апоқ-чапоқ бўлиб кетишди.

Агар янглишмасам, 60-йилларнинг ўртасида Ростгўйга шаҳар чеккасидаги кўримсизгина бир жойдан тўрт сотих ер беришди. Ростгўй уй қуришга киришди. Бу ишда ҳам унга ҳаммадан кўп ўша жияни ёрдам беради. Лекин уч юз эллик сўм маошдан ташқари бир тийин кирим йўқ.

Ростгўй то дунёдан кўз юмгунча бу уйни битира олмади. Амал-тақал килиб уни қора сувоқ, бир хонани бўр сувоқдан чиқариб, шаҳардаги зах хонадан ҳовлига кўчиб ўтди. Шунинг ўзи унга бир олам таскину-тасалли берди...

1977 йилнинг куз кунларидан бирида кўнглимда нечундир Ростгўй билан бир суҳбатлашиш орзуси туғилиб, уни кўргани бордим. Ростгўй шифтлари ҳали сувоқдан чиқмаган, устунлари бўялмаган чоғроққина айвонда чордона қуриб китоб варақлаб ўтирарди. У кўзимга қандайдир жуда ҳорғин ва маънос кўринди.

Ростгўй йўқлаб борганимдан болаларча хурсанд бўлиб кетди. Кампир ош қилаётган экан, унга “тезлат ошингни!” – деб шошира бошлади.

Тўғрисини айтсам, ўша йиллари Ростгўй менга нисбатан муносабатини ўзгартирган, орамизда анча

илиқлик пайдо бўлганди. Бунга сабаб “Улуғбек...”эди. Ростгўй гарчи романнинг тилини маъқулламаган бўлса-да (шундай бой она тилимиз туриб, араб-форс сўзларига бунча катта ўрин берибсан! Бунга нима зарурат бор эди?), асарни умуман яхши қабул қилган эди. Бунга бош сабаб – Али Қушчи эди! Гап шундаки, Ростгўй салкам чорак аср “Навоийнинг фалсафий қарашлари” деган диссертация устида ишлаган. Унинг тилидан Навоий тушмас, радиодан ғазаллари асосида ёзилган куй ва кўшиқларини кўзига ёш олиб тинглар, сўнг: “Э, Навоий, сен бўлмаганингда ҳозирги адабиёт ва санъатимизнинг ахволи нима бўларди”, деб бот-бот уф тортиб кўярди. Лекин Навоийга қанча ихлос кўйиб, қанча ишламасин, чорак аср давомида битира олмаган бу диссертациясида Али Қушчи ва унинг риёзиёт ва фалсафа соҳасидаги асарларига анча катта ўрин берилганди. Ростгўй уни ниҳоятда пок инсон, мард ва содик шогирд, улкан файласуф деб баҳолар, зотан, Али Қушчи деганда худди Навоий каби оғзидан бол томарди. Менга нисбатан бироз юмшаганининг боиси ҳам шунда, асарда Али Қушчига берилган баҳо унга маъқул тушганди.

Биз узоқ гаплашиб ўтирдик. Ростгўй шафқатсиз синфий курашларда ўтган ёшлик йилларини қайта-қайта эслаб:

– Менинг неча куним қолди, болам, – деб хомушланди. – Мендан кейин сенга бу курашларни ким гапириб беради? Биламан, ҳозирги ёшлар, айниқса, адиблар бизларнинг устимиздан кулишади, курашларга бел боғлаган чоғларимизда имонимиз бутун бўлганини шубҳа остига олмоқчи бўлишади. Аммо сен... сен камина билан отангнинг ҳалоллигига шубҳа қилмассан, болам? – деди Ростгўй, аллақандай ўқиб. Сўнг, “хай, майли, ўзинг биласан”, дея бир хўрсиниб кўйди.

У мени дарвозаси олдигача кузатиб чиқаркан, тўсатдан кўзига ёш олиб:

– Ростнини айтсам... аҳволим яхши эмас, болам, – деди овози бирдан дарз кетиб. – Агар бир нима бўлсам... рози бўл. Биладан: кўнглиннга кўп озор берган пайтларим бўлди, гуноҳкор бобонгни кечир, ўғлим...

– Йўқ-йўқ, ҳечам сиздан хафа эмасман, – дедим томоғим гип бўғилиб.

– Бир нима бўлсам, бошқаларга ҳам айтиб қўй, – деди Ростгўй сўзимга кулоқ солмай. – Мен ҳеч кимдан хафа эмасман, ҳаммадан розиман, улар ҳам рози бўлишсин...

Юрагим алғов-далғов бўлиб, шоша-пиша хайрлашдим. Эртасига пешин вақтида уйдан ишхонага телефон килишди.

– Қаёқларда юрибсиз? Бобо оламдан ўтибдилар...

Идорадан тўғри мархумнинг уйига шошилдим. Мен етиб борганимда Ростгўй дарс берадиган институт раҳбарлари ҳам келиб қолишди. Ростгўй ҳали окланмаган, деярли жихозсиз меҳмонхонанинг ўртасида, бир парча эски кигизга тўшалган кўрпача устига ётқазиб қўйилган, тепасида кампири кўзида ёш, чолига термилиб ўтирарди. Кампир бизни кўриб, уввос солиб йиғлади, сўнг Ростгўйнинг юзидаги матони кўтарди...

Ростгўй аллақандай кичрайиб, юзи сўлиб-сарғайиб колган, фақат дўнг пешонали туксиз ялтирок боши аввалги улуғворлигини йўкотмаган эди.

Институт раҳбарлари Ростгўйнинг бунчалик ғарибона яшашини тасаввур этмаган бўлишса керак, деярли жихозсиз хонага, ундаги эски, кинғир-кийшиқ стол ва стулларга хайрон бўлиб қарашди-да, аллақандай ёрдам ҳақида минғирлашиб чиқиб кетишди...

Кечкурун уч-тўртта енгил машина билан кишлоқдан Ростгўйнинг жияни ва яна бир-иккита қариндош-уруғлар етиб келишди. Орадан ўтган низо ва хафагарчиликлар нутиланган, ҳамма ўқсиб-ўқсиниб йиғлаган, ҳамманинг кўзида ёш.

Ярим кечада йўлга чиқиб, бомдодда кишлокка кириб бордик. Ростгўй ўша кунни намозгар пайтида тупрокка берилди.

Кеч куз бўлса ҳам ёгинсиз, илик бир кун эди. Кишлокнинг мағриб томонидаги Ғойиб ота қабристонининг одамга тўлиб кетган. Бир неча киши Ростгўйнинг қабри тепасида нутқ ирод қилишди. Мен ҳам гапирдим, тўғрироғи, бир кун аввал чол айтган гапларни айтиб бердим.

Мен унинг ўлимидан бир кун аввал ҳаммадан рози-ризолик сўраганини, кимгаки озор бериб, кўнглини огритган бўлса ундан кечирим сўраганини, ўзи эса ҳеч кимдан гинаси йўқ, ҳаммадан рози эканини айтганимда ҳар жой-ҳар жойдан оғир хўрсинган овозлар эшитилди.

– Шўрлик! – деди кимдир.

– Бечора Ростгўй, – деди иккинчи биров. – Бу дунёга келиб, нима рўшнолик кўрди, шўрлик? Ёшлик йиллари курашларда ёниб кетди ҳисоб. Кексалиги камокхона ва кувғинларда ўтди. Ёлғиз ўғли урушда ҳалок бўлди...

Қабристондан пиёда қайтдик. Бошлар эгик, кўплар сукутда, ҳамма оғир хаёлга толган...

* * *

Орадан бир неча йиллар ўтди. Мен бот-бот Ростгўйни, унинг адолатдан чекинмайман деб, ўзининг энг яқин жигарларини ҳам хун қилган пайтларини эслайман. Айни чоғда, қабристонда эски дўстлардан бири айтган, “Шўрлик бу дунёга келиб, нима рўшнолик кўрди? Ёшлик йиллари курашларда ёниб кетди..”, деган сўзлари ёдимга тушади. Шунда хаёлимга яна бир фикр келади: “Ҳақиқатан, ёшлик йилларини улуғ ғояларга бағишлаб, шафқатсиз синфий курашларда ўтказган бу ғалати одамлар ҳаётдан роҳат-фароғат кўрмай ўтиб кетишди. Улар ўз эътиқодларига содик бўлганликларига

шубхам йўк менинг. Лекин Хрушчев ўтмишни қайта баҳолаганидан кейин синфий кураш воситасида ёруғ ва бахтиёр жамият қуриш мумкинлигига бу одамларнинг дилларида жиндай бўлса-да шубҳа пайдо бўлдимикин ёхуд тоабод оташин шнорларнинг мафтункор жозибаси қурбони бўлиб кетдилармикин? Шундай деб ўйлашга ўйлайман-у, аммо барибир, Ростгўйнинг бошидан ўтган мураккаб воқеаларни вақтида ёзиб олмаганимдан афсус чекаман.

Май, 1990 йил.

ИЗЛАЙМАН

Укам Мансуржон!

Ғалаба куни Даврон акангизни эслаб ёзган хатингизни олдим, бунинг учун раҳмат, укажон!

Сиз у кишининг кундалик дафтари билан хатларини сурабсиз.

Хатлари... ёшликда ҳамма севишганлар бир-бирларига қанақа хатлар ёзишса... бизлар ҳам шунақа хатлар ёзишганмиз, укажон. Шунинг учун уларни сизга юборишни эп кўрмадим, кундалик дафтари эса юборяпман.

Сиздан илтимос: дафтари менга қайтариб юборганингизда, ҳар эҳтимолга қариши, заказной бандероль қилиб жўнатсангиз.

Ўзингиздан қолар гап йўқ: Даврон акангиздан менга қолган биттаю битта эсдалик – шу кундалик, холос. Яшириб нима қилай. Мансуржон, гоҳо-гоҳо юрагим сиқилиб, бир нимадан хафа бўлиб, тўлиб кетган чоғларимда, айниқса, Ғалаба кунлари кўнглимга қил сизмай ёлғиз қолган пайтларимда... шу эски дафтари варақлаб овунаман, юрагим сал таскин топгандай бўлади. Қолаверса, неварам Давронжон, умри узоқ бўлсин, катта бўлганида ўқиса дейман...

Сўнги мақолаларингиз менга анча ёқди. Айниқса, уруш ҳақида, қуролдош дўстларингиз тўғрисидаги эсдаликларингизни ўқиб, қувондим. Ишларингизга муваффақият тилаб, опангиз

САЛОМАТ.

1970 йил, 25 август.

Мен коленкор жилдли қалин дафтарни, унинг чумоли изидай майда ёзув билан тўлдирилган оқ-сарғиш саҳифаларини секин варақлайман.

Саҳифаларнинг баъзилари қалам билан, баъзилари сиёҳ билан ёзилган. Қаламда ёзилган саҳифалар анча ўчиб, хиралашиб қолган. Жуда ҳам хиралашиб кетган ёзувларининг устидан кимдир, афтидан Саломатхон опа бўлсалар керак, сиёҳ юргизган...

Таниш ёзув, таниш саҳифалар!..

Дилимни аллақандай ҳазин туйғулар чулғаб олди. Дафтарни бир четга суриб қўйиб, ҳовлига чикдим. Шаҳар устига илик куз оқшоми қанот ёзган, баҳмалдай тиник осмон ғуж-ғуж юлдузларга тўлган.

Кўшни ҳовлилардан майин бир куй эшитилар, дарахт шохлари орасидан телевизор экрани ялтираб кўринарди. Тўсатдан олисда, афтидан шаҳар ўртасида бўлса керак, тўп овози гумбурлади-ю, осмон қаърига отилиб кизғиш ва тўк яшил мушаклар ҳавода бир жом зар бўлиб сочилиб кетди. Кўчани болаларнинг хушнуд қий-чуви тутди...

Бу – япон босқинчилари устидан қозонилган ғалаба парафига берилаётган салют эди.

Кўз олдимга гвардиячи капитан Даврон Ғозиев келди. Унинг новча, келишган бўй-басти, айна пайтда, ҳам шиддатли, ҳам кулганида яшариб кетадиган хушсурат чеҳраси намоён бўлди. Эсимга Даврон ака билан бирга ўтган Гоби саҳроси, Катта Хинган тоғларида чеккан машаққатларимиз, Олянинг меҳрибонликлари, у билан гвардиячи капитан ўртасидаги ғалати муносабатлар тушди. Кейинчалик, Даврон аканинг кундалигини ўқиб, мен кўп нарсага тушундим, албатта. Лекин бошда, улар билан илк бор учрашганимда, мен ўз ихтиёри билан урушга кетган ўн саккиз яшар бир йигитча эдим. Ўн саккиз ёшда эса, кишига ҳамма нарса бошқача кўринади.

Мен гвардиячи капитан Даврон Ғозиевни илк бор Муғулистонга борган кунимизнинг эртасига кўрдим.

Биз, бир эшелон солдат, бепоён даштга тушиб, саёзгина дарё бўйида чодир тикиб ётардик. Тушдан кейин бизни қабул қилиб олгани сочлари кордай оппоқ кекса полковник бошлик ўттиз чоғли офицер келди. Улар орасида новчагина ёш капитан ҳам бор эди. Мен уни кўришим биланок “Ўзбек эмасми”, деган фикр кўнглимдан ўтди. У бир қарашда ўзбекка унча ўхшамас, ок-сарикдан келган, кирра бурун, қўйқўз бир йигит эди. Лекин кош-киприкларининг коп-коралигидами ё қўйқўзларининг сал кий-ғочлигидами, ишқилиб, чехрасида унинг ўзбек ё тожик эканига ишора қилувчи алланима бор эди.

Ёнимда турган Арслон ҳам капитанга ишора қилиб: “Ўзимизнинг элатга ўхшайди-ку!” – деб кулди. Мен ҳам кулдим, чунки ўзбек жангчиларининг урушдаги қаҳрамонликлари ҳақида кўп эшитсак ҳам, тўққиз ой армияда бўлиб, ўзбек офицерини биринчи кўришимиз эди...

Капитан худди Рокоссовскийга ўхшаб, кўкраги тўла орден ва медалларини жаранг-журунг қилиб ёнимиздан ўтаркан, Арслон иккимизга бир қараб қўйди. Бирок индамади. Унинг чехрасида, юпка лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди.

Қайтиб келаётиб, капитан яна менга қаради. Мен тиржайиб турган эканманми, билмадим, тўсатдан рўпарамда тўхтаб:

– Хўш, нимага куласан, солдат? – деб сўради.

– Кулаётганим йўқ, ўрток гвардиячи капитан...

Капитаннинг қўйқўзлари сал қисилиб, лабларига кулги югурди-ю, чехрасидаги қатъият йўқолиб, кўзимга жуда ёш кўриниб кетди.

– Қаерликсан? – деди капитан яна ковоғини солиб.

– Чимкент областиданман, ўрток гвардиячи капитан.

– Чимкент? – деди капитан, – шаҳарнинг ўзиданми-сан?

– Йўқ. Қорасув деган кишлоқ бор. Ўшатданман, ўртоқ капитан.

– Қорасув? – деб такрорлади у. – Қорасув... Фамилиянг нима?

– Муродов. Мансур Муродов, ўртоқ капитан.

– Ҳм... – деди капитан. – Рус тилини яхши биларкансан-ку!.. Қаерда ўргангансан?

– Илгари шаҳарда турардик, ўртоқ капитан. Олтинчи синфгача рус мактабида ўқиганман.

Капитан яна бир марта менга бошдан-оёқ разм солди-да, тўсатдан:

– Хатинг чиройлими? – деб сўради.

– Билмадим...

– Қани, исм-фамилиянгни ёз-чи! – У шундай деб планшетидан калин блокнот билан ручка олиб кўлимга тутди.

Мен исм-фамилиямни ёздим.

– Яхши, – деди капитан ва “Харитонов!” деб чакирди.

Офицерлар орасидан юзида кулгичлари ўйнаб турган ёшгина старший лейтенант чиқиб честь берди. Унинг ҳам кўкраги орден-медалларга тўла эди, честь берганида жаранг-журунг бўлиб кетди.

– Эшитаман, ўртоқ капитан!

– Бу солдатни вақтинча Дмитрий Михайловичнинг ихтиёрига ўтказасан, – ишора қилди, сўнг яна менга юзланди. – Гап шу. Батальон штабида мирзалик киласан... Қаршилик йўқми? – Тўсатдан ўзбекчалаб сўради у.

Мендан олдин Арслон жавоб берди:

– Нега қаршилик қилар экан? Биз бунни шоир деймиз, ўртоқ капитан. Ўзиям кечаю кундуз ёзгани-ёзган, чизгани-чизган!

Капитан мийиғида кулиб, Арслонга қаради.

– Сенинг немнинг нима?

– Арслоншер! Қалай, ўхшайманми, ўртоқ капитан? – деди Арслон кўкрагини кериб.

– Сен ҳам Қорасувданмисан?

– Худди ўзгинасидан-да, ўртоқ капитан! Қорасувнинг ширин-ширин булоқларидан сув ичиб, арслондай йигит бўлганмиз, ўртоқ капитан!

– Сен ҳам шоирмисан дейман?

– Шоирликка йўл бўлсин, ўртоқ капитан! Қишлоқда кетмончи эдик, армияга келиб, автоматчи бўлдик. Биз факирга шу ҳам бўлаверади, ўртоқ капитан!

– Молодец! – капитан хурсанд бўлиб Арслоннинг елкасига қокиб кўйди. – Яхши солдат шунақа бўлиши керак... Хўп, Мансурбек, кечқурун батальон штабига боравер! – Капитан шундай деди-да, ёнидаги офицерлар билан бирга кирдаги чодирларга қараб кетди.

Мўғулистонга келган бир эшелон солдат орасида биз ўзбеклардан беш йигит эдик. Таксимот пайтида ҳаммамиз ҳар томонга тарқаб кетдик.

Арслон иккимиз биринчи батальонга, ҳамқишлоғим Шоюсуф билан Серкибой деган козoқ йигит учинчи батальонга тушишди. Лекин энг кизиги, орамизда Мирхайдар деган кечаю кундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қули бўлиб қолган баланд бўйли галварсроқ бир йигит бор эди, келиб-келиб уни ПФСга, яъни озик-овқат омборига олишибди! Буни эшитиб, кулавериб ичагимиз узилай деди.

– Бундан чиқди, омборга каламушни мудир қилишибди-да, – деди Арслон. – Қайси аҳмоқнинг хаёлига келди бу фикр?

– Нега аҳмоқ бўларкан? – пўнғиллади Мирхайдар, узун гўштдор бурнини жийириб. – Армиядан олдин нима иш қилгансан, деб сўрашди. Рабкоопда ишлаганимни айтувдим, ПФСга олсак борасанми, дейишди. Нима, йўқ, дейманми? Жоним билан бораман, дедим...

– Сен-ку, жон-жон дейсан. Лекин омборда сен ўтирсанг, бизнинг холимиз нима кечади?

Мирҳайдар сўйлок тишини кўрсатиб ишшайди.

– Кўркма, менинг чўмичим мой бўлса, сенинг ҳам қошиғинг курук бўлмайди, оғайни!

Биз худди қайта кўришмайдигандай кучоқлашиб хайрлашдик.

Мен взводда пулемётчи эдим. Ёрдамчи Вася Колбаскин деган, қош-киприклари оппок, кичкинагина бўлса ҳам пишиккина солдат эди. Кечкурун қўл пулемётимни Васяга топшириб, майда-чуйдаларимни буюм тўрвамга жойлаб, штабга кетдим.

Батальон штаби ҳам оддий чодирга жойлашган, факат бу чодир дарё бўйидан сал баландроққа, кир ёнбағрига тикилган эди.

Арслон мени штабгача кузатиб қўйди. У ҳамон капитаннинг Қорасувни суриштирганидан хайрон бўлиб:

– Бизнинг кишлокни каёқдан биледи, а? – деди пилоткаси билан бошини ишкаб. – Қўшни кишлокданмикан, ҳамқишлоқ чиқиб қолса-я ҳали?

– Ҳамқишлоқ бўлса нима бўпти?

– Нима бўлишини кўриб турибсан-ку! – деди Арслон. – Ҳалитдан штабга мирза қилиб қўйди. Шу кетишда ефрейтор бўп кетишинг ҳам ҳеч гап эмас. У ёғи генерал бўлишингга сал қолади!

Мен ҳам ундан қолишгим келмай:

– Генерал бўлсам, сени ўзимга югурдак қилиб олардим! – дедим.

– Мен югурдак бўлсам ҳам сендака генералга этигимни тозалатардим! – деди Арслон қулиб. – Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма. Аммо-лекин ўзи ҳам йигитмисан йигит экан-да! Капитанни айтаман. Лочинга ўхшайди-я, азамат! Худо

бераман деган бандасига қўшқўллаб бераверар экан-да. Кўкрагидаги орденларини кўрдингми?

– Нима кипти?

– Нима кипти, дейди-я! Кўкрагида Александр Невский ордени ҳам бор-а! Буни ҳаммага ҳам беришавермайди, каллаварам!.. Ана, келдик маконингга!

Биз тепасига кизил бўёқ билан “штаб” деб ёзиб қўйилган катта чодирдан берироқда тўхтадик. Арслон қўлимни каттик кисаркан, яна тиржайди:

– Катта бўлдим деб, биздака факир-фукароларни эсингдан чиқариб қўйма. Бориб тур ротага!

– Сен ҳам келиб тур, оғайни. Мен начальник бўлсам ҳам камтарин начальникман.

Биз кулишиб хайрлашдик. Арслон оркага кайтди. Мен шабада тегсин деб, четлари кўтариб қўйилган чодирга кирдим. Кирдим-у, бир зум лол бўлиб қолдим. Чодирнинг ўртасида, олдида кичкинагина кўзу, кўксини тўлдирган узун тилларанг сочини ўриб, ун тўккиз-йигирма ёшлардаги бир киз ўтирарди. Елкасидаги погонига караганда, киз кичик лейтенант эди. Қиз мовий кўзларини кўзгудан узиб, менга қаради.

Унинг худди тагида митти тошларигача кўришиб турадиган тоғ чашмасидай тиник кўзларидан ажиб бир мовий нур қўйилиб турар, бу нур гўё чодирни ёритиб юборган эди.

– Келинг, солдат! – киз олдин бир ўрим йўғон сочини елкасига ташлаб, менга мулойим тикилди. Кейин... оппоқ сонларига кўзим тушганини кўриб, юбкасини тўғрилади-да, ўрнидан сапчиб турди.

– Командирни кўрганида солдат нима қилиши керак?

Қизнинг овози қатъий бўлса ҳам важохати, айниқса, кўкракларининг учига тўғри келган медаллари ғалати туюлиб, кулгимни қистади. Ўзимни зўрға босиб:

– Кечирасиз, ўртоқ кичик лейтенант, – деб честь бердим. – Оддий солдат Муродов гвардиячи капитаннинг буйруғи билан штабга келдим!

– Ҳа, капитан айтган солдат сенмисан? Капитан ўз ҳамшаҳарларидан топибди-да мирзани! – деди қиз. Бу гап менга қаттиқ текканини сизди шекилли, тиниқ кўм-кўк кўзларини сал сузиб, кўлини чўзди:

– Танишиб кўяйлик. Кичик лейтенант Оля Купрянова.

– Бўпти, ўртоқ кичик лейтенант! – Мен унинг кичкина узунчок кафтини қаттиқ қисдим. – Мансур Муродов.

Қиз тўсатдан кошларини чимириб:

– Нега тиржаясан? – деди. – Қани, смирно!

Мен яна иложсиз ғоз турдим.

– Агар бунақа тиржаядиган бўлсанг, олдимда доим ғоз турасан. Сен тугул офицерлар ҳам тиржайган эмас менга. Тушундингми?

– Тушундим, ўртоқ кичик лейтенант!

– Фронтда бўлганмисан?

– Йўқ, ўртоқ кичик лейтенант!

– Ҳали порохнинг хиди канақалигини билмайсан-у, кизларга кўз қисасан! Ёшлик қиласан, йиғит! Тушундингми?

– Тушундим, ўртоқ кичик лейтенант!

– Бўпти. Бирга ишлаймиз. Ана у сандик сеники. Унда штабнинг лаш-лушлари туради. Сандикнинг у ёғида сен ётасан, бу ёғида мен. Хўп, мен кетдим. Капитан сўраса, биринчи ротага кетди, де. Тушундингми?

Қиз сочини бошининг орқасига турмаклаб, пилоткасини пешонасига чиройли қилиб кўндирди-да, чодирдан чика бошлади. Лекин худди шу пайт чодирнинг олдида... фуражқасини чапаниларча кўндириб олган, бўйбасти келишган, хипчагина, хушқомат бир капитан пайдо бўлди.

Капитан Оляни кўриб, бир кадам оркага чекинди, кўзгудай ялтираб турган хром этикларини шак-шак уриб, ғоз турди.

– Салом, ўртоқ кичик лейтенант!..

– Салом, – Оля тўхтади.

Капитаннинг коп-қора кўзларида хайрат порлади, лабларининг четида, ўзига ярашиб турган ингичка мўйловининг тагида мулойим табассум жилва килди.

– Танишиб кўяйлик, ўртоқ кичик лейтенант, – деди у кўлини чўзиб – Артём.

– Оля...

Капитан қизга бошдан-оёк разм солиб, оппок тишларини кўрсатиб, яна кулди:

– Полкимизда шундай жозибали киз бор экан-у, кўрмабман-а!

– Буни қаранг, – Оля ҳам кулди. – Мен ҳам сизни кўрмабман-а!

– Полкка келганимга уч-тўрт кун бўлди, – деди капитан. – Тўппа-тўғри Кавказдан келдим, – кўшимча килди у, “Кавказ” сўзини қандайдир бошқача, сирли оҳангда талаффуз этиб. – Бу жазирамага ҳеч ўрганолмаяпман. Сиз ҳам қийналаётгандирсиз, Оленька?

– Йўқ, кўникиб қолдим...

– Кўйинг, шу гапларни! – деди капитан кўзини сузиб. – Бизнинг Кавказ тоғларида яйраб юрадиган қиз...

Оля елкасини учирди.

– Худди ҳозир Кавказга олиб кета оладиган одамдай гапирасиз-а?!

– Ноумид шайтон, Оленька. Жон-жон деб олиб кетаман. Фақат сиз розилик берсангиз, бас...

– Бўпти. Олиб кетадиган куни келинг! – Оля шундай деб ҳазиллашди-да, ўзига ярашган брезент этикчаларини дукиллашиб, сойга қараб чопкиллаб тушиб кетди.

Капитан унинг кетидан бир зум тикилиб қолди, кейин томок қириб, менга юзланди.

– Тузук нарса экан-а, солдат? – деди у ва чап кўзини кисди. – Комбат ҳам баломи дейман, а?

– Нима? – дедим унинг гапига тушунмаган бўлиб.

– Лапашанг! – капитан ковоғини солди. – Комбат қаёқда?

– Билмасам...

– Келса айт, полкка телефон қилсин. Капитан Ногаевга де! Уқдингми? – У Оля кетган томонга яна бир кўз ташлади-ю, чодирнинг орқасига ўтиб кетди.

Ногаев менга ёқмади... Лекин... нега Оля бу шилқим билан кулиб гаплашди? Нега уни дарҳол силтаб ташламади!.. Бу фикр негадир (балки, киз менга ёқиб қолгани учун бўлса керак) кўнглимни ғаш қилди.

Таъбим тиррик бўлиб, похол устидаги тўшакка чўзилдим.

“Сандикнинг у ёғида сен ётасан, бу ёғида мен...” Сандик жонивор ҳам пастаккина эди. Бейхтиёр кулиб кўйдим.

Четлари кўтарилган чодирнинг ичи салқин, кундузги харорат пасайиб, ғир-ғир шабада эса бошлаган эди.

Бу ердан, кир ёнбағридан, бутун атроф қафтдай кўринар эди. Тўрт томон, олисдаги япаски қирларгача кенг дашт, даштда сон-саноксиз чодирлар, узоқда, чодир тикилмаган жойларда машиналар, от-аравалар, брезент ёпилган тўп ва танклар қаторлашиб турибди. У ер-бу ерда дала ошхоналарининг мўриларидан тутун бурқсийди, солдат кўшиклари эшитилади.

Бу жазирама чўлда Забайкалье фронтининг янги кўшилмалари, янги полк ва батальонлари ташкил қилинмоқда. Ташкил қилинаётган янги қисмлар орасида Берлин остонасидан кўкраклари орден-медалларга тўлиб қайтган кекса солдатлар ҳам, кечагина запасдаги полкдан чиққан бизлардақа жўжахўрозлар ҳам бор эди. Яна бир неча кундан кейин бу қисмлар Манжурия чегарасига қараб йўл олади...

– Ҳа, келдингми, Мансуржон?

Мен ўрнимдан сапчиб турдим.

– Ўртоқ гвардиячи капитан! Буйругингизга биноан...

– Вольно! – деди капитан ва чиройли планшетиани темир сандикчага ташлаб, ечина бошлади.

– Бундай, Мансурбек. Штаб бошлигимиз касал бўлиб медсанбатга тушиб қолди. У киши қайтгунча қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб турасан... – Капитан кулимсираб қўйди, планшетидан бир варақ қоғоз олиб, столга ташлади. – Буни “форма бир” дейдилар, эртага шуни тўлдириб, полк штабига элтиб берасан. Тушунмаган жойинг бўлса, Оля билан старшина Салодан сўраб, билиб оласан... Нега куласан? – тўсатдан сўради у. Бу унинг иккинчи марта шундай дейиши эди.

– Мен кизариб:

– Кечирасиз, ўртоқ капитан, – дедим, – сиз Сало деганингизга... Вводимизда Вася Колбаскин деган бир солдат бор...

– Э, шунаками? – кулди капитан. – Бунақа ғалати фамилиялар кўп. Лекин ажойиб одам. Старшина Салони айтган. Олтин одам. Хўш, нима деятгандим? Ҳа, ўша одам билан ишлашаверасан. Менинг қоғозбозликка тоқатим йўқ, ука... Мана, Дмитрий Михайлович ўзлари ҳам келдилар. Хизрни йўқласак ҳам бўларкан...

Дмитрий Михайлович, бояги шоп мўйлов, микти старшина, икки кўлида икки котелок шавла, кўлтигида бир буханка нон, чодирга охиста кириб келди.

Мен уни кўриб, ўрнимдан сакраб турган эдим, старшина юзини бужмайтириб:

– Ўтиравер, ўғлим, ўтиравер, – деди. – Бундан кейин мени кўрганда ўрнингдан турмасанг ҳам бўлаверади. – У котелокларни кўчма столга дўқиллатиб қўйди. – Бугун яна сули шавла. Жонга тегиб кетди.

– Иштаҳалар карнай, сули бўлса ҳам уравсрамиз, – деб ҳазиллашди капитан. – Қани, ўтиринг, Дмитрий Михайлович.

– Раҳмат. Мени интендант чакирган эди, бориб келай. Бемалол олаверинглар...

Старшина сандиқдан қандайдир қоғозларни олиб, шониб чиқиб кетди. Капитан гимнастёркасини чодирнинг қозғиғига илиб, қалин қўнғир сочларини силай-силаё ёнимга келиб ўтирди.

– Қани, қошиғингни ол, иккимизга ҳам етади бу овқат!

Қошиғимни олиб, капитаннинг рўпарасига ийманибгина ўтирдим.

Запасдаги полкда командирлар олдида ғоз туришга одатланиб қолганим учунми, капитаннинг бу таклифи ҳам, старшинани “Дмитрий Михайлович” деб чақиришлари ҳам жуда ғалати туюлди. Афтидан, жангларда тобланган бу одамлар ўртасида биздай жўжаўрозларнинг акли етмайдиган бошқача муносабатлар ҳукмрон эди.

Капитан нонни иштаҳа билан чайнаб, шавла ейишга киришаркан, тўсатдан:

– Бу дейман... Қорасув яхши қишлоқми, Мансурбек? – деб сўраб қолди.

Бенхтиёр илжайдим.

– Нимасини айтасиз, ўртоқ капитан! Ҳамма ёк булок, боғ-роғ...

– Шунақами? – деди капитан қошларини чимириб. – Мабодо сен... Саидикром тегирмончи деган одамни танимайсанми?

Мен хайрон бўлиб:

– Нега танимас эканман? – дедим. – Жуда яхши танийман. Мен доим ўша кишининг тегирмонида бугдой торттирардим...

Капитан ер остидан менга бир қараб олди.

– Бўлмаса, у кишининг қизи... Саломатхонни ҳам танисанг керак?

Юрагим бир ҳаприкиб тушди.

– Танийман. Лекин сиз... сиз уни каёқдан танийсиз, ўртоқ капитан?

Капитан қошигини шавлага кадаб, ўрнидан турди.

– Мен уни таниганим... – деб кизаринкираб қолди. – Техникумда бирга ўқиганимиз...

– Ростданми? Бўлмаса, балки биларсиз, – дедим хажондан энтикиб. – Саломатхон...

– Чол қалай? – деди капитан сўзимни бўлиб. – Қишлоқдан чиққанларингда тузукмиди?

– Ҳа, ёмон эмас, фақат... катта ўғлидан қорахат келиб, бироз чўкиб қолувди...

– Ҳмм... – Капитан бошини бир томонга сал эгиб, ўйланиб қолди. – Уруш тугасин-чи, бир борар эканмиз-да Қорасув томонларга!

Мен: “Албатта борасиз!” демоқчи эдим, шу пайт тўсатдан телефон жириглаб қолди.

Капитан трубкани олиб, қулоғига тутди-да: “Хўп бўлади, ўртоқ полковник!” – деди. Сўнг трубкани так этиб жойига қўйиб, шоша-пиша кийина бошлади.

– Мен штабга бориб келаман. Балки кечроқ қайтарман. Сен бугун дамингни олавер... Буни қара, салкам ҳамқишлоқ чиқиб қолдик-ку! Ҳали кўп гаплашамиз! – капитан кўзини қисиб қулимсиради-да, фуражқасини пешонасига қўндириб, чодирдан чиқди.

Мен шундагина Ногаев эсимга тушиб, орқасидан кичкирдим:

– Ўртоқ капитан! Ногаев деган капитанга телефон қилар экансиз.

– Ким? – деди Даврон ака тўхтаб.

– Ногаев. Капитан Ногаев.

Даврон ака бир нима деб қўлини силтади-да, жадаллаб кетди. Мен унинг орқасидан тикилганимча ўйланиб қолдим.

Минг тўққиз юз қирқинчи йилнинг илик ёз окшоми. Мен мактаб ховлисида турган бричка аравада, калин тўшалган курук пичан устида чалқанча ётибман.

Ўша кунн товонимга игна кириб, синиги ичида қолган эди. Мени шаҳар касалхонасига жўнатишяпти. Мен билан бирга ўша аравада етти йиллик мактабни битирган бир гуруҳ киз-йигитлар ҳам кетишяпти. Мен шаҳарда қоламан. Улар эса поездда Тошкентга, ўқишга жўнашади. Шаҳарга кетаётган иккита араванинг атрофига бутун қишлоқ аҳли йиғилган ҳисоб. Йигитлар хушнуд, шарақлаб қулишади, кизлар эса шодликларини яширишиб, кўз ёши қилаётган хотин-халажнинг пинжига суқилишади...

Тўсатдан: “Ана, келишяпти!.. Қаёқларда қолдингиз, Саломатхон?” – деган овозлар эшитилди.

Мен бошимни кўтариб қарайман: Саломатхон, эғнида атлас кўйлақ, бошида зардўзи дўппи, қўлида бир тутам райхон, ўзини кизларнинг кучоғига отди.

Мен бир йилдан бери унга салгина ошиқман. Ўшандан бир ҳафта олдин, унинг мактабни битирувчилар кечасида айтган қўшиқларини эшитганимдан бери эса ҳадеб кўргим келади. Шунинг учун Саломатхон келди дегунча, назаримда, осмонга ой чиқиб, ҳамма ёк ёришиб кетгандай туюлди...

Саломатхоннинг дадаси сокол-мўйловидан тегирмонгарди аримайдиған (у киши қишлоқда тегирмончиллик қиларди) қора қош, қора кўз, хушсурат мўйсафид қизининг пешонасидан ўпиб хайрлашди.

Саломат ҳам бошқа кизлар қатори мен ётган аравага чиқаётганини кўриб, юрагим тотли ҳисларга тўлди.

Шу пайт тоғам – мактаб директори:

– Саломатхон, – деб уни тўхтатди. – Мен эрталаб отда етиб бораман. Ўзим ҳаммаларингни поездга тушириб

юбораман. Вокзал ёнидаги богда кутинглар... Ҳа, айтмоқчи, аравада жияним ётибди. Ёнингиздан жилдирманг...

– Хўп, домла, – Саломатхон аравага чикиб, бош томонига ўтди, атлас кўйлагини тўғрилаб, дурустрок жойлашиб ўтираркан, энгашиб: – Оёғига игна кирган йингитча сизмисиз? – деб сўради.

– Ҳа...

– Оғрияптими?

– Йўқ, – дедим мен. Чунки чиндан ҳам оғрик сезмасдим, агар ойимлар, “оёққа кирган игна қон билан мияга чиқармиш”, деб ваҳима кўтармаганларида, балки докторга ҳам бормас эдим. Саломатхон менинг “йўқ” деганимга ишонмай, бошини чайкади.

– О, чидамли экансиз. Мен шунақа бўлсам... Билмадим, хозир додлаб ётармидим!.. – У қўли билан пешонамни силаб, мулойим жилмайди.

Унинг чиройли бурун катаклари, кулиб турган копкора кўзлари, бошимни силаган қўллари шундай мулойим, нафис, шундай гўзал кўринардикки, бир зум сеҳрлангандай тикилиб қоламан-у, кейин уялиб юзимни четга бураман...

Саломатхон яна кулимсиради.

– Олма ейсанми? – деди у тўсатдан “сансираб” ва менинг жавобимни кутмасданок хуржушидан катта бир олма олиб қўлимга тутқазди. – Бу – фақат бизнинг кишлоғимизда, Қорасувдагина ўсадиган, ҳар бири пиёладек келадиган дастор олма.

Саломатхон ўзи ҳам битта олмани карс-карс тишлаб, дугоналарининг ёнига ўтди.

Шу заҳотиёқ қизларнинг сирли шивир-шивири, пиқир-пиқир кулгиси бошланди. Мен олмани кафтларим орасига олиб хидладим. Димоғимга олма ва райҳоннинг бир-бирига аралашиб кетган хушбўй хиди “гуп” этиб урди. Қаранг, олмага бирпасда Саломатхоннинг қўлидаги

райхон хиди урибди... Кўнглим яйраб, кўзимни юмдим, назаримда, аравада эмас, кемада, катта ва сокин дарёда сузиб кетаётгандай бўлдим...

Кўзим иллингган эканми, билмадим, тўсатдан олдинги аравадаги йигитларнинг кўшиғини эшитиб, уйғониб кетдим. Бир эмас, бир неча йигит овозлари унча ковушмаса ҳам аллакандай ички бир дард билан тўлғаниб, ашула айтишарди:

“Агар тош бўлса ҳам кўнглинг эриб, лозим эди раҳминг, Кўзига душманним, ер бирла яксон айладинг кетдинг...”

Билмадим нега, лекин менга шундай туюлдики, гўё йигитлар ашулани ёлғиз Саломатхон учун айтишар, гўё унинг кетаётганидан, шундай қиздан айрилиб қолаётганларидан нола қилишарди...

Бу фикримни тасдиқлагандай, ашула тугаши билан қоронғиликдан:

– Саломатхон! – деган дўрилдоқ овоз эшитилди. – Битта ашула айтиб беринг энди! Бундан кейин овозингизни эшитиш насиб бўладими, йўқми?

– Вой, нега ундай дейсиз? – деди Саломатхон ўпкалаб.

– Энди... ким билади, катта шаҳар, бунақа кенг дала-лар, бунақа сайиллар қаёқда дейсиз? Айта қолинг энди!

Аравадаги кизлар ҳам:

– Айга қолинг, Саломатхон!

– Йигитларнинг сўзини ерда қолдирманг!

– Бунча ноз қиласиз? – деб чуғурлаб кетишди.

Кўнглимда, Саломатхон ўша битирувчилар кечасида айтган кўшиғини айтса, деб илтижо қиламан, ўша оқшом мактаб боғида ҳаммани ҳайратга солган чашмадай тиник, янғроқ овозини яна бир эшитсам дейман, лекин Саломатхон тўсатдан:

– Келнинглар, қизлар, “ёр-ёр” айтаминиз! – деди. Қизлар жавоб бергунча бўлмай, ўзи секин бошлади:

“Йўлим олис, отим орик,
Етолмайман, ёр-ёр, етолмайман.
Дарё тошқини, сувлар шошқини,
Ўтолмайман, ёр-ёр, ўтолмайман...”

Қизлар ҳам кўп ноз қилишмасдан, Саломатхоннинг кўшиғини илиб кетишди.

“Йўлим олис, отим орик,
Етолмайман, ёр-ёр, етолмайман...”

Қизларнинг ҳам ўйноқи, ҳам хиёл куйга йўғрилган кўшиғидан кўнглим сув ичгандай бўлиб, бошимни кўтараман. Назаримда, коронғиликка чўмган кенг дашт, тўйган кўзичоклардай мудраб ётган қирлар, олис-олисларда чироклари милтираб кўринган козок ўтовлари, осмонни тўлдирган митти юлдузлар – ҳамма-ҳаммаси қизларнинг жозибали кўшиғига маҳлиё бўлиб сукут саклар, эриб, тўлғаниб эшитар, мусофир юртга кетаётган бу илк калдирғочларга бахт тиларди...

Юрагимга қуйилиб келган ажиб бир туйғулардан теримга сиғмай чалқанча тушиб ётаман, ётаман-у, яна боягидай дарё, йўк, сокин бир денгизда кайингда сузиб кетаётгандай бўламан, назаримда, узокда милт-милт этган козок ўтовлари ҳам, ўтов эмас, балки чироклари ўчиб-ёниб бораётган денгиз кемалари-ю, бу кемалардан ажиб бир ўлан, ҳазин бир куй окиб келаётгандай туюлади...

“Йўлим олис, отим орик,
Етолмайман, ёр-ёр, етолмайман.

Дарё тошкин, сувлар шошкин,
Ўтолмайман, ёр-ёр, ўтолмайман...”

Ширакайф одамдай, дилимдаги ҳислардан маст бўлиб кўзимни юмаман, сўнг қандайдир нозик бармоқлар бошимни, юзимни силаганини сезиб, уйғониб кетаман.

Ашула тинган, Саломатхон ёнимга ўтириб, кўрпасини ёзмокда эди.

– Совкотмадингми? – деди у, қоронғида кимираганимни сезиб.

– Йўк...

– Кечаси шудринг тушади, – Саломатхон кўрпамнинг устидан наMATга ўхшаган бир нарсани ёпди-да, ўз кўрпасига ўранди. Сал ўтмай, кизлардан бирининг:

– Саломатхон, ҳо Саломатхон. Уйғоқмисан? – деб шивирлагани эшитилди. – Кўркмайсанми? Шахардан кўркмайсанми?

– Сен-чи? – деди Саломатхон.

– Менга бало урармиди?

– Менга-чи? – кулди Саломатхон.

– Сен сулувсан. Сулув кизларнинг кетига тушадиганлар кўп бўлади.

– Қаёқдаги гапларни топмай ўл! – деди Саломатхон кулиб.

... Эрталаб мени тоғам уйғотди. Арава касалхонанинг олдида турар, лекин на Саломатхон кўринар эди, на кизлар.

Кўзим жавдираб атрофга қарадим, назаримда, кечаси кўрган-кечирганларимнинг ҳаммаси: йигитларнинг дардли қўшиғи, кизларнинг хазин ёр-ёрлари, Саломатхоннинг пешонамни силагани: олисдаги козок ўтовлари, осмон тўла юлдуз, сокин денгизда қайикда сузиб кетаётгандай бўлганларим – бунинг ҳаммаси ҳақиқат эмас, шунчаки ширин бир рўё, гўзал бир туш эди!..

Мен анчагача бу тушни кўмсаб, ўша ажойиб окшомни, Саломатхоннинг дилрабо овозини соғиниб юрдим. Шунинг учунми, билмадим, кишлоқда “Саломатхон биров билан кочибди”, деган мишмиш тарқалганида, бир неча кунгача ўзимни қаёққа уришни билмай, тўлганиб юрдим...

Саломатхон ҳақидаги мишмишлар бир-биридан хунук, бир-биридан дахшатли эди!

“Саломатхон безориларга қўшилиб, ёмон йўлларга кириб кетибди!”

“Саломатхонни олиб қочган йигит уни уйидан қувиб юборибди!”

“Саломатхон мусофир юртда хор бўлиб юрганмиш!..”

Эсимда бор, бир куни гузардан ўтаётганимда чойхонадан кимнингдир осмонни бошига кўтариб, бўралаб сўкинаётган бўғик овозини эшитиб, чошиб кирдим.

Чинор тагидаги сўрида чарлстон шим ва ок шойи кўйлак кийган бир гуруҳ йигитлар ўтирар, булар уруш бошлангандан кейин ўкишни ташлаб, кишлоққа қайтган студентлар эди. Уларнинг қаршисида Саломатхоннинг отаси – сокол-мўйловига тегирмон гарди илашган кекса тегирмончи турар ва қўлларини пахса қилиб бақирар эди:

– Ким айтди сенларни белида белбоғи бор йигитлар деб? Мард бўлсаларинг қизимни бир бегонага олдириб кўярмидиларинг. Олдириб қўйиб, кетидан бемаза гапларни тарқатиб юрармидиларинг?.. Тўғри қилган қизим! Ўзи уdda килолмай, кетидан хотинлардай фиски-фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши! Балли! Қандини урсин ўша йигит!..

Йигитлар чурқ этмай, бошларини эгиб ўтиришар, чунки тегирмончи сўкиниб гапирса ҳам кўзларидан оккан ёш тегирмон гарди кўнган юзида тарам-тарам из қолдириб, соқолига сизарди...

Мен ўпкам тўлиб, секин орқамга қайтдим.

Ўшандан кейин бир неча йил ўтди. Болаликда уй-фонган ғалати туйғу, ширин туш ҳам аста-секин эсимдан чикиб кетди, чунки бу ўртада Саломатхон хакида бир оғиз гап эшитмадим. Фақат ўқтин-ўқтин буғдой торттиргани тегирмонга бориб, кекса тегирмончини кўрганнимдагина ўша серюлдуз сокин окшом эсимга тушиб, кўнглим бир хил бўлиб кетарди. Соч-соколи, қош-кўзлари тегирмон гардидан оппок оқарган тегирмончи, олдда чилим, тегирмоннинг ярим коронги зах хонасида доим бошини ҳам қилиб, хаёлга толиб ўтирар, келган-кетганларга унча рўйхуш бермас, “опкет, ташлаб кет”дан бошқа гап айтмас эди. Хотинлар: “Бечора чол! Суюкли кизидан айрилиб, савдойи бўлиб қолди!” – деб пичирлашар эди.

... Қирк тўртинчи йил, сентябрь ойининг ўрталари. Ўқишни йиғиштириб колхозда аравакашлик қилиб юрган пайтларимиз. Бир куни заводга пахта олиб кетган Арслон кечқурун ховлиқиб келиб қолди.

– Биласанми, мен шаҳардан кимни олиб келдим.

– Хўш кимни?

– Тегирмончининг кизини. Ўша урушдан олдин фарғоналик йигит билан қочиб кетган кизи бор-ку, ўшани... Аммо-лекин, ўзиям йигитлар куйганича бор экан-да! Ҳалиям онаси ўпмаган кизга ўхшайди-я. Жилмайганда олам ёришиб кетгандай бўлади...

– Ҳа, жигарингдан урганми дейман, а? – деб кулдим.

– Жигаримдан уриб бўпти-ю, аммо сендақа шоир бир кўрса девона бўлиб, “ху” деб қишлоқдан чикиб кетади, оғайни!..

Арслоннинг гапига кулиб кўя қолсам ҳам Саломатхонни бир кўрим келиб, бир-икки марта тегирмончининг уйи атрофидан ўтдим, тегирмонга бордим, лекин уни учратолмадим. Фақат кулоғимга ҳар хил мишмишлар чалинарди:

“Бечоранинг эри урушда ўлганмиш”.

“Эрининг қариндошлари айттирган экан, кўнмаганмиш”.

“Эрининг опа-сингиллари паранжига ўраб, уйдан чиқармай камаб кўйишган экан, қочиб келганмиш”.

Бир кун кишлоқ советининг котиби мени излаб келиб қолди.

– Кечқурун колхоз боғида қахрамон билан учрашув бўлади. Дутор-сеторларингни олиб борар экансан.

Ўша маҳалларда биз уч-тўртта киз-йигит мактабда бадиий хаваскорлик тўгараги ташкил қилиб, узун кечалари концерт-понцерт кўрсатиб, одамларни овунтириб юрардик.

Қахрамон – кўшни кишлоқда туғилган йигит, фронтдан ярадор бўлиб қайтган, бир ҳафтадан бери бутун район унинг довруғи билан яшар, учрашув устига учрашув ўтарди. Кечқурун тўгарак аъзолари дутор-сеторларимизни кўтариб бордик.

Колхоз боғига столлар қўйилиб, дастурхонига олмазум, қовун-тарвуз тортилган, стол атрофига ўттиз-қирк чоғли актив тўпланган эди.

Қахрамон ёшгина, камтаргина йигит экан. Тўрда – ижроком раисининг ёнида, ўз довруғидан уялиб, ерга қараб ўтирарди. Биз боргандан сўнг ижроком раиси мажлисни очмоқчи бўлиб, энди ўрнидан турган эди, қандайдир “шивир-шивир” бошланиб қолди. Кўча томонга бурилиб қарасам... амбулатория, мактаб ва сельпода ишлайдиган бир тўп ёш жувон кириб келяпти. Ораларида Саломатхон!.. Эгнида атлас кўйлак, оёғида пошнаси баланд оқ туфли, икки ўрим йўғон сочи белига тушган. Ўзиям, назаримда, ҳеч ўзгармаган, худди ўша олис ёз оқшомидагидай ёш, гўзал эди. Катта қора кўзлари уялганидан жавдираб, ёш жувонларнинг пинжига суқилиб, ийманкираб кириб келди.

Арслон биқинимга туртиб: “Қалай?” – деб сўради, сўнг: “О-о! – деди уҳ тортиб. – Нега мени ойим беш йил олдин туғмади!”

Жувонларни тўрға, қахрамон билан ижроком рансининг ўртасига ўтказишди. Шундан кейин ижроком ранси кечани очиб, қахрамонга сўз берди. Қахрамон – шон-шуҳратга ўрганмаган оддий тракторчи йигит – кизариб-терлаб, фронт хақида, ўзининг кўрган-кечирганлари хақида дудуклана-дудуклана гапириб берди. Унинг гапидан кейин навбат машшокларга келди. Лекин биз биринчи номерни ижро этиб улгурмасимизданок, ён ёқдан: “Саломатхон битта кўшиқ айтиб берсинлар!” – деган таклифлар ёғилиб кетди.

Саломатхон дархол отилиб чикмаса ҳам, ноз килиб ҳам турмади, бир-икки марта таклиф қилишгандан кейин бизнинг ёнимизга ўтиб, иккита ашула айтиб берди... Эсимда бор, биттаси мен яхши кўрадиган “Излайман” деган кўшиқ, иккинчиси фронтдаги йигитларга бағишланган “Кел” деган ашула эди. Унинг овози бурунгидан ҳам очилиб, ажиб бир тиниқлик касб этган эди. У хар иккала ашулани, айниқса, фронтдаги ёрига бағишлаган “Кел” деган кўшиқни шундай чуқур бир ички дард билан айтдики, авжига чиққанида ҳаммани зир титратиб юборди. У менинг ўнг томонимда қўлини стулнинг суянчиғига қўйиб, хиёл олдинга энгашиб турар, мен унинг юзини кўрмас эдим, фақат атиргул ва райхон хиди димоғимга гуп-гуп урар, назаримда, бу нафис муаттар хид оламни тўлдириб юборган эди. Мен пик-пик йиғлаётган жувонларга караб дутор чертарканман, дам ўпкам тўлиб, кўз ёшларимни қилт-қилт ютар, дам ўша олис ёз окшомидагидай, дилим ёруғ ва хазин хисларга тўлиб-тошарди...

Учрашувдан кейин дутор-сеторларни кўтариб, боғдан чикаётган эдим, Арслон кўлимдан “шаппа” ушлаб қоронғи тоқзорга тортди:

- Шошма, кизларни жўнатиб, кейин кетамиз!
- Нега? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Гап бор! – деди Арслон. – Кейин хурсанд бўласан...

Бир лаҳзадан кейин жувонлар пик-пик кулишиб, ёнимиздан ўта бошлашди. Шу пайт оркада гурс-гурс кадам товуши, кейин кишлоқ совети котибининг:

– Саломатхон! – деган таниш овози эшитилди.

Жувонлар тўхташди.

– Лаббай? – деди Саломатхон.

– Сизлар кетаверинглар! – деди кишлоқ советининг котиби, – Саломатхонга бир оғиз гапим бор.

– Йўқ, тўхтанглар, кизлар! – деди Саломатхон катъий овозда. – Булардан сир эмасдир гапингиз...

– Сир эмас... яъни, жиндек ўтиришимиз бор эди, ўшанга борсангиз, деб...

– Раҳмат! – деди Саломатхон. – Учрашувга келдим, шу ҳам етар...

– Раис илтимос килдилар...

– Раисга айтиб қўйинг, менинг хонаки ўтиришларга бориш одатим йўқ!..

– Тўхтанг, Саломатхон! – котиб унинг қўлидан ушлади чамаси, Саломатнинг “Қўйиб юборинг!” деган ўқтам овози эшитилди. Бунга чидаб туролмаган Арслон бирдан каттиқ йўталди. Шундан кейин котиб қўлини тортиб олди, шекилли, Саломатхон югуриб бориб, нарироқда шивирлашиб турган жувонларга қўшилди-ю, ҳаммаси “гурр” кулишиб, нари кетишди. Котиб эса токзорга яқинлашишга журъат этолмай, бир сўкинди-да, орқасига қайтди.

Арслон яна бикинимга туртди:

– Гапимга энди тушундингми, каллаварам? Мен бунга боя шивир-шивир қилишаётганларидаёқ билувдим. Аммо-лекин, молодес хотин экан-да, Саломатхон! Боплади бу қўшмачини. Қойил!

Мен ҳам қалбимни тўлдирган шодлик, хайрат ва ғуррдан теримга сиғмай қувонардим. Арслон иккимиз худ-

ди улоқда ютиб чиққан ёш чавандоз, йўқ, оғир курашда голиб келган ёш полвондай, кўнглимиз ўсиб, тун ярмигача Саломатхон тўғрисида, унинг гўзаллиги, поклиги, овози, акли тўғрисида гаплашиб, сукунатга чўмган қишлоқ кўчаларини айланиб юрдик.

Яна бир-икки ойдан кейин, декабрнинг охирларида, армияга жўнайдиган бўлиб қолдик. Жўнаётганлар орасида тегирмончининг кичик ўғли – Саломатхоннинг укаси ҳам бор эди. У маҳалда Саломатхон мактабда ишлар, бешинчи-олтинчи синфларга адабиётдан дарс берарди. У бир неча аёллар билан бирга бизни вокзалгача кўзатиб кўйди. Эғнида эскирок бўлса ҳам ўзига ярашиб тушган кундуз ёқали қора пальто, бошида тивит рўмол, Саломатхон укасининг кўлидан ушлаб бир четда турар, бошқа хотинлардай дод солиб йиғламас, фақат кўзларидан тиркираб оққан ёшларини жимгина артар, лекин унинг унсиз йиғиси, укасининг чехрасига тикилган кўзларидаги мунг бошқа хотинларнинг фарёдидан каттирок эзарди кишини.

... Укаси билан запасдаги полқда бирга бўлдик. Саломатхоннинг “сир”ларини сўрагим келса ҳам ўзи гап очмагандан кейин сўрашга журъат этолмас эдим. Бир кун у қишлоқдан хат олди-ю, нима ҳам бўлиб, ўзи ёрилиб қолди. Гапига қараганда, қишлоқдаги мишмишлар ҳаммаси бекор, лекин поччаси бир йилдан бери дом-дараксиз кетган эмиш...

Саломатхоннинг укаси Читагача бирга келди. Читада уларнинг эшелони Узок Шарққа кетди, биз эса бу ёққа, Мўғулистонга бурилдик.

* * *

...Наҳот ман-ман деган қишлоқ йигитларининг орасидан шундай қизни юлиб олиб чиқиб кетган, тегирмончи чол юм-юм йиғлаб бўлса ҳам “Балли! Қандини

урсин!” деб тан берган азамат йиғит шу ёш капитан бўлса? Ё у ҳам шунчаки Саломатхонга шайдо бўлиб, курук қолган мажнуулardan биттасимикан? Лекин унақа бўлса, нега Қорасувни қайта-қайта сўради, тегирмончини синчиклаб суриштирди?.. “Уруш тамом бўлса кишлоқларингга борар эканмиз-да”, деди. Бораман эмас, борамиз-да, деди.

Хаёлим чувалашиб, ўрнимдан туриб, ташқарига чикдим.

Кўз илғамас кенг дашт, пастдаги қатор-қатор чодирлар, боя кўриниб турган машиналар, тўплар, олисдаги қирлар – ҳаммаси фақат саҳродагина бўладиган майин қоронғиликка чўмган, у ер-бу ерда милтираган битта-яримта чироқ демаса, ҳамма ёк зим-зиё эди. Лекин ҳар жой-ҳар жойда гармонь овози янграб, солдат кўшиқлари эшитилар, яқиндаги чодир олдида эса бир неча киши гармонга қўшилиб хуштак чалар, кимдир этиги билан ер депсиниб ўйинга тушар, бошқалар осмонни бошларига кўтариб кийкиришар эди!

Мен қовжираб қолган ўтларга ёнбошлаб, осмонни тўлдирган ғуж-ғуж юлдузларга тикилдим. Бундай йирик ва оппоқ юлдузлар фақат саҳро осмонида бўлади... Ана, етти қароқчи, етти қароқчининг устида, қора баҳмалга сочилган зардай, нафис ялтираган Сомон йўли... Сомон йўлининг пастроғида яна бир ховуч оқ юлдуз. Бу – Хулқар!..

Бейхтиёр қишлоқ кўз олдимга келди... Бундан бир йил муқаддам, худди шу кунлари, Арслон иккимиз даштда қиз-жувонларга қўшилиб бугдой ўрардик.

Юрагимни яна хижроннинг аламли дуди чулғаб олди. Кўз олдимга яна ўша таниш буғдойзорлар, ўроқчи қизларнинг мулоғим чехралари келди, қулоғимга уларнинг шўх қулгилари, ҳазил ва дилрабо ёр-ёрлари эшитилгандай бўлди-ю, ой шуъласида мудраб ётган бу кенг дашт

жуда ёт ва жуда совук кўриниб кетди. Мен биринчи марта суюкли она юртимдан нақадар узок эканлигимни тушундим, тушуниб, ўзимни жуда нотавон сездим. Фақат бир нарсга кўнглимга тасалли берарди – у ҳам бўлса, гвардиячи капитан!

Уни ўйлашим билан урушдан олдин Саломатхонни “олиб қочиб кетган азамат йигит” шу капитан бўлиб чиқишини, у билан яна ҳам яқинлашишимизни дил-дилдан истардим.

Совуқдан жунжикиб, ўрнимдан турдим.

Чодирлардаги ашула ва гармонь овозлари тинган, битта-яримта чироклар ҳам ўчган, лагерь чуқур сукунатга чўмган, фақат штаб жойлашган чодир ёруғ эди. Мен лагерь чегарасидаги соқчининг: “Тўхта! Ким келяпти?” деган хитобига паролни айтиб чодирга яқинлашдим, яқинлашдим-у, Оля билан гвардиячи капитаннинг кулгисини эшитиб, тўхтадим.

– Интендант бўлса... нега пиёда аскарлар капитанининг погонини такади? – деди Оля.

– Погони ҳам “кавказликман” деган гапига ўхшаса керак-да! – кулди Даврон ака. – Шунақа биттасини илгари ҳам кўргандим. Ўлгудай хотинбоз йигит эди. Ўзи қайси миллатдан эканини тушуниб бўлмасди-ю, чиройли кизни кўрса бас, дарҳол гапни “Серкуёш Кавказдан” бошларди...

Оля қаҳ-қаҳ отиб юборди. Сўнг яна сирли шивир-шивир бошланди. Мен Саломатхон ҳақидаги бояги ўйларим эсимга тушиб, ичимда ўзимдан кулдим-у, секин орқага қайтдим...

* * *

Шундай қилиб, штабда ишлай бошладим.

Иш кўп, сафарда керак бўладиган ҳар хил анжомлар, кийим-кечак, идиш-товок дегандек... нарсаларнинг рўйхатини тузиш, штабга минг хил ахборот беришдан кў-

лимиз бўшамас эди. Бу ишларни старшина Сало ва Оля учовимиз қиламиз.

Капитан кундуз даштда ҳар хил машғулот ўтказар ё полк штабидаги кенгашларга кетар, бўш вақтларда ётиб китоб ўқир, Олядан немис тилини ўрганар эди. Кечкурунлари эса Оля билан старшина Сало учови штабга йиғилишиб, қўшиқ айтишар, урушда бўлган воқеаларни эслашиб, ярим кечагача суҳбатлашиб ўтиришар, баъзан бу суҳбатларга биринчи рота командирини, худди кизларникидай юзида кулгичлари ўйнаб турадиган ёшгина старший лейтенант Харитоновни чакириб келишар, у келса гурунг яна ҳам кизир, чунки Харитонов ашулани ҳам, гапни ҳам қойил қилар, умуман, жуда ёқимтой йиғит эди.

Баъзан, одатда ёлғиз қолган пайтларида, Даврон ака планшетида қора жилдлик калин дафтарини олиб, алланималарни ёзишга киришарди.

Ўша пайтларда унча-мунча шеър машқ қилиб юрган им учунми, мен унинг кундалигини бир ўқиш, қора жилдлик қалин дафтарни бир варақлаб кўришни хавас қилар эдим, лекин капитан ёзиб бўлиб, дафтарини планшетида соларди-да, ўрнидан туриб кетарди. Баъзан, шундай пайтларда Оля ҳазиллашиб:

– Асар тугаб қолдим, ўртоқ ёзувчи? – деб сўрар, капитан ҳам кулиб:

– Йўқ, Оленька, – дерди. – Буюк санъат асарлари йиллаб ёзилади!

Шундан кейин, одатда, адабиёт ҳақида, улуғ санъаткорлар тўғрисида суҳбат бошланар, бу суҳбатлар аксарият баҳсга айланиб кетарди. Мен уларнинг бу суҳбатларини жон қулоғим билан эшитгим келар, лекин кўпинча ийманиб, чодирдан чиқиб кетардим. Чунки ўрталарида аллақандай бир яқинлик бордай туюларди-ю, худди уларга халакит бераётгандай бўлардим. Шундай пайтларда

негадир эсимга яна Саломатхон тушиб, ғалати бўлиб кетардим.

Оля иккимиз жуда инок эдик. У бошка офицерларга ўхшаб, доим ғоз туришимни талаб қилмас, аксинча, туғишган опамдай меҳрибон эди. Лекин Саломатхон!.. Мен уни сира унутолмас эдим.

Бир кунни ғалати бир воқеа бўлди-ю, хаёлим баттар чувалашиб кетди. Эрталаб котелокни чилдирма қилиб чалиб овкатга кетаётган эдим, тўсатдан... олдимдан Мирхайдар чикиб колди. Мен уни кўриб, оғзим очилиб колди: эғнида янги гимнастёрка, бошида янги пилотка, оёғида ботинка ўрнига офицерлар киядиган хром этик, кечагина шумшайиб юрган Мирхайдар ўрта кўлдек бир йигит бўлибди-колибди!

– Ие, Мирхайдар, сенмисан?

– Ўхшайманми ўзи? – Мирхайдар курак тишини кўрсатиб хушнуд тиржайди-да, каппайиб турган буюм халтачасини ерга қўйиб, қўлини чўзди. – Омонмисан, оғайни?

– Ишлар ванг-ку! – дедим унинг аллақандай очилиб кетганини кўриб...

– Худога шукур, оғайни. Ёмон эмас...

– Йўл бўлсин?

– Авваламбор, ўзингни бир кўргим келди, оғайни. Қолаверса... – Мирхайдар мунчокдек кўзларини милтиратиб, ғалати жилмайди. – Штабларингда... Оля Куприянова деган киз борми?

– Хўш? – дедим кизиксиниб.

– Шунга... бизни хўжайин майда-чуйда, совға-салом бериб юборувди... – Қайси бўларди? Битта хўжайиним бор-да – гвардиячи капитан Ногаев... Оляхон шўттами ўзи?

– Шўтта.

– Шўтта бўлса... – Мирхайдар каппайган буюм тўрвасини узатди. – Ўзинг олиб кириб берақол. Илтимос...

Мирхайдар гүё тўрва эмас, илон чўзаётгандай оркамга тисарилдим.

– Йўқ-йўқ, керак бўлса ўзинг олиб кириб бер! – дедим жеркиб. – Лекин эҳтиёт бўл, совға-саломинг билан афтингга урмасин.

– Ёпирай, а? – деди Мирхайдар. – Бизнинг хўжайиндай йигит совға-салом юборади-ю, Оляхон олмас эканми? Хотин кишини билмас экансан.

– Кўрамиз! – дедим Олянинг у кунги кулгиси эсимга тушиб.

– Кўрамиз! – Мирхайдар ғалати кулимсиради-да, штабга қараб кетди.

Мен ҳам йўлимга равона бўлдим, лекин уч-тўрт кадам юрмасданок тўхтаб, оркамга қардим. Мирхайдар штабнинг олдида тўхтаб:

– Мумкинми, ўртоқ кичик лейтенант? – деб сўради.

Чодирдан Олянинг:

– Марҳамат! – деган мулойим овози эшитилди.

Мирхайдар менга бир қараб қўйди-да, чодирга шўнғиди.

“Оладими, йўқми? Нахот олиб қолса?” Назаримда, Оля ҳозир Ногаевнинг совға-саломларини отиб юборадигандек, Мирхайдар шарманда бўлиб қайтиб чиқадигандек эди.

Билмадим, балки бу мулойим киз менга жуда ёқиб қолгани учундир, у ҳозир Мирхайдарни шарманда қилиб, ҳайдаб чиқаришини ич-ичимдан истардим. Лекин анча вақт ўтди ҳамки, ундан дарак бўлмади. Ниҳоят, яна беш минутча ўтгандан кейин, Мирхайдар оғзи қулоғида чиқиб келди. Мен унинг қўлида буюм тўрваси йўқлигини кўрди-му шартга бурилиб, ошхонага қараб кетдим.

Мирхайдар мени ошхонага яқинлашиб қолганимда қувиб етди, мунчоқ кўзларини ялт-ялт қилиб:

– Хўш, нима деган эдим? – деб сўради.

– Бор-бор, тошингни тер! – дедим бошқа гап тополмай.

– Жўжахўроз! – деди Мирхайдар. – Сен нимани биласан ҳали?

– Сен жа ақлли бўлиб кетибсан!

– Ҳаркалай аҳмок эмасдирман, мана, роҳатижон иш топиб олдим! Менга қара, шоир, – деди у елкамга кўлини кўйиб. – Хоҳласанг мен хўжайин билан гаплашай. Сенга ҳам иш топилади ПФСдан.

– Раҳмат!

– Аҳмоксан-да, аҳмок! – деди Мирхайдар худди ёш боладан кулгандай. – Ҳалиям бўлса ўйлаб кўр, кейин афсус қилиб юрасан, ука!

Мирхайдар шундай деди-да, секин хуштак чалиб саёз дарё соҳилига тикилган қатор чодирларга қараб кетди. Мен унинг орқасидан тикилиб қолдим... Наҳот у запасдаги полкда ҳаммага кулги бўлиб юрган Мирхайдар бўлса? Қачон бу бунчалик ўзгариб, уздабурон йигит бўлиб қолди? Лекин энг ёмони... Наҳот шундай мулойим, жозибали, ақлли қиз унинг кўлидан бачкана бир одамнинг совға-саломларини олиб қолса?..

... Чодирга киришим билан димоғимга “гуп” этиб атир хиди урди.

Оля эғнида гимнастёрка, бошида эса... гулдор шойи дурра, чодирни йиғиштирмакда эди. Ўртадаги кўчма стол устида бир уюм қоғозли конфет, шоколад ва печенье турарди...

Кичик лейтенант мени кўриб, кўлидаги супургисини ерга ташлади, кейин бошидаги гулдор дуррасини тўғри-лаб, жилмайди:

– Қалай, ярашибдимиз?

Гулдор дурра унга чиндан ҳам ярашган, чеҳраси яна ҳам очилиб, тиник мовий кўзлари порлаб кетган эди!.. Лекин бу дуррани унга берган одам...

Мен индамай, юзимни тескарни бурдим.

– Сенга нима бўлди, Мансур? – деди Оля. – Кани ўтир, шоколад билан чой ичамиз.

– Раҳмат!

– Гўдак! – Оля қўли билан сочимни тўзғитиб кулди.

Унинг офицер экани эсимдан чикиб, қўлини силтаб ташладим, худди шу пайт:

– Нима гап ўзи? – деган ўктам овоз эшитилди.

Чодирга кираверишда... ковоғини солиб Даврон ака турарди.

У кошлари чимирилганича:

– Нима гап ўзи? – деб такрорлади.

– Ҳеч гап йўк! – мен шундай деб ташқарига чикмоқчи бўлган эдим, капитан йўлимни тўсиб, тўсатдан бакириб берди:

– Сен ким билан гаплашяпсан ўзи? Командир биланми ё...

– Кечирасиз, ўртоқ гвардиячи капитан! – дедим дархол ғоз туриб.

– Менга кара, – деди капитан баттар ковоғини солиб. – Бор, бугун ротанг билан бирга машғулотга чик!

– Вой, нега? – деди Оля кўзларини катта очиб.

– Кўявер. Бу ерда ўтиравериб, жуда талтайиб кетди бу!..

– Хўп бўлади! Кетишга рухсат беринг, ўртоқ капитан!

– Боравер! – деди капитан юзимга карамай.

* * *

Ҳарбий машқлар сойнинг кунботиш томонидаги ясси қирларда ўтказилар эди.

Бу машқлар олисдаги мишенларни нишонга олиш, қопларга сомон тикиб ясалган “самурайлар”га найза санчиш, ербағирлаб душман позициясига яқинлашиш каби оғир ишлардан иборат, тўғрироғи, бу машқларнинг оғир-енгил бўлиши рота командирларига боғлиқ эди.

Солдатлар одатда рота командирларини икки тоифага бўлар: харбий машқлар пайтида талабчанлик қилганларини “тошюраклар” тоифасига, кўп кийнамайдиганларини эса, “меҳрибонлар” тоифасига киритишар эди.

Бахтимизга рота командиримиз – старший лейтенант Харитонов “меҳрибонлар” тоифасига кирарди. У кўп кийнамади. Бир-икки соат машқ ўтказди-да, дам олишга рухсат берди.

Офтоб терак бўйи кўтарилган, гиёхлари ковжираб, тап-тақир бўлиб қолган дашт тандирдай қизий бошлаган эди. Биз гимнастёрка ва ботинкаларимизни ечиб, ярим яланғоч бўлиб, тақир ерга чўзилдик. Бунинг номи “офтобда чиникиш”, деб аталарди. Ҳақиқатан ҳам, хар куни шу йўсин “чиникиб” юрган солдатларнинг таналари чўяндай қорайган, ҳатто балиқдай оппок Вася ҳам мисдай кизарган эди.

Мен биринчи марта “чиникаётганим” учун бир лаҳза ётмасданок, тер куйилиб, мудраб кетаётган эканман, Харитоновнинг:

– Рота! Встать! Смирно! – деган овозини эшитиб, сапчиб турдим.

Сой томондан Даврон ака билан батальон командирининг сиёсий ишлар бўйича муовини чикиб келишди. Старший лейтенант Харитонов шоша-пиша гимнастёркасини кийиб, уларга пешвоз юрди.

– Ўрток комбат!..

– Вольно! – Гвардиячи капитан қўлларини орқасига қилганича, ротага яқинлашди. Унинг ковоғи солиқ, кошлари чимирилган эди. Харитоновнинг олдида тўхтаб, истеҳзоли кулимсиради:

– Худди Қора денгиз бўйида курортда ётгандай ётиб-сизлар-ку!

– Ҳа, энди, оғир сафардан олдин, – деди Харитонов каловланиб.

– Буннинг номи “чиникиш” бўлса, сафарга чикканда бутун ротанг йўлда сулайиб қолмасин тағни? – капитан шундай деди-да, тўсатдан бошини баланд кўтариб:

– Рота! Командамга кулок сол! – деб буюрди. – Фронтовиклар ўнг томонга, қолган солдатлар чап томонга саflan!

– Фронтовиклар – ёшу қари – орден-медалларини жанг-журунг қилиб ўнг томонга, қолганларимиз чап томонга саф торгдик. Гвардиячи капитан этиги билан тақир ерни тап-тап босиб, олдимизга келди, кафти билан кўзини офтобдан тўсиб узоқларга тикилди.

– Ху, анави адирни кўряписизларми? – капитан олисдаги бир томони ўпирилиб тушган қирни кўрсатди.

– Кўряпмиз, ўртоқ комбат!

– Кўраётган бўлсаларинг... ўша қирга югуриб бориб, югуриб келасанлар! Қани, бегом марш!

Капитан айтган қир камида бир чақирим келарди. Қўлимда стволи офтобда чўғдай кизиган пулемёт, мен ярим йўлга бормасданок хансираб қолдим. Қирга яқинлашганимда, солдатларнинг олди маррага етиб, орқага қайтган, улар орасида Арслон билан Вася ҳам бор эди. Арслон хансираса ҳам хушчакчак илжайиб йўлимни тўсди:

– Қалайсан, шоир? Қани, пулемётни бериб, автоматни ол!

Мен тиззаларим қалтираб кетаётган бўлса ҳам капитаннинг эрталабки сўзлари эсимга тушиб, индамай ёнидан ўтиб кетдим. Орқамдан Васянинг қулган овози эшитилди:

– Кўявер, Арслон, штабда орттирган жири сал камайсин. Енгиллашадн!

Васянинг кинояси қаттиқ тегса ҳам жавоб бермай илгарилаб кетдим. Маррага етиб, орқамга қайтганимда, йўлда қулаб қолган иккита солдатга кўзим тушди. Мен ҳам қулашга яқин эдим, лекин қўлида фляга, қаршимдан

югуриб келаётган бўлинма командирим, баджахл сержантми кўрдим-у, бор кучимни тўплаб, олдинга интилдим. Энди факат бир нарсадан – Даврон аканинг кўзига тушишдан кўрқардим, чунки ахволим аянчли эканини сезардим. Хайрият, бахтимга, ротага яқинлашиб колганимда, сойдан амфибия машинаси чиқиб келди-ю, ундан... кўкрагида олтин юлдузи бор, ўрта бўйли бир полковник тушиди.

Гвардиячи капитан:

– Рота! Смирно! – деб бақирди-да, қўлини чаккасига қилганича ерни тап-тап босиб, машинага қараб юрди.

Ўзимни солдатларнинг орасига урдим. Ҳамманинг кўзи полковник билан комбатда эди, атрофдан: “Полк командири, полковник Белобородов!...” деган шивир-шивир овозлар эшитиларди.

Полковник, комбатнинг рапортини эшитиб бўлиб, бир-бир босиб ёнимизга келди.

– Машқлар оғир бўляптими дейман, а, солдатлар?

Мен секин Васяни туртдим.

– Тўғри, ўртоқ полковник! – деди Вася ингичка овозини чийиллатиб. – Жир битишга қўймапти комбат.

– Жирни нима қилади солдат? – деди Белобородов.

– Энди самурайлар билан урушадиган бўлсак...

– Урушда жир керакми, йўқми, мана бу чоллардан сўра! – полковник кулимсираб четроқда турган уч-тўртта мўйсафидга юзланди:

– Яна урушишга тўғри келяпти-ю, чоллар?

“Чоллар” бошларини қашишиб:

– Урушиш керак бўлса урушамиз-да, ўртоқ полковник! – деб жавоб беришди.

Белобородов ҳорғин юзидаги маржон-маржон терларни сидириб ташлаб, бош ирғади.

– Урушиш керак бўляпти, солдатлар, жуда керак бўляпти!

– Иттифокчилар олдида мажбурият олганмиз, демок-чисиз-да, ўрток полковник? – Тўсатдан яна чинкирди Вася. “Гурр” кулги кўтарилди. Ёлғиз полковник кулмади. У бошини чайкаб:

– Йўқ, гап фақат мажбуриятда эмас, ўғлим, – деди. – Ватанимиз чегарасида миллион кишилик Квантун армияси турганида бизга ҳеч қачон тинчлик бўлмайди. Ҳасан кўлню Халхингол эсларингдами?

Капитан қандайдир ранги ўчиб:

– Йигирманчи йиллардаги тажовузлири-чи, – деди. – Паровоз ўтхонасига тириклай ташланган Сергей Лазо-чи? Эсларингдами?

– Эсимда, ўрток капитан! – овози борича яна бақирди Вася.

Яна кулги кўтарилди. Полковник кўзларини катта очиб:

– Ўзинг кичкинагинасан-у, овозинг тошни тешади-я! – деган эди, Арслон:

– Ўрток полковник! – деб кулди. – Бу шунақа... кички-на дема мени, кўтариб ураман сени, дейдиганлардан!

– Ҳа, тузук! – деди полковник. – Хўп, солдатлар, чиникаверинглар! Эрта-индин юриш бошланади. Оғир, лекин шарафли юриш бўлади бу... Капитан Ғозиев, машинага чиқ, гап бор!..

Даврон ака ёнимдан ўтаётиб бир зум тўхтади.

– Тузук, бўш келмадинг, – деди у кулимсираб. – Штабга бор. Иш чиқиб қолди. Лекин иккинчи марта кичик лейтенантга кўполлик қила кўрма. Уқдингми?

– Уқдим, ўрток капитан!

* * *

Оля батальоннинг фельдшери ҳисобланар, лекин иши кам бўлгани учун одатда, менга ёрдамлашар эди.

Оля иккимиз капитан айтган ишни битириб, энди кечки овқатга ўтирган эдик, чодирга Мирҳайдарнинг хўжайини – капитан Ногаев кириб келди.

– Мумкинми, ўртоқ кичик лейтенант?

Оля ер остидан менга қаради, кейин негадир кизаринкираб:

– Келлинг, – деди.

Капитан пешонасига чапаниларча қўндирилган фуражкасини бошининг оркасига суриб, Олянинг ёнига ўтирди-да, унинг қошиқ тутган қўлидан ушлади.

– Сиздан илтимос, Оленька, шу овқатни емай туринг.

– Вой, нега? – деди Оля чиройли мовий кўзларини катта очиб.

– Иштаҳангизни бузманг. Биз кавказча кабоб тайёрлаётувдик. Шунга сизни таклиф қилиб келдим.

– Раҳмат! – Оля шавладан олмоқчи эди, Ногаев яна унинг қўлини ушлади.

– Йўқ деманг, Оленька, илтимос, атайин сиз учун қилдик бу кабобни. Бирпас гаплашиб ўтирамыз. Кейин танцага борамиз.

Оля менга қаради.

– Кабоб ейсанми, Мансур?

– Мансурга кабобдан бериб юборамиз, – деди Ногаев, худди “хўп” деб қўйишимдан кўрқкандай шошиб. – Кабобни бунинг ҳамшаҳари қилган. Ўзи олиб келиб беради. Бўлақолинг, Оля. Бир ёзилиб келасиз...

– Ҳеч қўймадингиз, қўймадингиз-да... – Оля ўрнидан туриб, сочини турмаклай бошлади: – Сиз чиқиб туринг, ўртоқ капитан, мен ҳозир... кетингиздан чикаман!

– Есть, ўртоқ кичик лейтенант! – Ногаев ҳазиломуз итоаткорлик билан честь берди-да, чодирдан чиқди.

Оля сочларини тузатиб, ёнимга келди.

– Нега бундай қиялпсан, Мансур?

– Нима қилдим?

– Кўриб турибсан-ку, елимдай ёпишиб олди!

Капитаннинг гапи эсимга тушиб:

– Менга нима, бораверинг! – дедим.

– Гўдак! – Оля эркалаб сочимни тўзгитиб юборди.

Кун ботган, атроф коронғиликка чўмган, осмонда ялтираб турган бир ҳафталик ой шуъласида даштни тўлдирган чодирлар, сойдаги машина ва танклар, хартумларини осмонга чўзган тўплар аллақандай ваҳимали туюлар эди. Сойда ҳар жой-ҳар жойда кўшиқ ва гармонь овозлари эшитилар, ер депсиниб рақсга тушаётган солдатларнинг хуштаклари кулоқка чалинар эди...

Қанча ухлаганим эсимда йўк, бир маҳал гвардиячи капитаннинг бўғиқ, асабий овозини эшитиб уйғониб кетдим.

– Қани, кечирим сўра! Эшитяпсанми, сенга айтяпман!

– Қизиксан-а, Ғозиев...

– Гапни чўзма! Кечирим сўра деяпман сенга!

Мен четлари кўтарилган чодирдан эгилиб ташқарига қарадим. Чодирнинг ёнгинасида Даврон ака билан Ногаев, улардан сал нарироқда Оля турар эди. Ногаев каттик таҳқирланган одамдай кўкрагини кериб, қотиб қолган: гвардиячи капитан бошини бир томонга эгиб, муштларини тугиб турар, Оля эса юзини кафтлари билан тўсиб олган, у йиғлар эди.

– Менга қара, Ногаев! – деди гвардиячи капитан ҳансираб. – Дархол кечирим сўра, ё...

– Хўп. Яхши! – Ногаев бошини мағрур кўтарди. – Кечирасиз, ўртоқ кичик лейтенант! Мен билмай қолибман. Кечирасиз. – У Оляга таъзим қилгандай, қаддини сал эгди-да, шартта бурилиб, чодирнинг орқасига ўтиб кетди.

Капитан Олянинг ёнига борди. У қизнинг елкасидан қучоқлаганини кўрдим-у, ўзимни тўшакка ташладим.

– Оля, азизам, – деди капитан худди ёш болани юпатаётгандай мулойим товушда. – Шу ифлосни деб...

– Ўзидан ҳам гапи ифлос... гўё мен... гўё... – Оля давомини айтолмади, унинг пиқ-пиқ йиғлаган овози эшитилди.

– Оля, азизам, – деди капитан. – Сен шундай пок, шундай яхши кизсанки, бу гапларни... елимлаб ёпиштирса ҳам ёпишмайди сенга... Кўй, йиғлама. Кўзингни арт. Юр, кирларни айланиб келамиз. Осмонга бир кара! Юлдузлар худди оппок олмаларга ўхшайди. Қани, кўзингни арт... Юр, кетдик.

Секин эшитилган оёқ шарпаси узоклаша-узоклаша коронғиликка сингиб кетди.

Хаёлимда яратган севги дostonим тамоман барбод бўлган эди. Гўё биров мени каттик таҳкирлагандай туюлиб, бошимни шинелимга ўраб олдим.

* * *

– Эртага юриш! – деди гвардиячи капитан кўзларимга синовчан тикилиб. – Ротангга қайтарсам... Сахрода қийналиб қолмасмикансан?

Қизариб кетганимни сезиб, ерга карадим.

– Қийналсам... кўпга келган тўй-ку, ўртоқ капитан.

– Балли, ука! – деди Даврон ака. У чодирга кириб келган старшина Салони кўриб кулди. – Мана, Дмитрий Михайловични взводларингизга командир қилиб тайинладик. Бирга бўласизлар...

Старшина Сало, ўнг қўлини орқасига яширганича, кирган жойида тўхтади:

– Битта эрийдиган бўлдингиз, ўртоқ капитан.

– Хатми? Кимдан? – Даврон ака сал ранги ўчиб, старшинага яқинлаша бошлади.

– Йўқ-йўқ, олдин яримтани столга қўйинг, кейин оласиз хатни!

– Дмитрий Михайлович! Яримта эмас, ўнта яримтага эрийман! – Капитан шундай деди-да, старшинани қучоқлаб қўлидан хатни юлиб олди. Лекин учбурчак хатга кўз ташлади-ю, индамай бир четга бориб ўтирди.

– Яримтани топиб қўйинг, ҳозир газагини олиб келман... – старшина менга кўзини қисиб, чодирдан чикди.

Мен негaдир ўнгайсизланиб, ёзиш-чиқишга киришдим-у, Даврон аканинг каттик сўкинганини эшитиб ялт этиб қарадим. У олисларга тикилиб турар, сал қисилган кўзларида, лабларини каттик тишлаб туришида аллақандай мунг, йўқ, шафқатсиз бир нфода бор эди.

– Менга қара, Мансурбек, – деди у тўсатдан, – қишлоқдан чиққанингга неча ой бўлди?..

– Салкам бир йил бўлди.

– Бир йил... Мабодо Саломатни кўрмаганмидинг?

Юрагим ўйнаб кетди.

– Нега кўрмас эканман? Кўрганман! Биз кетаётганимизда мактабда дарс берардилар! Агар биров уни ёмонлаб хат ёзган бўлса... аҳмок экан!

– Хўш? Хўш? – деди капитан. Унинг хаяжонланган юзига қарадим-у, негaдир кечаси бўлган гаплар эсимга тушди.

“Бу одам қим ўзи? Саломатхонни олиб қочиб кетган йигит шуми? Шу бўлса, нега очигини айтиб қўя қолмайди? Нега Оля билан...”

– Ўртоқ капитан! – дедим юрак ютиб. – Сизга битта саволим бор: урушдан олдин Саломатхон опамлар ўқишда юрганларида фарғоналик бир йигит...

– Тўхта! – капитан тоқатсизланиб афтини буриштирди. – У гапларни қўйиб тур! Сен Саломатхон тўғрисида гапираётган эдинг. Хўш?

Капитаннинг гапи негaдир оғир тегди. Шундай бўлса ҳам тутила-тутила бултур қузда қолхоз боғида бўлиб ўтган воқеаларни гапириб бердим. Охири кўз олдимга вокзалда унсиз титраб йиғлаётган Саломатхон келиб, ўзим ҳам титраб кетдим. Шу сабаб бўлдими ёки ёшлиқ қилдимми, билмадим, ишкилиб, кечаси бўлган воқеалар яна эсимга тушди-ю, тўсатдан қандайдир ўқиб:

– Нима қиласиз Саломатхонни суриштиравериб? – дедим. – Ҳадеб уни сўрайсиз-у, ўзингиз бўлса бу ёқда...

– Нима? – деди капитан. – Нима деб алжираяпсан?

У ранги ўчиб рўпарамда тўхтади. Лекин мен ҳам энди ўзимни босадиган ҳолатда эмас эдим.

– Нима қиласиз яшириб? – дедим ранжиб. – Ё мени гўл бир қишлоки дейсизми? Оля билан юрганингиз...

– Бас! – тўсатдан бақириб юборди Даврон ака.

Унинг ғазабдан қалтирок босиб, гапиролмай қолганини кўриб, бирдан хушёр тортдим.

– Сен бу... бу бўлмағур гапларни қаёқдан топдинг? – Капитаннинг сўзи оғзида қолди, чунки шу пайт дук-дук кадам товушлари эшитилиб, чодирга Оля кирди.

– Ҳа, нима бўлди, ўртоқ капитан? Тинчликми?

Даврон ака Олянинг саволига жавоб бермай менга юзланиб:

– Қани, йиғиштир лаш-лушларингни! – деб юборди.

Оля бир капитанга, бир менга қаради.

– Нега буни қувасиз? Нима бўлди ахир? Мансур!..

Мен унга жавоб бермай, майда-чуйдаларимни йиғиштира бошладим.

– Ивирсимай тезрок бўл! – Бақирди капитан. – Бўлдингми? Қани, туёғингни шикиллат! Иккинчи кўзимга кўринма!

Мен лол бўлиб қолган Олянинг ёнидан ўтиб, ташкарига отилдим.

* * *

“Тўғри қилдимми, йўқми? Комбатдай одамга бу гапларни айтишни, унинг шахсий ишларига аралашни менга ким кўйибди? Унинг ўрнида бошқа бир офицер бўлганда нима бўлардим? Лекин унинг ўрнида бошқа одам бўлганда, Саломатхон турмаганида мен ҳам бу гапларни айтмас эдим-да!..”

Штабдан ҳайдалишга ҳайдалсам ҳам ротага бормай, ўзим билан ўзим олишиб, даштда танҳо айланиб юрган эдим, бир маҳал Арслон қидириб келиб қолди.

– Нима бало, кулоҳидан айрилган каландардай калланг шалвираб копти, шоир? – кулди у. – Қани тур. Ҳамкишлоклар келишди.

– Қайси ҳамкишлоклар?

– Катта бўламан деб, ҳамкишлокларни унутиб қўйдингми? – деди Арслон. – Бўл тезрок. Йигитлар кутиб қолишди. Капитанга айтдим, у киши ҳам бораман, дедилар.

“Капитан” сўзини эшитганда, юрагим безилласа ҳам ҳамкишлокларим сафардан олдин хайрлашгани келишганини ўйлаб, йўқ деёлмадим.

Ҳамкишлокларнинг биттаси ўша кийғир бурун, барваста Мирҳайдар, иккинчиси колхоз чўпонининг ўғли Серкабой деган қисик кўзли, сўзга чечан дўмбирачи бола, учинчиси Шоюсуф, ёш уйланган, шунинг учун ҳам Арслоннинг “аския манбаи”га айланган, мўмин-қобилгина йигит.

Уларни кўрганда кўнглимдаги ғубор хиёл таркагандай бўлди. Дўстларим, айникса, Шоюсуф кўлимни қўйиб юбормас, юмалоқ қорача юзи кулгидан ҳамирдай ёйилиб: “Бормисан оғайни? Сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку!” – дерди энтикиб.

Майсазорга шинелларимизни тўшаб, давра қуриб ўтирдик. Мирҳайдар ўзини кўрсатиш учун бўлса керак, буюм халтасини тўлдириб консерва, нон ва қанд-курс олиб келган эди. Арслон қаламтароши билан унинг консерваларини очаркан, тегнша кетди:

– Қалай, оғборга бориб оғкатга кўзинг тўйдими ё ҳалиям қолган-қутган қаттиқ нонларни йиғиб юрибсанми, Ҳайдар?

Мирҳайдар узун бурнини ишқаб ишшайди:

– Кўзим тўйса, сенга ҳам ёмон бўлмапти-ку!

– Тўғри, – деди Арслон. – Бир жиҳатдан ПФСга борганинг ҳам яхши бўлди. Ротада юрганингда тағин қозондан картошка ўғирлаб, ҳаммамизни шарманда қилардинг!

Картошка воқеаси эсимга тушиб кулиб юбордим.

Биз тушган запасдаги полк қалин ўрмонзорда жойлашган бўлиб, яқин-атрофда битта ҳам кишлоқ йўқ эди. Ертўлада яшаймиз. Ертўланинг бир четига козиқ коқилиб, узун “стол” ясалган, ўша жойда овқатланамиз. Кўпчилик берган овқатга каноат қилса ҳам, баъзилар биринчи кунданок ғалати одатлар чиқара бошлашди. Шулар орасида Мирҳайдар ҳам бор эди. У икки-уч кунгача олган нонини емасдан солдатларга сотар, кейин йикқан ҳамма пулига бир йўла бир буханка нон олиб, бир ўтиришда пок-покиза туширарди-ю, кейин яна кўзини лўк қилиб ўтираверарди. Кейинчалик у ўзига ўхшаган уч-тўрттасини топиб олди, кечалари бир соат бўш вақт берилганида, ҳамма китоб ўқиса, хат ёзса, булар ошхонага тўпланишиб, хадеб овқатдан гаплашишар, теккан бир чакмок қандини тамакига, тамакисини бир бурда нонга алмаштиришиб “савдогарчилик қилишарди”. Буни кўрган солдатлар: Ана Олой бозорида “савдо бошланди”, деб кулишарди.

Бир куни кечкурун Мирҳайдар билан овқат олиб келгани ошхонага бордик. Кун совук, туф десанг, тупук ерга тушмайди. Қоронғида кокиниб-суриниб, ўн беш челақ карам шўрва, икки челақ шавла билан икки коп нонни зўр-базўр кўтариб келдик... Старшина, одатда челақларни санаб олгандан кейин, узун сопли катта чўмич билан шўрвани ковлаб кўриш одати бор эди. Ковлаганда челақлардаги масаллик юзага қалкиб чиқарди. Бу сафар баъзи челақлардаги масаллик бут чикди, лекин иккита челақдан на гўшт чикди, на картошка! У ҳайрон бўлиб менга қаради.

– Эҳтимол, ошпаз янглишгандир, – дедим хижолат чекиб.

Шу пайт старшина, бу ёққа кара, деб елкамга туртди. Карасам, Мирҳайдар орқарокда шумшайиб турар, шине-

тининг чўнтагидан эса худди козон кайнаётгандай пағатага буғ кўтариларди!..

– Солдат Норбўтаев, бир кадам олдинга марш! – деб буюрди старшина.

Мирҳайдар сувга тушган мушукдай шумшайиб, бир кадам олдинга чикди. Шунда солдатлар унинг чўнтагидан кўтарилаётган буғни кўриб, бирдан қах-ках отиб юбоишди!

Старшина бўлса, бутун ротани йиғди-да, унга қараб:

– Қани, чўнтагингдагини котелокка сол! – деб буюрди.

Илож қанча? Бечора инкиллаб-синкиллаб чўнтақларидан картошка билан гўшт бўлақларини битта-битта олиб, котелокка сола бошлади. Ҳар битта картошкани олганда, бир ахқаха кўтариларди. Ўзи ҳам ер ёрилмади, ерга кирмади!..

Старшина уни ўша ернинг ўзида тўппа-тўғри гаупвахлага жўнатди...

Арслон шуларни эслаб, яна унга тегиша бошлаган эди, Серкабой:

– Э, кўйсайши, Арстан! – деди энсаси қотиб. – Биз сенинг аскиенгди соғиниб келмадик бу жерга. Элди сағиниб, бир ангимелесейик, деп келдик...

Ҳамманинг “сиридан” вокиф бўлган Арслон дархол унинг ўзига ёпиша кетди:

– Қалай, Чипоргулдан хат келиб турибдими, Серкабой? Бирорта Қўйбой, Йилқибой, Туябойга тегиб кетмабдими, хайтовур?

Серкабой ҳам бўш келмай:

– Майли, – деб кулди. – Чипоргул қашиб кетса, Паршагул бор. Паршагул бўлмаса, Сапаргул бор...

У кўлларини бошининг орқасига қўйиб чалқанча ётишди-да, чуқур хўрсиниб:

– Ёпирай! – деди. – Шу топда Туятасда нималар бўляпти экан? Овулдинг киз-келиншектеримен бўз болаларни жайловга шиқиб ўлан айтисаётгандир-ов!..

Аллақандай майин, тонг шабадасидай илик бир туйғу – соғинч туйғуси ёпирилиб келди-ю, дилларни чулғаб олди... Кўз олдимга боғларга кўмпилган кишлок, икки томони тутзор тор масжид, атрофи корли чўккилар билан ўралган Туятош яйлови, худди тўнтарилган пиёладай ўтовлар, чўлпилари майин шилдираган козок кизлари келди... Сукут чўзилиб, дилларда уйғонган соғинч туйғуси тобора ортиб борар, у дам маъюс хаёлларга олиб кетар, дам кўнгилни равшан қилар, дам киндик кони тўкилган она юртнинг нақадар узоқда қолганини эслатиб, юракни зиркиратар эди...

Ўртага чўккан жимликни Серкабой бузди.

– Овулга омон-соғ кайтсам, – деди хўрсиниб. – Туй қиламан, адирда кўпкари шоптириб, пойга бериб, оламин Чипоргулни.

Арслон унинг бикинига туртиб кулди:

– Сен-ку, тўйни энди қиласан. Аммо Шоюсуфга кийин. Айтмоқчи, хотинингдан хат келиб турибдими, оғайни? Бевафолик қилмаяптими, ишкилиб?

– Кўйсанг-чи шу гапни! – деди Шоюсуф, унинг овози аллақандай аянчли эшитилди-ю, ўртага яна ноқулай жимлик чўкди.

Кишлоғимиздан армияга чакирилган йиғирма чоғлик йигит ичида биттаю битта уйлангани шу Шоюсуф эди. Бечора соддалик қилиб, йўлда, эшелонда кетаётганимизда, биринчи никоҳ кечасининг ҳамма тафсилотларини гапириб бериб, кулгига қолган эди. Шоюсуф бу кулги ва кочириклардан қаттиқ эзилар, хотинидан хат кечиккан пайтларда эса ёш боладай ўксиб йиғламосираб қолар эди. Бу сафар ҳам хат кечиккан эканми, билмадим, Арслон яна тегиша бошлаган эди, ўрнидан туриб кетди.

– Қачон қўясан шу гапларингни? – деди у йиғламосираб.

Шу пайт коронғидан:

– Ҳа, нима жанжал, йигитлар? – деган таниш овоз эшитилди. Бу гвардиячи капитан эди. У:

– Кўзғалманглар, кўзғалманглар! – деди-да, ёнимизга келиб ёнбошлади. – Хўш, тинчликми, йигитлар?

– Ҳа, шу... хазиллашиб ўтирувдик, ўртоқ капитан!

Арслон Шоюсуфнинг кўлидан тортиб ўтказди.

– Биз буни Шоюсуф лапашанг, деймиз, ўртоқ капитан. Лекин ўзи лапашанг бўлса ҳам бало! Қорасувнинг гулдай қизини тузоғига туширган.

– Демак, маладес экан-да! – деб кулди капитан.

– Маладесликка маладеску-я, лекин бу ёғи кандок бўлар экан? – деди Арслон. – Хотини жуда кетворган эди-да.

Шоюсуф Арслоннинг кўлини силтаб ташлади, боягидан ҳам аянчли асабий овозда:

– Сенга қолса, бу дунёда битта ҳам вафодор хотин йўқ! – деди овози қалтираб.

Мен ер остидан капитанга қарадим. Унинг чехрасидаги бояги табассум сўнган, бошини бир томонга эгиб, бир нуктага тикилиб ётарди.

– О-о, вафо, вафо, – деди Арслон. – Хотиннинг сени деса, қишлоқдан чикмаснигдан туриб, раисга секретарь бўлармиди, каллаварам?

Капитан тўсатдан шахт билан кўзғалиб:

– Нима қиласан шу гапларни гапириб? – деди кескин. – Туппа-тузук йигит, қаёқдаги бачкана гапларни гапириб ўтирибсан?

Арслон ўнгайсизланиб йўталиб, бошини пилоткаси билан ишқаб:

– Ҳазил-да, ўртоқ капитан! – деди.

– Йўқ! Бировнинг кўнглини оғритадиган гапларни ҳазил деб бўлмайди! Ҳаммаларнинг бир қишлоқдан экансизлар, дўст экансизлар, нима қиласизлар бир-бирларингизни ранжитиб.

Бу гап Шоюсуфга ёқди, шекилли:

– Ўртоқ гвардиячи капитан! – деди. – Агар мумкин бўлса... бизни ҳам ўз батальонингизга олсангиз. Ҳаммамиз бирга бўлардик, нима дейсиз?

Капитан кулди.

– Авваламбор, ҳалиям ҳаммамиз бир полкдамиз. Қолаверса... Ҳаммаларинг бир жойга йиғилиб, бир-бирларингнинг пинжларингга сукилаверишдан фойда йўқ, йигитлар. Армия – сизлар учун катта бир мактаб. Бу мактабдан фойдаланиб... Хуллас, пишиб чиникиш керак, йигитлар! – Капитан шундай деди-да, соатига қаради.

– Соат ўн бирдан ошибди, ётайлик, йигитлар.

Ҳаммамиз кўзғалдик. Капитан бизни кўргани келган йигитлар билан қўл бериб хайрлашаркан:

– Сизларга айтадиган битта гапим бор, йигитлар, – деди секин. – Сафар жуда оғир бўлади. Бутун Гоби саҳросини пиёда босиб ўтамиз. Белни маҳкам боғланглар. Ҳамкишлоқлар деган номга доғ тушмасин!..

Даврон ака менга қарамас эди. Лекин гапларида бўлакча бир самимият бор эди. Мен буни сездим-у, ҳалиги килигим эсимга тушиб, ўзимдан каттик ранжидим.

* * *

Капитан ҳақ. Бу чиндан ҳам мислсиз машаққатли сафар, чексиз, чегарасиз олис йўл эди. Кўз илғамас бепоён саҳро, бир-бирига туташиб кетган пастак қирлар. Кўкламда униб чиккан гиёҳлар аллақачон жизғанак бўлиб қовжираб ётибди. Гоҳо-гоҳодагина кўкаламзор сойликлар учраб қолади. Сойликларда ёйилиб юрган подалар, саёз дарё бўйларига тикилган ўтовлар кўринади. Бу ўтовлар, ўтовлар айланасида ўйнаб юрган болақайлар, сойликда ёйилиб юрган подалар худди яйловларимизни эслатади-ю, кўнглим бир хил бўлиб кетади... Бошқа пайт, эртадан кечгача бир хил манзара,

корамтир кирлар, беноён жигарранг сахро, булутсиз осмон сатҳида соқин сузган калхатлар, ерда эса факат юмронқозиклар-у, биздан қочиб ўзларини ковакка урган калтакесаклар...

Кенг сахро қўшинга тўлиб кетган. Олдинда саф тортиб кетаётган аскарлар узокдан ўрмалаб бораётган чумолиларни эслатади. Ўқтин-ўқтин ўнг ва чап томонларимиздан тягачларга миниб олган артиллеристлар ва зенитчилар тўпларини судраб ўтишарди, солдатлардай саф тортган оғир танклар ерни ларзага солади. Люкларини ланг очиб, яланғочланиб олган танкистлар, бизларга қараб, қўл силкитишади, тишларини ярқиратиб кулишади:

– Ҳа, дала маликаси! Аҳвол калай? Қани, бошингни кўтар. Дадилрок одимла! – деб қичкиришади. Биз бу хушчакчақ, соғлом, бахтиёр йигитларга ҳасад билан тикиламиз, улар узоклашиб кетгунча термилиб қоламиз. Лекин баъзан, айниқса, туш пайтларида, биздан кулиб ўтган танкистлар ўзлари кулгига қолишади. Бу “дашти Карбало”га олов пуркаган офтобга ҳатто темир ҳам бардош беролмайди. Моторлар кизиби, шараклаб қолади, радиаторлар очилганда вақирлаб қайнаган лойка сув осмонга фонтан бўлиб отилади. Ҳар туёғи ўчокдай келадиган, филсифат немис отлари эса худди сувдан чиқиб қолган балиқдай, оғизларини каппа-каппа очиб, йўл бўйига йикилиб қолади... Факат пиёда аскарлар – оғирга ҳам, енгилга ҳам ўрганиб қолишган, улар бепоен даштни вазмин одимлаб, бир маромда илгарилаб боришади...

Ҳар куни эрталаб йўлга чиқишда олинадиган бир фляга сув сал ўтмасданок исиб қолади, лекин исиб қолган бу шўр сувнинг ҳар бир томчиси бир тиллага тенг. Уни факат оғизлар қурукшаб қолгандагина хўплаш мумкин. Бошка пайт бир култум ютсангиз, командирларнинг

сўқнишига коласиз. Рост, взвод командиримиз старшина Сало бошқалардай “шафқатсиз” эмас, аксинча, шунчалик мулойимки, ёш солдатларга “ўғлим” деб мурожаат қилди, ўз тенги солдатларни эса исми-фамилиясини айтиб чакиради.

Елкамда қўл пулемёти. Ҳўкланган иккита дискани ёрдамчим Вася Колбаскин кўтариб олган. Васянинг фамилияси қандай ғалати бўлса, афти-ангори ҳам шундай ғалати: сочи, кош-кўзлари, ҳатто киприкларигача оппоғ-у, юзи кип-кизил, тўғрироғи, аллақандай пуштиранг. Бу ҳам етмагандай, узун бурнининг бир кават териси офтобда шилиниб, худди пўсти олинган колбасадай кип-кизариб қолган. Шунинг учун солдатлар унга тегишгани тегишган. Бири: “О, қани энди ҳозир бир кило колбаса бўлса, нон билан пок-покиза тушириб олсанг!” – деса, яна бири бурнига ишора қилиб: “Вася! Офтобда жингиртоб бўлиб кетибди-ку, колбасанг”, – деб кулади.

Вася ҳам бўш келмайди.

– Кўп сукланиб қарайверма! – дейди узун бурнини ишқаб. – Кўзинг тегади!

Васянинг қувноқлиги учун ҳамма яхши кўради. Дам олиш пайтлари капитан ҳам келиб: “Ҳа, Вася, ишлар қалай?” деб ҳол-аҳвол сўраб туради. Вася эса:

– Мендан олдин старшинадан аҳвол сўранг, ўртоқ капитан! – дейди муғомбирона қулимсираб. – Бу офтобда колбасадан кўра салога қийин, ўртоқ капитан.

Капитан қулиб, аскияни илиб кетади:

– Ҳа, тўғри, эҳтиёт бўлиш керак. Чунки сало офтобда эриб кетса, колбасанинг ҳам мазаси қолмайди!

Капитан қула-қула бошқа взвод ва роталарга ўтиб кетади. У баъзан Арслон билан ҳам ҳазиллашади, менга эса индамайди, тўғрироғи, ўзини кўриб кўрмаганга салади.

Саҳро қоронғиликка чўмиб, осмонда илк юлдузлар кўринганида бирорта кир ёнбағрида тўхтаимиз. Овқат

емасданок, тақир ерга чодирларни тўшаб, ўзимизни таппа-таппа ерга ташлаймиз. Туннинг совуқлиги ҳам, ернинг каттиклиги ҳам билинмайди, буюм халтамызга бошимизни қўйишимиз билан пинакка кетамиз. Эрта сахар, хали осмонда юлдузлар сўнамасдан яна йўлга тушамиз...

* * *

Сафарга чиққанимизнинг бешинчи ё олтинчи кунни эди чамаси, сахарда рўй бериши мумкин бўлган энг дахшатли ҳодиса содир бўлди.

Тик тепага келган офтоб олов пуркайди, тандирдай кизиган сахарда тангадай соя йўқ, гўё бутун табиат солдатга қарши ўчакишгандай, унинг иродасини букишга аҳд қилгандай эди. Адирлар оша хориб-толиб қудукка зўрға етган роталар икки қир ўртасидаги сойликка таппа-таппа ташлаб, чўзилиб қолди. Қурукшаган, иссиқдан қовжираган лабларда фақат бир оғиз сўз: “Сув!.. Сув!..” Сергўшт, серёғ шавлага қарайдиган одам йўқ: Сув! Сув!

– Ҳамма офицерлар полк командирларининг олдига йиғилсин! – деган буйруқ келди.

Ярим соатдан кейин офицерлар қайтиб келишди.

– Ротадаги ҳамма идишлар: овқат ташийдиган баклар, флягалар, котелоклар – ҳаммаси старшиналарга топширилсин! – деган буйруқ берилди.

Бу ўртада сойга иккита бензовоз келиб тўхтади.

– Сув келди! Сув! – деган қувончли қийқириклар эшитилди.

Икки бензовознинг атрофини бир зумда тумонат одам қуршаб олди. Сув таркатаётган сержантларнинг гапига кулоқ соладиган одам йўқ.

Тўсатдан, учинчи ротанинг старшинаси – новчадан келган чиройли сержант нима ҳам бўлиб, бизнинг мўмин-мулойим Сало билан олиша кетди. Уларга солдатлар

кўшилишди. Тўс-тўполон кўтарилган эди, хайрият, рота командиримиз, старший лейтенант Харитонов келиб қолди. У бир сакрашда бензовознинг устига чикди-да, тўппончасини кинидан чиқариб, осмонга устма-уст беш-олти ўк узди.

– Бас! Бўлди! Старшиналар ўз жойларига турсин! Ҳар бир взвод ўз навбати билан келсин сувга!

Харитоновнинг ўт чакнаган кўзларида, қорайиб кетган чехраси ва пистолетини ҳавода ўйнатиб буйруқ беришида илгари тасаввур қилиш қийин бўлган бир шиддат ва катъият бор эди.

Шов-шув, ғала-ғовур бирдан босилиб, ҳамма сафга турди. Бизнинг тўқсон кишилиқ биринчи ротага йигирма котелок – тўрт солдатга бир котелокдан сув тегди. Сув лойқа, ундан бензин, чалов ҳиди анқиб турарди. Мен котелокни бошимга кўтариб, чалов ҳиди анқиб турган сувни ичаётганимда, ёнимизга кетма-кет иккита студебеккер келиб тўхтади-да, ўша томондан:

– Бормисан, шоир? – деган таниш овоз эшитилди.

Биринчи студебеккернинг кузовида, тоғдай уюлган коплар устида, хушнуд тиржайиб Мирҳайдар ўтирарди! У қўлини кузовга қўйиб, ерга сакраб тушди. Эғнида янги гимнастёрка, оёғида хром этик, бошида пилотка ўрнига офицерлар киядиган фуражка. Мирҳайдар тунов кунгидан ҳам тўлишиб, аллақандай йилтиллаб кетган, агар пешонасидан оққан жимир-жимир терни демаса, сахрода эмас, курортда юрган одамга ўхшар эди.

– Бурнинг ерга тегай деб копти-ку, оғайни! Айтувдим-а, кийналиб коласан, деб! Ўжарлик килдинг-да, дўстим!

У ачиниб уст-бошимга қараб юзини бужмайтирди. Кўзим беихтиёр бесўнақай катта ботинкаларимга, тердан шўри чиқиб, оқариб қолган шимимга тушиб, кизариб кетдим-у, дағаллик билан:

– Майли! – дедим, – ўжарлик қилган бўлсам жазосини ўзим тортяпман. Сенга нима?

Мирҳайдар дағаллигимни кўнглига олмай мийингида кулимсиради-да:

– Сув ичасанми? – деб камарига боғланган флягасини еча бошлади. Лекин шу пайт:

– Бу машиналарда нима бор? – деган таниш овоз эшитилди.

Биринчи студебеккернинг ёнида гвардиячи капитан билан батальон штаб бошлиғи, сочларига оқ оралаган кекса старший лейтенант турар эди.

Мирҳайдар ғоз туриб:

– Машиналарда... макарон, ун, канд-курс бор, ўртоқ капитан! – деб жавоб берди.

– Қоплар туширилсин! – деди гвардиячи капитан тўсатдан.

Мирҳайдар оғзи очилганича бир зум ағрайиб қолди, кейин:

– Ўртоқ гвардиячи капитан! – деб бакириб юборди. – Ахир, мен... ўз хўжайиним, капитан Ногаевнинг буйруғи-сиз...

Даврон ака ранги ўчиб, кескин қўл силтади:

– Юклар туширилсин! Ҳозир сувга боради машиналар! – деди. Сўнг ёнида турган рота командиримизга юзланиб, машиналарга ишора қилди. – Харитонов!

Унинг буйруғини изоҳсиз тушунган Харитонов биринчи машинага сакраб чиқди-да:

– Старшина Сало!.. Солдатлар! – деб бакирди.

“Сув” сўзини эшитган солдатлар қутилмаган бир шодлик билан машиналарга ёпирилиб чиқишди. Саросимага тушган Мирҳайдар: “Ўртоқ капитан! Ахир бу... ахир!” деб дам Даврон аканинг олдида чопиб борар, дам машиналарга қараб югурарди. Тўсатдан у: “Ахир... ахир хўжайиним бор-ку!” – деди-да, қирга қараб чопиб кетди.

Даврон ака ёнидаги штаб бошлиғига юзланиб:

– Ҳамма роталарни шу ерга йиғинг! – деб буюрди.

Солдатлар оғир ҳансирашиб, ҳамон қопларни ағдаришар эди. Мен қаёқдандир югуриб келиб, биринчи машинага тирмашган Арслон билан Васяни кўриб, уларга қўшилмоқчи бўлдим-у, кузовда турган Харитоновнинг:

– Ўртоқ комбат! Ногаев келяпти! – деганини эшитиб, бенхтиёр Мирхайдар кетган томонга қарадим.

Капитан Ногаев билан Мирхайдар ёнма-ён югуриб келишарди. Ногаев дам пешонасига қўндирган фуражкасини бостиринкираб қўяр, дам камарини тўғрилаб, гимнастёркасининг этагини тузатар, вожохатидан худди кела солиб, муштлашиб кетадиган одамга ўхшарди.

Даврон ака бошини бир томонга сал қийшайтириб жимгина кутиб турар, у жуда вазмин кўринар, лекин қисилган кўзларига қараганда, у ҳам асабий ҳолатда эди. Ногаев ерда тоғдай уюлиб ётган қопларнинг ёнидан ўтиб, Даврон аканинг рўпарасида тўхтади. Унинг чиндан ҳам кавказликларга ўхшаган шиддатли юзида қон қолмаган, бурун катаклари керилган, кўзлари қисилган эди.

Ғала-ғовур бирдан тўхтаб, ҳамма жим бўлиб қолди.

– Ўртоқ Ғозиев! – деди Ногаев “капитан” сўзини қўшмасдан. – Сизга ким рухсат берди бундай қилишга?

Гвардиячи капитан пешонасини тириштириб:

– Капитан Ногаев! – деди секин. – Юринг, четрокка чикиб гаплашайлик!

– Йўқ, кечирасиз! – Ногаевнинг овози таҳдид билан янгради. – Мен четга чикиб гаплашадиган жиноий иш қилганим йўқ! Бундай буйруқ беришга ким рухсат берди сизга?

– Вазият! – деди Даврон ака. – Тушундингизми, вазият! – такрорлади у. – Ҳозир сув керак. Биринчи навбатда сув!

– Сув керак бўлса, марҳамат, таъмин этинг! – кичкирдди Ногаев. – Лекин сиз... батальон ихтиёрида бўлмаган машиналарнинг юкини тушириш ҳақида буйрук беришингиз!..

Ногаев Даврон аканинг ёнига келиб тўхтаган Оляни кўриб, бир зум дудукланиб колди.

– Сиз бу ишингиз учун полк командири олдида жавоб берасиз! – деди Ногаев.

– Бас! – Даврон ака тўсатдан бақириб юборди. – Мен ҳеч қачон ўз буйруқларим учун жавоб беришдан бош тортган эмасман! Бу сафар ҳам бош тортмайман!

– Яхши... лекин... – Ногаев култ этиб ютинди. – Сиз нима учун менинг ишларимга тўғаноқ бўлаётганингизни биламан. Сиз мени...

– Гапни айланторманг! – деди комбат ғижиниб.

– Бўпти! Белобородов олдида гаплашамиз! – Ногаев шитоб билан бурилди ва текис жойда қоқилиб-суриниб, келган томонига югуриб кетди. Унинг кетидан Мирхайдар ҳам лўкиллаб жўнаб қолганди...

Гвардиячи капитан жим бўлиб қолган солдатларнинг ёнидан ўтиб, биринчи машинага чиқди. Роталар машина атрофини қуршаб олган, юзлари чўяндай қорайган солдатлар, жунбишга келган офтобда куйилаётган терларини артиб, қурукшаган лабларини ялаб, комбатга жимгина тикилиб туришар эди.

– Ўртоқлар! Солдат ва сержантлар! – гвардиячи капитан бошидан фуражкасини олиб, кафти билан пешона терларини сидириб ташлади. – Бу ердан йигирма километр нарида сапёрлар ҳозир кудук казишяпти. Ҳамма куч, ҳамма техника ишга солинган. Бир-икки соатдан кейин сув бўлади. Лекин биз бу ерда сув келишини кутиб, осмонга қараб ётолмаймиз!.. – Комбат сўзидан тўхтаб, сукутга чўмган солдатларга тикилди. – Ҳозирги вазият – шиддатли жангдан қолишмайди! Умуман, бу юриш, бу жазирама

сахро, бу сувсиз чўлда босиб ўтилган ҳар бир километр йўл... япон империалистларига, мамлакатимиз бикинида бизга таҳдид солиб ётган Квантун армиясига берилган бир зарба демакдир! Шунинг учун шиддатли жангга кирган солдатдан қандай жасорат, ирода, матонат талаб қилинса, ҳозир сизлардан ҳам шундай ирода ва матонат талаб қилинади... Мен сизларда бу ирода, бу матонат етарли эканига аминман!

Капитан пешона терларини яна сидириб ташлади-да, овозининг борича:

– Батальон! – деб буюрди. – Рота-рота бўлиб сафлан!

* * *

Яна ўша бир-бирига туташган ясси адирлар, ўт-ўланлари офтобда куйиб, оқариб қолган шўрхоқ сойлар, уфққа туташиб кетган бепоён тақир сахро...

Эрталабки кулги, ҳазил-мутойиба, ғовур-ғувур тинган, солдатлар куруқшаган лабларини ялаб, чўяндай оғир оёқларини базўр кўтариб, оҳиста тебраниб боришади.

Ана, биринчи қир орқада қолди, иккинчи қир ортидан учинчи қир ҳам кўринди... Тишимни тишимга кўйиб, энг сўнгги кучимни йиғиб олдинга интиламан, лекин иккинчи қирга чика олдимми, йўқми – билмайман. Фақат Арслон кўлимдан пулемётимни олгани эсимда. Бир маҳал кўзимни очсам... қир ёнбағрида ётибман. Бошимда учбурчак чодирнинг дўппидек сояси. Ёнимда Оля, пилоткаси билан юзимни елпиб ўтирибди.

Олянинг бошида фуражка. Фуражка унга жуда ярашган-у, офтобда сал қорайган мулойим чехраси тагин ҳам очилиб кетган. Негадир капитанга айтган гапларим эсимга тушиб, кўзимни қайта юмдим: биладими, йўқми?

Оля кимирлаганимни кўриб, тепамга энгашди.

– Ҳа, қалайсан, Мансур? – у кўзларини сал сузиб, қулимсирайди, – мен гвардиячи капитаннинг ҳамшахарлари

иссикка чидамли бўлади десам, биздан ҳам баттар экансизлар-ку!

Олянинг кинояси оғир ботади-ю, бор кучимни тўплаб қаддимни ростлаб ўтираман. Куёш уфкка ёнбошлаган, лекин ҳамон ўт пуркайди, жизиллатади. Кунботиш тарафда, то олисдаги кирларга қадар, ҳар жой-ҳар жойда бир чодир. Чодир тагидан менга ўхшаб офтоб уриб, йиқилиб қолган солдатларнинг оёқлари кўринади.

– Сен бошингни сояга яшириб кимирламай ётавер! – деди Оля. – Йиқилиб қолдингми, энди номус қилмай кўя – қол. Мен бошқа солдатларга қарай...

Тўсатдан қулоғимга гувиллаган бир овоз чалинди. Оля иккимиз барабар ўгирилиб қараймиз. Узоқдаги адирнинг ёнбағрида бир нима ўрмалаб келяпти! Йўқ, бу сувга кетган юк машинаси эмас, юриши тез, ўзи ҳам қора кўнғиздай кичкина. “Кўнғизча” йўл ёқасидаги ҳар бир чодирнинг ёнида тўхтаб-тўхтаб келяпти...

– Полковник Белобородов! – дейди Оля ва фуражқасини тўғрилаб ўрнидан туради.

“Оббо! Шарманда бўлдим-ку”, дейман ичимда ва яна сояга чўзилиб кўзимни юаман. Бир лаҳзадан кейин “амфибия” тепамда тўхтайди. Эркак кишининг бўғиқ, аллақандай чарчоқ овози эшитилди:

– Батальонда неча киши йиқилиб қолди?

– Анча бор, ўртоқ полковник! Кўпчилиги ёш солдатлар...

Секин кўзимни очаман. Тепамда, Олянинг ёнида, кулранг гимнастёрқасининг кўкрагида Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Олтин Юлдузи полковник Белобородов турибди! У тунов кунгидай бардам эмас, кўзлари киртайиб қолган, юзи офтобда қорайган, ўзиям жуда ҳорғин кўринади. Бор кучимни йиғиб, қаддимни ростлаб ўтираман.

Оля кўзини мендан узиб, полковникка қарайди.

– Бунга пулемёт эмас, автомат беришсаям бўларди. Ёш солдат...

Полковник индамай ёнимга чўккалаб, елкамга қўлини қўяди.

– Нима бўлди, солдат? Чарчаб қопсан-да, а?

Унинг кексаларга хос бўлакча меҳр билан “солдат” дейиши қулоғимга Салонинг “ўғлим” дейишидай мулоҳим эшитилади-ю, уялиб ерга қарайман.

– Ўзим ҳам билмайман, ўртоқ полковник...

– Сувдан борми? – дейди Белобородов шофёрга юзланиб.

– Йўқ, ўртоқ гвардиячи полковник. Бинода бир томчи ҳам сув қолмади.

– Флягамни ол!

Шофёр флягани беради, полковник уни менга узатади.

– Ма, ич, солдат!

Сув илик, лекин боягидай чалов хиди йўқ, аксинча, шакардай ширин. Назаримда, томир-томирларимга ҳаёт-бахш бир нарса таралгандай бўлиб яйраб кетаман. Флягани оғзимдан зўрға олиб, полковникка қарайман.

– Қалай? – дейди у кулимсираб.

– Раҳмат, ўртоқ полковник! – мен тиззаларим қалтираб бўлса ҳам ўрнимдан тураман.

– Қалай, ўзинг юриб кета оласанми, солдат?

– Ҳаракат қиламан, ўртоқ полковник!

– Мана бу бошқа гап! – дейди полковник мийиғида қулиб. – Сени кара-ю, шундай чиройли қиз иссиқни писанд қилмай қулиб турибди. Сен бўлсанг сулайиб ётибсан. Яхши эмас. Ҳозир сувга кетган машиналар келади. Балки, олдингдан чикиб қолар...

Ер остидан Оляга қарадим. У негадир кизариб, гимнастёркасининг тугмасини ўйнаб турарди.

– Машинага чиқ, Оленька, – деди полковник. – Солдатлардан ҳол-аҳвол сўраб, айланиб келайлик... Комбат сувга кетгандир-да?

– Худди шундай, ўртоқ полковник! – деди кичик лейтенант.

– Ҳмм... анча солдат йўлда ётибди... Хўп, яхши, машинага чик!

Белобородов менга караганини кўриб, секин йўлга тушдим.

Қаршимдаги тепаликнинг устида юк машинаси кўринди... Капитан бўлса-я!..

Шу топда мен капитанни кўришдан, тўғрироғи, у мени бу аянчли аҳволда кўриб қолишдан кўрқардим. Шоша-пиша ўзимни қандайдир чуқурга отдим.

Лекин машина гувиллаб келиб, тепамда тўхтади. Кимдир ундан сакраб тушганини сезиб, кизариб-бўзариб ўрнимдан турдим. Рўпарамда... Даврон ака турарди! Гимнастёркасининг ёкаси кўкрагигача очилган, қорайган юзида маржон-маржон тер, кўзларида хайрат.

– Сен нима қилиб ётибсан бу чуқурда?

– Ҳа, шу... ўзим!..

– Койил! – капитан ғижиниб яна бир нима демокчи бўлди-ю, гувиллаган овозни эшитиб, оркасига ўгирилиб қаради.

Мотор қаттиқрок ўқириб, қаршидаги тепанинг устида студебеккер кўринди. Машинанинг кузовида кимдир кабинага суяниб турарди.

Ногаев!

Студебеккер комбатнинг машинасига етмай тормозларини ғичирлатиб тўхтатди. Ногаев кузовдан сакраб тушиб, кабинанинг эшигини очди. Кабинадан баланд бўйли, ёш бўлса ҳам қорин сола бошлаган подполковник тушиб, машинанинг ёнида оёқларини кериб тўхтади.

Капитан Ногаев чиройли мўйловини ғалати қимирлатиб кулимсиради:

– Мана, марҳамат, ўртоқ подполковник..

Подполковник индамай комбатга тикилиб турар, комбат ҳам бошини бир томонга эгиб, унга қадалиб қолган эди.

– Капитан Ғозиев! – деди ниҳоят подполковник.

Комбат фуражқасини тўғрилаб, қароқ ерни тап-тап босиб подполковникнинг олдига борди.

– Эшитаман, ўртоқ подполковник!

Подполковник қаддини ростлаб:

– Нимани эшитасиз? – деди жерқиб, – ундан кўра жавоб беринг. Полк ихтиёридаги машиналарни тортиб олишга ким рухсат берди сизга?

– Ўртоқ подполковник...

– Жавоб беринг!

– Ўзингиз кўриб турибсиз, вазият оғир, ўртоқ подполковник. Сув...

– Вазият оғир бўлса, қимматбаҳо юкларни ағдариб, машиналарни тортиб оласизми?

– Ўртоқ подполковник! – Комбатнинг овози тўсатдан янграб кетди. – Мен бу ишни ўзим учун эмас, солдатларни ўйлаб қилдим...

Четроқда турган Ногаев асабий кулимсираб елкасини учирди.

– Эшитдингизми, ўртоқ подполковник! Бу киши солдатларнинг ғамхўри-ю, сиз билан биз унинг душманамиз!

Комбат ялт этиб унга қаради, бирдан ранги ўчиб:

– Гапни бурма, Ногаев! – деди титраб. – Агар сен ҳам солдатни ўйлайдиган бўлсанг, арзимаган нарсага шовкин-сурон кўтариб юрмасдан, солдатнинг жонига оро қиришни ўйлардинг!

– Мен ўзимга топширилган вазифани ўйлайман! – деди Ногаев бурун катақлари пирпираб. У яна бир нима демоқчи эди, лекин подполковник оғзидан гапини олди.

– Гоби саҳросидан пиёда ўтишни мен ўйлаб чиқармадим, капитан Ғозиев! – деди у вазминлик билан. – Бу қўмондонликнинг стратегик плани асосида бўлаётган иш...

– Тўғри, ўртоқ подполковник. Лекин бу планни амалга оширадиган яна ўша солдат. Демак, унинг қаддини били-

шимиз, оғирини енгил қилишимиз керак. Бу солдатларнинг кўпчилиги тўрт йил урушган, ҳамма машаққатларни бошидан кечирган одамлар...

Гапга яна Ногаев аралашди.

– Эшитяңсизми, ўртоқ подполковник? – кинояли кулди у. – Бу кишига қўмондонликнинг стратегик плани ёқмаяпти. Балки, сиз умуман бу урушга қаршидирсиз?

Комбат бирдан кўзлари ёниб, Ногаевга қаради. Лекин подполковник уни гапиртирмади.

– Бас! – деди подполковник ва ер остидан машинада ўтирган солдатларга қараб кўйди.

У солдатлар олдида ади-бади айтишиб нотўғри қилаётганини сезиб қолди шекилли, студебеккернинг орқасига ўтаркан:

– Капитан Ғозиев! – деди. – Қани, бу ёққа келинг-чи!

Комбат билан Ногаев унинг кетидан студебеккернинг орқасига ўтишди. Гаплари эшитилмай қолди. Фақат кескин, бўғиқ овозлар қулоққа чалинардн.

Комбат чорак соатдан кейин қайтиб келди. У боягидан ҳам қорайиб кетганга ўхшарди. Ёнимдан ўтаркан, қиска қилиб:

– Чик машинага! – деб буюрди.

* * *

Бу воқеанинг эртасига: бундан буён кечаси йўл юриб, кундузи иссиқда дам олинсин, деган янги буйруқ чиқди.

Штабнинг қарори тўғри: кундузи иссиқдан кўра кечаси салқинда юрган яхшироқ. Лекин қабариб, қонталашиб кетган товонлар барибир чўғ теккандай безиллайди. Ҳар соатдан кейин ўн минут дам олиш эълон қилинганида, йўл ёқасига таппа-таппа ташлаб, зирқираб оғриган оёқларимизни осмонга кўтарамиз. Тагимиздаги қақроқ ер худди пар тўшакдай юмшоқ кўринади, бошлар ерга тегиши билан кўзлар илина бошлайди. Вақт тун ярмига яқин-

лашганда уйку шундай кийнайдики, юриб-юриб кетаётган солдатларнинг хурраги эшитилади, биров уйқусираб кокилиб йикилади, биров бунга кулса, биров сўкинади... Баъзан, шундай пайтларда кимдир секин ашула бошлайди:

Малинка, малинка, малинка моя...

В саду ягода малинка, малинка моя...

Ашулага олдин биринчи катордаги солдатлар, кейин бутун рота қўшилади. Аста-секин бошқа роталар ҳам ашула бошлайди-ю, коронғиликка чўмган поёнсиз сахро ларзага келади... Назаримда, сахро билан бирга солдат қалби ҳам ларзага тушади, юмилиб бораётган кўзлар чарақлаб очилиб кетади, қадамлар зарб билан урила бошлайди. Сал ўтмай, ашулага қарсак қўшилади. Кимдир ротанинг олдига тушиб, рақс бошлайди. Ён-ёқадан завқланган овозлар эшитилади:

– Яхши, Оля!

– Қиз эмас, бамисоли олов!

– Бу оловнинг таптига бир тушиб кўр – ёндиради!

– Ёнсанг ҳам, шундай кизнинг таптида ёнсанг қанийди-я!

Қарсақлар авжига чиқади. Ён-ёқадан: “Ха, ҳақ, ҳақ, ҳақ!” деган жўр хитоблар янграйди.

– Қани, юрагида ўти бор бирор солдат йўқми?

– Бор бўлса даврага чиқсин!

Тўсатдан:

– Яша, Арслон!

– Қойил! – деган хитоблар янграйди.

Мен қоқиниб-суриниб бўлса ҳам олдинга ўтаман. Ўтаман-у, уч-тўртта қўл фонарлар нурида юришдан тўхтамай, рақсга тушиб кетаётган Оля билан Арслонни кўриб, оғриқ ҳам эсимдан чиқиб кетади. Арслон пилоткасини пешонасига суриб, қўллари билан сонларини аёвсиз ша-

патилаб Олянинг атрофида парвона бўлар, Оля ҳам бўш келмас, бежирим этикчаси билан шафкатсиз ер депсиниб, дам унинг атрофида айланади, дам муком қилиб, оркаси билан юриб узоклашиб кетар эди. Қарсак, хуштак ва кичкириклар тобора авжига минади, кейин:

– Яша, Вася!

– Бормисан, Колбаскин! – деган хитоблар эшитилади.

– Шоирмисан? – Арслон қоронғида пилоткаси билан бўйнини, юзини артиб ёнимга келади. – Бало-да, бу Оля! Бир ўзи ўн йигитни чўқийди-я, қуриб кетмагур!

– Чарчасанг, нима қилардинг ракс тушиб?..

– Қизиксан-а? – деди Арслон қулиб. – Шундай киз таклиф қилади-ю, чарчокни ўйлайсанми? Хўш, ўзинг қалайсан, оғайни?

Тўсатдан, каердандир, орқадан – зим-зиё чўлнинг қаъридан гувиллаган овоз эшитилди, сўнг қоронғиликни машина фараларининг шуъласи ялаб ўтди. Лаҳза ўтмай, оғир тўпларни шатакка олган тягачлар ёнгинамиздан “ғиз-ғиз” ўта бошлади...

– Тўхта! – деди Арслон. – Пулемётингни менга бер! Мен тягачларга осилиб оламан. Қўркма: йигирма-ўттиз чақиримдан кейин тушиб, сенларни пойлаб ётаман!

– Агар булар бошқа йўлдан кетса-чи?

– Қанақа бошқа йўл? Бу саҳрода фақат битта йўл бор! Арслон автоматини бериб, пулемётимни олди-да, қоронғиликка, машиналар ғиз-ғиз ўтаётган томонга шўнғиди.

Пулемётни Арслонга топширгандан кейин бирдан енгил тортдим, лекин енгил тортганим ҳам қурсин, сал ўтмай, юрагимни ваҳима боса бошлади. “Арслон бу поёнсиз саҳрода адашиб кетмасмикан? Агар артиллерия қисми бошқа ёққа кетаётган бўлса-чи? Бир-биримизни қандай топамиз? Пулемёт нима бўлади?..”

Саҳар пайти аллақандай бир қўлга яқинлашдик. Ғира-шира қоронғиликда олдинда нимадир ялтирагандай

бўлди, кейин билсам, бу шўр кўл экан. Кўлга яқинлашганимизда дам олишга буйрук берилди.

... Мен қанча ухлаганимни билмайман, юзимга офтоб тегиб уйғониб кетдим. Уйғониб кетдим-у, Арслонни эслаб апил-тапил ўрнимдан турдим.

Полк рота-рота бўлиб, катта шўрхок кўлнинг айланасига жойлашган, бировлар кўлда чўмилар, бировлар кийим-кечакларини ювиб офтобда куритар, бировлар сув иситар эди.

Юрагим така-пука, старшина Сало тугул, сержантга ҳам айтишга тилим бормай, у ёк-бу ёқни айланиб келдим. Арслоннинг қораси кўринмайди! Юрагимдаги ваҳима тобора ортиб борарди: ҳозир йўлга чиқишга буйрук берилса нима қиламан? Пулемётнинг қани, деса нима деб жавоб бераман?.. Арслон-чи? Бу бепоён саҳрода адашиб кетмадимкин? Битта-ю битта ҳамқишлоғимдан, акамдай суяниб қолган бу ажойиб йигитдан айрилиб қолмасмиканман?

Бир соатча у ёк-бу ёқни айланиб келдим-у, ахийри чидай олмай сержантни четга тортиб, бўлган воқеани айтиб бердим. Сержантнинг кўзи ола-кула бўлиб кетди. У қаккадир югуриб кетиб, старшина Салони бошлаб келди.

– Хўш, нима гап ўзи, ўғлим?

У шу топда “ўғлим” демасдан, бақириб-чақириб берса кошки эди!

– Ҳа, шу... ўртоқ старшина. Кечаси Арслон пулемётни олиб, машинага осилиб кетувди...

– Машинага осилиб кетишга унга ким рухсат берди? – Сало сержантга қаради. Жиккаккина сержант иягини осмонга кўтариб, ғоз турди.

– Ҳеч ким, ўртоқ старшина!

Сало пилоткаси билан жимир-жимир терлаган ялтирок бошини артди.

– Топиш керак Арслонни. Топмасак чаток бўлади!.. Колбаскин! – деб чақирди у.

Боши чодирда, оёғи офтобда, мудраб ётган Вася апил-тапил ўрнидан турди.

– Эшитаман, ўртоқ старшина.

– Оғайнинг пулемётини йўқотиб қўйибди-ю, сен бўлсанг оёғингни осмонга қилиб ётибсан! Боринглар, ернинг тагидан бўлса ҳам топиб келинглар!

Вася иккимиз қўл ёқалаб кетдик.

– Нима бўлди ўзи? Қачон йўқотдинг? – деди Вася, оппоқ киприкларини пирпиратиб.

Мен бўлган воқеани айтиб бердим.

– Арслон бўлса қўркма! – деди Вася. – Бало ҳам урмайди унга! Ётгандир бир жойда хуррак отиб! Сен у ёққа бор, мен бу ёқни қарай!

Қуёш шўр қўл ортидаги ясси адирларга ёнбошлаган, кундузги ҳарорат хийла пасайган, афтидан бугун бу ердан жилмасак керак, солдатлар ҳали ҳам дам олиб ётишар, дала ошхоналарининг мўриларидан тутун кўтарилмоқда эди.

Старшина айтган ярим соат эмас, бир соатга яқин вақт ўтди ҳамки, Арслоннинг дарагини топмадим... Энди нима қиламан?

Узоқдан Вася кўринди. Юрагим ўйнаб унга қараб чопдим.

– Топилдими?

– Қаёқда! – Вася қўзини олиб кочди. – Юр, сени комбат сўраяпти.

Комбат билан старшина Сало взвод жойлашган жойдан бериқоқда, дала ошхонасининг ёнида гаплашиб туришарди.

– Ўртоқ гвардиячи капитан!..

– Рапортни қўйиб тур! – деди капитан. – Арслондан дарак борми?

– Йўқ...

Старшина савол назари билан капитанга қаради.

– Нима киламиз, ўрток капитан?

Капитан ҳамон ер остидан менга тикилиб турар, унинг хиёл ранги ўчган, лаблари қисилган эди.

– Бунақа ишлар учун нима қилиш кераклигини билмайсанми? Иккаласини ҳам... Ҳарбий трибуналга бериш керак! – Капитан шундай деди-да, шартта бурилиб кетди.

Мен жон ҳолатда унинг кетидан югурдим.

– Ўрток капитан!..

– Хўш?

– Биздан хато ўтди. Лекин... Арслон яхши йигит...

– Йўқ! – капитан кескин бурилди, тўсатдан кўзлари қисилиб. – Эсингдами, – деб сўради, – тунов куни сафарга чиқишдан олдин мен сизлардан бир нарсани илтимос қилгандим!

– Эсимда, ўрток капитан...

– Йўқ, эсларингдан чиқибди. Ҳозир, уруш пайтида бундай қилиш, ишониб топширилган қуролни бировга бериб юбориш – жиноят!..

Даврон аканинг гапини Олянинг: “Ўрток капитан!” деган овози бўлди. Оля бир ўрим йўғон сочи орқасида ўйнаб, ниманидир боши узра айлантириб биз томонга қараб чопиб келарди.

– Қани, ўрток капитан, битта ўйнаб бering!

– Оленька! Бошқа пайт...

– Йўқ-йўқ, бунақаси кетмайди! – Оля қўлидаги хатни орқасига яшириб, бир-икки қадам чекинди.

– Агар ўйнаб беришга арзимайдиган хат бўлса-чи? Хўп, мана!.. – Капитан бир-икки марта ер депсинган бўлди-да, Олянинг қўлидан “шап” ушлаб хатни юлиб олди, сўнг конвертга кўз ташлади-да, шоша-пиша нари кетди.

– Ўрток капитан! – Қизнинг лаблари тўсатдан аллақандай титраб кетди. – Бу ўша... Сиз кутган хат эканми?..

Капитан кўзини хатдан узиб, Оляга қаради. Унинг хаёли қаёқдадир бошқа ёқларда эди!

– А? Ҳа-ҳа... Раҳмат, Оленька!

Капитан йўлида давом этди. Оля эса пастки лабини тишлаганча, бир-бир босиб, кўлга қараб кетди.

“Хат Саломатхондан!” Сафарга чиққач, хаёлимдан кўтарилган эски дард бир зум қайта эсимга тушди. Лекин ҳозир буни ўйлайдиган ҳолда эмас эдим. Нажот кутиб старшинага қарадим. У томоқ қириб:

– Ўртоқ капитан! – деди. – Буни нима қиламиз энди?

Капитан тўхтади.

– Буни ҳозирча гауптвахтага юбор! – деди капитан, сўнг бу саҳрода гауптвахта йўклиги эсига тушди шекилли, кўлини силтади. – Арслон топилгунча нарядга юбор! Кечалари соқчиликда турсин, ошхонада ишласин! Шу!

Хаёлимга: “Бу одам... Ўша кунги гапларим учун менадан ўч олмоқчимиз”, деган фикр келди. Бу фикрнинг бемаънилигига ақлим етса ҳам негадир ўқиб, кўзим жик-жик ёшга тўлди...

* * *

Кечаси наряддан қайтиб, энди уйкуга кетганимда тревога эълон қилинди.

Саҳрони танк ғилдираklarининг шараклаши, баравар ишга тушган юзларча моторнинг гувиллаши тутиб кетган эди.

Қоронғиликда:

– Биринчи рота, сафлан!

– Учинчи взвод, сафлан! Ортимдан марш! – деган овозлар эшитиларди. Кўл бўйида каторлашиб турган студебеккерларнинг ёнида бизнинг рота командиримиз билан яна бир нотаниш офицер кутиб олиб, взводимизга ажратилган машиналарни кўрсатишди.

Мен капитаннинг кўзига тушишдан кўрқиб, машинага тезроқ чиқиб олдим.

Сал ўтмай, “Кўзғалдик!” деган хитоб эшитилди.

Уфқдаги қирлар устида бир чети кемтик сарғиш ой ботмоқда эди. Унинг аллақандай совуқ шуъласида кенг сахро, теварак-атрофдаги ясси адирлар, кўзгудай ялтираган шўр кўл, ҳаракатга кирган кўшинлар аллақандай сирли ва улуғвор манзара касб этган. Солдатлар ҳам худди шу дақиқанинг бутун улуғворлигини ҳис қилгандай, сукутга чўмишган эди. Ёлғиз Вася Колбаскин питирлаб, жойида ўтиролмас, ўрнидан туриб: “Қойил! Ҳамма ёкни танк босиб кетибди-я!.. Вой-бў-ўй, машина деганлари жонни рохати экан-ку!” – деб пикир-пикир куларди. Ниҳоят, у ҳам тинчиб жойига ўтирди.

– Самурайдан келадиган бало танклардан ортмас. Яқинроқ кел, оғайни, жиндак мизғиб олайлик!

Мизғиш қаёқда? Кўзимни юмишим билан яна кечаги ўйлар хаёлимни чулғаб олди. Арслонга нима бўлди? Наҳот келиб-келиб бу олис мусофир юртда, Хинган тоғларида шундай дўстимдан айрилиб қолсам? Агар у қайтиб келмаса ўзим нима бўламан?..

Кўзим илиндими, йўқми, билмадим, бир маҳал машиналарнинг яраланган шердай ўқирган овозини эшитиб, уйғониб кетдим.

Тонг отган, биз барханлар орасида турардик. Аллақандай намхуш, тупроқдай майин бу қумликларнинг чегараси кўринмас, пўртанадай “тошиб”, бир-биридан баландлашиб кетган кўкимтир барханлар уфққа тақалиб, осмон билан туташиб кетган эди..

Олдимиздаги машиналар, тягачлар, ҳатто виллислар ҳам ҳар жой-ҳар жойда қумга тикилиб, тўхтаб қолган, солдатлар қўлларида белкурак, шох-шабба ва шувок йиғишга киришишган эди.

– Белкураклар олинсин! Шувок йиғилсин! – олдинги машиналарнинг биридан сакраб тушган старший лейтенант Харитонов кимнингдир белкурагини олиб, қум орасидаги шувокларни чопишга киришди.

Биз ҳам машинадан тушиб шувоқ юлиш, тол ва жингилга ўхшаш кизгиш чакалакни буташга киришдик.

Солдатлар йиғилган шох-шаббаларни ғилдиракларнинг тагига ташлашаркан, истехзоли кулишар, аския килишарди:

– Йўқ, бунака машиналардан ўзимизнинг ўнинчи трамвай тузук экан!

– Бўлмасам-чи? Ўнинчи трамвайда hozirгача анча жойга бориб қолардик!

– Ҳалиям бўлса ўзимизнинг трамвайда кетаверайлик!

– Йўғ-э, ёмон йўлдош ёлчитмас кабилидан бўлмасин, ёрдамлашиб юборайлик, биродарлар!..

Дарҳақиқат, кумлик бошлангач, ҳамма оғирлик яна шўрлик пиёда аскарларнинг зиммасига тушди.

Кечагина тягачларга миниб: “Дала маликасига оташин саломлар”, деб ёнимиздан кулишиб ўтган артиллериячилар қумга киргач, “дала маликаси”нинг ёрдамига мухтож бўлиб қолишди. Ҳеч бир говни писанд қилмайдиган тягачлар, ўқирганда саҳрони бошига кўтарадиган студебеккерлар, ҳатто танклар ҳам барханлар орасида ғилдираклари урчиқдай айланиб тикилиб қолар, биз уларнинг тагига саксовул ва шох-шабба босиб, тўпларнинг ғилдиракларига эса аркон боғлаб, “Ҳа, олдик! Қани, ҳа, яна олдик!” – деб ҳар бир кум уюми, ҳар бир барханга судраб олиб чиқар эдик. Қумлик эса чеки кўринмас, гўё бутун олам чексиз барханларга айланган-у, биз ундан ҳеч қачон чиқолмаймиз. Фақат баъзи-баъзидагина аллақандай ташландик кўрғонлар, уч-тўрт уйдан иборат мўғул кишлоклари учрар, гоҳо-гоҳо ярим хароба будда ибодатхоналари кўриниб қолар эди. Четан деворлар билан ўралган кўралар ёнида тўпиғига тушадиган узун чакмон кийган чоллар, кокил кўйган, мунчоқдай митти кўзлари ялт-ялт этган болақайлар кўринар, улар бизни жимгина қарши олиб, жимгина кузатиб қолишар эди...

...Хинган кумликларига кирганимизнинг учинчи ё тўртинчи кунни кечкурун, баланд бир барханга чиқаётганимизда гвардиячи капитан билан юзма-юз келдим. У батальон штаб бошлиғи – сочларига оқ оралаган старший лейтенант билан йўл ёқасида турар, ёнларидан ўтаётган машиналар тикилиб қолса, кифтини тутиб, солдатларга ёрдамлашар эди. Капитан Колбаскинни кўриб ҳазиллашди:

– Бир ой колбаса емагандай шалпайиб қопсан-ку, Васелёк?

– Колбаса-ку, ўзимда бор, – деди Вася териси шилиниб кип-қизил бўлиб қолган бурнини жийриб. – Аммо бир ой йўл юриб битта самурайни кўрмагандан кейин кайфинг бузилар экан, ўрток капитан.

Комбат кулди.

– Самурайларни кўргани кўзинг учяптими? Бўлмаса, билиб қўй: ҳар бир кум уюми самурайларнинг битта ротасига тенг. Ҳар бир барханга чиққанингда Квантун армиясининг битта ротасини тор-мор қилдим, деб ҳисоблайвер, Колбаскин!

Мен унинг кўзига тушишни истамай, машинанинг чап томонига ўтиб олган эдим, Даврон ака тўсатдан:

– Солдат Муродов! – деб чакириб қолди.

Олдига боришга мажбур бўлдим. Капитан уйқусизликдан киртайиб кетган кўзларини четга олиб:

– Кичик лейтенантнинг тоби қочиб қолди, – деди, – ҳу ана у машинада ётибди... – У барханнинг тепасида турган студебеккерга ишора қилди. – Сени сўраяпти. Бор, Харитоновга ўзим айтиб қўяман...

“Демак, Оля бечора менга бўлишибди-да! Демак, ўша куни капитан унга ҳеч нарсани билдирмабди-да!” Бархан тепасига югуриб чикқунча ўпкам оғзимга тикилиб, хансираб қолдим. Лекин пастдаги манзарани кўришим билан чарчок ҳам эсимдан чиқиб кетди. Пастда – мен чикқан барханнинг этагида, атрофи кумликлар билан ўралган

кўм-кўк бир водий ёстаниб ётар, водийнинг кунгай томонида эса қалин дарахтзор орасида гўё кизил мрамардан қурилган катта бир ибодатхона кўринар, ибодатхонанинг қизғиш деворлари, ўймакорлик билан ясалган жимжимадор томи ботаётган қуёш нурида ялтираб турарди.

Оля машинанинг кузовида, сандик ва қутилар орасида, шинелига ўраниб, ғужанак бўлиб ётар, унинг кўзлари юмуқ, иситмаси баланд бўлса керак, узунчок озгин юзи ловуллаб ёнар, лаблари қовжираб қолган эди.

Мен унинг ёнига тиз чўкдим-у, нима қилишимни билмай:

– Ўрток кичик лейтенант, сув ичасизми? – деб сўрадим.

Оля чуқур ботган кўзларини бир очиб, яна юмди, куруқшаган лабларини ялаб: “Совук”, деб пичирлади.

Мен шинелимни ечиб унинг устига ёпдим. Оля чиндан ҳам титрамоқда эди.

– Безгак тутгандай қалтираяпман! – деди у кўзини очмай.

Машина шаркираб оқаётган сойдан ўтиб, баланд чинор тагида тўхтади. Биз ибодатхонанинг тош кўрғони ёнида турардик. Бошқа машиналар ҳам бирин-кетин келиб тўхтамоқда, олдин етиб келганлар ибодатхона олдидаги очик майдонга чодирларини тика бошлашган эди.

Машинага гвардиячи капитан чиқди. У менга қарамай, ёнимга чўнкайиб, кизнинг пешонасини ушлади.

Оля кўзини очди-да, Даврон аканинг қўлини ушлади.

– Йўк, ўтиб кетар... факат совқотяпман!..

– Айтдим, гулхан ёкишяпти... Тушасанми?

– Майли... – Оля шинелига яхшироқ ўраниб ўрнидан турди.

Кун ботган, боя олтиндай товланиб турган ибодатхона энди жигарранг тусга кирган эди. Ибодатхонанинг темир панжарали дарвозаси олдида тўпиғига тушадиган узун

қора духоба чакмон кийган икки кекса монах турар, лаб-ларида сохта табассум, улар солдатларга таъзим қилар, митти кўзларини қисиб илжайишар, лекин ҳеч кимни ич-карига қўйишмас эди.

Чинор тагида чиндан ҳам ловуллаб гулхан ёнарди. Даврон ака пастда, сой томонда кўринган ғарамга ишо-ра қилиб, бир кучок курук пичан олиб келишни буюрди. Мен сойда қаторлашиб турган юк машиналари орасидан ўтиб бораётувдим, тўсатдан:

– Мансур! – деган овоз эшитилди.

Қарасам – Мирҳайдар, қўлида бир фуражка олма, тир-жайиб турибди.

– Олма? – дедим хайрон бўлиб. – Қаёқдан олдинг?

– Топамиз-да! – деди Мирҳайдар керилиб. – Ма, ол. Сен бўлсанг... Ҳалиям юрибсанми чориғингни судраб? – У кип-қизил катта бир олмани қўлимга тутқазаркан, яна ишшайиб, – юр, киттай-киттай қилайлик!.. – деди ва қў-лимдан ушлаб судрай бошлади. Шундагина мен унинг кайфи тарак эканини сезиб қолдим... Арслонни ўйлаб кўнглимга қил сиғмай турган пайтда “киттай-киттай” дейди-я!.. Қўлимни тортиб олиб, ғарамга югуриб кетдим.

Мен бир кучок курук пичанни кўтариб борганимда Даврон ака штабга кетган, Оля эгнида шинель, гул-ханга курук буталарни ташлаб, хаёлга чўмиб ўтирар-ди. Бирдан чўнтагимдаги олма эсимга тушиб, уни олиб узатдим.

Олянинг кўзларида болаларга хос қувонч акс этди.

– Олма? Ростакан олма-ку? Қаёқдан топдинг?..

– Топдим-да! – дедим гердайиб.

Оля олмани кафтлари орасига олиб ҳидлади.

– Бирам хушбўй, бирам хушбўйки!.. Агар... – деди у кўзларини гулхандан узмай, – агар хозир бир култум вино бўлса ичардим...

– Спиртми?

– Йўк! – Оля ижирғаниб юзини буриштирди. – Вино бўлса дейман. Биз ғарбда, Австралияда турганимизда шунака винолар бўлардики...

Оля бошимга иш тушиб, бир оғиз илиқ гапга зор бўлиб турганимда чақирди! Мен ундан шундай миннатдор эдимки, агар у анконинг уруғини топиб кел деса ҳам йўк демас эдим!..

Ўрнимдан сакраб турдим.

– Қаёққа Мансур? – деди Оля.

– Ҳозир келаман...

Мирҳайдар боя сой бўйида каторлашиб турган юк машиналарининг бирида бўлиши керак, чунки юкларига караганда, улар ПФСга тегишли машиналар эди. Лекин машиналар кўп. Уларнинг ёнида сокчи турган бўлиши мумкин...

Тўхта! Қулоғимга худди бузилган мотордай хириллаган овоз чалинди. Мирҳайдарнинг машхур хурраги!

У энг чеккадаги студебеккернинг кабинасига кириб, пинакка кетган эди.

– А? Нима? Қанака вино? – деди у керишиб машинадан тушаркан. – Спиртми? Боя айтсам ичмовдинг-ку, ғирром?

Мен унга спирт эмас вино кераклигини зўрға тушунтирдим.

– Винони нима киласан? А-а... ўша, ҳалиги нозаниннинг кўнглини олмоқчимисан? – кулди у. – Сен ҳам балосан!..

– Менга қара, Ҳайдар!..

– Ҳазилни тушунмайсан-да! – Мирҳайдар елкамдан қучоқлаб кулди-да, турган жойимизни сўради.

Мен тушунтириб бердим.

– Вино бор, – деди у. – Лекин хўжайиндан берухсат беролмайман, оғайни. У бир жойга кетувди, ҳозир келиб қолади. Сен боравер, бироздан кейин ўзим олиб бораман.

Гулхан деярли сўниб қолган, Оля шинелига ўраниб ёнбошлаб ётарди.

– Қаёқларда юрибсан? – деди у қаддини ростлаб.

– Бир жойга бориб келдим... – Мирҳайдарнинг олдига борганимни айтгим келмай, гулханга курук буталардан ташлаб, пичанга тўшалган чодирнинг четига ёнбошладим.

– Овқатингни е! – деди Оля. – Совиб қолгандир... – У чирс-чирс сачраётган учкунлардан кўзини узмай, яна халёлга толди.

– Мансур, – деди у анчадан кейин. – Тошкент яхши шаҳарми?

“Тошкент” сўзи қулоғимга жуда илиқ эшитилиб, юрагим бир ҳаприкиб тушди.

– Яхши бўлганда қандок, Оленька. Ажойиб шаҳар.

– У ерда чет тиллар институти бормикан? Билмайсанми?

– Унисини билмадим-у, лекин университет бор. Буни яхши биламан.

Оля секин хўрсиниб қўйди.

– Июлда студентларни хизматдан бўшатишганда... кетаверсам бўлар экан. Негадир кетавермай бу ёкка келдим... Мана энди, Хинган тоғларида... будда ибодатхонаси ёнида ётибман... Нега ўшанда кетавермадим? Нега бундай кидим? Ўзим ҳам билмайман...

Унинг овозида, бошини бир томонга сал эгиб, гулханга ўйчан тикилиб ўтиришида қандайдир нозик бир мунг, киши бировга айтолмайдиган бир ҳасрат бор эди.

– Ўрток кичик лейтенант, – дедим. – Сиз ўзингиз... қарликсиз? Умуман...

– Умуман, қанақа одамсиз, демокчимсан? – Оля секин кулди-да: – неча ёшга кирдинг, Мансур? – деб сўради.

– Ўн саккизга. Хужжат бўйича ўн тўққиздаман-у, лекин аслида...

– Ёшингга бир ёш кўшиб, армияга кетгансан, тўғри-ми? – Оля аллакандай илик бир меҳр билан юзимга тикилди. – Мен эсам... Уруш бошланганда ўн еттида эдим, Мансур. Ўша маҳалда Тая деган кизнинг номи чикувди. Эшитгандирсан балки?

– Эшитганман. Кейин Зоя Космодемьянская бўлиб чиқди-ку!

– Тўғри. Зоя Космодемьянская, Лиза Чайкина... Мен ҳам ўн тўққиз ёшимда худди шулардай бўламан деб чет тиллар факультетининг иккинчи курсидан фронтга кетганман. Улардай бўлолмаслигимни билмабман.

– Нега бундай дейсиз, ўртоқ...

– Чунки... Менинг фамилиям уларникидай чиройли эмас! – кулди кичик лейтенант. – Оля Куприянова! Йўқ, чиройли эшитилмайди!

– Кейин-чи? Кейин нима бўлди?.. – дедим унинг кулгисига эътибор бермай.

– Кейин... Штабда, разведка бўлимларида таржимонлик килдим. Кейин радистка бўлдим, хамшираликка ўқидим. Кейин гвардиячи капитан билан десантда бўлдим. Чехословакияда, Словакия тоғларида... Сен душман оркасига десант тушиш нималигини тасаввур этолмайсан, Мансур. Тўққиз кишидан факат уч киши омон қолганмиз, гвардиячи капитан, мен ва Дмитрий Михайлович...

– Ўртоқ кичик лейтенант!.. – Уйкум қочиб ўрнимдан туриб кетдим. Мен “ўртоқ кичик лейтенант, хаммасини бир бошдан гапириб беринг”, деб ёлвормокчи эдим, лекин худди шу пайт гулхан ёнида капитан Ногаев пайдо бўлди.

– Салом, Оленька! – у кўтариб олган қоғоз кутисини ерга қўйиб, ёнимга чўккалади. – Яхшимисиз, Оленька? Ҳайрон бўлманг. Тобингиз кочганини эшитиб қолдим. Шунга... шифо бўлармикан, деб бир шиша вино билан майда-чуйда олиб келдим...

– Энди ётишнинг фойдаси йўқ, – деди. – Ярим соатдан кейин кўзгаламиз... Ўзинг нега турдинг? Тузукмисан?

Оля кулди.

– Ногаевнинг виносидан шифо топдим... Айтмоқчи, унинг шикоятни нима бўлди? Белобородов индамадимми?

– Гап Белобородовда эмас, эсингдами, даштда одам йикилиб қолган куни...

– Ногаевнинг машиналарини тортиб олган кунинг...

– Ҳа, ўша куни Белобородовнинг муовини билан каттик айтишиб қолган эдик. Энди Ногаев иккиси шу гапларимга каттик ёпишиб олишди.

– Нима дейишяпти? – деди Оля безовталаниб.

– Пашшадан фил ясашяпти. Майли, кумликдан чиқайлик-чи, бир гап бўлар.

– Айтмоқчи, Арслондан дарак борми?

– Йўқ.

– Мансурнинг иши нима бўлади? Бола бечора жуда кийналиб кетди...

– Бола эмас, солдат! Арслон топилса, бир гап бўлар. Топилмаса... Ҳайронман! Индинга машҳур Халанга истеҳкомига чиқамиз. Жангга кирамиз.

– Яна жанг! – деди Оля хўрсиниб.

– Кўркма, бу уруш кўпга бормайди. Улар бизни ҳеч қутаётгани йўқ. Кейин бу куч-қудрат билан...

– Биламан. Ҳаммасини биламан. Бироқ бирон фалокат бўлиб, бу тоғлар орасида, она юртимиздан узоқда, ёт элда қолиб кетишни ўйласам...

– Қаёқдаги совук гапларни гапирма! Ким сени душман орқасида десантда бўлган машҳур разведкачи Оля Куприянова дейди. Чарчабсан, Оленька. Ярим соат бўлса ҳам мизғиб ол, азизим!..

“Индинга жанг! Унгача Арслон топилса бир гап бўлар. Топилмаса... Ҳайронман!” Вино таъсирида хаёлимдан

кўтарилган оғир ташвиш қайта ёпирилиб келиб, юрагимни яна ваҳима босди.

Осмон билан ўпишган барханлар тўсатдан чекинди. Биз ярим кечагача йўл юриб, қандайдир водийга чиқдик. Машиналар, тўпларни шатакка олган тягачлар, танклар тоғ орасида панада қолди. Биз рота-рота бўлиб, дарадан чиқишимиз билан бошланган гаолянзорни (маккажўхори-га ўхшаган ўсимлик) оралаб кетдик.

Душмандан ҳали ҳам дарак йўқ, лекин буйруқларнинг шивирлаб берилишидан, товуш чиқармай, сокин одимлашимиздан ҳозир қомбат айтган жанг бошланишини сезаман, сезаман-у, аъзойи баданимни ноҳуш бир қалтироқ босади.

Қамишдан калин гаолянзор шатир-шутур бўлиб кетди, гаолянларнинг қуриб-қовжираб қолган япроқлари юзларни тирнар, оёқ остида чирс-чирс синарди. Ҳамма ёқ зим-зиё, факат беғубор тиник осмонда оппоқ йирик юлдузлар чаракларди...

Қаердадир олдинда, гаолянзор орқасида, гоҳо-гоҳо пулемёт тариллар, сўнг яна жимлик чўқарди... Тўсатдан қоронғиликни ханжардай тилиб, осмонга кўк-қизғиш ракеталар отилди... Ракета отилган жой биздан чапроқда, хийла олисда эди. Шунинг учун бўлса керак, ракетага эътибор бермай, бир чақиримча юрдик, кейин гаолянзор чекиниб олдинда – пастликда, симобдай ялтиллаган дарё кўринди. Юзларга бирдан намхуш ва салқин шабада урилиб, дарёнинг сокин шовуллаши эшитилди.

Дарё бўйида, қамишлар орасида, сапёрлар сувни шалоплатиб кўприк қуришмоқда, у ердан секин берилган буйруқ, сўкинган бўғиқ овозлар эшитиларди...

Қоронғилиқда старший лейтенант Харитонов билан взвод командири бизнинг старшина Сало кўринди.

– Пулемёт ва милтиқлар ўқлансин! – секин буйруқ берди Харитонов.

Оля ер остидан менга каради. Мен ичимда Мирхайдарни сўкиб, ўрнимдан туриб кетмокчи эдим, Оля:

– Қаёкка? – деди. – Шошма, штабга кетганлар келишсин.

Мен жойимга ўтиришга мажбур бўлдим.

Ногаев калин кора кошлари чимирилиб, секин хўрсинди. Сўнг:

– Оленька, – деди аллакандай ёлвориб. – Тунов кунги киликларим учун яна бир марта кечирим сўрайман...

– Қўйинг шу гапларни, – Оля кулимсираб, пешонасига тушган соч толаларини тузатди-да:

– Қани, олинг винонгизни! – деди.

Ногаев шоша-пиша коғоз кутидан шампанскоега ўхшаган бир шиша вино олиб, ўртага қўйди-да, кутини ағдарди. Кутидан бир кило печенье, беш-олтита олма ва иккита рюмка тушди...

– Рюмка?! – деди Оля кичкина биллур қадахларни шуълага тутиб кўраркан. – Ишлар бошқача-ю, ўртоқ капитан!

Ногаев Олянинг қўлидан қадахни олиб вино қуяркан, мамнун илжайди.

– Ногаевнинг ишлари ҳеч қачон ёмон бўлган эмас, фақат сиз... Хўп, сизга шифо келтирсин бу вино! Сиз учун, Оленька!

– Мансур-чи? – деди Оля.

– Мансурга ҳам қуямиз!

Ногаев Оля билан қадах уриштириб ичди-да, менга ҳам бир рюмка вино қуйиб узатди. Мен иккиланиб Оляга қараган эдим, у рюмкасини чўзиб кўзини қисди: “Олавер!”

Мен ҳам таваккал қилиб кўтариб юбордим. Ногаев қадахларни яна тўлдирди.

– Ёқдими? Яна биттадан олайлик, Оля!

Иккинчи рюмкадан кейин дилимдаги ташвиш сал тарқалгандай бўлиб, киприкларим ёпиша бошлади-ю, тў-

сатдан Ногаевнинг аллақандай дардли овозини эшитиб, кўзим очилиб кетди.

– Оленька! Худо ҳақки, ўшандан бери ҳеч қаёққа сигмай қолдим.

– Қўйинг шу гапларни, – деди Оля ҳам ёлвориб.

– Тўхтанг, Оленька. Дардимни айтиб қолай ақалли. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, мен сиздай қизни биринчи учратишим. Шу маҳалгача бирорта аёл менинг мухаббатимни рад этмаган эди. Тўхтанг, гапимни бўлманг. Биламан, бунинг ҳаммаси майда, бачкана гаплар! Ўзим ҳам шу маҳалгача қилиқларим бачкана эканини билмас эдим! Сизни кўрдим-у... Сиз шундай маъсум, шундай...

– Капитан Ногаев! – деди Оля. – Ё бу гапларингизни қўйинг, ё...

– Яхши, бас қилдим! – Ногаев оғир хўрсиниб жим қолди. Оля ҳам хўрсинди.

– Яхши гапларингиз учун раҳмат, лекнин...

– Лекин нима? – деди Ногаев фиғони чиқиб. – Наҳот сиздай қиз келиб-келиб шу... кўрс, тошюрак одамни севса?

– Яна бачканалик қиялпсиз, Ногаев! – деди Оля. – Бас қилинг, дедим-ку сизга! – У бир лаҳза жим қолди, кейин секин қўшимча қилди:

– Сиз нимани ҳам биласиз, Ногаев...

Мен оҳиста чап ёнимга ағдарилиб ётдим. Кўзим илиндими, йўқми билмадим, бир маҳал ёнгинамиздан ўтган танк ғилдиракларининг шарак-шуруғидан уйғониб кетдим.

Гулхан ҳамон ловуллаб ёнар, боя Ногаев ўтирган жойда Даврон ака ўтирар эди. У тиззасига қора жилдлик қалин дафтарини қўйиб, бир нималарни ёзарди.

Оля ҳам уйғонди шекилли, шинелини тўғрилаб, капитаннинг ёнига ўтиб ўтирди.

– Ҳалиям ухламадингми?

Капитан соатига қараб:

– Энди ётишнинг фойдаси йўқ, – деди. – Ярим соатдан кейин кўзгаламиз... Ўзинг нега турдинг? Тузукмисан?

Оля кулди.

– Ногаевнинг виносидан шифо топдим... Айтмоқчи, унинг шикояти нима бўлди? Белобородов индамадимми?

– Гап Белобородовда эмас, эсингдами, даштда одам йиқилиб колган куни...

– Ногаевнинг машиналарини тортиб олган кунинг...

– Ҳа, ўша куни Белобородовнинг муовини билан каттик айтишиб колган эдик. Энди Ногаев иккиси шу гапларимга каттик ёпишиб олишди.

– Нима дейишяпти? – деди Оля безовталаниб.

– Пашшадан фил ясашяпти. Майли, кумликдан чиқайлик-чи, бир гап бўлар.

– Айтмоқчи, Арслондан дарак борми?

– Йўқ.

– Мансурнинг иши нима бўлади? Бола бечора жуда кийналиб кетди...

– Бола эмас, солдат! Арслон топилса, бир гап бўлар. Топилмаса... Ҳайронман! Индинга машхур Халанга истеҳкомига чиқамиз. Жангга кирамиз.

– Яна жанг! – деди Оля хўрсиниб.

– Кўркма, бу уруш кўпга бормайди. Улар бизни ҳеч кутаётгани йўқ. Кейин бу куч-қудрат билан...

– Биладан. Ҳаммасини биладан. Бирок бирон фалокат бўлиб, бу тоғлар орасида, она юртимиздан узоқда, ёт элда колиб кетишни ўйласам...

– Қаёқдаги совук гапларни гапирма! Ким сени душман орқасида десантда бўлган машхур разведкачи Оля Куприянова дейди. Чарчабсан, Оленька. Ярим соат бўлса ҳам мизғиб ол, азизим!..

“Индинга жанг! Унгача Арслон топилса бир гап бўлар. Топилмаса... Ҳайронман!” Вино таъсирида хаёлимдан

кўтарилган оғир ташвиш қайта ёпирилиб келиб, юрагим-ни яна ваҳима босди.

Осмон билан ўпишган барханлар тўсатдан чекинди. Биз ярим кечагача йўл юриб, қандайдир водийга чиқдик. Машиналар, тўпларни шатакка олган тягачлар, танклар тоғ орасида панада қолди. Биз рота-рота бўлиб, дарадан чиқишимиз билан бошланган гаолянзорни (маккажўхори-га ўхшаган ўсимлик) оралаб кетдик.

Душмандан ҳали ҳам дарак йўқ, лекин буйруқларнинг шивирлаб берилишидан, товуш чиқармай, сокин одимлашимиздан ҳозир комбат айтган жанг бошланишини сезаман, сезаман-у, аъзойи баданимни нохуш бир қалтирок босади.

Қамишдан қалин гаолянзор шатир-шутур бўлиб кетди, гаолянларнинг қуриб-қовжираб қолган япроқлари юзларни тирнар, оёқ остида чирс-чирс синарди. Ҳамма ёқ зим-зиё, фақат беғубор тиниқ осмонда оппок йирик юлдузлар чарақларди...

Қаердадир олдинда, гаолянзор орқасида, гохо-гохо пулемёт тариллар, сўнг яна жимлик чўкарди... Тўсатдан қоронғиликни ханжардай тилиб, осмонга кўк-кизғиш ракеталар отилди... Ракета отилган жой биздан чапроқда, хийла олисда эди. Шунинг учун бўлса керак, ракетага эътибор бермай, бир чақиримча юрдик, кейин гаолянзор чекиниб олдинда – пастликда, симобдай ялтиллаган дарё кўринди. Юзларга бирдан намхуш ва салқин шабада урилиб, дарёнинг сокин шовуллаши эшитилди.

Дарё бўйида, қамишлар орасида, сапёрлар сувни шалоплатиб кўприк қуришмоқда, у ердан секин берилган буйруқ, сўкинган бўғиқ овозлар эшитиларди...

Қоронғиликда старший лейтенант Харитонов билан взвод командиримиз старшина Сало кўринди.

– Пулемёт ва милтиқлар ўклансин! – секин буйруқ берди Харитонов.

– Пулемёт ва автоматлар ўклансин!

Мен аллақачон ўк тўла дискани автоматимга жойлаб қўйганман, чулки бугун шу жангда ҳаёт-мамотим ҳал бўлишини биламан: агар ўзимни кўрсата олсам, балки гуноҳимни кечиришар, кўрсата олмасам... нима бўлишимни ўзим ҳам билмайман. Аксига олиб, дардлашадиган Вася ҳам йўқ, уни капитан ўзига алоқачи қилиб олган.

Тўсатдан ёнимда ётган жиккаккина сержант бикинимга туртди.

– Нима бало, ухлаб қолдингми?.. Олға!

Ҳамма жимгина қўзғалганини кўриб, ўрнимдан сакраб турдим. Старшина Сало бошчилигида сохилдаги камишзордан ўтиб, кўприкка чиқдик. Ҳаво тўлдирилган резинка қайиқларга шох-шабба тўшалиб ясалган “кўприк” оёқ остида лапанглаб турарди.

Сувдан фақат бошлари кўринган сапёрлар кўприк остида ҳамон нималарнидир боғлар, маҳкамлар, уларнинг шивирлашлари эшитилар эди.

Мен дорбоздай ликиллаб кўприкнинг охирига бориб қолганимда, қулоғимга гвардиячи капитаннинг кескин овози эшитилди:

– Мен ҳам разведкачи бўлганман, лейтенант! Лекин мен ҳеч қачон дуч келган солдатни отрядимга олган эмасман!

Унинг гапини нотаниш асабий овоз бўлди:

– Бу солдат қумликда, япон отлик отряди билан тўқнашганимизда жуда иш кўрсатди...

– У ёғи билан ишим йўқ! Лекин уни биздан берухсат разведкага олишингиз...

– Берухсат эмас. Белобородовда штабнинг буйруғи бор...

– Белобородов менга ҳеч нарса дегани йўқ!

– Демаган бўлса дейди, ўрток капитан!

Миямда чакмок чакнади: “Арслон!”

Назаримда, тўсатдан Арслоннинг овози кулоғимга чалингандай бўлиб:

– Арслон! – деб юбордим-у, сафдан чикдим. Лекин шу пайт сохилдаги коронғи камишзор орасидан капитаннинг даргазаб овози эшитилди:

– Ким у бакираётган?

Ёнимда жиккак сержант пайдо бўлди.

– Оламни бошингга кўтардинг-ку, ахмок! Сафни бузма! Олға!

Бўғзимга келган кўз ёшимни култ этиб ютиб, сафга қўшилиб югуриб кетдим.

“Арслонми, Арслон эмасми? Нахот Арслон бўлса?” Коронғида қоқилиб-суқилиб югуриб борарканман, “ишкилиб, Арслон бўлсин!” – деб кимгадир ялинар, кўз ёши аралаш илтижо қилар эдим.

Қамишзордан кейин яна гаолян ва қўноқ экилган далалар бошланди. Бу далалардан ўтиб, қандайдир пастак қирларга чиқиб олдик. Боя чап томонда отилаётган ракеталар энди рўпарада, олис-олисларда чакнар, лекин биз тўхтамай, югуришда давом этар эдик. Назаримда, водийни солдатларнинг гурс-гурс қадамлари-ю, оғир хансирашлари тутган, бу овозларни хатто олисда ракета отаётган японлар ҳам эшитаётгандай туюлар эди.

Ниҳоят, тепасигача тарик экилган қандайдир баланд қирнинг устига чиққанимизда, коронғида қасқандир Харитонов пайдо бўлиб:

– Ёт! – деб буюрди.

Осмон ҳамон юлдузга тўла, зим-зиё коронғиликда ҳеч нарса кўринмас, фақат олисдаги қорли чўккиларгина кўзга элас-элас чалинар эди.

Ногаҳон биз ётган қир қаттиқ силкингандай, қасрдадир олдинда қатта қоя ағдарилиб тушгандай бўлди. Кейин устма-уст портлаган снарядлардан тоғ устига тоғ

кулаётгандай туюлди-ю, ҳамма ёк остин-устин бўлиб кетди. Мен кўлларим билан кулоқларимни беркитиб, юзтубан тушиб ётган эдим, кимдир қувонч билан “Катюша!” деб юборди.

Катюшалар дарёнинг у юзида жойлашган бўлса керак, ўша томондан олов, чинакам олов сели қуйила бошлади. Бир-бирини қувган олов тиллар қоронғиликни ялаб ўтиб, пастдаги ясси тепаликлар, олисда қатор тизилган уйлар, қандайдир истехкомлар, кўрғонлар, омбор ва вишкалар устига ёғилмоқда эди. Ана, бир, икки, уч жойда ёнгин кўтарилди. Назаримда, уйлар, вишкалар ва сим билан ўралган аллақандай кўрғонларгина эмас, ясси қирлар ўпирилиб тушиб, ғорга ўхшаб қолган дотлар, хатто олисдаги чўққилар ҳам ёнаётганга ўхшар, водийни тутган бу аланга ва дуд орасида чумолидай югуриб юрган одамлар кўринар, бетартиб отилган пулемёт ўқларининг ялтиллаши кўзга чалинар, гоҳо тўп овозлари эшитилиб қолар эди...

– Маладес, Катюша!

– Боплаяпти!

Дилимдаги бояги мудҳиш кўрқув пасайган, айна замонда, фавқулодда бир иш қилиш тўғрисидаги ўйларим ҳам пучга чиққан эди. Чунки бу жанг мен тасаввур этган жангларга мутлақо ўхшамасди. Бу – самурайлар бошига ёғилган бир офат эди!..

Тўсатдан яқиндаги соҳилда қакқайиб турган иккита вишка бирдан ловуллаб ёнди-ю, тош кўрғон ичида осмонга сапчиб, ўзларини у ёқдан-бу ёққа отаётган отлар кўринди. Отларнинг аччиқ ва зорли кишнаши тўп овозларини ҳам босиб юборди.

– Эҳ, отларга жабр бўлди-да!

– Чоп! Қутқар!

Бу гапларни комбатнинг таниш, сал бўғиқ овози бўлди:

– Хужумга тайёрмисан, Дмитрий Михайлович?

– Тайёрман, ўртоқ капитан!

Комбат қўлида дурбин, тўзғиган сочларини силаб пастдаги водийга тикилиб ётарди. У тўсатдан:

– Колбаскин! – деб чақирди.

– Эштаман, ўртоқ капитан!

– Ҳу ана у ёнаётган жойни кўряпсанми? Кўрғонни айтаётганим йўқ, бу ёқда: чўккининг тагида...

– Кўряпман, ўртоқ капитан.

– Уша жой 478-тепалик деб аталади. Иккинчи рогага чоп. Ведерниковга айт, пистирмада танклар борга ўхшайди. Эҳтиёт бўлсин!

– Ҳўп, ўртоқ капитан!

– Харитонов! – деди комбат. – Сен боя айтилган мўлжалдан сал чапроққа ол! Соҳилни кўзла!

– Ҳўп бўлади, ўртоқ капитан.

– Лекин эҳтиёт бўл, соҳилда амбразура, дотлар кўп!.. Хужумга ўтганда ҳамма куроллардан баравар ўт очилсин! Тушундингми, ҳамма куроллардан! Ана, танклар келяпти! – капитан шундай деди-да, кир бағирлаб қаёқ-қадир чошиб кетди...

Танклар ерни ларзага солиб яқинлашмоқда эди. Мана улар, тагимиздаги тепаликни титратиб ёнимиздан ўтди. Ўтди-ю, наъра тортганича, пастга – усиз ҳам жаҳаннамга айланган водийга қараб йўналди.

Старшина Сало қўлида автомат, ўрнидан сакраб турди:

– Олға!

Автоматимдан ўқ сочиб, ҳамма билан баробар пастга қараб чопдим. Бутун водий – пастдаги тепаликлар, тиканли сим билан ўралган қандайдир бино ва кўрғонлар дуд орасида қолган эди. Лекин биз хужумга ўтишимиз билан жимиб қолган тепаликларга жон кирди, у ердаги амбразураларнинг оғзи ялтиллаб, хавони ўқларнинг ваҳимали виж-вижи тутиб кетди.

– Ёт! – деб бақирди кимдир.

Ўзимни ерга отдим-у, жон ҳолатда орқага тисарилдим: мен тиканли симлар устига қулаган эдим, тўпбозлик пайтида узилиб, ўралиб қолган бу симлар қўлларимга чўғдай тегиб, жазиллатиб юборди.

– От! Бу ёкка! – старшина Сало қўлимдан “шап” ушлаб, отлар кишнаётган қўрғон томондаги гумбазсимон тепаликни кўрсатди, тепалик остидан ялт-ялт этган аланга чиқарди. Мен шоша-пиша алангани нишонга олиб, автоматимдан ўт очдим. Старшина эса бошини кўтариб, уст-устига иккита граната отди-да, “олға!” деб буйрук берди.

Биз ўралиб-чирмалиб қолган, лекин ҳамон олов тафти келаётган кат-кат тиканли симлар орасидан ўтиб, қандайдир учқур траншеяларга сакрадик. Шу заҳотиёк ҳавони қоплаган қўланса тутун ва туман орасида яна пулемётларнинг таниш тариллаши эшитилди. Тўсатдан мендан уч кадам олдинда автоматдан ўт очганча чопиб бораётган бўлинма командирим, жиккаккина сержант, кўкрагини чангаллаганча секин тиз чўка бошлади... Мен чопиб бориб, уни қучоклаб олдим, лекин у боши қуйи эгилиб, қўлимда осилиб қолди. Ўлимни биринчи марта кўрганим учунми, ҳушим учиб, котиб қолдим. Хайрият, ёнимдан югуриб ўтаётган старшина Сало тўхтаб орқасига қайтди.

– Ким у? Пронкинми? – Старшина кексаларга хос бир ғамхўрлик билан сержантни четрокка ётқизиб, устига шинелини ёпди.

– Ҳозир санитарлар келади. Олға, ўғлим!

Ўлим юрагимга солган совуқ ваҳимадан ларзага келиб, олдинга интилдим.

Одам бўйи келадиган траншеялар, пачақланган пулемёт, милтик, сим ўралган ғалтак, снаряд қутилари, яна алланималарга тўлиб кетган, уларнинг орасида самурайларнинг мурдалари ётар, ярадорларнинг инграши

эшитилар, лекин отишма тўхтамаган, айникса, сохилда, отлар камалган тошкўргон томонда жанг сурони давом этарди. У ерда, ўпирилиб тушиб ғорга ўхшаб қолган дотларда ялт-ялт аланга сочиб, пулемёт, автоматлар тариллар, гоҳо-гоҳо гуп-гуп этиб гранаталар портлар эди.

Траншеянинг охирига етиб, кўргонга бурилишда кимдир устимга сакраб, яна боягидай:

– Ёт! – деб қичқирди.

Бирдан ҳамма ёқ остин-устин бўлиб кетди. Назаримда, кора тутун орасида қолган тошкўргон ағдарилди-ю, йўлдаги ҳамма тўсикларни емирувчи бир куч – қаңдайдир бир тошқин оқиб чикди. Бу – отлар эди!

Кўргон дарвозасини ағдариб, бир-бирини босиб-янчиб чикқан юзларча от дуд орасида аянчли кишнаб, окоп ва траншеяларга гурс-гурс йикилиб тасур-тусур қилиб яқинлашиб келди-ю, хайрият, дарё томонга бурилди...

Мен траншеядан бошимни чиқардим-у, юрагим зиркираб кетди: дуд орасидан отилиб чикқан чиройли оқ от, худди бошимиз устида тўхтаб, олдинги оёқларини кўтариб кишнади-да, ловуллаб ёнаётган думини хавода алвондай силкитиб, бояги тошқин кетидан отилди...

– Эҳ, ажойиб арғумоқ экан! – деди биров. Ўгирилиб қарадим. Ёнимда старший лейтенант Харитонов турар эди. Мен шундагина боя устимга сакраб “Ёт!” деб бақирган одам рота командиримиз эканини англадим.

Орқадан траншея бўйлаб Вася Колбаскин югуриб келди.

– Ўрток старший лейтенант! – деб Вася ҳапсираб тўхтади. – Комбат эгаллаган позициядан жилмасликни буюрди. Ҳозир яна танклар ўтармиш...

– Жуда соз! Дмитрий Михайлович, буйруқни эшитдинг-а, эшитган бўлсанг, ҳозирча жилма. Кейин чапдаги ху ана у тепаликни кўряпсанми? Тагида дот бор. Ўшани

эгалла! – Старший лейтенант шундай деди-да, ўзи траншеядан сакраб чикиб, ўнг томонга югуриб кетди.

Вася секин биқинимга туртди:

– Қалайсан? Ўтаканг ёрилмадими, оғайини?

– Сен-чи?

– Биз мана, юрибмиз, бутун батальонни бошқариб, – деб кулди Вася. – Ана танклар!..

Танклар орқадан эмас, водийнинг шарк томонидан сохилни ёкалаб келар, дам дуд ичига шўнғиб, ёнаётган уйлар, ўпирилган тепаликлар панасида кўринмай қолар, дам узун хартумларидан чакмок чакиб, қайта пайдо бўларди... Водий яна остин-устун бўлиб кетди, сохилдаги япаски тепаликлар, кулаб тушган вишкалар, ҳатто яқиндаги тошкўрғон – хаммаси яна тутунга бурканди.

Старшинанинг буйруғи билан иккига бўлиниб, иккита траншеядан югуриб кетдик. Тепаликка яқинлашиб қолганимда, биров:

– Ай, Мансур! – деб чакиргандай бўлди.

– Серкабой? – дедим ҳайрон бўлиб.

Емирилган траншеянинг четидаги чакалакзор орасида Шоюсупов ётар, Серкабой ок дока билан унинг сонини боғламоқда эди.

– Шоюсуповга нима килди? Қандай қилиб бу ерга келиб қолдиларинг?

– Немене? Борлик самурайди жалғиз ўзинг кирдинг-ба? – деди Серкабой.

Шоюсупов мени кўриб тўлғанди.

– Мансур! Дўстим! Агар бир нима бўлсам...

– Ай кўйсайши! – деди Серкабой жеркиб. – Жигитсингўй! Мансур! Жардем бер!

Мен оғайниларимнинг ёнида қолиш-қолмаслигимни билолмай, иккиланиб турган эдим, траншеянинг муюлишида Оля кўринди.

Кўлида ҳамшираларнинг сумкаси, Оля биз томонга югуриб келар эди.

– Ўрток кичик лейтенант!

– Тўхта! – деди Оля гапимга кулоқ солмай. – Жанг тугади. Ана, қара!

Соҳил томонда, дуд ва туман орасида ок байроқчалар пайдо бўлган эди.

Ўпирилиб тушган кир ёнбағридаги ўнгирлардан афти-башараларини қора қурум босган, кийимлари йиртилиб кетган самурайлар битта-битта бўлиб чиқиб келишарди... Ана, биз турган тепаликнинг у томонида ҳам самурайлар кўринди. Уларни кўриб юрагим орқамга тортиб кетди: қўлларини кўтариб ўнгирдан чиқаётган, юзларини қора қурум босган самурайлар орасида... кўкраги аллақандай ялтироқ медалларга тўла бир япон ғалати қийшанглаб, қўлларини хавода ўйнатиб, ракега тушмоқда эди... Унинг йирик сарғиш тишларини кўрсатиб ишшайишида, хириллаб кулиши ва этигидаги шпорларини жаранглатиб қийшанглашларида аллақандай мудхиш бир нарса бор эди!..

* * *

– Ёпирай! Минавга не бўлган? – деди Серкабой.

– Ақлдан озганга ўхшайди! – деди ёнимизга келиб тўхтаган Вася.

– Қани, ёрдамлашиб юбор, Мансур! – деди Оля. У Шоюсуфнинг ёнига тиз чўкиб, ярасини боғламоқда эди.

Мен траншеядан чиқдим. Шу пайт чап қўлдаги ўпирилиб тушган тепаликни айланиб ўтаётган ўн чоғлик отлик кўринди. Мен уларга қарадим-у, жойимда қотиб қолдим. Отликларнинг орасида... Арслон ҳам бор эди! Елкасида автомат, Арслон келишган тўрик отини ўйнатиб, бамайлихотир ўтиб борар эди. Жон ҳолатда, “Арслон!” деб бакириб, унга қараб югурдим.

Отликлар тўхташди. Арслон тўриғининг бошини буриб, чоптриб келди:

– Бормисан, шоир? – у отдан сакраб тушиб, кулочини ёзди.

Мен унинг офтобда қорайган шиддатли юзига, шўх чакнаб турган кўзларига тикилдим-у, ўпкам тўлиб:

– Каёкларда юрибсан, ахир? – деб сўрадим.

– Э-э, айтаверса гап кўп, оғайни! Қумликда разведкачиларга учраб қолиб, шунақа ишлар қилдикки, бир йилда ҳам айтиб тамом қилолмайман!..

Югуриб келган Вася унга дўк ура кетди:

– Сен қанақа одамсан ўзи? Бу бечорани балога қолдириб... каёкларда юрибсан? Пулемёт қани?

– Бунга гап тегмайди. Қўркма! – деди Арслон кўллари белига тираб. – Пулемётни топширганман. Ҳаммаси жойида.

– Жойида эмиш! Комбат буни исқанжага олиб...

– Комбат дейди-я! – Арслон кинояли кулимсиради. – Бизнинг лейтенант генерал билан гаплашган. Ҳаммаси ҳал бўлган!..

Шу пайт отликлардан бири:

– Арслон! – деб чақирди.

– Кечирасанлар, оғайнилар. Разведкага кетяпмиз!

Арслон Шоюсуф билан хайрлашди-да, тўриғини қамтилаб, узоқлашиб қолган отликларни қувиб кетди...

Кўнглим бир хил бўлиб, то Арслон кўринмай кетгунча орқасидан тикилиб қолдим.

* * *

-- Батальон, смирно!

-- Вольно!

– Комбат штаб бошлиғининг рапортини охиригача эшитмай, кўргон ёнида саф тортган роталарнинг олдидан ўтиб, ўртада тўхтади.

– Ўртоқ офицерлар, солдат ва сержантлар! – Комбат ковоғини солиб томоқ қирди. – Гобни саҳроси ва Хинган тоғларида чеккан мислсиз машаққатларимиз бекор кетмади. Мана, бир қараб қўйинглар! – У қўлини чўзиб, олисдаги қорли чўққиларгача туташиб кетган кенг водийни кўрсатди.

Боя саҳарда водийни қоплаган туман таркаган, ёнғин ўчган, ўпирилиб тушиб, ғорга ўхшаб қолган тепаликлар аниқ кўринар, қирлар орасидаги уйлар, аллақандай тошқўрғон ва ертўлаларнинг эмирилган деворлари хунук сўррайиб турар, кулаб тушган вишкалар қорайиб ётар, отлар қамалган ҳалиги қўрғон олдида ўлжа қилинган милтиқлар, ханжар ва қиличлар тепа-тепа бўлиб ётар. Қўрғоннинг ичида эса тиззаларини қучоқлаб олган самурайлар ўтиришар, узокдан улар неғадир ташландик қабрларни эслатар эди...

– Мана! – деди капитан. – Японларнинг машҳур Халанган истехқомини бир зарб билан шиғол қилдик. Душманнинг отлик полки ва бутун бир пиёда аскарлар дивизияси тор-мор қилинди. Қўмондонликнинг Хинган тоғларидан ўтиб, Квантун армиясининг оракисига чиқиш ва унга фавқулодда зарба бериш ҳақидаги стратегик планни ўз кучи ва пухталигини исбот қилди. Бугун ажойиб ғалабани қўлга киритдик.

Комбат бир зум ўйланиб қолди.

– Лекин... ғалаба қурбонсиз бўлмас экан. Бугунги жангда батальондан олти жангчи қаҳрамонларча ҳалок бўлди. Уларнинг хотираси учун бош кийимларингизни олиб, бир минут сукут сақлашларингизни илтимос қиламан.

Бошларимиздан шўр босиб, оқариб кетган фуражқаларимизни олиб, сукут сақладик.

Комбат фуражқасини кийиб, батальонга юзланди.

– Ҳа, батальон бугун мардонавор жанг қилди... Қўмондонлик номидан, полк командири, Совет Иттифоқи

Қаҳрамони, полковник Белобородов номидан ва шахсан ўз номидан Халанган истехкомини забт этишда кўрсатган қаҳрамонликларингиз учун ташаккур билдираман!

– Совет Иттифоқига хизмат қиламиз!

Одатда бу хитобдан кейин тарқалишга рухсат берилар эди. Лекин комбат қошларини чимириб ўйланиб турар, гўё оғир бир гапни айтишдан ийманар эди.

– Солдатлар! – деди у ниҳоят. – Биладан, сўнги кунлар ҳаммамиз учун жуда оғир бўлди. Деярли ухламадик ҳисоб. Буни ҳам биладан. Лекин... танк қисмларимиз фурсатни бой бермаслик учун илгарилаб кетди. Биз улардан узилиб қололмаймиз! Сизлардан янги куч, янги ирода ва сабр-тоқат талаб қилинади. Ҳозирга қадар кунига олтмиш-етмиш километр йўл босган бўлсак, эндиликда кунига саксон-тўксон, балки, юз километр йўл юришга тўғри келади... Ҳозир уч соат вақтимиз бор. Рота командирлари! Солдатларга дам беринг, овқатлантиринг. Соат ўн бешу ноль-нолда йўлга чиқамиз... Батальон! Тарқал!..

* * *

Бошқалар дам олса ҳам бизнинг дам олишга вақтимиз йўқ, жангда ҳалок бўлган бўлим командиримизни дафн этишимиз керак эди. Белкуракларни олиб, энди қирга чиқаётганимизда Серкабой излаб келиб қолди.

– Жараланғандарни олиб кетпақши. Шоюсуп сени бир кўрсем дейди. Жур!

Старшинага мурожаат қилган эдим, ноҳушлик билан бўлса ҳам рухсат берди. Биз кўрғонни ёқалаб, ўпирилиб тушган дотлар, ўралиб қолган тиканли симларни айланаб ўтиб, соҳилга тушдик. Соҳилда туя бўйи келадиган калин камишзордан бериқоқда иккинчи рота жойлашган. Солдатлар қуролларини бир-бирига суяб қўйиб пи-

накка кетган, хатто соқчилар ҳам милтикларига суяниб мудрашмоқда эди. Солдатлардан нарироқда, дарёга қараб эгилиб ўсган қатор толлар соясида иккита студебеккер турар, биринчи машинанинг ёнида гвардиячи капитан билан иккинчи батальон командири – чўпдай озгин майор капотга картани ёйиб, нима ҳақладир баҳслашмоқда эди. Биз уларнинг ёнидан ўтиб, иккинчи машинага яқинлашганимизда унинг кузовидан Оля сакраб тушди. Унинг юзидан шиғ-шиғ тер оқар, гимнастёркасининг ёқаси очилиб, офтоб тегмаган оппоқ кўкраги кўриниб қолган эди.

Мени кўриб, Оля тўхтади.

– Машинага чиқавер, – деди у. – Ҳамшаҳаринг шу сарда. Агар комбат рухсат берса, медсанбатга бирга бориб келамиз. Бир соатда қайтамиз. Рухсат сўрайми?

– Кераги йўқ. Сувга бориб келай, ўзим айтаман.

– Мен бориб кела қолай сувга! – Серкабой унинг кўлидан флягасини олиб, ёлғизоёк йўлдан қамшизорга кириб кетди.

– Машинага чиқавер! – кичик лейтенант кафтнинг орқаси билан пешонасидаги сочларини тузатиб қулди. – Ҳамшаҳаринг бирам бўш эканки...

Машинанинг пичан тўшалган кузовида ўн чоғли ярадор ётар, бирининг кўли, бирининг оёғи, яна бирининг пешонаси танғилган. Солдатлар секин гаплашиб, хатто баъзилари қулишиб ўтирар, фақат боши салладай ўралган кексароқ бир солдат, кўзлари юмук, секин инграб ётар эди. Шоюсуф дока билан ўраб-чирмалган сонини ушлаганича кабинага суяниб ўтирар, унинг кўзлари киртайган, пучук бурни ичига ботиб, тугмадеккина бўлиб қолган эди.

У мени кўриб, кўзига ғил-ғилт ёш олди.

– Дўстим! – деди у ўпкаси тўлиб. – Келганинг учун раҳмат, бу яхшилигингни ўлгунча унутмайман...

– Нега йиглайсан? – дедим хайрон бўлиб. – Яранг оғир эмас.

– Оғир эмас дейсан-у, оёғимни кесиб ташласа... у ёқда хотиним, ўзинг биласан, ёш нарса...

– Ким айтди оёғинг кесилади деб? Кичик лейтенантми?

– Йўқ, у қайтага кўнглимни кўтаряпти. Шунга... бир оғиз гаплашиб берсанг. Врачларга тайинлаб қўйса...

Ерни гурс-гурс босиб комбат келди.

– Кетдик, Оля! Кабинага чиқ!

– Кабинага сиз чиқа қолинг! – деди Оля.

– Йўқ, мен ярадорлар билан бўлай! – Оля қўлида фляга, кузовга чиқди.

– Ким сув ичади?

Бошини дока билан саллага ўхшатиб ўраб олган кекса солдат секин ингради. Оля автоматини четга суриб, унинг ёнига чўккалади.

Кузовда Серкабойнинг боши кўринди.

– Омон бўл, Шоюсуп. Элга борсанг салом айт!

– Омон бўл, дўстим! – деди Шоюсуф лаблари титраб.

Машина кўзғалиб, соҳилни ёқалаб кетди. Йўл нотекис эди. Машина дам ўкириб юқори чиқар. дам ўйдим-чукурларда каттиқ-каттиқ силкиниб, ярадорларни безовта қилар эди.

Бир километрча юрдикми, йўқми, билмадим, тўсатдан “тарс-тарс” этган милтиқ овози янгради ва машина каттиқ силкиниб тўхтади.

Мен беихтиёр писиб колган эканман, автоматни олиб, ўрнидан тураётган Оляни кўриб, сапчиб турдим.

Машинанинг эшиги шарақлаб очилиб, комбат кузовга сакраб чиқди.

– Автомат борми? Чўз бу ёққа! – Ранги ўчган комбат Олянинг автоматини юлиб олиб, менга қаради:

– Қуролинг қани? Нега писиб колдинг? Ол милтиқни!

У шундай деб бакирди-да, кабинани паналаб, автоматдан ўт очди.

Мен ҳам жон ҳолатда автоматни қўлимга олиб, кабинанинг панасига ўтдим. Машина соҳилда, пасткамрок жойда тўхтаб турарди. Дарё бўйидаги ўсиқ камишзор орасида гоҳ эмаклаб, гоҳ бўйларини ростлаб чошиб бораётган уч-тўртта самурай кўзга чалинди. Кабинани паналаб автоматдан ўт очдим. Қамишсиз такир жойга чиқиб қолган иккита самураининг бири кулади, иккинчиси ўсиқ камишларга столмай ўзини ерга отди.

Мен гўё уни капитан эмас, ўзим отиб қулатгандай, қоним қайнаб, тепкини қаттиқроқ босдим-у, тўсатдан комбатнинг:

– Оля! Тўхта! – деб кичкирганини эшитиб, ялт этиб қарадим.

Оля қўлида автомат, биздан йигирма қадамча нарида тўхтаган иккинчи машинага қараб чошиб борар эди.

У машинага яқинлашиб қолганида, йўл бўйидаги қалин камишлар чайқалиб... иккита япон офицери кўринди. Бирининг қўлида граната, иккинчисининг қўлида ханжар, лой чапланган қоп-қора юзларида ҳам кўркув, ҳам аллақандай совук бир журъат, самурайлар ғалати ишшайиб туришар эди.

Комбат қаттиқ бакирди:

– Ёт!

Лекин шу пайт ишшайиб турган самурай қўлидаги гранатани машинага қараб отмокчи бўлди-ю, Оля автоматини тариллатганича ўзини унга ташлади.

– Оля! – капитан ҳавода умбалоқ ошиб, машинадан сакради. Мен ҳам жон ҳолатда капитаннинг кетидан сакрадим, лекин ҳали оёғим ерга тегмасданоқ иккинчи самурай ханжарини баланд кўтариб кичик лейтенантга ташланганини кўриб, беихтиёр кўзимни юмдим...

Кўзимни очганимда... самурай қонга бўялган ханжарини хавода силкитганича лойда сирғаниб, секин орқага тисариларди.

Капитан тўсатдан ўзбекчалаб:

– Ушла, даюсни! – деб бақирди-да, Олянинг ёнига тиз чўкди.

Мен автоматимни бошимга кўтариб, самурайга ташландим. Лекин самурай аллақандай хирилдоқ овозда бир нима деб кичқирди-да, лой чапланган юзи дахшатли бужмайиб, ханжарини қорнига санчди.

Ханжарнинг қизғиш тиғи офтобда икки марта ялт-ялт қилди, учинчисида ханжар кўлидан тушиб кетди. Кўзлари кинидан чиқаёзган самурай кўйлагини остидан ағдарилиб тушган ичак-чавоғини чангаллаганича, юзтубан йиқилди.

Кўнглим ағдарилиб юзимни ўғирдим. Тепадан, кўрғон томондан солдатлар югуришиб келар, Оляни икки кўллаб кўтариб олган комбат биринчи машинанинг ёнига чўккаламоқда эди.

– Оля! – тирноқларимгача музлаб, машинага қараб чопдим. Даврон ака оёқ товушимни эшитиб қайрилиб қаради, унинг рангида қон йўқ, катта кўй кўзлари худди нажот кутаётган боланинг кўзларидай жавдираб турар эди.

Оля биқинидан яраланган бўлса керак, кўлларини қорнининг пастрок жойига кўйиб, тол тагида чалқанча ётар, кўзлари юмук, ечилиб кетган тилларанг майин сочлари бўйни ва кўкрагига ёйилган эди.

– Ўртоқ кичик лейтенант!..

Оля кўзини очди, лекин шу пайт етиб келган солдатлар мени четга суриб кўйишди. Олдинга старшина Сало билан Харитонов ўтди.

Старшина тиз чўкиб, Олянинг пешонасига кўлини кўйди.

– Оленька?

Оля курукшаган лабларини ялаб, тўлганди...

– Дмитрий Михайлович...

– Сабр қил, кизгинам... – старшина Олянинг устига ёпилган шинелни кўтарди-ю, юзи буришиб, дархол қайта ёпди: кизнинг гимнастёркаси тилим-тилим бўлиб кетган, кўкраги ва қорни кип-қизил қон эди.

Старшина мўйлови титраб, капитанга юзланди.

– Тезрок олиб борайлик медсанбатга...

Оля “кераги йўк” деган маънода секин бош чайқади. У инграмас, лекин бир зумда сўлиб, сарғайиб қолган чехрасида, чуқур ботган кўзларида болаларга хос бир илтижо, унсиз бир фарёд бор эди.

У тўсатдан безовталаниб тўлганди, гўё ҳамма билан хайрлашаётгандек, кўзлари чараклаб, атрофдагиларга тикилди. Назаримда, у менга қараётгандай бўлди.

– Оля!

– Мансур! – деди Оля. – Ўртоқ капитан! Даврон... – Оля гапиролмай секин ингради-да, кўзлари юмила бошлади.

– Оля! – комбат гўё унинг сўниб бораётган хаётини тўхтатиб қолмоқчи бўлгандай бошини кўтариб пешонасидан, кўзларидан ўпди.

– Оля! Оленька!..

Старшина Сало мўйлови титраб, Даврон аканинг елкасига қўлини қўйди.

– Ўртоқ капитан!..

– Ҳа-ха, тўғри! Тезрок медсанбатга олиб бориш керак! Тезрок! – капитан Оляни даст кўтариб ўрнидан турди.

Мен йиғлаб юборишдан кўркиб, сукут саклаб турган солдатлар даврасидан чиқдим. Шу пайт кимдир “Ногаев!” дегандай бўлди. Беихтиёр тўхтадим.

Кўрғон томондаги тепалиқдан капитан Ногаев билан... елкасида қаппайган буюм тўрва, Мирхайдар югуриб келишарди!..

– Нима бўлди? Нима гап ўзи? – Ногаев солдатларни четга суриб олдинга ўтди-ю, Оляни кўтариб олган капитанни кўриб, тўхтади.

– Оля! Қачон? Нима бўлди?

Комбат боши шалвираб қолган қизнинг жасадини кузовда турган старшинага узатиб, секин ўгирилиб қаради.

Капитанга ёрдамлашаётган Харитонов Ногаевнинг кўлидан ушлади.

– Менга қара, капитан.

Лекин Ногаев унинг кўлини силтаб ташлаб, комбатга караб талпинди.

– Нима бўлди ўзи? Шундай киз!.. Шундай кизни эҳтиёт қилолмадингми? Нега индамайсан? Сенга айтяпман: шундай кизни эҳтиёт қилолмадингми? – Ногаев кўзлари ёниб, капитанга тикилди. Комбат уни силтаб ташлар деб ўйлагандим, лекин у бошини осилтириб:

– Ҳа, эҳтиёт қилолмадим, – деди секин.

Ногаев кўлларини мушт қилиб:

– Эҳ, сени кара-ю! – деди титраб. – Сен қаерда юрувдинг! Ким жавоб беради бунга? Сендан сўраяпман, бу ўлим учун ким жавоб беради?

Комбат худди аччик камчи еган аргумокдай бир сапчиб тушди.

– Старшина Сало! Оляни медсанбатга ўзинг олиб борасан! – у шундай деди-да, Харитоновга юзланди, бирдан ўзгарган, бўғиқ ва шиддатли овозда:

– Старший лейтенант Харитонов! – деб бақирди. – Сен ротанг билан бутун соҳилни титиб чик!.. Бир қарич ҳам бўш жой қолмасин! Ҳаммасини титиб чик! Йўқ, тўхта, мен ўзим...

– Ўртоқ капитан! – деди Харитонов.

Комбат унинг сўзига кулоқ солмай, солдатларнинг олдига ўтди.

– Рота! Менинг оркамдан... Занжир бўлиб, олға! – Капитан пистолетини кинидан суғуриб олиб, камишзорга кирди.

Биз ханг-манг бўлиб қолган Ногаев билан Мирҳайдарнинг ёнидан ўтиб, комбатнинг кетидан камишзорга шўнғидик.

* * *

...Оляни медсанбатнинг машинасида олиб келишди. Машинада полк командири полковник Белобородов билан иккита ҳамшира киз ҳам бор эди. Оляни гап-сўзсиз, чуқур сукут ичида қабрга қўйдик.

Бир соатдан кейин соҳилдаги тарик экилган тепалик ёнбағрида, ўша кун пайдо бўлган қабрларнинг ёнида яна бир қабр пайдо бўлди. Сало овози қалтираб, салют беришни буюрди. Биз қурооларимиздан уч марта ўк узиб, салют бердик, ҳамшира қизлар олиб келган бир даста гулни қабрга қўйиб, орқага қайтдик.

Биз саф тортиб пастга тушаётганимизда ёнимиздан медсанбатнинг машинаси кувиб ўтди. Машинанинг кабинасида бошини қўйи солиб полковник Белобородов ўтирар, қизлар кузовга жойлашган, Даврон ака кўринмас эди.

Кўнглим вайрон бўлиб оркамга қарадим. Комбат тепалик устида, қабрлардан сал юкорироқда, бошини осилтириб, хаёлга чўмиб ўтирар эди.

* * *

Уч-тўрт кун ўтди. Манжурия бўйлаб чекинаётган душманини кувиб кетяпмиз. Қаршилиқ йўқ ҳисоб. Танк ва артиллерия қисмларининг зарбасига дош беролмаган япон гарнизонлари позицияларини ташлаб чекинмоқда, истехкомларини топшириб, таслим бўлмоқда.

Бир кун кечкурун шоли экилган қандайдир сой бўйида тўхтаб, энди овкатга ўтирган эдик, Вася Колбаскин кидириб келиб қолди.

– Қани, юр, оғайни, – деди у ховлиқиб, – сени штабга чақиришяпти! Старшинанинг хабари бор. Тезрок бўл. Комбат кутяпти!

Васянинг авзойи бузук эди. Сескин четга тортдим.

– Нима гап? Тинчликми ўзи?

– Билмасам, – Вася кўзини олиб кочди. – Штабга биров келди. Погонларига қараганда, ҳарбий прокуратура ходимига ўхшайди.

– Ҳарбий прокуратура?!

– Ўтаканг ёрилмасин, – деди Вася. – Кўркма. Пулемёт тўғрисида эмас, кичик лейтенантнинг ўлими тўғрисида келганга ўхшайди.

– Олянинг ўлими?

– Намунча титрайсан? – деди Вася жеркинқираб. – Саволинг бўлса ўзидан сўра. Боравер. Мен ҳали Ведерниковни топишим керак!

Вася штаб жойлашган ерни кўрсатиб, ўзи сой ёкалаб чопиб кетди.

Штаб биз турган жойдан узок эмас, шолিপоянинг охирида, тариқ экилган кир этагида эди. Кун ботган, лекин ҳали ёруғ эди. Мен взвод-взвод бўлиб жойлашган солдатлар, саф тортган машиналар ва дала ошхоналарини оралаб ўтиб, штабни топиб боргунимча ғира-шира қоронғилик тушди. Таниш чодирга яқинлашиб қолганимда ичкаридан штаб бошлиғи – сочларига ок оралаган старший лейтенант чикди. У мени кўриб: “Киравер!” деган маънода бош ирғади-да, ковоғини солиб, сойга тушиб кетди. Юрагим гупиллаб чодир томон юрдим-у, тўсатдан комбатнинг таниш бўғиқ овозини эшитиб, беихтиёр тўхтадим:

– Кечирасиз, ўртоқ старший лейтенант. Бу фожиа ҳақида қанча сўрасангиз, марҳамат, жавоб бераман. Лекин ана у гапларни қўзғаманг!

– Нега энди? – савол берган одамнинг овози жуда бо-сик, хатто мулойим эди.

– Чунки бу гаплар кичик лейтенантнинг хотирасига нисбатан ҳақорат бўлади!

– Сиз ҳам мени кечирасиз, ўртоқ капитан. Лекин бу жавобингиз салобатли одамнинг жавобига ўхшамайди.

– Майли, нима десангиз деяверинг, лекин мен бу саволингизга жавоб беришни истамайман!

– Ихтиёр сизда. Бирок эсингизда бўлсин: бу гаплар масалани баттар чигаллаштириши мумкин, холос!

– Менга барибир! Ўша куни хушёрлик қилмадинг, дейишга ҳаққингиз бор... Лекин масаланинг бу томони...

– Хўп. Яхши!

– Ичкарида нимадир тарақлаб кетди. Пилоткамни тўғрилаб, чодирга кирдим.

– Ўртоқ капитан. Буйруғингизга биноан...

– Вольно! – Чодирнинг ўртасида турган комбат рапортимга кулоқ солмай, қўл фонарь нурида столдаги қоғозларни йиғиштираётган юмалоккина одамга юзланди.

– Мана, чақиртирган солдатингиз келди!

Юмалоккина одам қўл фонарини юзимга тўғрилади. Мен унинг синовчан кўзларига кўзим тушиб, ерга қарадим.

– Хўп, мен кетдим, – деди комбат.

Юмалок одам яна фонарини ёкиб, менга бошдан-оёқ разм солди-да:

– Рус тилини яхши биласанми? – деб сўради. – Билсанг, Халанган истехкоми ёнидаги жангдан кейин бўлган воқеалар тўғрисида изоҳнома ёзиб берасан. Ҳозир сени сўроққа тутиб ўтиришга вақтим йўқ. Сен ёлғон-яшиқ гапларни қўшмай, бўлган воқеани қисқагина ёзиб, батальон штаб бошлиғига топширасан. У ёғини яна кўрамыз. Уқдингми?

– Уқдим, ўртоқ старший лейтенант!

– Яхши! – старший лейтенант кўчма столдаги қоғозларни йиғиштириб папкасига солди-да, чодирдан чиқди.

Мен ҳаяжон устида “уқдим”, деган бўлсам ҳам ҳеч нарсага тушунолмай довдираб қолган эдим. Нима бўляпти

ўзи? Нахот ўша кунги кўнгилсиз воқеа учун комбат айбдор бўлса! Ё ўртада бошка гаплар борми? Бор бўлса... нима қилишим керак? Нима деб ёзаман?..

Бошим ғовлаб, чодирдан чиқдим. Теварак-атроф қоронғиликка чўмган, фақат сой бўйида, у ер-бу ерда гулхан ёнарди.

Комбат чодир ёнида кўллари қовуштириб хаёлга чўмиб турарди.

– Ўртоқ капитан...

– А? – Комбат ўгирилиб қаради. – Хўш?

– Старший лейтенант менга изоҳнома ёзишни топширди, нима деб ёзаман?

– Нима деб ёзишни мандан сўрайсанми? – деди комбат зарда билан. – Билганингни ёзавер!

– Тўғри. Лекин... нахот ўша кунги кўнгилсиз воқеа учун сиз жавобгар бўлсангиз?..

Даврон ака индамай яна қоронғиликка тикилди.

– Кошки гап фақат жавобгарликда бўлса! – деди у анчадан кейин. – Эҳ, одамлар, одамлар... – Комбат оғир хўрсинди, сўнг шинелини ерга ташлаб, ёнбошларқан:

– Ўтир. ука, гап бор, – деди.

Мен унинг ёрилгиси келиб, тўлиб турганини сездим-да, ёнига чўккаладим.

Бу камгап, камсухан одам, ўша окшом чиндан ҳам ёрилди.

Мана унинг ҳикояси.

* * *

... Қирк тўртинчи йил. Август ойининг охирлари. Ғарбий Украина ўрмонзорларида душман орқасига десант туширишга тайёрланаётган пайтларимиз. Ҳамма нарса тахт бўлган. Отрядга фақат бир жангчи – немис ва чех тилларини яхши биладиган, ҳам радистлик, ҳам ҳамширалик қила оладиган бир одам керак.

Бир кун мени дивизия разведка бўлимининг бошлиғи таклиф қилиб, “Ғозиев, сенга ажойиб бир жангчи топдим”, деб қолди. Кейин кулимсираб бориб эшикни очди-да:

– Куприянова! – деб чақирди.

Хонага кичик лейтенант формасида нозиккина бир киз кириб, полковникка рапорт берди.

Полковник иккимизни таништириб қўйди. Мен уч йил урушда юриб ҳамма нарсага қўниккан, мардликда ман-ман деган йигитларни йўлда қолдирган аёлларни, ҳатто ёш қизларни ҳам қўрдим. Лекин кўм-кўк кўзлари порлаб турган бу киз... шундай нозик, шундай маъсум туюлдики, ер остидан полковникка қараб, елкамни қисдим. Полковник менинг кўнглимдагини тушуниб, кулимсиради, сўнг Оляни чиқариб юборди-да, киска қилиб:

– Олавер, Ғозиев! Пушаймон қилмайсан! – деди.

Ҳали-ҳали эсимдан чикмайди. Биз тўққиз кишидан иборат десантчилар гуруҳи самолётда учиб кетяпмиз. Ёр-дўстлар билан. Москвадан келган вакил, полк командири полковник Белобородов – ҳамма-ҳамма билан хайрлашиб, ҳужжатларимизни, уйга ёзган хатларимизни топшириб, оладиган қурол-яроғ, озик-овқат, кийим-кечакларимизни олиб, самолётга чиққанимизга бир соатдан ошган. Самолётнинг ичи зим-зиё. Фақат учувчилар кабинасининг эшигида кўк ва кизғиш нукталар милтираб кўринади. Оля менинг ёнимда ғужанак бўлиб, ёш боладай пинжимга суқилиб ўтирибди. Бошқалар ҳам бир-бирининг пинжига кириб, пинакка кетганга ўхшайди. Лекин мен биламан – ухлаган бирорта одам йўқ, ҳамма уйғок. Ҳамманинг хаёли бизни кутаётган хатарли операцияда. Йўқ, гап қўркиш ё қўркоқликда эмас. Самолётда ўтирган тўққиз жангчининг ҳар бири бир неча мартадан душман орқасида бўлиб, энг оғир, энг хатарли

вазниятларда ҳам довдирамаган! Лекин душман орқасига тушиб “иш қилиш” қанчалик оғир бўлмасин, ҳозиргача бу “иш” ўз мамлакатимиз, ўз тупроғимизда амалга ошириллар, ҳар бир нигоҳ, ҳар бир дарахт бизга хайрихоҳлик қилар, бизга она юрт ўзи мадад берар эди. Бу сафар эса биз мутлако нотаниш мамлакатга, нотаниш халқ орасига бориб тушамиз. Мана, нари борса ярим соатдан кейин люк очилади-ю, пастда зим-зиё бўшлиқ кўринади. Самолётда сукутга чўмиб ўтирган тўққиз жангчи шу тубсиз уммон қаърига, сирли ғордай мудҳиш бўшлиққа сакраши керак. Бу ғор, бу зим-зиё уммон қаърида уларни нималар кутяпти, эсон-омон ерга қўна оладиларми ёки осмондаёқ ўққа тутиладиларми, ерга эсон-омон қўнганда ҳам ёт элда улар нималарга дуч келади – буни ким билади? Ким айта олади?

Мана, ёнимга учувчилардан бири келиб тўхтади.

– Манзилга етдик, старший лейтенант! – деди у.

Мен ҳали команда бериб улгурмаган ҳам эдим, пинжимга суқилиб ғужанак бўлиб ўтирган Оля дик этиб ўрнидан турди.

Люк очилиб, боя мен айтган зим-зиё бўшлиқ кўринди. Пастда, қоронғи ўнгир тубида, тез сузиб ўтаётган булутларнинг сояси кўзга чалинди, самолётга вишиллаган совук шамол ёпирилиб кирди.

– Команда, ҳозирлан! – деб буйруқ бердим, лекин ҳеч кимнинг исми фамилиясини чақирмадим.

Ногаҳон кўзим қоронғида Олянинг кўзларига тушди. Унинг бутун отряд мафтун бўлган катта-катта мовий кўзлари ўша мен айтган ўлқонда эди.

Мен унинг қўлини топиб қисган эдим, у ялт этиб қаради-ю, ўлқонга қараб бир кадам ташлади. Хайрият. Ладислав Немец деган чех офицери сезиб қолган экан, қизнинг олдини тўсди-да, ўнгирга биринчи бўлиб сакради, Ладиславдан кейин Оля, Олядан кейин старшина Сало, Салодан кейин бошқалар.

Мен душман оркасига биринчи марта тушишим эмас эди. Лекин учувчи билан хайрлашиб, люкка якинлашганимда ва қора булут парчалари лип-лип этиб ўтаётган зим-зиё бўшлиқни кўрганымда, бир зум вужудимни совуқ титроқ жимирлатиб ўтди. Иродамдан зўр бир куч елкамдан “шаппа” ушлаб, ўпкон олдида тўхтатмоқчи бўлди. Лекин мен бу кучга бир дақиқагина итоат этсам бас, шарманда бўлишимни билардим. Ундан кейин ҳеч бир куч, ҳеч бир ақл-идроқ мени бу ўпконга сакрашга мажбур этолмайди. Мен буни яхши билардим, бу совуқ ваҳимага бир зум таслим бўлиб, кейин ўзини ўнглаб ололмаган не-не одамларни кўрган эдим, шунинг учун кўзимни юмдим-у, тўққиз жангчи, тўққиз дўст, ака-ука тутинган тўққизта марднинг бири бўлиб тубсиз уммон қаърига ҳатладим...

Кейин-чи? Кейин нималар бўлганини эсласам, юрагим безиллайди.

Рост, десант тушган кеча отряд учун муваффақиятли ўтди деса бўлади. Немислар бизни пайқашмади, ҳарҳолда, ўша дақиқада пайқашмади. Буни чинакам омад деса бўлади. Лекин мен учун... Мен қандайдир катта бир дарахтга тўғри келган эканман, чап оёғим беҳосдан икки шох ўртасига кириб қолиб... кўзларимдан юлдузлар сачраб кетди. Кейин билсам, тўпиғим тойиб, оёғим қаттиқ лат еган экан!

Қоронғида тишимни тишимга қўйиб, оксаб-тўқсаб бошқаларни излашга киришдим.

Биз тушган жой тоғ ёнбағри бўлиб, калин арчазор эди. Ярим соат ўтар-ўтмас шартли белгилар ёрдамида бир жойга тўпландик... Қўлимиздаги разведканинг ахбороти бўйича биз тушган тоғлик жойдан беш-олти чақирим пастда, жанубда, немис дарё флотилиясининг қисмлари бор, бу қисмлар муҳим ҳарбий порт ва темирйўл ўтадиган катта кўприқни мудофаа қилар эди.

Бизга юкланган вазифаларнинг бири шу порт ва шу кўприкка боғлиқ. Лекин бу режани амалга ошириш учун тоғларда ҳаракат қилаётган партизан отрядларини топиш, улар билан алоқа боғлашимиз керак. Вактни бой бермасдан, дарҳол тоққа чиқиб кетишга аҳд қилдик.

Мен олдин оёғим лат еганини билдирмасликка уриндим, тишимни тишимга босиб, ўзим юришга ҳаракат қилиб кўрдим. Қаёқда, юролмай ўтириб қолдим. Бир ёнимдан Сало, бир ёнимдан Ладислав қўлтиклаб олишди. Нотаниш жойда, қоронғида юришдан қийини йўқ. Дам калин чакалакзорларга дуч келамиз, дам жарликларга тушиб кетамиз, дам қоя тошлар учрайди, айланиб ўтамиз. Мен отрядга завоқ бўлишимдан кўрқиб, ич-ичимдан эзиламан, бир оёқлаб сакраб-сакраб юришга ҳаракат қиламан, чунки тушган жойимиздан мумкин қадар тезроқ узоклашишимиз, ҳарбийчасига айтганда, изимизни йўқотишимиз керак.

Шу зайлда бир соатча юрганимизда, тўсатдан олдинда ит хургандай бўлди. Дарҳол тўхтаб, Ладиславни ўша ерга жўнатдим. Ладислав сал ўтмай қайтиб келиб, тоғ этагида кичикроқ бир кишлок борлигини айтди.

Йўлни чапга олиб, кишлокни айланиб ўтишга аҳд қилдик.

Бу ўртада тоғ чўққиларининг усти оқариб, юлдузлар хиралашиб қолди.

Бир маҳал, олдинда кетаётган Сало тўхтаб, қорайиб турган баланд қояни кўрсатди. Синчиклаб қарасам, қоя деганимиз ярим хароба, эски қаср экан. Ладислав билан Сало бориб келиб, қаср қимсасиз эканини айтишди. Маслаҳат билан кечкурунгача қасрда яшириниб ёғишни лойик кўрдик, чунки тонг отиб қолган эди.

Битта-битта бўлиб қасрга яқинлашдик. Бу – готик услубида қурилган жуда қадимий бир қаср эди. Кейин билсак, у ўрта асрларда яшаган ва теварак-атрофни зир

титратган машхур бир графнинг касри бўлиб, кўп афсонавий воқеаларнинг шохиди бўлган экан. Биз девори емирилиб, форга ўхшаб қолган туйнуклардан ўтиб қоронғи подвалга кирдик. Кейин зах хоналардан, қандайдир тор йўлаклардан ўтиб, зинама-зина юриб, юқорига чиқдик.

Мен ҳамон тишимни тишимга қўйиб, Сало билан Ладиславнинг ёрдамида судралиб келяпман. Охири юқоридаги қоронғи бир хонада тўхтадик. Оля оёғимни тахтакачлаб, маҳкам боғлаб ташлади.

Ладислав атрофни кузатиш учун чердакка чиқиб кетди.

Биз энди маслаҳатга ўтирган эдик, Ладислав чердакдан сакраб тушди.

– Немислар! – деди у. – Биз келган томондан келишяпти. Камида бир взвод бор!

Фурсатни бой берсак, бутун отрядни ҳалок қилишимиз мумкин эди.

– Дмитрий Михайлович! – дедим. – Отрядга командирлик қилишни сенга топшираман! Дарҳол қасрдан чиқиб, ўрмонга киришларинг керак!

Сало бир оёғимга, бир юзимга қараб:

– Шу ерда жанг қилсак, қандоқ бўларкин? – деди.

– Старшина Сало! Буйруқни бажар! – деб бақирдим. – Сўнг юрагим беихтиёр “шиғ” этиб, тесқари бурилдим. – Хайр, омон бўлинглар, дўстлар!

Шу пайт Оля ёнимга келиб:

– Ўртоқ старший лейтенант! – деди. – Мен шу ерда қоламан!

Ялт этиб қарадим. Оля пастки лабини тишлаб, кўзимга тикилиб турар эди.

– Кичик лейтенант Куприянова! Буйруқни бажаринг! – дедим.

Оля рангидан қони қочиб:

– Агар отиб ташласангиз ҳам кетмайман! – деди.

– Майли, ўртоқ старший лейтенант, – деди Сало. – Оля қолсин!

– Буйрукни бажаринглар!

– Кетдик! – Сало зинадан пастга отиларкан, бир зум тўхтаб: – Ўртоқ старший лейтенант! – деди. – Чердакка чикиб олинглар. Чердакка!

Мен уларнинг оёқ товушлари узоклашгунча кутиб турдим, кейин секин Оляга қарадим.

– Ўртоқ старший лейтенант! Ахир мен... ҳамшираман-ку! – деди у.

– Хўп, бўлар иш бўлди. Қани, чердакка чиқ!

Мен елкамни тутиб бердим. Оля елкамга миниб чердакка чиқди-да, қўлини чўзди. Мен ҳам бир амаллаб юкорига чикиб олдим.

Эски-туски, латта-путта, пачак кути, мис кандил, яна аллақандай лаш-лушлар билан тўлган чердак ярим қоронғи, агар шифтдаги туйнук беркитилса, мутлако зимзиё бўлиши мумкин эди.

Мен энди шуни ўйлаб турган эдим, каердадир пастда, ўрмон томонда, автоматларнинг тариллаши эшитилди. “Наҳот немислар кўриб қолишган бўлса?”

Мен жон ҳолатда шифтдаги туйнукка тармашдим. Бир зумгина кўз олдимда баланд тоғлар намоён бўлди. Пастда, қасрнинг тагида жилға оқар, жилғанинг у томони калин арчазор эди. Йигирма чоғли немис автоматларини тариллатганларича арчазорга қараб чошиб борар, бизникилар кўринмас, чамаси, улар арчазорга киришга улгуришган эди.

“Хайрият-э!” Елкамдан тоғ қулагандай бўлиб туйнукдан тушдим. Худди шу пайт пастда, қасрнинг ичида нимадир портлаб, бўш хоналар вангиллаб кетди. Кетма-кет автоматлар тариллади. Немисларнинг бўғиқ, асабий овозлари эшитилди. Афтидан, тинтув бошланган эди.

– Туйнукни бекитиш керак. Ана уларни олиб бер, Оля! – мен бурчакда уюлиб ётган аллакандай ромлару латта-путталарни кўрсатдим.

Туйнукни шулар билан беркитдик-да, зим-зиё чердакнинг ўртасидаги мўри орқасига ўтиб, писиб олдик. Бу ўртада пастда яна бир-икки марта нимадир портлаб, эски касрни титратиб юборди. Наздимда, немислар коронги хоналарга киришдан олдин хар эхтимолга карши граната отишмоқда эди.

Сал ўтмай, зиналардан кўтарилаётган гурс-гурс оёк товуши ва автоматларнинг тариллаши эшитилди... Мен ҳаммадан бурун бир нарсадан ҳадиксирардим: тинтув қилаётганларнинг итлари йўқмикан?

Йўқ, акиллаган, ириллаган овоз эшитилмас эди. Автоматимни пастдаги туйнукка тўғрилаб, Оляга қарадим. У ҳам қўлида автомат, менга юзланди. Коронгида унинг кўзлари жавдираб турарди. Мен: “қўркма, Оленька” деган маънода унинг елкасидан секин кучдим. У сал силжиб, пинжимга суқилди-ю, чаккасига тушган майин сочлари билан юзимга суйкалди. Оля ҳеч нима демади, лекин унинг бу ҳаракатида ҳам ишонч, ҳам меҳр, ҳам “йўқ, қўркаётганим йўқ”, деган бир ишора, айни замонда аллакандай илтижо, умид бор эди...

Пастда, боя биз турган хонада пулемёт тариллаб, деворлардан ғишт парчалари кўчиб тушди. Кейин чердакка чикадиган туйнукда каска кўринди. Каска кийган бош у ёк-бу ёкка қараб кўзини ўйнатди-да, қаттиқ сўкинди. Немис тилини Олядай мукамал билмасам ҳам гапларига тушунардим.

– Шайтоннинг макони-ю бу! – деди каска кийган немис.

– Гранатангни от! – деди пастдагиси.

– Гранатам қолмади. Сенда борми?

– Битта бор. Ҳозир запални тўғрилаб бераман.

¶ УМ Жимлик чўкди. Олянинг елкалари титраб кетдими ё менга шундай туюлдими, мен унинг кўлига кўлимни кўйдим, у ҳам яна боягидай сочлари билан чаккамга суйкалди...

Пастда нимадир тарақлаб, мармар полга тушди.

– Падарига лаънат! – сўкинди немис. – Запалга бир бало бўлибди. Автомат билан тўрт томонга отгин-у, кўрмай чиқавер!

Тариллаб отилган ўқлар мўрига, шифтга, деворларга тегиб, чанг-тўзон кўтарилди, устимизга кўчиб тушган тош парчалари ёғилди.

Бошимизни кўтармай писиб ётибмиз.

Автомат тариллаши тўхтаган захоти пастдан яна бояги овозлар эшитилди.

– Энди мен елкамни тутиб тураман, сен чик тепага!

– Нега мен чикар эканман? Ўзинг чиқавер!

– Навбат билан чиқишимиз керак!

– Нима? Юрагинг пўкиллаяптими?

– Пўкилламаса чикиб кўр!

– Гапни чўзма! Ҳозир кўндок билан думбангга битта тушираман, тўппа-тўғри жаханнамга кетасан! Қани, чик деяпман сенга!

Қаттик сўкинган овоз эшитилди, кейин тўйнуқда яна бояги каскалик бош кўринди.

“Бош” шифтга қаратиб яна ўқ узди.

– Ким бор? Жонингда умидинг бўлса, чик бу ёққа!

Каскалик немис бир лаҳза кутиб турди, сўнг ҳеч бир садо чикмагач, секин тирмашиб кўтарила бошлади. Коронғиликка кўзимиз ўрганган. Ҳамма нарсани кўриб ётибмиз. Солдат чердакка чикиб кўрқа-писа қаддини ростлади-да, худди бир нимага кулок солгандай кулоғини “динг” килиб котиб колди. У кўп бўлса ўн тўққизга чиккан, ходадай узун, озғингина ўспирин эди! У тўсатдан бошини кўтариб шифтга каради, караганда латта-путта

орасидан куйилиб турган бир ховуч нурни кўриб колди
екилли, автоматини силтаб, ром ва қандилларни учириб
борди. Чердак ёришиб кетди.

Солдат оёғи остига тушган қандилни шарақлатиб те-
иб, бир кадам олдинга юрди, юрди-ю... ўзига каратилган
ккита автоматни кўриб, оғзини очганча котди-колди.

Пастдан:

– Нима бало? Олтин-полтин топиб олдингми? Инда-
й колдинг? – деган овоз эшитилди.

Мен ўнг қўлимни автоматнинг тепкисига тутганимча,
п қўлимни лабимга босдим: “Жим!”

Солдат кўм-кўк кўзларини катта очиб, ҳамон серра-
б турар эди.

– Нима бало, тирикмисан? Ўликмисан? – кичкирди
тдаги шериги.

Солдат чўчиб тушиб:

– А! Ҳа-ха, – деб ғудранди.

Мен “орқангга кайт!” деб ишора килдим.

Солдат “хўп” деган маънода бошини ирғади-да, тўсат-
тун сарик тишларини кўрсатиб ишшайди.

– Ҳей, жонинг борми, жавоб берсанг-чи? – деди паст-
солдат.

– Бор! Бор! Бу ердан бир коп олтин топиб олдим. Ше-
ламан десанг чиқ!

Солдат шундай деди-да, секин орқага тисарила бош-

кўлимга гранатамни олиб, “агар ғинг десанг, ота-
ган маънода ишора килдим. Солдат туйнукдан
ушириб пастга сакраркан, “укдим” деб бош ирға-
па ишшайди. Бу сафар унинг тиржайиши менга
ир ғалати туюлди. “Бу аблаҳ бир балони бошла-
” – дедим ичимда.

Солдат шундай деди-да, секин орқага тисарила бош-
ир лаҳзадан кейин икки солдат гунгур-гунгур
пастга тушиб кетди. Мен Оляга қарадим, у

чукур тин олди, худди каттик чарчаган одамдай кўзини юмиб, бошини елкамга қўйди... Шу топда у менга худди бир шимадан каттик кўрккан ёш қизчага ўхшаб кетди-ю, сочларини тузатиб, пешонасидан ўпдим...

* * *

Комбат гап шу ерга келганда ўрнидан туриб кетди...

Икки хафтадан кейин бошка бир оғир вазиятда у менга коленкор жилдли калин дафтарини берди. Дафтарни варақлаб ўтирганимда шу мисраларга кўзим тушди:

“Кеча дивизиядан ҳарбий прокуратура ходими келди. Чамамда, Ногаев бўлса керак, прокуратура ходими буни айтмади, устимдан махфий маълумот ёзибди. Гўё мен Оля билан эр-хотин бўлиб яшаган эмишман-у, энди ундан кутулиш учун жўрттага чоҳга итарган эмишман!..

Бу гапни ё аклидан озган жинни ё одамгарчилигини тамом йўқотган бир нокас ёзиши мумкин. Хўп, у номард-ку ёзибди, лекин бу мудҳиш тухматга ишониш, ишонмаганда ҳам уни текшириб ўтиришнинг ўзи каттик ҳақорат қилар экан кишини. Айни замонда, бу чиркин гапларга алоқаси бўлмаган бир ўй, бир фикр юрагимни эзади: чамамда, Олянинг кўнглида менга нисбатан аллақандай нозик бир туйғу бор эди. Оля буни яширишга ҳаракат қиларди. Чунки у жуда мағрур қиз эди. Лекин баъзан беихтиёр билдириб қўярди. Мен эсам... Йўқ, мунофиқ эмасман. Тўрт йил урушда мен кўрмаган бало қолмади, ҳамма нарсани кўрдим, ҳамма нарсага ўргандим, лекин Оля... мен уни алдашни истамас эдим! Мен ҳали ҳам бўлса уни алдамай, тўғри қилганимга имоним қомил. Лекин ким билсин, балки Олянинг дилида бу маъсум ҳис уйғонмаганда, у кўкламдаёқ армиядан бўшаб кетармиди, бу ёқларга келиб юрмасмиди? Келмаганида бу фожиа ҳам

рўй бермасмиди?.. Ҳар сафар хаёлимга шу фикр келса... юрагим зиркираб кетади..."

* * *

Мен бунинг ҳаммасини бир-икки ҳафтадан кейин бошқа бир оғир вазиятда, комбатнинг калли дафтарини ўқиганимда билдим. Прокурор келган кечаси эса Даврон ака бу гапларни айтмади. У фақат десантда бошидан кечирган воқеаларни гапириб берди, холос. Шунга қарамасдан мен гап бўлакча бир поклик, биздай ўртамиёна одамларнинг акли бовар қилмайдиган мусаффо бир дўстлик, ҳамдард-ҳамжихатлик ҳақида бораётганини сездим. Сездим-у, комбатга саҳрода айтган гапларим эсимга тушиб, ўзимдан ранжиб кетдим...

Эрталаб изохномани ёзиб, штаб бошлиғига топширдим-да, Даврон аканинг юзига қарашга уялиб, ротага кетдим.

* * *

Уйку аралаш кулоғимга бетартиб отилган пулемёт ва автоматларнинг тариллаши эшитилгандай бўлди. "Яна тревогами? Жангми?" – ўйладим мен, лекин киприк қоқишга чамам келмай, яна ухлаб қолдим.

Биз кечаси билан йўл юриб, тонг пайтида қандайдир тоғ ёнбағрига келиб ётган эдик. Бир ҳафтадан бери шу аҳвол – илгарилаб кетган танк қисмларидан узилиб қолмаслик учун кечаю кундуз йўл юрамыз. Ҳатто, таслим бўлаётган душман гарнизонларини асир олишга ҳам фурсат йўқ, ҳар кун итмиш-саксон километр йўл босамиз.

Сўнгги икки кеча-кундуз, айниқса, оғир бўлди, биз деярли ухламадик. Лекин бу отишмалар... йўқ, тревогага ўхшамайди!

Мен базўр кўзимни очдим. Пулемёт, автоматлар қасрдадир яқинда, биз кўнган жойдан пастроқда тариллар, ялтираб учувчи ўқлар осмонда кўк, кизғиш из қолдириб,

коронғиликка сингиб кетар, сунг янги уклар кўкни хан-
жардай тилиб утар эди.

“Қанақа отишма бу?” Нахот!..”

Хаёлимга келган фикрдан юрагим уйнаб, ўрнимдан
турмоқчи бўлдим-у, ёнгинамда комбатнинг овозини эши-
тиб, кўзғалмадим.

– Унга тегмай қўяқол, Вася, ухлайверсин!

– Нахот рост бўлса, ўртоқ капитан? – деди Вася.

– Нега энди рост бўлмас экан, кўриб турибсан-ку, са-
лют беришяпти!..

– Одам ишонгиси келмайди, ўртоқ капитан! Жуда тез
тугаб колди-да!

Капитан кулди.

– Тез тугасин деб, Гоби сахроси-ю, Хинган тоғлари-
да шунча машаккат чекдик-да! Ўзинг кўрдинг-ку, канча
танк, канча артиллерия ўтиб келди!..

– Энди юртимизга қайтамизми, ўртоқ капитан?

– Қайтмиз, албатта.

Улар студебеккернинг орқасига ўтиб ёнбошлашди ше-
килли, овозлари эшитилмай колди. Мен бир ўйим, туриб
ёнларига бормоқчи ҳам бўлдим, лекин дилимни чулғаб
олган аллақандай ёруғ туйғулардан аъзойи баданим яй-
раб, кўзимни юмдим... “Уруш тугади! Энди элга – Қора-
сувга қайтамиз...”

Кўзим илиндими, йўқми, билмадим, яна гангур-гун-
гур овозлардан уйғондим. Атроф хали коронғи, осмон-
даги юлдузлар чараклаб турар, лекин бояги отишмалар
тўхтаган эди. Ёнгинамда гулхан ёнар, гулхан тепасида,
кўлларида кружка, капитан билан старшина Сало гапла-
шиб туришар эди.

– Майли, кўп куйинаверманг, ўртоқ капитан, сабаби уруш!..

– Сабаби уруш!.. – Комбат оғир хўрсинди. – Илгари-
рок бўлса ҳам майли эди! Уруш тугашига бир хафта кол-
ганда-я!.. Шундай кизни эхтиёт қилолмадик!..

– Кўйинг, ўртоқ капитан. Сўнгги пушаймон, ўзингга душман, деган гап бор. Ишкилиб, бу ёғи тинчлик бўлсин. Галаба учун!

– Галаба учун...

Темир кружкаларнинг шақ-шаки, кейин чўлп-чўлп ўпишган овозлар эшитилди.

– Хўп, ўртоқ капитан, дам олинг! – деди старшина.

– Сендан илтимос, Дмитрий Михайлович, уруш тугади, деб бепарволик қилишмасин. Соқчилардан хабар олиб тур!..

Даврон ака старшина узоқлашиб кетгунча жойидан кимирламади, кейин гулханнинг ёнига ёнбошлаб, планшетдан таниш дафтарини олди.

“Борайми, бормайми?..” Олянинг вафотидан кейин комбат менга қандайдир меҳрибон бўлиб қолган, у қуни дардлашганимиздан кейин эса штабга қайта чақиртириб олган эди... Бирпас иккиланиб ётдим-у, секин ўрнимдан турдим.

Тоғ яқин бўлгани учунми, тун жуда салқин, рота-рота, взвод-взвод бўлиб, тепалик ёнбағрига жойлашган солдатлар бир-бирларининг пинжигга суқилиб ухлаб ётишар, факат пастроқда яна бир жойда гулхан ёнар, у ердан қўшиқ айтган ширакайф овозлар эшитилар эди.

Капитан ерга тўшалган чодир устида чордона куриб, дафтарини варақлаб ўтирар, Вася эса гужанак бўлиб ухлаб ётар эди.

– Салом, ўртоқ капитан! Галабалар билан табриклайман!

– Кел, ука! – капитан сурилиб, ёнидан жой берди. – Мен сени маза қилиб ухлаб ётибсанми десам, эшитибсан-да!

– Ҳа, эшитдим, бироқ тўғрисини айтсам, мен ҳам Васяга ўхшаб ҳеч ишоналмаяпман!..

– Ҳозир ишонмасанг, эрталаб ўйин-кулги бошланганда ишонасан.

– Кейин... чиндан элга кайтамизми, ўртоқ капитан?

– Албатта.

– Яна ўша йўлдан юрамизми?

– Йўғ-э! Авваламбор, бир-икки кун шу ерда дам оламиз, кейин боя кундуз кўринган ху ана у тоғлардан ўтамиз! – комбат кулди. – Кўркма, энди Хинган тоғларидаги машаққатлар кайтиб келмайди. Кунига кўп бўлса ўттиз-қирк километр йўл юрамиз. Ҳаммаси бўлиб юз эллик-икки юз километр масофа. Кейин темирйўлга чикамиз, поездга миниб, элга қайтамиз. У ёғи – Ўзбекистон, Қорасув, Қорасувни соғиндингми, ахир!

– Соғинмасдан-чи, ўртоқ капитан!

– Мен ҳам соғиндим, ука, жуда соғиндим!

Юрагим ўйнаб, ғалати бўлиб кетдим.

– Ўртоқ капитан! – дедим. – Ху ўшанда, саҳрода мен сиздан бир нарсани сўрайман деб хафа қилиб қўйган эдим. Кечиринг, ўртоқ капитан!..

– Майли! – комбат мийиғида кулиб, гулханга тикилди. – Сен Ногаевга ўхшаб тухмат қилиш ниятинг йўқ эди, шекилли?..

– Айтмоқчи, ўша гаплардан тинчиб кетдингизми?

– Қаёқда? Биз бировдан шикоят тушса бас, фирт тухмат экани кўриниб турса ҳам текшир-текшир қилиб, ҳамманинг асабини бузмасдан қўймаймиз!.. Майли, гап унда эмас! – деб комбат қўлини силтади! – Лекин ўша кун саҳрода мен ҳам сени ранжитдим, чамаси? Чунки, десантдан қайтганимдан кейин уйдан хат ололмай ҳар хил хаёлларга бориб юрган эдим... Қисқаси, сен ҳам мени кечир, ука!

– Кейин хат олдингизми, ахир?

– Олдим, ука, олдим. Саволинг ҳам эсимда турибди! – Даврон ака ширакайф одамларга хос бир мулойимлик билан кулди. – Йўқ, ука. Саломатни олиб кочган йигит мен эмасман, кайтага уни олиб кочиб кетмоқчи бўлган йи-

гитлардан кутқариб қолганман! “Қорасув”лик йигитлардан, – деди қомбат.

– Йўғ-э!

– Нега хайрон бўласан? Ё Қорасувда қиз олиб қочадиган юрагида ёли бор йигитлар йўқми?

Қўз олдимга гузардаги чойхонада бошларини қуйи солиб ўтирган йигитлар, қўз ёшларни соқолига томчилаб сўкиниб гапираётган қекса тегиримончи қелди.

– Э-э, айтаверсам гап қўп, – деди Даврон ака. – Саломат билан танишишимизга қамок сабаб бўлган, ука.

– Қамок?

– Шундай... – деди қаптан. – Саломат учун қамокка ҳам тушганмиз, ука. Ё ҳамқишлоқларингдан Саломатни тортиб олиш осон бўлган дейсанми? – Гулхан шуъласида унинг қўзлари шўх қакнади.

– Қиттай-қиттай отамизми? – деди у тўсатдан. – Жиндақ спирт бор.

Мен қолдат бўлиб ҳам спиртни оғзимга олман эдим. Лекин... биз ахир она юртимиздан шундай олисда, бошқа эл, бошқа осмон тагида Қорасувнинг энг суюқли қизи тўғрисида гаплашиб ётар эдик. Ичмасдан бўлармиди?

– Майли, ўрток қаптан! – дедим таваққал қилиб.

* * *

– Ёшинг нечада, Мансурбек?

– Ўн саккизда, ўрток қаптан.

– Унда бошингга ҳали ишқ-мухаббат савдоси тушмабди! – ҳазиллашди қомбат. – Ё Арслоншер айтган гўзал маъшуқалардан борми?

– Йўғ-э, ўрток қаптан.

– Хуллас қалом, у маҳалда қамна эндиқина институтни битириб, ёшлар газетасига ишга борганман. Маданият бўлимида адабий ходим бўлиб ишлайман. Бу-

тун шаҳарни кезиб, ўн беш сатр хабар топсам-у, бу хабар саҳифага чикса... ёстикдай роман ёзган адибдай гердайтиб юраман. Бир кун хаваскор мухбирчалардан бири хабар топиб келди: “Қизлар билим юртининг талабалари “Майсаранинг иши”ни саҳналаштирган эмиш. Жуда боплашган эмиш. Айниқса, Майсара ролида чикқан Саломатхон Саидкаримова деган киз қийиб ташлаган эмиш!..”

Саломатхоннинг исмини эшитиб, юракларим така-пука бўлиб кетди. Сабаби – бу гапдан бир ҳафта олдин Саломатхон редакцияга уч-тўртта шеър кўтариб келиб... нима десам бўлади?.. – Даврон ака кўзларини юмиб, жилмайиб кўйди. – Хуллас, шеър кўтариб келиб, каминанинг юрагига чўғ ташлаб кетган эди!.. Нега куласан?

– Йўқ, ўзим...

– Бошингга тушмаган-да, куласан! Бошингга тушсин, биласан... Ўша кунни премьераси экан, билим юртининг кичкинагина залига одам сиғмайди. Бир томонда ўқитувчилар, бир томонда кечагина паранжидан чикқан ёш жувонлару студент кизлар гулдай очилиб, яшнаб ўтиришибди. Ҳамма нарса тайёр, фақат... бош қахрамон, яъни Саломат йўқ! Спектакль соат олтида бошланиши керак экан, соат етти бўлди ҳамки, Саломатдан дарак бўлмади. Секин саҳнанинг орқасига ўтдим. Қарасам, ҳамма безовта, шивир-шивир гап. Режиссёрдан сўрасам, кишлоқ хўжалик техникумида ўқийдиган уч-тўртта ҳамқишлоклари бор эди, улар Саломатхоннинг спектаклда қатнашишига қарши эди, ўшалар бир ишқал чиқармаганмикан, деб қолди. Маслаҳат билан бир-икки киши Саломат турадиган уйга бориб келадиган бўлди. Мен ҳам кўшилдим.

Саломат қорасувлик дугоналари билан Шайхонтохурнинг орқасидаги тор кўчалардан бирида турар экан. Борсак, уйда ҳеч ким йўқ, уй бекасининг гапига

караганда, эрталаб чиқиб кетганича қайтиб келмаган... Балки, техникумга боргандир, деган умидда оркага қайтдик. Йўқ, бормабди. Спектакль бекор қилиниб, одамлар тарқаб кетибди. Режиссёр кишлоқ хўжалик техникумига кетди. Мен вокзал томонда, “Тезиково бозори” деган жойда турардим. Кўнглим хит бўлиб, “Пиён бозори” деган жойгача яёв бордим. Бекатда одам кўп эди. Мен яна пиёда кетмокчи бўлиб турган эдим, келиб тўхтаган трамвайда... Саломат кўрингандай бўлди. Жон-жаҳд билан тирмашиб трамвайга чикдим. Қарасам... чиндан ҳам Саломат! Эгнида оддий чит кўйлак, қўлида кичикрок чамадон, деразадан ташқарига қараб турибди. Атрофини эса... олифталарча кийинган уч-гўрт йигит қуршаб олган.

Одамларнинг орасидан ўтиб, яқинрок бордим.

– Яхшимисиз, Саломатхон? – дедим.

Саломат ялт этиб қаради, мени таниб, ғалати бўлиб кетди...

– Нега спектаклга бормадингиз? Сизга нима бўлди, Саломатхон? – деб ёнига ўтмокчи эдим, Саломатнинг олдида турган новча қора йигит... Танимайсанми? Оғзида тилла тиши ҳам бор?

Кўз олдимга яна ўша чойхонада хомуш ўтирган олифта йигитлар келди. Уларнинг орасида новча қора йигит йўқ эди, шекилли.

– Билмадим... – дедим.

– Сен у пайтда ёш бўлсанг керак! – деди комбат. – Лекин қорасувлик йигит. Исми Ҳошим. Ҳошим Холматов. Қисқаси, ўша йигит йўлимни тўсиб:

– Менга қара, акаси! – деди шивирлаб, – Саломатхонда нима ишинг бор? Қани, жонингда қасдинг бўлмаса, туёғингни шиқиллатиб қол, акаси!

Қарасам, ёнидаги шериклари ҳам ўдағайлаб, пайт пойлаб туришибди.

Саломат кўз ёшини култ этиб ютиб: “Булар ёмон, сиз аралашмай кўяколинг!” деган маънода ишора килди.

У маҳалда юзи очик, кўхлик кизлар шаҳарларда ҳам оз учрарди. Ҳамманинг кўзи Саломатда, ҳамма унга нисбатан бир ёмонлик бўлаётганини сезиб турибди, лекин бутун трамвайда жонимизга оро кирадиган бир одам йўқ!..

Ўзимни четроққа олиб, кутиб турибман. Трамвай вокзал олдидаги майдонга яқинлашганда бояги қора йигит Саломатнинг қўлидан чамадонини олиб, боши билан “туш!” деб буюрди.

Саломат кўзлари жавдираб менга бир қараб қўйди, кейин яна боягидай култ этиб ютиниб, трамвайдан туша бошладди. Саломатдан кейин тилла тишли қора йигит, ундан кейин ёнидаги шериклари тушишди.

Саломатни зўравонлик билан олиб кетишаётгани аниқ эди. Нима қилиш керак? Арз қиладиган милиционер ҳам кўринмайди. Кетларидан сакраб тушдим.

– Саломатхон, тўхтаг! – дедим. – Бир оғиз гапим бор.

Қора йигит, калтирок босиб олдимга келди.

– Сен кимсан ўзинг? Хўш, нима гапинг бор? Айт!

– Ҳозир айтаман, нима гапим борлигини! – дедим. – Саломатхон! Ўртоқ Саидкаримова!

Шундан кейин нима бўлганини билмайман. Ҳошим Холматов кулочкашлаб жағимга битта туширди шекилли, кулоқларим шанғиллаб, чалқанча йиқилдим. Лекин бахтимга ёмон тушмаган эканман, ўзимни ўнглаб, корнига тепганимни биламан, бир маҳал хушимни йиғиб қарасам... Ҳалиги йигит трамвайнинг изида сулайиб ётибди, кўзлари юмук, оғзидан лахта-лахта қон оқяпти! Атрофимда тумонат одам! Икки милиционер икки қўлимдан маҳкам ушлаб олган. Саломат йиғлаб турибди. Лекин унинг гапига кулок соладиган одам йўқ, ҳамма қон қусиб ётган йигит билан овора.

Ҳаш-паш дегунча чинкириб иккита машина етиб келди. Биттасига ҳушидан кетган қора йигитни солиб, касалхонага жўнатишди, биттасига каминани тикишиб, милицияга олиб кетишди... Қамокка тушишимиз ана шунақа бўлган, ука.

– Нега сизни камашади? Ҳақиқат қилишмадимиз?

– Ҳақиқат... – комбат гулханга шох-шабба ташлаб, истеҳзоли кулимсиради. – Ҳақиқат қилиш осон бўлса, унинг кадри бўлмас эди, ука... Биринчидан, Ҳошим полвон кулаганда бошининг катинги чикиб кетган эканми, билмадим, касалхонада икки ой ётиб, ўрнидан зўрға турди. Иккинчидан, биринчи кунданок терговчи билан айтишиб қолдиг-у, иш чаппасига айланди.

Ҳаёлимдан: “Тунов кунгидай бўлибди-да!” – деган фикр ўтди-ю, индамадим.

– Лекин ҳаёт қизик нарса экан! – Даврон ака гулханга ўйчан тикилиб яна жилмайди. – Шу қамок сабаб бўлмаганда, эҳтимол Саломат билан ҳам топишмас эдик! Ҳали-ҳали эсимдан чикмайди. Қамокка тушганимнинг учинчи ё тўртинчи куни иккимиз терговчининг хонасида учрашдик. Саломат мени кўриб, йиғлаб юборди. “Мени деб бошингиз балога қолди, кечиринг, акажон!” дейди. Мен уни тинчитмоқчи бўламан, у бўлса ҳадеб бир гапни такрорлайди: “Мени деб азият чекапсиз, кечиринг, акажон!” – деб йиғлайди.

Ростини айтсам, чеккан ҳамма изтиробларим ҳам бир бўлди-ю, Саломатнинг шу гаплари бир бўлди!.. Бахтга қарши, терговчи ёш бўлса ҳам сочлари тўкилиб, тепакал бўлиб қолган, тирнокларигача заҳар бир одам экан, бечорани жеркиб ташлади. Саломатни кўриб, ичи қоралиғи тутиб кетдим, билмадим, нуқул бемаза саволлар беради, аблаҳ! Қаёқдаги ифлос нарсаларга шама қилади, кишининг нафсониятига тегадиган тағдор гаплар гапирди. Саломат бечора кўзларини қаёқка яширишни билмайди.

Қарасам, аблаҳ тепакал ҳаддидан ошиб кетяпти! Меники хам тутиб кетди:

– Бу тагдор гапларингиз билан нима демоқчисиз? – дедим. – Нимага шама қиялпсиз ўзи? Амалингни суистеъмол қилишга ким ҳуқуқ берди сизга?

Гапнинг қисқаси, бирпасда чарс-чурс уришдик-қолдик. Терговчи чаёндай кўкариб, тугмачасини босди. Дархол милиционер кириб, каминани яна ўша “роҳатижон” жойга олиб кетди. Саломат кўзида ёш, терговчининг олдида қолди...

Комбат бошини қашиб, хўрсиниб қўйди.

– Уришмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан дегандек, терговчи билан уришаман деб, чиндан хам балога қолдим. Сен ёшсан, ука, билмайсан. У пайтларда баъзи понок одамлар пашшадан фил ясаб, обрў орғтиришарди. Қарасам, тепакал хам каминага сиёсий айб тақишдан тоймайдиган!.. Дам олиш куни эди. Бир ўзим бир хонада нима қилишимни билмай, бошим қотиб ётган эдим, бир маҳал дастурхонга ўралган бир товоқ ош кирди. Ошнинг устига қатта патир босилган!..

Қариндош-уруғлар Фарғонада. Ёр-дўстлар хам ўзларини четга оладиган оғир пайтлар. Давр ўзи шунақа. Кимдан бўлиши мумкин бу передача? Ҳайрон бўлиб патирни ушатдим, ушатсам... ичидан икки энлик хат чиқди! Саломатхоннинг хати!.. Бошида яна гаплар: “Мен деб бошингиз балога қолди, кечиринг, акажон!..” Охирида: “Терговчининг нияти ёмон, нима қилай, қаерга борай, кимга арз қилай?” – деб маслаҳат сўрабди.

Хайрият, чўнтагимда қаламнинг синиғи қолган экан: “Билим юртининг парткомига кириб, редакцияга ўтиб, бўлган воқеани оқизмай-томизмай, муҳаррирга гапириб берини”, деб икки энлик хат ёзиб, дастурхоннинг учига туғиб чиқардим.

Бу ўртада “Уруш бошланганмиш, Гитлер Ватанимизнинг чегарасини бузиб кирганмиш”, деган миш-мишлар

тарқалди. Мен ўша кунийёк кўнгиллилар сафида урушга юборинглар, деб ариза бердим. Лекин терговчи мени ашаддий душманга чиқарган шекилли, аризам жавобсиз қолди.

Бир ҳафтадан кейин яна передача келди. Яна бир товок ош, ошнинг ёнида иккитагина олма-ю, ўртасидан тенг бўлинган ёғлиқ патир!

“Нахот Саломатнинг хатини топиб олишган бўлса?” – ошга қарагим ҳам келмай, олмани олиб хидлаб кўрдим. Олма жуда хушбўй эди, ўзи ҳам оппок, пиёладай келарди. Кейин билсам, бу Қорасувдан келган олма экан. Уни “дастюр олма” дейишар экан. Шунақаи ахир?

– Худди шундаки, ўртоқ қомбат! – дедим. Бир зумгина кўз олдимга иллик ёз окшомида даштда кетаётган арава келди, эсимга райхон ҳиди уриб қолган Саломатхоннинг дастюр олмаси тушди, қулоқларим остида кизларнинг шўх қулгиси янграгандай бўлди...

– Иккинчи олманинг узун банди бор эди – деди қомбат. – Шу бандидан ушлаб, хидлаб кўрмоқчи эдим, узилди-ю, олманинг ковагига қистирилган қоғознинг учи кўринди. Саломатнинг хати! “Айтганларингизни қилдим, билим юртининг парткомига ҳам, муҳаррирингизга ҳам учрашдим, улар ҳаракат қиламиз, деб ваъда беришди. Лекин барибир, эрта-индин ўртоқ Охунбобоевнинг олдида чиқмоқчиман...” деб ёзибди.

Қомбат: “Қалай!” деган маънода менга бир қараб қўйди.

– Саломат сўзининг устидан чиқди, – деди у. – Лекин унинг Охунбобоевга учраши жуда қизиқ бўлибди. Қамқондан чиққанимдан кейин Саломат кула-кула гапириб берди: “Бир борибди – қўйишмабди. Икки борибди – қўйишмабди. Аризангиз бўлса секретариатга ташлаб кетинг, дейишармиш. Учинчи борганида бундоқ қараса... юзи очик хотинлар қиролмас эмиш-у, паранжилик хотинлар қириб кетармиш...”

Улар Охунбобоевнинг йўлини пойлаб туришармиш-у, Ота кўриниши билан, унинг олдига дод солишиб, йиғлаб боришармиш... Шундан кейин Ота ўзи уларни олиб кириб кетармиш... Тўртинчи кун Саломат ҳам уй бекасининг паранжисини ёпиниб борибди. Тонг отмасдан бориб, Отанинг йўлини пойлаб турибди. Бир маҳал Отанинг машинаси кўринибди. Саломат ҳам кечаги паранжилик хотинларга ўхшаб, дод солиб йиғлаб борган экан, Ота: “Йиғламанг, кизим, йиғламанг”, деб ўзи бошлаб олиб кириб кетибди. Киргандан кейин Ота, албатта, “ким бўласиз, қаердан келдингиз?”, деб суриштирибдилар... Саломат билим юртида ўқишини айтган экан, “билим юртида ўқисангиз нега паранжи ёпинасиз”, деб хайрон бўлибдилар.

Саломат паранжи воқеасини гапириб бериб, юзидан чимматини олибди. Ота котиб-котиб кулибдилар-у, дарҳол республика прокурорига телефон қилибдилар...

Шу телефон сабаб бўлдими, билмадим, ишкилиб, бир-икки кундан кейин ишим бошқа терговчига ўтиб, тезлашиб кетди. Хуллас калом, салкам қирқ кун деганда камина ёруқка чикиб, офтоб кўрди... Мен осмондаги офтобни айтаётганим йўқ, – кулди капитан. – Ердаги офтобни айтяпман... Камоқхонанинг кийимларини топшириб ўз кийимларимни кийиб, хужжатларимни олиб, дарвозадан чиксам, кўчада кўлида гулдаста, Саломат кутиб турибди! Кулмоқчи бўлади-ю, кўз ёшларини тиелмайдди!

Ростини айтсам, ука, уни кўрдим-у, қирқ кун чеккан азобларим ҳам эсимдан чикиб кетди... Эртасигаёк уч-тўртта ёр-биродарларни тўплаб, кичкина тўй қилиб бердик...

Комбат мийиғида кулимсираб, хаёлга толди. Мен унинг аллақандай мулойимлашиб қолган чехрасига тикилиб ётар, лекин хаёлим олис-олисларда, Саломатхонда эди!..

Ха, мен янглишмаган эдим! Комбат айтган Саломат худди мен таниган, мен билган Саломатхоннинг ўзгинаси эди!

– Бир ҳафтадан кейин урушга кетадиган бўлдим, – деди комбат. – Маслаҳат билан урушдан қайтгунимча Саломат кишлоқда, оймларнинг олдида турадиган бўлди. Июлнинг охири. Ватанимиз хавф остида турган кунлар. Қорасувга бориб, тўй-томоша қилиб беришга фурсат йўқ эди... Кишлоқда бор-йўғи уч-тўрт кун турдим, Саломатни мактабга ишга жойлаштириб, урушга кетдим...

– Шундан кейин кўришмагандирсизлар-да?

– Йўқ, кўришдик, – деди комбат. – Яна бир марта кўришдик. – Даврон ака оғир хўрсиниб олди. Унинг чехрасидаги мулойимлик таниш шиддатли ифода билан алмашди.

– Ноябрьнинг охири эди. Биз Семипалатинскда уч ойлик взвод командирлари курсини тамомлаган ёш лейтенантлар, бир эшелон бўлиб, фронтга жўнайдиган бўлдик. Семипалатинскдан кетишимиздан икки кун олдин, фронтга жўнашимиз аниқ бўлгач, Саломатга телеграмма юбориб, Арис деган станцияга келиб туришини илтимос қилдим. Кейинчалик бу телеграммам учун ўзимга айтмаган гапим, сўкмаган сўкишим қолмади, ука. Нега шундай қилганимни ҳали ҳам билмайман, тўғрироғи, билишга биламан-у, бунинг оқибати нима бўлишини, оғир уруш йили ёш бир жувонни Фарғонадан Арисга чақириш аҳмоқона бир нарса эканини ўйламабман!.. Эшелонимиз Арисга кечкурун, қош қорайиб қолганда кириб борди. Қизил вагоннинг очик эшигида кўзим тўрт бўлиб аланглаб турибман. Перронда одам оз, солдатлар билан милиционерларгина кўринади. Саломат билан оймларни вагонимиз вокзал рўпарасига яқинлашганидагина кўрдим. Улар почта ёнида йўлни тўсиб турган милиционерлар билан олишишмоқда эди!

Кейин хат ёзишича, Саломат ҳам мени худди шу пайт кўрган экан. Мен ўзимни вагондан отдим, мени кўриб Саломат ҳам олдинга талпинди... Ойимнинг йўлини милиционерлар тўсиб қолишди. Саломат бўлса, уларнинг курсовидан чиқиб, эшелонга қараб югурди. Кўлида тугун, сочлари тўзгиган Саломат коқиниб-суриниб келиб, ўзини кучоғимга отди... У ёқда дод солиб милиционерлар билан олишаётган онам, бу ёқда беҳуш бўйнимга осилиб қолган Саломат!

Капитан кўзини юмиб, бошини чайқади-да, яна хўрсинди:

– Ҳа, эсимга тушса, хануз ўзимни сўкаман, ука... Саломатни сал тинчитгандай бўлиб, энди ойимларга қараб югурган эдим, тўсатдан вагонлар шарақ-шурук қилиб, эшелон юриб кетди. Уруш вақтида эшелондан қолишнинг оқибати нима бўлишини биласан!.. Перроннинг ўртасида қотиб қолдим. Эшелон кўзгалганини кўрган Саломат бўлса, ўзини яна менга отди... Унинг кўз ёшларини артиб, ялинаман “хайр, омон бўлинг, эшелондан қолиб кетмай”, деб ёлвораман. Қани кўйиб юборса!.. Сўнгги вагон яқинлашиб келяпти... Жон ҳолатда Саломатнинг қўлларини қайириб кучоғидан чиқдим-у, эшелонга қараб югурдим. Хайрият, вагондаги йигитлар кузатиб туришган экан, қўлларини чўзиб, кўтариб олишди... Вагонга чиққанда кўриб қолдим: Саломат перронда йиқилиб ётарди. Милиционерларнинг даврасини ёриб ўтган ойимлар эса икки кўзлари эшелонда, ялангбош, уни кучоклаб ўтирардилар.

Комбат афтини буриштириб, бошини чайқади.

Тавба! Нега шундай қилдим – ҳалиям тушунолмаман!

Капитаннинг ҳолати менга аён эди. Чунки мен ҳам бирор ноҳўя иш қилиб қўйсам, анчагача қийналиб юрардим. Лекин тўрт йилгача буни эслаб қийналиш!..

– Кейин-чи? – дедим гапни буриш учун. – Кейин нима бўлди, ўрток капитан?

– Кейин... Кейин фронт. Госпитал. Яна фронт... Сўнгги икки йил десант қисмларида бўлдим. Десант жуда оғир нарса. Не-не йигитлар ҳалок бўлиб кетишди. Мен бўлсам, жоним савил эканми, билмадим, ҳалиям юрибман! – Капитан гўё тирик қолганига таажжубланаётгандай бошини сарак-сарак қилди. – Охирги марта бултур кузда Карпат тоғларига десант тушдик. Чех ва словак партизанларига қўшилиб, душман билан салкам ўн ой олишдик. Бу – бутун бир дoston, ука... Бир кун гапириб бераман... Ўз қўшинларимизга шу йил майда, Прага озод қилингандан кейин қўшилдик... Дарҳол уйга телеграмма бердим, хат ёздим. Бир ой деганда уйдан хат олдим... Саломат ўғилчамни олиб ўз юртига, Қорасувга кетиб қолган экан. Қишлоқда майда-чуйда гаплар... Ўша куниёқ Қорасувга ҳам хат ёздим. Лекин сал ўтмай, бу ёққа қараб жўнадик.

– Боя хат олдим дедингиз-ку?

– Ҳа, олдим. Ўша... Сен пулемётингни йўқотиб қўйган куни олдим, – деди капитан кулиб. – Гап хатда эмас, албатта. Ойлаб хат олмаганимда ҳам хаёлимга ёмон фикр келган эмас. Бу ерда бошқа бир гап бор, ука!

Йўлдан тараклаб бўш машина ўтди. Машина пастда, гулхан атрофида ашула айтиб ўтирган солдатларнинг ёнида тўхтади.

Даврон ака қаддини ростлаб ўтирди. Гулхан шуъласида унинг мисдай қизарган чехрасида, қисилган кўзларида аллақандай ички туғён, йўқ, совук бир ғазаб акс этди.

– Сен ёшсан, – деди у. – Биз урушда юрганнимизда, фронт орқасида... кўп нопок ишлар қилган ифлослар ҳам бўлган. Хотин-қизларимиз кечаю кундуз фронт учун тер тўкиб ишлашганида халқ мулканин шамолга совориб, кўҳлик қиз-келинчақларни йўлдан уриб,

айш-ишрат қилган аблахлар ҳам бўлган. Менга кўп солдатлар йиғлаб гапириб беришган. Бунака номардлар менинг қишлоғимда ҳам бўлган... Баъзан, шуларни ўйлаб хит бўлиб кетардим. Сен ёшсан, кўп нарсани билмайсан!..

Хаяжондан юзимга қон тепиб:

– Йўк, ўртоқ капитан, – дедим. – Ёш бўлсам ҳам билман. Сиз айтган номардлар Қорасувда ҳам бор!..

– Шунаками? – деди капитан кўзлари қисилиб. – Биз фронтда юрганимизда қасам ичардик. Элга эсон-омон қайтсак, ҳаммадан бурун шунака номардлар билан олишамиз, деб қасам ичардик!.. Демак, Қорасувга қайтсак, бирга курашар эканмиз-да, ука. Сен ҳам мана, фронтовик бўлдинг-ку!

Комбат кулимсираб менга қаради. У яна бир нима демокчи эди, лекин шу пайт студебеккернинг орқасидан старший лейтенант Харитонов чиқиб келди. Гимнастёркасининг кўкраги чапаниларча очилган, кўзлари мастона сузилган.

– Ўртоқ капитан! – Харитонов оёқларини кериб гулхан ёнида тўхтади. – Нима бўляпти ўзи? Нега биздан яширасиз?

– Нимани яширибман? – Комбат шахт билан ўрнидан турди.

– Ҳозир биттаси келди, – деди Харитонов. – Юмалок, хомсемиз одам. Ҳарбий прокуратурадан эмиш. Сизни зўраяпти.

– Қани?

– Ўтирибди ўша ерда! – Харитонов пастдаги гулхан томонга ишора қилди. – Жиндай қуйиб бердик. Ғалаба-ку ахир, ич, дедик. Лекин... Сизни ғалаба куни терговчи кидирадиган нима гуноҳ қилдингиз? Нега биздан яширасиз. Агар тухмат қилишса.. Қуйиб беринг, мен ўзим уни...

– Нима? – Комбатнинг овози ғазаб билан янгради. –
Нима деб алжираяпсан? Анархияга йўл қўймоқчимисан?
Ёқангни ил! Кимнинг олдида турибсан?

– Кечирасиз, ўрток капитан...

Комбат гимнастёркасини тўғрилаб, ер остидан менга
каради-ю, тўсатдан ёмон бир нарса эсига тушгандай, аф-
тини буриштирди.

– Кайф устида тоза алжирадим, шекилли? Бемаза нар-
са-да, шу ичкилик!

– Нега ундай дейсиз, ўрток капитан? Қайтага... Агар
керак бўлса мен ҳам борай...

– Кераги йўқ! Қани, юр, Саша, борайлик, – деди ком-
бат тўсатдан қандайдир илик бир меҳр билан. У ковоғини
солиб турган Харитоновни қўлтиклаб олди-да, пастга ту-
шиб кетди.

Кўнглим бир хил бўлиб ўрнимдан турдим.

Тонг отган, хавони коплаган ҳарир туман орасидан
олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди...

Мана, Маньчжурия бўйлаб чекинаётган Квантун ар-
мияси қисмларини қувиб кетаётганимизга ўн кундан
ошди, ўн кундан бери шу манзара. Атрофда дўппидай
бўш жой йўқ, ҳамма ёқ кўм-кўк экинзор, тарикзор, гао-
лянзор... Ҳатто қир ёнбағирлари ҳам зина-зина қилиниб,
экинзорга айлантирилган, фақат ҳар жой-ҳар жойда ўн-
ўн беш уйдан иборат кичик-кичик кишлоқлар учрайди.
Томлари қамиш билан ёпилиб, устидан лой босилган бу
уйлар, четан деворларига қовоқ ўрмалаган ҳовлилар во-
дийлардаги ўз кишлоқларимизни эслатади-ю, ҳар сафар
кўнглим бир хил бўлиб кетади... Мана, бу ерда ҳам ўн
томондаги тепаликда кичик бир кишлок кўриниб туриб-
ди. Қишлоқнинг орқасида қабристон бўлса керак, кичик-
рок ибодатхона кўзга чалинади. Ҳавони коплаган ҳарир
туман орасида ибодатхона ҳам, кишлок ҳам тоғларга ту-
ташиб кетганга ўхшайди...

“Шу тоғлардан ўтсак бас, у ёғи темирйўл, она юрт,
Қорасув!..

Кулоғимни динг қилиб, гулхан томонга тикилдим.
У ердаги ғала-ғовур босилган, ҳамма ёқ жимжит эди.

“Ростдан ҳам нима бўляпти ўзи? Нахот бир иғво-
гарнинг бемаъни гапларига ишониб, комбатдай одамга
осилишса? Ё ўртада мен билмаган сир-синоат борми-
кан?..”

Хаёлимни нотинч ўйлар чулғаб олди. Мени ҳам чаки-
ришар, деган умидда жойимга ўтириб кута бошладим.

* * *

Тонг отар-отмас ўйин-кулги, хурсандчилик бошла-
ниб кетди. Ҳамма бир-бирини ғалаба билан табриклар,
кучоклашиб ўпишар, топганлар темир кружкаларни шак-
шак уриштириб, киттай-қиттай ичишар, ёшлар раксга
тушар, кексарок солдатлар эса кўноқзорнинг четига ён-
бошлаб, суҳбатлашишар эди.

Мен ҳам хиёл ёзилиб келиш ниятида ўз ротамга бориб,
энди даврага кўшилган эдим, комбат чакиртириб қолди.

Даврон ака кўлида бир-икки варақ қоғоз, чодирнинг
олдида у ёқдан-бу ёққа ўйчан одимлаб юрарди. Мени
кўриб, юришдан тўхтади, уйкусизликдан киртайиб қол-
ган кўзларини олисларга тикиб:

– Ғалаба куни ҳам тинч қўймадим-а, – деди.

– Хечкиси йўқ...

Комбат мийиғида кулиб қўйди.

– Битта муҳаббатнома ёзишга тўғри келди. Шуни қў-
чириб берсанг, ука. Хатимни ўқий оласанми? – деди у кў-
лидаги қоғозларни узатиб.

Хат ўчирилавериб, жуда чаплашиб кетган эди.

– Билмадим...

– Бўлмаса қоғоз-қаламингни ол! – деди комбат. – Ўзим
айтиб тураман, сен ёзасан!

Чодирга кирдик. Мен ўртага кўчма столни қўйиб, қоғоз-каламимни олдим.

Комбат қўлларини орқасига қилганича хаёлга чўмиб турар, гўё мени эсидан чиқариб юборган эди.

– Ўртоқ капитан...

– А? – комбат бошини кўтарди. – Тайёрмисан? Ёз. Лекин шошмай, чиройли қилиб ёз... “Бир юз ўн еттинчи гвардиячи, ўкчи десант полкининг командири, гвардиячи полковник Белобородовга...”

– Тагини чизиб қўй! Чиздингми? – комбат ёнимга келиб, ёзганларимни ўкиб чиқди. – Яхши. Энди сал чекиниб, майдарок қилиб ёзасан...

“Ўрнатли Мстислав Владимирович!

Бу хатни мен сизга полк командири бўлганингиз учун эмас, қўл остингизда салкам уч йил хизмат қилган бир офицер сифатида ёзаяпман...”

Комбат юришдан тўхтаб, қўлидаги ёзувларига қараб олди. Сўнг бир нуктага тикилиб, давом этди:

“Хабарингиз борми-йўқми, билмадим, бундан бир хафта олдин, ҳарбий прокуратура ходими келиб, батальон фельдшери, гвардиячи кичик лейтенант Ольга Куприянованинг ўлими тўғрисида тергов қилди, албатта, ёш офицер аёлнинг жангдан кейин ҳалок бўлиши баъзи одамларнинг кўнглида шубҳа туғдириши мумкин. Демокчиманки, гап терговда эмас, гап менга тақалган айбда. Гўё мен кичик лейтенант Ольга Куприянова билан эр-хотин бўлиб яшаган эмишман-у, энди, уруш тугаш олдида ундан қутулиш учун қасддан чоҳга итарган эмишман... Бу айб шунчалик уйдирма ва бемаъники, прокуратура ходимига батафсил жавоб бериб ўтиришни лозим топмадим. Агар менга тақалган айб шу билан чекланганида, бу хатни ҳам ёзиб ўтирмас эдим...”

Комбат ёқасининг тугмаларини ечиб, чуқур нафас олди. Унинг фиғони чиқиб бўғилиб кетаётганини сезиб, каламимни ушлаганимча қотиб қолдим.

– Хўп, – деди комбат ниҳоят. – Ёз. Хатбошидан ёз.

“Бугун, ғалаба куни эрталаб, прокуратура ходими яна келди. Бу сафар илгаригисига қўшимча яна бир гап топиб келибди. Бу гап чўлдаги машина жанжали ва бу жанжал оқибатида муовинингиз, гвардиячи подполковник Хряшко билан бўлган тўқнашувга боғлиқ. Сиз машина воқеасини яхши биласиз. Лекин муовинингиз, подполковник Хряшко билан бўлган кўнгилсиз тўқнашувнинг тафсилотларини билмасангиз керак. Бу тўқнашув пайтида айтилган баъзи гаплар бугун менга жиддий айб қилиб тақилаётгани учун унга батафсил тўхталмоқчиман...

Даврон ака яна гапини бўлиб, чодирнинг четларини кўтариб кўйди. Бирдан ғир-ғир шабада ўйнаб, олисларга чўзилган тарик ва кўноқ экилган ясси қирлар кўринди. Яқиндаги қир этагида, дала ошхонасининг ёнида бир гуруҳ солдатлар рақсга тушмоқда эди, у ердан гармон овози ва хушнуд кичкириқлар эшитиларди... Тўсатдан комбат елкамга кўлини кўйиб:

– Ўша куни, – деди, – машина жанжали бўлган куни, сен ҳам йикилиб қолган эдинг, шекилли?

Кўз олдимга жазирама даштда чўзилиб ётган солдатлар келди, қулоғим остида: “Сув! Сув!” деб илтижо қилган овозлар янграгандай бўлди.

– Ха, – дедим кизариб, – йикилиб қолган эдим. Ногаевни силтаб ташлаганларингиз ҳам эсимда.

Комбат ковоғини солиб:

– Хўп, – деди. – Ёз!.. Хатбошидан ёз.

“Ҳурматли Мстислав Владимирович!

Мен армияда қаттиқ интизом бўлиши кераклигини, ҳеч бир командир ўз ҳуқуқини суиистеъмол қилишга ҳақки йўқлигини тушунаман, албатта. Ва буни тушунганим ҳолда, ўша куни ПФС нинг машиналарини тортиб олган эканман, бунга мени вазият мажбур қилган

эди. Мен солдатларни ўйлаган эдим. Эсингизда бўлса керак, ўша куни биз сув бор деб умид қилган қудуклар курук чиқиб, кўп солдатлар саҳрода йикилиб қолган эди. Йикилиб қолганлар орасида ёшлар ҳам бор эди, тўрт йил уруш машаққатларини бошидан кечирган кекса солдатлар ҳам. Буни ўзингиз ҳам кўргансиз. Бу тўғрида гаплашганмиз ҳам. Ўша куни сиз билан гаплашишдан олдин ПФСнинг бошлиғи капитан Ногаев хўжалик ишлари бўйича муовинингиз, подполковник Хряшкони бошлаб келди. Мен саҳрода йикилиб қолган солдатларни йиғиб юрган, асабий бир ҳолатда эдим. Лекин ҳамма гап эсимда. Сўзма-сўз баён қилиб беришга уринаман.

Подполковник гапни: “Сизга ким ҳуқуқ берди?”дан бошлади. Мен вазиятни тушунтира бошлаган эдим, подполковник гапимни бўлиб:

– Тўхтаг! – деди. – Сиз ўз ҳуқуқингизни оширишга қандай ҳаққингиз бор? Қимматли юкларни ағдариб, полк ихтиёридаги машиналарни тортиб олишга ким руҳсат берди?

Мен солдатларни ўйлаганимни айтдим. Солдатлар ҳам одам, дедим. Уларнинг кадрини билиш керак, дедим. Менинг бу гапим негадир подполковник Хряшкочан кўра капитан Ногаевга қаттиқрок тегиб кетди.

– Эшитяпсизми, ўртоқ подполковник? – деб пичинг қилди у. – Бу киши солдатларнинг ғамхўри-ю, сиз билан биз душманамиз! (Гапни қаранг, ўртоқ полковник!)

– Сиз ҳам ғамхўр бўлсангиз, – дедим мен, – арзимаган нарсага шовкин кўтариб, кетимдан қувиб юрмасдан, солдатларнинг жонига ора қиришни ўйлардингиз. Аҳволни кўриб турибсиз-ку, ахир?

Шундан кейин гапга подполковник Хряшко аралашди:

– Гоби саҳросидан пиёда ўтишни мен ўйлаб топган эмасман! – деди у киши. – Бу – қўмондонликнинг стратегик плани асосида бўлаётган иш!..

Ногаев подполковникка қараб:

– Бу киши қўмондонликнинг стратегик планини нима билсин? – деди, кейин менга юзланиб, пичинг билан: – Балки, сиз умуман, бу урушга қаршидирсиз? (Гапни буришини қаранг, ўртоқ полковник!)

Ростини айтсам, унинг бу гапидан кейин меники ҳам тутиб кетди.

– Гапни бошқа ёққа бурманг! – дедим. – Мен қўмондонликнинг стратегик планини шубҳа остига олаётганим йўқ. Лекин бу планни сен эмас, мана шу солдатлар амалга оширади! Шундоқ экан, уларнинг кадрини билишимиз керак. Бу солдатларнинг кўпчилиги тўрт йил урушда бўлган, ҳамма машаққатларни бошидан кечирган одамлар!..

Менинг бу гапим капитан Ногаевга яна ёқмади, у яна пичинг килиб, қаёқдаги гапларни гапира бошлади. Гўё мен, ўзимни солдатларга ғамхўр килиб кўрсатиб, сохта обрў орттирмоқчи эмишман ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Шундан кейин гап майдалашиб кетаётганини подполковник ҳам сезди, шекилли:

– Хўп. Етади! – деди катъий. – Бундан кейин сиз бунақа ўзбошимчалик қилманг. Агар бундай ҳодиса қайта такрорланса, мен ўзимга берилган ҳуқуқлардан фойдаланиб, сиз билан бошқача гаплашаман!..

Бўлган гап шу, ўртоқ полковник!..”

– Ёздингми?

– Ёздим, ўртоқ капитан.

Комбат тепамга келиб ёзганларимни кўздан кечирди.

– Яхши... – у пешонасини ишқаб, ўйланиб қолди.

Мен унинг озиб, қорайиб кетган шиддатли чехрасини, ғазаб билан порлаган қўй кўзларини зимдан кузатардим. Мен комбатнинг бошидаги кўп ташвишлардан беҳабар эдим. Уни ўз муваффақиятларидан эсанқираб, раҳм-шафқатни эсидан чиқариб юборган тошжурак бир

одам деб ўйлаган эдим. Мен умуман, комбатнинг – тўрт йил урушда жонбозлик кўрсатиб кўкси орден-медалларга тўлиб кетган бу одамнинг бошида бунақа гурбат бўлишини тасаввур ҳам қилмаган эдим. Менинг назаримда, худо унга ҳамма нарсани қўшқўллаб тутган: ҳам улуғ шон-шухрат, ҳам Саломатхондай ёр ато қилган бахтиёр бир йигит эди!.. “Кечиринг, Даврон ака”, дедим хаёлимда.

– Ёз! – деди комбат. У гўё менинг ўйларимни пайкаб қолиб, дарғазаб бўлгандай писанда қилиб гапирди. – Хўш, нимага келиб тўхтадик?

– “Бўлган гап шу, ўрток полковник!” деб ёздик.

– Яхши! Ёз!..

“Хурматли Мстислав Владимирович! Балки, мен ўшанда, саҳрода, оғир вазият таъсирида гвардиячи подполковник билан гаплашаётиб кизикқонлик қилгандирман. Балки, янглишгандирман. Чунки кейинчалик, Квантун армияси қўшинлари билан тўқнашганимизда мен кўп нарсага тушундим. Масалан, ҳамма техника қурол-аслаҳа ташишга сафарбар этилиб, тўғри қилинганини тушундим. Чунки бу қурол-аслаҳа бўлмаганида, душман бундай осон тиз чўкмас эди, албатта. Лекин бунинг ҳаммасини тушунганим ҳолда, бугун ҳам қўлимни кўксимга қўйиб айта оламан: ўшанда, саҳрода солдат тўғрисида гапирганимда, кўнглимда қилча ҳам кир йўқ эди!.. Ҳолбуки, бугун баъзилар ўша гапларни рўқач қилиб, менга мудҳиш айблар такашмоқда: гўё мен ўшанда, саҳрода, қўмондонликнинг стратегик планига қарши чиқибман, гўё, умуман бизда одамнинг кадри йўқ, деб гапирган эмишман ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Хурматли Мстислав Владимирович! Подполковник Хряшко ҳам, капитан Ногаев ҳам полкимизда янги одамлар. Мен подполковник Хряшкони деярли тани-

майман, лекин ундан шундай гаплар чиқишига ишонгим келмайди... Назаримда, бунинг ҳаммаси капитан Ногаевнинг иши. Бунинг чуқур сабаблари бор. Мен бу сабабларни батафсил гапириб беришим ҳам мумкин эди, лозим бўлса гапириб ҳам берарман, лекин ҳозирча унга тенг бўлиб, майда-чуйда гапларни ёзиб ўтиришни ўзимга эп кўрмадим... Ўртоқ полковник! Менга тақилган айблар шунчалик уйдирма ва бемаъники, уларнинг пучга чиқишига шубҳам йўқ. Ҳақиқат қарор топади, албатта. Лекин шу сохта маълумот асосида тергов бошланиши (бу тергов ҳақиқат учун бўлаётганига тушунганим ҳолда) мени қаттиқ таҳқирламоқда. Мен сизнинг қўл остингизда салкам уч йил хизмат қилдим. Энг мураккаб операцияларда қатнашдим. Уч марта оғир ярадор бўлдим. Шу баҳона армиядан секингина бўшаб кетишим ҳам мумкин эди, лекин душман Ватанимиз тупроғидан ҳайдаб чиқарилмагунча фронтдан кетишни ўзимга лойиқ кўрмадим, виждоним йўл қўймади бунга!..”

Комбат тўсатдан сўзида тўхтаб, ўйланиб қолди, сўнг: кутилмаган бир қатъият билан:

– Ўчир! – деб буюрди. – Уч йил хизмат қилдим, уч марта оғир ярадор бўлдим, мураккаб операцияларда қатнашдим. Бунинг ҳаммасини ўчир. Ўчирдингми?

– Ўчирдим. Лекин... тўғри-ку, ахир?..

– Кераги йўқ! – деди капитан, юзини буриштириб. – Ёз! Янги хат бошидан ёз!

“Ўртоқ полковник!

Кейинги кунларда батальонда содир бўлган янгиликлардан бири – шу. Бу янгиликлардан хабарингиз борми-йўқми, билмадим, лекин сизни бундан хабардор қилиб қўйишни лозим кўрдим.

Сизга ҳурмат билан гвардиячи капитан Ғозиев.

3 сентябрь 45 йил”.

– Ёздингми? Яша! Демак, бояги гапларни ўчириб, охирги бетни қайта кўчириб ёзасан. Эсингда бўлсин: бу ҳам ҳужжат. Махфий гап... Ёзиб бўлгандан кейин сандикка солиб қўй. Полковникка ўзим жўнатаман. Уқдингми?

– Уқдим, ўртоқ комбат! Лекин...

– Хўш?

– Ўртоқ капитан! – дедим, ҳаяжондан култ этиб юти-ниб. – Наҳот энди шу арзимаган гапни деб, сизни?..

Комбат ер остидан хўмрайиб каради.

– Тухматнинг умри қиска. Қўркадиган жойим йўқ. Шунчаки... полковник билиб қўйсин, дедим. Қискаси, охирги бетини кўчириб сандикка солиб қўй. Тушундингми? Кейин дамингни олавер. Солдатларга кўшилиб ўйнаб-кул. Бугун ғалаба кун, ахир. Буйрук берганман: сергўшт шавла пиширишади. Қиттай-киттай қуйиб беришади...

Комбат кўзини қисиб кулди-да, чодирдан чикди.

* * *

Уч кун ўтди. Кечкурун кун ботиш олдида тоғ оралиғи-даги кўкаламзор сойликда тўхтадик.

Сойликнинг икки томонидаги чўккиларнинг ёнбағир-лари туташ олмазор боғлар билан қопланган, боғлар орасида томлари черепица билан ёпилган уйлар кўринар, ўнг қўлдаги тоғ тепасида қизилга бўялган нақшинкор ибодат-хона кўзга чалинар эди..

Биз тўхташимиз билан сой ярим-яланғоч болакайларга тўлиб кетди. Улар чуғур-чуғур қилишиб, мунчок кўзлари чакнаб тиржайишар, қўлларини чўзишиб, бош бармоқла-рини кўрсатишиб:

– Шанго! Русн солдат шанго! – деб қичкиришар эди.

Болалардан кейин юзлари шафтолиқоқидай буриш-ган аллақандай митти кампирлар, мункиллаб қолган кўса

чоллар кўринди. Чоллар камишдан ясалган узун чилимларини буркситиб, жимгина кузатишар, ликопчага ўхшаган похол шляпа кийган, қотма озғин дехқонлар қисик кўзлари юмилиб, илжайиб кўйишар, аёллар, қизлар кўринмас эди.

Сал ўтмай, сойликни оқиш харир туман коплади, олмазор боғлардан тутун кўтарилиб, димокка болаликдан таниш аччик тезак хиди урди, бир дақиқа, гўё олис Манжурияда эмас, ўз кишлогимда, таниш сойликда юргандай туюлиб, ғалати бўлиб кетдим...

Вася Колбаскин иккимиз штаб чодирини тикиб бўлиб, энди овқатга ўтирган эдик, иккита хитой дехқонини бошлаб, старшина Сало келиб қолди. Старшина ҳам, шимларининг почалари тиззаларигача шимарилган, ялангбош, ялангоёк дехқонлар ҳам жуда хаяжонда эдилар.

– Комбат қани?

Комбат штаб бошлиғи билан чодирда нима ҳақидадир маслаҳатлашиб ўтирар эди. Старшина чодирга кириб, лаҳза ўтмай, комбат билан штаб бошлиғини бошлаб чикди.

– Мен буларнинг гапларига унча тушунмадим, ўрток капитан. Лекин назаримда, японлар тўғрисида гапиряпти... – Старшина дехқонларнинг ёнига бориб: “Жапон! Да? Жапон?” деб сўради: “Жапон” сўзини эшитган дехқонлар тақир бошларини силкитишиб бидирлашди:

– Жапон! Жапон!

Улар ибодатхона томонга ишора қилишиб, бармоқларини кўрсатишарди.

– Кўп дейишяптими? – деди штаб бошлиғи. У ҳам бармоқларини кўрсатиб:

– Жапон кўпми? Жапон? – деб сўради.

Дехқонлар илжайишиб, бош ирғашди, кафтларини томоқларига ишкашиб, кўркув билан такрорлашди:

– Жапон! Жапон!

– Японлар зулм қияпти, ўлдирияпти, – дейишяпти шекилли, – деди комбат... У пешонасини тириштириб, олдин соатига, кейин осмонга қаради. Осмонда илк юлдузлар пайдо бўлган, тоғ чўққилари устидаги нафис шафак сўниб, ибодатхона кўринмай қолган эди.

– Бундай қилайлик! – деди комбат ниҳоят. – Бугун кеч бўлди. – У бошини кўтариб юлдузларни кўрсатди, кейин имо-ишоралар билан офтоб чиқишини тушунтирди. Дехконлар “тушундик” деган маънода сарғиш тишларини кўрсатишиб, яна илжайишди.

– Бу самурайлардан ҳар нарсани кутиш мумкин, – комбат штаб бошлиғига юзланди. – Сиздан илтимос: роталарни шахсан айланиб чиқинг. Сокчиларга қўшимча ҳар ротада биттадан пулемётчи тайинланг. Гулханлар ўчирилсин! Дмитрий Михайлович, Харитоновга ҳам айт: эҳтиёт бўлсин!

Старшина ҳалиги хитой дехконларини бошлаб келган томонига, старший лейтенант эса роталарни айлангани кетди. Комбат қўлларини орқасига қилиб, анчагача чодир олдида айланиб юрди. Кейин бир нарса эсига тушгандай, тез-тез юриб, шовуллаб оқаётган сойга тушди.

– Капитанга нима бўлди? Бир нарсадан хафами?

– Билмасам! – дедим.

– Адыютантсан-ку, сўрамадингми? Адыютант деган ҳамма нарсани билиши керак!

– Мен адыютант бўлсам, сен ҳамшаҳарсан. Менга айтмаган сирларини сенга айтиши керак!

Мен индамадим. Даврон ака чиндан ҳам мени ўзига яқин олиб, ҳеч кимга очмаган юрак сирларини менга очди, менга ёрилди. Агар ғалаба кечаси прокуратура ходими келмаганида, балки, яна кўп нарсаларни гапириб берарди... Ғалаба куни эртасига Белобородовга ёзган рапортини кўчириб берганимдан кейин биз умуман гаплашмадик, чунки ўшандан кейин комбат қандайдир жуда ха-

ёлчан, камгап бўлиб қолди... Мана, йўлга чиққанимизга уч кун бўлди, шундан бери биров билан кулиб гаплашганини кўрмадим.

Вася қаддини ростлаб, сойга тикилди.

– Комбат қаёққа кетди? Ёлғиз юриши мумкин эмаску? – У автоматини олиб, капитан кетган томонга югуриб кетди.

Атроф қоронғиликка чўмган, фақат икки томондаги тоғ чўққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди... Жимжит. Тик этган товуш эшитилмайди. Фақат сой шовуллаб оқади. Гўё бу сойликда бутун бир батальон эмас, ёлғиз ўзим қолгандай, юрагимни хатарли бир туйғу чулғаб олди... Шинелимга бурканиб ёнбошладим, қулогим эса шовуллаб оқаётган сойда: на комбат кўринади, на Вася! Қаёққа кетишди? Боя Вася билан бирга кетаверсам бўлар экан...

Ваҳима босса ҳам кўзим илинган эканми, билмадим, тўсатдан Арслоннинг овози қулоғимга чалингандай бўлиб, уйғониб кетдим... Тушимми, ўнгимми? Йўқ, ўнгим! Чодир ёнида уч-тўрт киши комбатни қуршаб олган, қоронғида иккита от кўринар, Арслон хаяжонланиб гапирмоқда эди:

– Изига кеча кечқурун тушган эдик, бугун ҳаммасини аниқладик. Камида уч юз киши бор, ўртоқ капитан. Ҳаммаси деярли офицерлар...

– Қуруллари? – деди комбат унинг гапини бўлиб.

– Яхши қурулланган. Кўпчилигида автомат. Пулемётлари ҳам бор.

– Кўприкни портлатиш ниятлари борлигини қаёқдан билдиларинг?

– Кўриниб турибди! – деди Арслон. Унинг гапини ёнидаги шериги бўлди:

– Кўприк ёнида, шаҳар чегарасида озиқ-овқат, қурул-аслаҳа омборлари бор. Балки, уларнинг мақсади кўп-

рик эмас, шу омборларни талашдир! Чунки булар бир хафтадан бери атрофдаги кишлокларни талаб бўлган!..

– Хуллас, ниятлари бузук! – деди Арслон.

Мен “Арслон!” деб юборгим келди-ю, комбат уришиб беришидан кўркиб, секин ўршимдан турдим.

– Шахар комендатураси-чи? – деди комбат.

– Комендатурада бўлса бир взвод одам бордир, – деди Арслон.

Гапга яна шериги аралашди:

– Танкчилар кетиб бўлишгач, факат медсанбат қолган. Беш-ўнта ярадорлар...

Комбат токатсизланиб томоқ кирди.

– Йўл яхшими? Қоронғида адашиб қолмаймизми?

– Йўқ, – деди Арслон катъий. – Мана шу сой олиб чиқади. Наридан борса етти-саккиз чакирим келар...

– Ҳмм...

Мен яқинроқ бордим. Арслон мени кўрди, лекин индамади. Қоронғида у отининг жиловидан ушлаб, кўкрагини кериб турар, бутун вазоҳати билан: “Мен билан хазиллаша кўрма. Разведкачиман!” – дерди.

– Яхши! – комбат негадир оғир хўрсишиб, ёнида турган штаб бошлиғига мурожаат қилди:

– Сиз комиссар иккинги, учинчи рота билан шу ерда қоласиз! Эрталаб боя хитой дехқонлари айтган жойлардан ўтиб, соат ўн иккида кўприкка етиб борасиз. Лекин тонг отгунча кўзгалмайсиз. Уруш тугаганда беҳуда талафотнинг кераги йўқ. Мен билан алоқани узманг. Душман сон жиҳатдан кўп бўлса жанг қилишдан олдин менга хабар беринг. Мен икки рота билан булар айтган жойга бораман. Рота командирларига буйруқ беринг. Ярим соатдан кейин кўзгаламиз!

Комбат кетиши билан Арслонга отилдим. Биз узок жудоликдан кейин мусофир юртда учрашган ака-укалардай кучоклаша кетдик. Арслон назаримда, бўйи чўзилиб,

инингга айланган эди. Хатти-харакатларида аллакандай салобат, гап-сўзларида эса ҳамма разведкачиларга хос бўлакча бир ғурур пайдо бўлган эди.

Арслоннинг айтишича, разведкачилар изига тушган самурайлар императорнинг энг содик офицерлари экан.

– Ҳаммаси генерал ва офицерлар, – деди Арслон негадир шивирлаб. – Капитуляция тўғрисидаги буйрукка бўйсунидан бош тортиб, токка чиқиб кетишган. Сабаби дейсанми? Сабаби... жа зўр яшашган, аблахлар. Ҳар бирида бир каср. Шоҳона уйлар, боғ-роғлар. Кўрсанг, оғзинг очилиб қолади. Лекин... Эҳтиёт бўл, оғайни, жуда ашаддийлари булар!

Арслоннинг сал мактаниб, лоф уриб гапираётганини сезсам ҳам негадир кўнглим гаш бўлиб, тафсилотларини суриштирмай қўяқолдим.

Сал ўтмай, тревога эълон килиниб, икки рота йўлга чиқди.

Тревогани кутмаган, ширин уйкуда ётган солдатлар уйкусираб пўнғиллашар, секин сўкинишар эди:

– Уфф... тагин нима бўлди?

– Нима бало, яна уруш бошландими?

– Ғалабадан кейин ҳам тинчлик йўқ экан-да, биз бечораларга!

Мен штаб бошлиғи билан қолишим ҳам мумкин эди, лекин Арслон билан гаплашмай туриб ажрашгим келмай, комбатдан рухсат олиб, бирга кетдим.

Биз шовуллаб оқаётган сойни ёкалаб борардик. Икки томондаги тоғ чўккилари гоҳ чекиниб, сойлик кенгаяр, гоҳ торайиб, худди чуқур жар орасига тушиб қолгандай бўлардик. Шунда бошимиз устида, тубсиз кўкда ғуж-ғуж ёнган юлдузлар биз билан бирга секин жилиб бо-раётганга ўхшарди. Бироз юрганимиздан кейин комбат Арслон билан унинг шеригини олиб, от чоптириб илгарилаб кетди.

– Эх, биз ҳам юрган эканмиз-да, чоригимизни судаб?
– деди Вася Колбаскин, узоклашиб бораётган от дурига кулок солиб. – Бўлганга яраша разведкачи бўлиш эрак экан-да, оламда!

– Ҳамма разведкачи бўлаверса... подани ким бокади, ўстим, – дедим кулиб.

– Ҳамма эмас, мен ўзимни, Вася Колбаскини айтяп-ни, каллаварам! – деди оғайним хуноби чикиб.

Атроф жимжит, ҳеч қандай хавф-хатар сезилмас, тоғ бағридаги боғларда итлар акиллар, хўроз кичкирикла-эшитилар, бир зум хаёлга чўмсам, гўё кечаси ўз киш-имни оралаб бораётгандай туюлиб, юрагим хап-зиб кетар эди...

Тўсатдан, олдиндан от туёкларининг дупури, сўнг Арс-нининг овози эшитилди.

– Ўртоқ старший лейтенант!

– Эшитаман, – деди Харитонов қоронғида.

– Комбат жадаллашни буюрди! Вақт зик, ўртоқ стар-лейтенант...

Худди унинг гапини тасдиқламоқчи бўлгандай, ка-дир олдинда тўсатдан пулемёт тариллади, гун-гун
≡аган овозлар эшитилди:

■Харитонов гўё севиниб кетгандай:

■Ота! – деди хушчакчак овозда. – Бегом марш!

■Ишда автомат. Вася Колбаскин билан ёнма-ён
■борарканман, худди бойўғлининг хув-хувла-

■совук бир туйғу вужудимни чулғаб олди. Гўё

■бир воқеа содир бўлишини сезгандай, юра-

≡ага тортиб кетди... Кўп бўлса бир километрча

■дирмиз, тўсатдан икки томондаги чўккилар

■атроф хиёл ёришгандай бўлди, олдинда –

≡а, баланд осмакўприк кўринди. Отишма-

≡прик оркасида, дарёнинг у томонида давом

Кўприкка етиб қолганимизда йўлимизни қандайдир отликлар тўсди, қоронғида қомбатнинг таниш, ўқтам овози эшитилди:

– Ведерников!

– Эшитаман, ўртоқ қомбат.

– Кўприкдан ўтиб, нариги соҳилни эгаллайсан. Самурайлар озиқ-овқат омборларига ҳужум бошлади. Бир ротача келади. Икки взводни омбор соқчиларига ёрдамга юборасан. Мана, разведкачи бошлаб боради. Учинчи взвод билан соҳилни эгаллаб, душмanning чекиниш йўлларини тўсасан... Вазифа ойдинми?

– Ойдин, ўртоқ қомбат.

– Ойдин бўлса бажаравер!.. Харитонов! Сен ўнг соҳилни эгалла! Самурайлар ҳозир чекиниши керак. Йўлини тўсиб, қопқонга туширасан. Арслон! Йўл кўрсат буларга!.. Қолбаскин!

– Эшитаман, ўртоқ қомбат!

– Ёнимдан жилма!

Дарёнинг у юзида пулемёт ва автоматлар ҳамон тариллар, гранаталарнинг гуп-гуп портлаши эшитилар эди. Биз ўнгга бурилиб, соҳил бўйлаб чопиб кетдик. Дарёнинг у юзидаги отишма тобора кучайиб борар, зим-зиё қоронғиликда пулемёт ва автоматларнинг тариллаши қандайдир мудхиш туюлар эди...

Тўсатдан йўлимизни нотаниш одамлар тўсди. сўнг: “Ёт!” деган буйрук эшитилди. Бу буйрук занжирдай чўзилган саф бўйлаб шарпадай елиб ўтди: “Ёт! Ёт!..”

Биз занжирдай тизилиб, дарёга қараб ётдик. Бу ерда дарё бироз торайган, қамиш ҳам сийрақлашган, сув ғалати мавжланиб ялтиллаб оқар эди. Ўнг томонда, хийла олисда, дарёга туташиб кетган қандайдир чўккилар ваҳимали қорайиб турарди...

Орт томонидан гурс-гурс қадам товушлари эшитилиб, лахза ўтмай, қомбат билан Вася келиб ёнимга чўзила кетишди.

– Харитонов? Шу ердамисан?

– Шу ердаман.

– Лейтенант қани?

Қоронғида ҳаяжон билан шивирлаган овоз эшитилди:

– Секинрок, ўртоқ капитан. Чиқишяпти... Қоянинг чап томонида. Дарёга қаранг. Учта қайик. Ана, яна иккитаси чикди...

Бошимни сал кўтариб лейтенант айтган томонга қарадим, лекин ҳеч нарсани кўролмадим.

– Бургут бўп кет-э, лейтенант! – деди комбат завкларниб... – Ҳаммаси шуми? Асир нима деяпти?

– Ҳаммаси шу бўлса ўзимизок боплардик. Пистирмада ётганлари яна бир ротача келади, ўртоқ комбат.

– Улар ёрдамга келишармикан?

– Ким билади? Тоққа чекинишлари ҳам мумкин.

– Чекинишга йўл қўймаслигимиз керак. Боя дехконлар мадад сўраб келишди... Сойлик каттами?

– Йўқ, катта эмас. Уч томони кир...

– Куршаш керак! – деди комбат. – Нима дейсан, Харитонов?

Харитонов хушнудлик билан қувватлади:

– Албатта: куршаш керак!

– Бундай қиламиз... – Комбатнинг овозида бўлакча бир шиддат, чапаниларча мардлик, йўқ, завк бор эди. – Бу ерда бир взводни қолдирсак бўлади... Дмитрий Михайлович!

Старшина Сало қоронғида пишиллаб, яқинрок келди.

– Эшитаман, ўртоқ капитан!

– Сен шу ерда қолиб, қайикларни ўққа тутасан. Бит-тасини ҳам ўтказмайсан. Агар яна келишса, яна ўққа тутасан. Эҳтиёт бўл! Император учун жонларини тиккан ашаддийлари булар. Беҳуда талафот бўлмасин. Тушундингми?

– Тушундим, ўртоқ комбат!..

– Харитонов! Ротани бошла! Кетдик!

– Ўрток комбат, сиз колаверинг, мен ўзим!

– Кетдик! – деди комбат. У ўша жасорат ва завқ билан ўрнидан сакраб туриб, ўзини коронғиликка урди.

Зум ўтмай, улар коронғиликка сингиб, узоклашиб кетишди...

Биз старшина Салонинг буйруғи билан эмаклаб, беш-олти қадам олдинга силжидик. Дарё ўртасидаги кора нукталар секин яқинлашмоқда эди...

– Командасиз отилмасин! – старшинанинг буйруғи саф бўйлаб секин такрорланди:

– Командасиз отилмасин!

Мана, биринчи қайик рўпарамдан ўтиб, учинчи бўлим солдатларининг қаршисига борди, иккинчи қайик ҳам... Ҳар бир қайикда учта, баъзиларида тўртта одамнинг қораси кўринар, кирғокка қаратилган милтик стволлари кўзга чалинар эди.

– От!

Салкам ўттиз автомат, милтик ва бир неча қўл пулемётининг баравар тариллаши атрофни янгратиб юборди.

Қатор келаётган қайиклар, худди ҳурккан отлардай, бир зум дарё ўртасида чайқалиб тўхтаб қолди, битта-иккита одам қулаб тушди, шекилли, сув шалоплаб кетди, хавода тартибсиз отилган ўқларнинг машъум виз-визи эшитилди...

– От!

Японлар жон ҳолатда қайикларини нариги кирғокка қараб буришди, бироқ сал ўтмай у томонда ҳам пулемётлар тариллади-ю, гранаталар гуп-гуп портлаб, иккита қайик ағдарилиб тушди... Қолган қайикдаги японлар ўзларини сувга отиб, камишларга уришди. Лекин автомат, пулемётлардан ёғилган ўқлар камишзорни ҳам титиб юборган эди.

Отишма тўхтаб, ғовур-ғувур, кулги эшитилди:

– Ўзларини императорларига бағишлаганлар шуларми?

– Императорга бағишласа ҳам жон ширин-да, оғайни!

– Жон ширин бўлса, ким уларга уруш тугагандан кейин хужум қил деди?

Солдатларнинг овозини пулемётларнинг тариллаши бузди. Олисда, қоя томондан отишма бошланган эди... Старшина Сало ўрнидан туриб кетди. Бунни кўриб, қулоғимни динг қилиб қотиб қолдим. Атроф ёришгандай бўлди. Қоя орқасида, тоғ чўкқилари устида, муздай ялтиллаб бир парча ой кўринди...

Тўсатдан қоронғида от туёқларининг дупури эшитилди. Қоя томондан қимдир жон ҳолатда отини чоптириб келарди. Отлиқ тепамизга келиб тўхтади. Арслоннинг хаяжонли, бўғиқ овози эшитилди:

– Разведкачилардан ҳеч ким борми?

– Бор, – қоронғида қимдир ўрнидан турди.

– Арслон? – деди старшина Сало. – Тинчликми? Самурайлар қуршалдимиз?

– Қуршалди, ўрток старшина, қуршалди... Вазоднинг машинаси қаёқда? – деди Арслон.

– Кўприк ёнида, – деди ўрнидан турган солдат.

– Ўт олдир. Тезроқ! – тўсатдан бақириб юборди Арслон.

Старшина отнинг жиловидан ушлади.

– Нима бўлди? Нега бунча шошяпсан?..

– Ўрток старшина, – деди Арслон. – Қўйиб юборинг...

Комбат яраланди...

– Нима? – деди старшина.

– Комбат дейман... яраланди...

– Оғирми?

– Билмадим. Граната парчалари тегди... Вася иккиси... – Арслон сўзининг охирини айтмай, отини қамчилаб, кўприк томонга чопиб кетди.

Мен тирнокларимгача музлаб, ерда ўтириб қолдим.

Тушдан кейин олисда элас-элас кўриниб турган шаҳар томондан от чоптириб Харитонов келди.

Рота осмакўприк ёнидаги соҳилда дам олмоқда эди. Старший лейтенант тўғри ёнимизга келиб, отдан сакраб тушди... Кўйлаги жикқа хўл, юзидан окқан тер томчилари очик кўкрагига куйилар, кулгичлари ўйнаб турадиган мулойим чехрасида шафқатсиз бир ифода бор эди.

У ок кўпикка ботган отининг жиловини пешвоз чиккан биринчи солдатга тутказиб, ёнимизга келди.

– Қалай, тинчликми, Дмитрий Михайлович?

– Бизда-ку, тинчлик! – деди старшина Сало, кўзлари жавдираб. – Комбатдан гапиринг...

– Комбатнинг аҳволи оғир, – деди старший лейтенант. – Жуда оғир, Дмитрий Михайлович... – У ер остидан менга бир қараб кўйди. – Комбат сени сўраяпти, Мансур. Тайёрланиб тур. Ҳозир кетамиз... Учинчи рота келдими?

– Келди, – деди старшина.

– Штаб қаерда? Мен штаб бошлиғига учраб келай. – Харитонов соҳил бўйлаб, учинчи рота жойлашган томонга югуриб кетди.

Старшина оғир хўрсиниб жойига ёнбошлади. Биз эрталабдан бери Харитоновни токатсизлик билан кутар эдик, чунки комбат тўғрисида кечаси Арслон айтган гаплардан бошқа тузукроқ хабар эшитолмаган эдик. Харитонов ҳам гапни мужмал қилди, унинг бу мужмаллигида қандайдир мудҳиш бир нарса бор эдики, киши тафсилотларини сўрашдан ҳам кўрқарди.

– Тўққиз кишилик десантдан бор-йўғи уч киши омон қайтувдик, – деди старшина. – Бири Оля, бири мен, бири комбат... Капитан мени “старшина” демасдан, Дмитрий Михайлович, деб чақирса ҳамма хайрон бўларди! Билмадим, нимага хайрон бўлишади? Биз ота-бола бўлиб кетган эдик.

Мен унинг оқиш мўйлови титрай бошлаганини кўриб, шоша-пиша буюм халтамни ковлашга киришдим. Кўзимга ёш олганимни пайқаган старшина:

– Йўк, – деди ковоғини солиб. – Метин одам Даврон Ғозиев! Тузалиб кетади у!

“Айтганингиз келсин, ўрток старшина”, — дедим ичимда.

Сал ўтмай, Харитонов қайтиб келди.

– Аксига олиб, штабнинг машинаси ҳам шаҳарга кетибди, – деди у. – Нима қиламиз, қирчанғига мингашиб кетаверамизми? Қани юр!

Кўприкнинг олдида борганимизда олисда биз томонга қараб келаётган юк машинаси кўринди.

– Штабнинг студебеккери эмасми? – деди старшина.

– Кошқийди!

Машина кузовида кимдир кабинага суяниб турарди.

– Йўк, штабнинг машинасига ўхшамайди, – деди старшина. Кузовда турган солдатни таниб, юрагим “шиғ” этди. Мирхайдар!

– ПФСнинг машинаси-ку, ўрток старший лейтенант!

– Тўғри, – деди старшина. – Ногаев ўтирибди кабинада!

– Тўхтат! – Харитонов ранги ўчиб, йўлнинг ўртасига чиқди.

Мирхайдар мени таниб, сўйлоқ тишини кўрсатиб иш-шайди, бошидан тўпчи офицерлар киядиган фуражкани олиб, осмонда силкита бошлади. Машина кўприкка уч-тўрт кадам етмай тўхтади, Ногаев кабина ойнасидан бошини чиқариб:

– Хўш, нима гап? – деб сўради.

У тунов кунгидан ҳам қорайиб, озиб кетган, жингалак сочлари ўсиб, чехрасида аллақандай шерсифат бир ифода намоён бўлган эди.

Ранги ўчган, лаблари қаттиқ қисилган яқинроқ борди.

– Ярим соатга машинангни бериб тур, бизни шахарга ташлаб келсин!

Ногаевнинг ингичка чиройли мўйлови ғалати кимирлаб кетди.

– Мен ху ана у омборларга кетяпман... – Ногаев кўлини силтаб, дарёнинг нариги юзидаги кечаси жанг бўлган қатор кўрғонларни кўрсатди. – Кўп нарса қабул қилиб олишим керак. Умуман... Нега ҳадеб менинг машинамга ёпишиб олдиларинг?

– Менга қара, Ногаев, – деди Харитонов, – шу омборларни деб кечаси жангда бир неча киши оғир ярадор бўлди... – Старший лейтенант негадир комбатнинг исмини айтмади. – Биз бориб, кўриб келишимиз керак.

– Марҳамат, кўриб келинг, лекин...

– Лекин-пекини йўқ! – Харитонов бир хатлашда машина ёнига бориб, кабина тутқичини ушлади. – Яхшиликча туш! Бўлмаса, машинангни тортиб оламан! Кейин... комбатнинг устидан ёзган ўша ғаламис арзингга ўхшатиб менинг устимдан ҳам маълумот ёзасан!

Ногаев кабинани очиб ерга тушди. Икки офицер бир дақиқа юзма-юз туриб қолишди. Ногаев чиндан ҳам нимаси биландир шерга ўхшар, у новча, яғриндор, бақувват эди. Харитонов эса, Харитоновнинг пайдан иборат пишиқ қомаида, чакнаб турган кўзларида шундай бир нафрат ва ғазаб бор эдики, капитан беихтиёр орқага тисарилди, тисариларкан:

– Мен... ёзган бўлсам, – деди овози қалтираб. – Принципиал масалалар устида ёздим...

– Принципиал эмиш! – деди Харитонов. – Қайси гапларинг принципиал? Кичик лейтенант ҳақидаги ифлос шамаларингми?

Ногаевнинг бурун катаклари керилиб, кўзлари чараклаб кетди.

– Менга қара, Харитонов, – деди у хансираб. – Мен ҳеч қачон кичик лейтенант тўғрисида ёмон гапирган

эмасман. Агар билсанг, мен уни... яхши кўрардим.
Ҳа!..

– Сен-а?!

– Ишонмайсанми? – деди Ногаев аллақандай ранжиб.

– Йўқ! Севгига қодир одам бунақа пасткашликка бор-майди.

– У-чи? – тўсатдан бакириб юборди Ногаев. – Ғозиев-чи? Унинг кўрсатган нағмалари эсингдан чиқдимми? Бутун полк олдида менга солдатга бакиргандай бакириб, ноҳақ ҳақорат қилганлари эсингдан чиқдимми? Арзимаган гап учун Олянинг олдида кечирим сўрашга мажбур қилиб, нафсониятимга текканлари-чи?.. Йўқ, кечирасан, Ногаев бунга ҳеч қачон эсидан чиқармайди!..

Харитонов кинояли кулимсиради.

– Бунақа экан, принципга бало борми? Ундан кўра, қасд олиш учун тухмат қиляпман, деб кўяқолмайсанми?

– Нима қиласан билмаган ишингга аралашиб? -- деди Ногаев яна боягидай ранжиб. – Сенинг суюкли комбатинг кўмондонликка қарши чиққанда, бизда одамнинг қадри йўқ, деб бўхтон гаплар айтганда сен йўқ эдинг-у, Харитонов?

– Комбат-а? – деди Харитонов. – Капитан Ғозиев-а?! Ўлимларни писанд қилмай, тиззадан қон кечиб, тўрт йил урушган, неча марта десантда бўлган мард жангчи-я?! Сен “десант” деган сўзнинг маъносига тушунасанми? Биз десантда юрганда сен қаёқларда юрувдинг ўзи? – Харитонов, муштарини сикканича, бошини эгиб, Ногаевга қараб юрди. Ногаев кўллари билан кузовни пайпаслаб, орқага чекинаркан:

– Сен фронтдаги ишларингни кўп пеш қилаверма! – деди кўркув аралаш писанда қилиб. – Уруш тугади. Энди тинч турмуш бошланди!..

– Ҳа, сенга бу гаплар ёкмайди! – деди Харитонов. – Сендақалар энди бизнинг оғзимизни юмишга ҳаракат

– Ярим соатга машинангни бериб тур, бизни шаҳарга ташлаб келсин!

Ногаевнинг ингичка чиройли мўйлови ғалати кимирлаб кетди.

– Мен ху ана у омборларга кетяпман... – Ногаев кўлини силтаб, дарёнинг нариги юзидаги кечаси жанг бўлган қатор кўрғонларни кўрсатди. – Кўп нарса қабул қилиб олишим керак. Умуман... Нега ҳадеб менинг машинамга ёпишиб олдиларинг?

– Менга қара, Ногаев, – деди Харитонов, – шу омборларни деб кечаси жангда бир неча киши оғир ярадор бўлди... – Старший лейтенант негадир комбатнинг исмини айтмади. – Биз бориб, кўриб келишимиз керак.

– Марҳамат, кўриб келинг, лекин...

– Лекин-пекини йўқ! – Харитонов бир ҳатлашда машина ёнига бориб, кабина туткичини ушлади. – Яхшиликча туш! Бўлмаса, машинангни тортиб оламан! Кейин... комбатнинг устидан ёзган ўша ғаламис арзингга ўхшатиб менинг устимдан ҳам маълумот ёзасан!

Ногаев кабинани очиб ерга тушди. Икки офицер бир дақиқа юзма-юз туриб қолишди. Ногаев чиндан ҳам нимаси биландир шерга ўхшар, у новча, яғриндор, бақувват эди. Харитонов эса, Харитоновнинг пайдан иборат пишиқ қомагида, чакнаб турган кўзларида шундай бир нафрат ва ғазаб бор эдики, капитан беихтиёр орқага тисарилди, тисариларкан:

– Мен... ёзган бўлсам, – деди овози калтираб. – Принципиал масалалар устида ёздим...

– Принципиал эмиш! – деди Харитонов. – Қайси гапларинг принципиал? Кичик лейтенант ҳақидаги ифлос шамаларингми?

Ногаевнинг бурун катаклари керилиб, кўзлари чараклаб кетди.

– Менга қара, Харитонов, – деди у хансираб. – Мен ҳеч қачон кичик лейтенант тўғрисида ёмон гапирган

эмасман. Агар билсанг, мен уни... яхши кўрардим. Ҳа!..

– Сен-а?!

– Ишонмайсанми? – деди Ногаев аллақандай ранжиб.

– Йўқ! Севгига қодир одам бунақа пасткашликка бормайди.

– У-чи? – тўсатдан бакириб юборди Ногаев. – Ғозиев-чи? Унинг кўрсатган нағмалари эсингдан чиқдимми? Бутун полк олдида менга солдатга бакиргандай бакириб, ноҳақ ҳақорат қилганлари эсингдан чиқдимми? Арзимаган гап учун Олянинг олдида кечирим сўрашга мажбур қилиб, нафсониятимга текканлари-чи?.. Йўқ, кечирасан, Ногаев буни ҳеч қачон эсидан чиқармайди!..

Харитонов кинояли қулимсради.

– Бунақа экан, принципга бало борми? Ундан кўра, қасд олиш учун тўхмат қиляпман, деб қўяқолмайсанми?

– Нима қиласан билмаган ишингга аралашиб? – деди Ногаев яна боягидай ранжиб. – Сенинг суюкли комбатинг қўмондонликка қарши чиққанда, бизда одамнинг кадри йўқ, деб бўхтон гаплар айтганда сен йўқ эдинг-у, Харитонов?

– Комбат-а? – деди Харитонов. – Капитан Ғозиев-а?! Улимларни писанд қилмай, тиззадан қон кечиби, гўрт йил урушган, неча марта десантда бўлган мард жангчи-я?! Сен “десант” деган сўзнинг маъносига тушунасанми? Биз десантда юрганда сен қаёқларда юрувдинг ўзи? – Харитонов, муштрларини сикқанича, бошини эгиб, Ногаевга қараб юрди.

Ногаев қўллари билан кузовни пайпаслаб, орқага чекинаркан:

– Сен фронтдаги ишларингни кўп пеш қилаверма! – деди кўркув аралаш писанда қилиб. – Уруш тугади. Энди тишч турмуш бошланди!..

– Ҳа, сенга бу гаплар ёкмайди! – деди Харитонов. – Сендақалар энди бизнинг оғзимизни юмишга ҳаракат

килади! Ишқилиб... комбат бир нима бўлмасин, агар бир нима бўлса... – Харитонов гапнинг охирини айтмади, кабинани шарақлатиб очиб, машинага чиқди-да, менга юзланиб: “Кузовга чик!” деб ишора қилди.

Мен машина ғилдирагига оёғимни қўйиб, боядан бери анграйиб турган Мирҳайдарнинг ёнига чиқиб олдим. Мирҳайдар тушиб қолишини ҳам, қолмаслигини ҳам билмай Ногаевга караган эди, машина қаттиқ силкиниб қўзғалди. Ногаев нимадир деб қичқирганича кўприк ёнида қолди...

Мен ер остидан Мирҳайдарга қарадим. У худди ҳеч нарса бўлмагандай, сўйлоқ тишини кўрсатиб яна ишшайди.

– Тавба! Бу офицерларга ҳам хайронсан киши. Худди жўжаҳўрозлардай арзимаган нарсага тегишгани тегишган... Хўш, ахволлар қалай, огайни? Тузукмисан?

– Юрибмиз... – дедим гаплашгим келмай.

– Тўғри, – деди Мирҳайдар. – Бош омон бўлса, кун ўта-верар экан. Мана, ўзимдан киёс. Кечагина ҳаммангга кулги бўлиб юрган оддий бир солдат эдим. Мана энди, худого шукур, жир битиб, одам бўлиб қолдик... – У бағбакаси осилиб, тўлишиб қолган юзини силаб қолди, сўнг “кўриб қўй” дегандек, жун газламадан тикилган яшил гимнастёркасининг этакларини тузатиб, фуражқасини тўғрилади. Дарҳақиқат, унинг эғнидаги гимнастёрка, оёғидаги ғарчли хром этик Харитонов у ёқда турсин, комбатда ҳам йўқ эди! Бирдан юрагимга қўйилиб келган нафратни яширишга уриниб, тесқари қарадим...

Машина икки томони қўноқзор тош йўлдан ғизиллаб учиб борарди. Йўлдан пастроқда, ёйилиб оккан дарё бўйидаги шопипояларда ярим яланғоч дехқонлар бамайлихотир шоли ўришарди. Йўлда эшак, хачир қўшилган резинка ғилдиракли кичкина аравачалар учрар, уларда шаҳардан қайтаётган кўса чоллар, тақир бошларининг

тепасида бир тутам сочлари хилпираган болакайлар ўтиришар, болалар машинани кўрганда кий-чув кўтаришиб, кичкиришар эди. Шаҳар якинлашган сари аллақандай кичик-кичик ибодатхоналар, қандайдир тош калъалар, пишиқ ғиштдан қурилган қадимий деворларнинг харобалари учрай бошлади...

Бефаросат Мирҳайдар кўнглимга қил сиғмай тулиб турганимни пайкамай, тинмай вайсар эди:

– Сенларга ҳам хайронман. Манманлик килиб, гапимга кирмадиларинг. Окибат нима бўлди? Жонларингга жавр қилдиларинг, холос!.. Мана мен ўзимни олай. Бир кун пиёда юрмадим. Сахрода ҳам, кумликда ҳам жонимни койитмадим. Сабаб? Сабаб, одамини топиб, яхши муомала қилиб келяпман... Нега юзингни буриштирасан? Мен унақа нозик томонларини билмайман-у, лекин ёмон одам эмас хўжайиним! Худо ҳақки. Факат хурматини бажо келтириб, сиздан яхши одам йўқ, деб турсанг бас. Бошқаси билан иши йўқ... Халанган истехкомидан кейин не-не мол-дунё кўлимизга тушмади... Сенга ёлғон, худога чин, оғайни, қанча олсам – иши йўқ. Агар Германиядагидай посилка қилишга рухсат беришганида, миллионер бўп кетардим! Лекин бир томони посилкага рухсат беришмагани ҳам яхши. Бош омон бўлса, мол топилади. Нима дейсан, оғайни?..

Ғашим келиб, яна индамадим. Олдинда, шаҳарга кираверишда, кечаси асир олинган самурайлар колоннаси кўринди. Икки юз эллик, балки, уч юз кишидан иборат самурайлар колоннаси бир километрча масофага чўзилиб, тош йўлнинг четида қуюқ чанг кўтариб, аста одимлаб борарди... Уст-бошлари йиртилиб, соч-соқоллари ўсиб кетган, кўпчилиги оёқяланг бош самурайлар бизга ер остидан хўмрайиб қарашар, баъзилари лаблари пичирлаб, қисик кўзлари чакнаб алланималарни гапириб қолишар эди.

– Тавба! – деди Мирхайдар. – Боя ҳам шунақа бир колонна ўтувди. Қаёқдан келяпти? Осмондан тушяптими булар?

Мирхайдарнинг гапи юрагимга гўё ханжар бўлиб қадалди-ю, боядан бери ичимда дуд бўлиб йиғилаётган аламин бирдан “портлаб” кетди.

– Осмондан тушган дейди-а! Булар таслим бўлишдан бош тортиб тоғларга чикиб кетган... императорнинг содик фарзандлари бўлади, нодон! Дехқонларни талаб бўлиб, ўша сен қабул қилиб оладиган омборларни талагани келган самурайлар булар! Тушундингми? – деб бақирдим, бақирдим-у, негадир кўзимдан ёш чикиб кетди. – Осонликча жон бергани йўқ булар! Кечаси жангда бир неча кишининг бошига етишди. Бир неча киши ярадор бўлди. Булар қаёқдан келганини энди тушундингми, гўрсўхта!

Мирхайдар узун гўштдор бурнини жийриб, лоқайд кулди.

– Энди... уруш бўлгандан кейин шунақа бўлар экан-да, оғайни, илож қанча?

– Ҳа, шунақа бўлар экан! – дедим титраб. – Бировлар жон аямай душман билан олишар экан, бировлар машиналарда катайса қилиб юрар экан. Яна баъзан буларнинг ғаламис гаплари инобатга олинар экан...

Мирхайдар мунчок кўзларини лўқ қилди:

– Нима деяпсан ўзи, оғайни? Қанақа ғаламис гаплар?

– Нима деганимни эшигдинг-ку, – дедим титраб. – Қолганини ўша яхши кўрган хўжайинингдан сўраб ол!

Биз самурайлар колоннасини қувиб ўтиб, шаҳарга кирдик. Худди қурум босгандай қорайиб кетган бир қаватли тош уйлар бошланди. Бу уйлар билан сикилган тор кўчаларда одам гавжум, одатда бошқа шаҳарчаларда ёппиқ бўладиган катор дўкончалар бу ерда очик эди. Яна ҳамма ёқ бола. Кўзлари қисик митти болақайлар одатдагидай қўлларини чўзиб, бош мармоқларини кўрсатиб: “Шанго!”

деб кичкиришар, ялангоёк, ялангбош йигитчалар ёғоч челакларда кўчаларга сув сепишар, тўпиғига тушадиган узун кўйлак кийган қийғоч кўз, калта соч қизлар панарок жойларда бир-бирларини туртишиб, бизларга имо қилишиб кулишар, факат кўса чоллар, сочлари тўкилиб кал бўлиб колган кампирлар, оғизларида узун чилим, раста олдида лоқайд тикилишиб ўтиришар эди.

Уйлари, дўконлари бир-бирига туташиб кетган сершовкин тор кўчалардан кейин шаҳарнинг японлар яшаган кисми бошланди. Тош ётқизилган, кенг, ўқдай тўғри кўчанинг икки юзида ок, кўк, пушти, сарик рангга бўялган бир қаватли бежирим уйлар. Ҳар бир уйнинг олди чиройли гулзор. Уйлар ва кўчалар бўм-бўш, ҳамма ёк сув куйгандай жимжит...

Машина уйларнинг ёнидан ўтиб, катта майдонга чиқди, сўнг ўнгга бурилиб, баланд тош девор билан ўралган боғнинг темир панжарали дарвозаси олдида тўхтади. Дарвозанинг олдида полк командирининг таниш амфибияси турарди.

Мирхайдар билан совуккина хайрлашиб, ерга сакраб тушдим. Харитонов дарвоза ёнида турган солдатга ҳужжатини кўрсатиб, ичкарига кираркан, менга қараб “юр” деб ишора қилди. Ичкарига кадам кўяр эканман, негидир ваҳима босиб оёқларим калтираб кетди. “Ишкилиб, тинчлик бўлсин!” – дедим, кўнглимда кимгадир илтижо қилиб. Дарвозадан киргач, икки ёнида худди ҳозиргина ювиб таралгандай кўм-кўк арчалар ўсган узун йўлка бошланди. Йўлканинг охирида сарик мрамрдан қурилган икки қаватли бежирим бино, худди ювилгандай ялтираб турарди. Бинонинг мрамар зиналари ёнида полк командири полковник Белобородов билан эғнида ок халат, бошинга ок қалпоқ кийган йўғон барваста бир одам гаплашиб турарди. Старший лейтенант иккимиз баравар честь бериб, берироқда тўхтадик.

Белобородов бизга ер остидан бир караб қўйди, сўнг ок қалпокли барваста одамга юзланиб:

– Машхур дегин? – деб сўради.

– Машхур, – деди барваста одам. – Армияда энг катта нейрохирург. Сталин мукофотининг лауреати.

– Тушунтириб айтдингми, ахир?

– Айтдим. Хўп дейишди. Лекин фурсатни бой беряпмиз. Ахир бош мия...

Белобородов соатига кўз ташлаб:

– Бундай қиламиз, майор, – деди. – Яхшиси, Харитоновни юборамиз!.. – У қовоғини солганича биз томонга юрди. – Қани, бу ёққа кара, Харитонов. Ҳозир армияга бориб келасан. Госпиталга. Нейрохирург... ким эди фамилияси?

– Левитанус, – деди майор. – Медицина хизматлари полковниги Левитанус.

– Ўшани топиб келасан. Икки соат муҳлат. Ернинг тагидан бўлса ҳам топиб келасан!

Улар ёнимдан ўтиб дарвозага қараб кетишди. Мен, ёпирилиб келган совуқ туйғудан юрагим увишиб, арчага суяниб колдим.

* * *

Барваста майор полковник билан Харитоновни кузатиб қўйиб орқасига қайтаркан:

– Сен узоққа кетма, солдат, – деди. – Ҳозир капитаннинг олдига кириш мумкин эмас. Қачон киришни ўзим айтаман...

Эсимга Вася тушиб, майорни тўхтатдим.

– Солдат Колбаскинни-чи? Уни кўрсам бўладими?

– Йўқ, – деди майор. – Мумкин эмас. Лекин... қани, юр-чи, суриштириб кўрайлик...

Мармар зиналардан юриб, бинонинг биринчи каватидаги кенг фойега кирдик, фойенинг шифтидаги олтин қан-

диллар, ёнғок ёғочидан ясалган ойнабанд эшиклар, сарик чарм копланган диван ва креслолар – ҳаммаси аллақандай ялтиллаб, чарақлаб турар эди. Мен госпиталь эмас, худди хон саройига кирган фақир-бечорадай кўзгудек ялтираб турган паркет полни босишга ийманиб, остонада тўхтадим.

Майор ўнг томондаги очик эшикдан мўралаб:

– Роза Моисеевна! – деб чақирди.

Эшикдан капитан формасида заҳил юзли кичкинагина аёл пайдо бўлди.

– Роза Моисеевна, -- деди майор. – Ғозиев илтимос қилган солдат келди, нима қиламиз?

Роза Моисеевна нимжон елкаларини кисди.

– Билмасам?

– Мен суриштириб кўрай-чи, – деди майор. – Сиз бунга халат беринг, солдат Колбаскинни кўриб чиқсин...

Роза Моисеевна ҳайрон бўлиб кўзини катта очган эди, майор “майли” деган маънода қўлини силтади-да, ялтирок мрамар зиналардан юриб, иккинчи қаватга чиқиб кетди.

Роза Моисеевнанинг буйруғи билан фойеда ўтирган ҳамшира қиз елкамга оқ халат ташлаб, деразалари бокқа қараган каттагина чорсен хонага бошлаб кирди. Хонада ҳаммаси бўлиб учта каравот турар, бир-бирига яқин қўйилган иккита каравотда бирининг боши, бирининг ўнг қўли боғланган икки солдат шашка ўйнаб ўтирар, дераза ёнидаги учинчи каравотда... юзи худди ганчдан ясалгандай оппоқ оқарган кичкинагина бир солдат ётар, бу – Вася эди! Васянинг бир парчагина юзи жонсиз никобни эслатар, ҳатто ҳамманинг кулгисини кўзгайдиган машхур бурши ҳам узун оппоқ бўрга ўхшаб сўррайиб қолган эди!

Юрагим увишиб, остонада тўхтадим. Шу пайт Васянинг таниш ингичка овози эшитилди:

– Ҳа, нимадан кўрқасан, Мансур? Кел, келавер, оғайни!..

Мен унинг ёнига бориб, юмшоқ креслога ўтирдим. Вася безгак тутгандай титрар, чуқур ботган кўм-кўк кўзлари бежо ёнарди.

– Гўзал киз, сув! – деди у. – Бир култум!..

Ҳамшира киз тумбочкада турган бежирим оппоқ чойнакни олиб, унинг лабига тутди.

– Кўрдингми, – деди Вася лабларини ялаб. – Генералнинг чойнагидан чой ичяпман... Нега кўзингни олиб қочасан? Аҳволим чатоқми? Кўркма. Қорнимнинг ярминигина кесиб ташлашди, холос. Хирургнинг айтишича, факат сало билан колбаса еёлмас эмишман. Йўқ, дедим, сало билан колбасани мясорубкадан ўтказиб бўлса ҳам ейман, дедим...

Вася – шу аҳволда ҳам Вася эди! Кулишимни ҳам, йиғлашимни ҳам билмай ерга қарадим.

– Нима бўлди, Вася? Граната ташлашдимми?

– Битта граната бўлса бунчалик бўлмас эди-я! – деди Вася кўзларини юмиб. – Белига беш-олтита граната боғлаб олган битта аблах самурай ўзини оёғимиз остига ташлади... Биз уларни қуршаб олганимиздан кейин бўлди. Генерал эканми, билмадим, жуда ашаддийси экан, аблах! Ўзи парча-парча бўлиб кетди, капитан иккимиз ҳам... – Вася сўзида тўхтаб, чуқур ботган бежо кўзлари билан юзимга тикилди.

– Қомбатни кўрдингми?

– Йўқ, рухсат беришмаяпти...

– Қомбат! – деди Вася тўлғаниб, – ўрток қомбат... – Йиғлаб юборишдан кўркиб ўрнимдан турдим.

– Омон бўл, Вася.

– Омон бўл, – деди Вася кўзини очмай. – Ҳамма дўстларга салом айт. Кўришолмасак хайр, оғайни...

Ўпкам тўлиб фойега чиқдим-у, ўзимни четроқдаги креслога ташладим.

Ёнимдаги зинада оёқ товушлари эшитилди. Ялт этиб қарадим. Тепамда майор турарди.

– Бу нимаси? – деди у кўз ёшларимни кўриб. – Ҳалигдан кўз ёши тўксанг, ҳамшахарингни кўрганда дод солиб йиғлар экансан-да? Арт кўз ёшингни! Солдатмисан ё?.. Қани, юр!

Кўз ёшларимни артиб, кийимларимни тузатдим. Майорнинг кегидан иккинчи каватга чиқарканман, юрагимни яна бояги мудхиш кўркув чулғаб олди...

Иккинчи каватда ҳам пастдагидай кенг фойе бўлиб, ўнг қўлда аллақандай нафис гулларга тўла катта балкон кўринар эди. Майор балкондан ўтиб, ойнаванд эшикни очди. Юрагимда ўша совук мудхиш туйғу билан майорнинг кегидан ичкарига кирдим.

Деразаларидан арча шохлари мўралаб турган кенг, ёруғ хонанинг тўридаги икки кишилик кимматбаҳо диванда... комбат, тўғрироғи, боши ёстикдай қилиб ўраб ташланган бир одам чалқанча ётар, унинг юзи, кўзи, хатто бурни ҳам кўшиб ўраб-чирмаб ташланган, фақат оғзигина қорайиб кўринар эди. Адёлнинг устида, икки ёнида ҳолсизгина ётган қўллари ҳам тирсақларигача боғланган эди...

Диваннинг бош томонида қандайдир шишачалар, ялтироқ пичоқ ва шприцлар терилган стол ёнида ўрта ёшлардаги ҳамшира аёл ўтирарди.

Киришимиз билан ҳамшира аёл жимгина ўрнидан турди, майор оёқ учида юриб диванга яқинлашди.

– Капитан Ғозиев!

– А? Ҳа-ха, уйғокман... – комбатнинг овози ҳам таниш, ҳам аллақандай нотаниш, хирилдоқ эди!..

– Мана, чақирган солдатинг келди...

– М-Мансурбекми? – деди комбат дудукланиб. – Қаёқдасан, ке-ке, ука, ке-ке...

Унинг “ука” деганини эшитиб, яна ўпкам тўлди-ю, майорнинг қадалиб қараганини кўриб, қаддимни ростладим:

– Ўртоқ капитан, буйруғингизга биноан келдим!

– Б-буйруғингизга биноан! – деди комбат энтикиб. – Намунча расмий гапирасан, ука? Қ-кани, якинрок к-кел. Анюта, стул бўлса б-бер бунга...

Ҳамшира хотин чарм қолланган креслонни диваннинг бош томонига суриб берди.

Юрагимни ховучлаб секин ўтирдим, ўтирдим-у, бошдан-оёқ докага ўраб ташланган комбатни яқиндан кўриб, вужуд-вужудларимгача зиркираб кетди: ёш гўдакдай ўраб-чирмаб ташланган бу одам кандайдир оташ ичида ёнар эди!

Хонага совуқ жимлик чўкди. Комбат индамас, у дам энтикиб, чийиллаб нафас олар, дам аллакандай кўрқинчли жимиб колар эди.

– Капитан Ғозиев! – деди майор.

– А? Ҳа-ха?.. – деди комбат чўчиб уйғонган одамга ўхшаб, сўнг дудуклана-дудуклана энтикиб гапира бошлади:

– Менга қ-қара, ука. К-кўриб турибсан, ахволим оғир. М-мен сенга айтадиган бир-икки оғиз г-гапим бор. Ж-жу-да муҳим гаплар. Лекин булар қўйишмаяпти. К-кечаси тилка-тилка қилиб сўйишганлари етмагандай, яна н-ни-малардир қилишмоқчи эмиш... А? Н-нима деётган эдим? Ҳа, с-сенга айтадиган гапим бор. К-кечаси чакиртириб оламан. Унгача... Анюта, п-планшетимни олиб бер!..

Ҳамшира хотин тумбочкадан комбатнинг таниш планшетини олди.

– Мана, ўртоқ капитан.

– Солдатга бер... Планшетда бир дафтар б-бор, Мансурбек. Ўша дафтарни ол. Олдингми? Балли!.. Шу дафтар ҳар эҳтимолга қ-қарши сенда турсин. Йўқолиб қолишидан қ-қўрқаяпман. Уқдингми?

Бу ўша қора жилдлик қалин дафтар эди.

Ўзимни тутолмай йиғлаб юборишдан кўркиб, секин ўрнимдан турдим.

– Уқдим, ўртоқ комбат.

– Яхши... Жаҳлинг чиқмасин, К-Котельников. Мана, айтганингдай, уч м-минутдан ортик гаплашмадим...

Майор иккимиз оёқ учида юриб хонадан чиқдик.

– Нима? Яна кўз ёшимиз? – деди майор йўлакда тўхтаб.

– Ўртоқ майор. Ахир наҳот... У киши менинг қариндошим, ҳамшаҳарим, ахир!..

– Одам қандай бўлиши кераклигини ҳамшаҳарингдан ўрган! Қаддингни тут! Агар яна ҳиқилласанг, кечаси киритмайман. Овқатланасанми?

Шу тобда томоғимдан овқат ўтармиди? Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборгудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим.

Кун ботган, боғнинг ҳар жой-ҳар жойидаги чирмовук гуллар билан ўралган шийпонларда чироклар ёнган эди.

Мен комбат ётган балконли хонанинг рўпарасидаги шийпонга кириб ўтирдим-у, дафтарни очганимни ўзим ҳам билмай колдим.

* * *

“21 август 45 йил.

Икки кунгача қўлимга қалам ололмадим. Мен учун бу урушда рўй бериши мумкин бўлган энг оғир фожиа рўй берди: Олядан – синглимдай яқин бўлиб қолган ажойиб қиздан, ҳаётим қил устида турганда ёлғиз ташлаб кетмаган, ҳамма қийинчиликларни баравар ўртоқлашиб, ҳамдард, ҳамнафас бўлиб келган дўстимдан айрилдим...

Уни гаолян экилган қир ёнбағрига дафн этдик. Ҳамма кетди-ю, мен ҳали тупроғи қуримаган янги қабр ёнидан кетолмай узок ўтирдим...

Дилимизни ажиб нурга тўлдириб юрган бу маъсум қиз наҳот абадий кўз юмган бўлса? Наҳот биз кетсаг-у, Оля бу ёт элда, бу совук тупроқ тагида қолса?..”

Қалбимни аллақандай тиниқ, теран бир мунг чулғаб олди. Секин олдинги саҳифани очдим.

“6 август 45 йил.

Мана, салкам уч ой соғиниб кутганим хат – С. нинг хати, ниҳоят, етиб келди!

Азизим! Кўз ёши нималигини аллақачон эсимдан чиқариб юборган эдим. Лекин хатингни ўқиб, титраб кетдим. Қўркма, жонгинам: бу уруш кўпга чўзилмайди. Насиб бўлса, дийдор кўришадиган кун яқин. Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлади...”

Юрагим зиркираб, дафтарни ёпмоқчи бўлдим-у, ёзувлар орасида ўз исмимга кўзим тушиб, яна ўқий бошладим.

“7 август 45 йил.

Кеча С.нинг ҳамқишлоғи, Мансурбек деган ёш солдатни қаттиқ... хафа қилдим. У кечаси саҳрода кетаётганимизда қўл пулемётини шериги Арслон деган солдатга берибди. Арслон унинг қўл пулемётини олиб, машинага осилиб кетибди. Энди на Арслондан дарак бор, на қўл пулемётдан!

Мансурбек кўзига ёш олиб, ўқиб қолди. Лекин командир сифатида бошқача қилишим мумкин эмас эди, чунки ҳамшаҳарларимга “кўнгилчанлик” қиламан деб, уларга яхшилик эмас, ёмонлик келтирган пайтларим ҳам бўлган. Ҳали-хали эсимдан чиқмайди. Қирк иккинчи йилнинг декабрь ойи. Воронеж фронтининг юз ўн тўртинчи ўқчи дивизиясида рота командириман. Бир кун полкимизга, шу жумладан, менинг ротамга янги солдатлар келишди. Ротамга келган йигирма беш солдатнинг ҳаммаси Фарғона водийсидан эди.

Урушда юрганимга бир ярим йилдан ошган, она юрти, ўзбек диёри, тили қон-қариндош кишиларни жуда соғинган пайтларим. Ротамга келган ҳамшаҳарларимни кўрганимда, улар билан ўз она тилимда гаплашиб хол-аҳвол сўрашганимда, худди Фарғонага бориб, ёр-биродарларни кўргандай бўлдим. Сезиб турибман, ротага келган ҳамшаҳарларим ҳам мени кўриб қувониб кетишди.

Уларнинг кўпчилиги ўттиздан ошган, баъзилари киркка бориб колган соддагина колхозчи йигитлар эди. Улар бўлимларга тақсимлаб юбормасдан, ўзларини алоҳида бир взвод килиб ажратиб қўйишимни мендан илтимос килишди. Офицерлар кам эди, ўзлари билан бирга келган старший сержантни командир килиб тайинладим-да, алоҳида бир взвод килиб ажратиб қўйдим. Кейин то жангга киргунимизча оғир фронт шароитида қўлимдан келганча енгиллик бериб, яхшилик килиб турдим. Бечоралар хурсанд. “Сизни бизга ота-боболаримизнинг арвоҳлари дуч келтирди”, деб дуо килишади.

Нихоят, биринчи жангга кирдик. Тиззадан кор, туф деган тупук ерга тушмайди. Тўпбозликдан кейин ҳужумга ўтиб, душман позициясига қараб чопиб боряпмиз. Бир маҳал, душман миномётлари ишга тушиб қолди. Бундок қарасам... ҳамшаҳарларимдан биттаси йиқилган экан, қолганларининг ҳаммаси тепасига бориб, айюҳаннос солиб йиғлашяпти!.. Худди шуни кутиб турган лаънати душман ҳамшаҳарларимни мўлжалга олиб, минани ёмғирдек ёғдирди. Жон ҳолагда чопиб бориб, тўпюнча ўкталиб, биттасини у ёкка, биттасини бу ёкка отдим!.. Лекин мен бориб, уларни қувгунимча ҳамшаҳарларимдан етти-саккиз киши ҳалок бўлган эди!..

Шу-шу кўнгилчанлик балосидан қутулишга, ҳамшаҳарларимга нисбатан бошқа миллат солдатларидан ҳам кўра талабчанроқ бўлишга онт ичдим.

Мўғулистонда учраган ёш солдатлар Фарғонадан бўлмаса ҳам (ҳаётдаги тасодифни қаранг!) С.нинг ҳамқишлоқлари бўлиб чиқди. Шунинг учунми, билмадим, уларни кўрганда худди ўз укаларимни кўргандай бўлдим. Лекин Воронеж фронтидаги фожиа ёдимда, мен бу йигитларнинг бошларини силамадим. Улар оқкўнгиллик билан ўзларини менга яқин олишга интилаётганларини, ёзилиб гаплашгилари, дардлашгилари борлигини кўриб

турсам ҳам, жўрттага ўзимни четга олиб юрдим, совуқроқ муомала қилдим. Улар орасида энг ёши – Мансурбек деган шоуртабиат йигитчани эса бир-икки марта силтаб ташлашга тўғри келди. Мана бу сафар яна жазолашга мажбур бўлдим. Мансурбек пулемётини Арслонга бериб, ҳам дўстидан, ҳам пулемётидан айрилгани учун ўзи ҳам изтироб чекапти. Кўриб турибман. Лекин бошқача қилишим мумкин эмас эди!

Майли, бу кийинчилик, жазолардан чиникиб, пишиб чиқишсин. Уруш тамом бўлсин, кейин йигитлар билан бир отамлашиб, йиғилган ҳамма гина-кудуратларни кўнгилларидан чиқариб юбораман...”

Бошимни кўлларим орасига олиб узок ўтирдим. Комбатнинг охирги гаплари мени титратиб юборди... Нахот у менинг қалбимда ёмон таассурот қолдирдим деб ўйласа?.. Даврон ака, азизим, ишкилиб, худо сизга шифо берсин! Бизнинг кўнглимизда сизга нисбатан қилча ҳам гина-кудурат йўқ! Биз сизни туғишган акамиздай яхши кўрамиз? Сиз билан фахрланамиз, Даврон ака!..

Шип-шип оёқ товушларини эшитиб, бошимни кўтардим. Йўлка бўйлаб ҳамшира аёл келарди.

– Юр. солдат, – деди у. – Сени капитан йўқлаяпти...

* * *

Бокка аллақачон қоронғи тушган, иккинчи каватдаги комбат ётган хонанинг деразаларидан аллақандай кўк-яшил шуъла ёғилиб турар эди. Хона ичи ҳам, ундаги жиҳозлар ҳам ўша кўк-яшил шуълага чулғанган. Комбат ҳамон боягидай чалқанча ётар, унинг боши, юзи, кўлларига ўралган ок доқалар ҳам гўё кўк-яшил рангга бўялган-у, аллақандай совуқ бир рух касб этган эди.

– К-келдингми, Мансурбек? – деди комбат тезроқ нафас олиб. – Ўтир! Мен сени к-қийнаб юбордимми? Сени к-кўп хафа қилдим, кўнглингни кўп оғритдим...

– Ўртоқ капитан! Нахот сиз мени шунчалик...

– Т-тўхта! – деди комбат. – Бундай дейишимдан м-мақсад... шафқатсизлик қилганим учун к-кечир, к-қаттиққўл бўлсам ҳам аслида яхши одам эдим, д-демоқчи эмасман. М-мендан кейин батальонда с-сизлар коласизлар... Гапимни б-бўлма! Усиз ҳам хаёлим чуваланиб к-кетяпти... Нима д-демоқчи эдим? Ҳа, эсларингда бўлсин, ҳар бир с-солдат ўз халқининг армиядаги вакили! Бошларингга қандай иш тушмасин, нолиманглар! Халқимиз номига иснод келтирманглар. Сенга, б-батальондаги ҳамма ҳамшахарларга айтадиган б-битта васиятим – шу, ука!

– Ўртоқ капитан!..

– Н-нега ҳикиллайсан? – деди комбат хансираб. – М-мен сени йиғласин, деб ч-чакирганим йўқ бу ерга! – Қўзингни арт! М-менинг аҳволим оғир. Ҳали сенга айтadиган анча гапим бор!..

Комбат тўсатдан гапини узиб, жим қолди. У қандайдир чидаб бўлмайдиган оғрик ва харорат ичида тўлғанар, менга эшиттирмасликка ҳаракат қилиб, секин инграр эди.

– Анюта! Сувинг б-борми?

– Бор, бор... – ҳамшира хотин комбатнинг лабларидаги докани тузатиб, оғзига чойнак тутди.

– Комбат тишлари чойнакка шақ-шақ тегиб, уч-тўрт қултум чой ичди-да, тинчигандай бўлиб жим қолди.

– Анюта, п-планшетимни олиб бер, бу йигитга! – деди у тўсатдан. – Олдингни, М-Мансурбек?

– Олдим, ўртоқ капитан.

– Планшетнинг ичида битта хат б-бор. Саломатнинг хати. Ўша хатни ол!.. Т-топдингни?

– Ҳозир...

– Ўзи биттаю б-битта хат... Эсингдами, сен п-пулемётингни йўқотиб қўйган қуни олувдим. Оля бечора олиб к-келиб берувди...

– Топдим, ўртоқ капитан! – дедим кўлимга илинган қалин конвертни олиб.

– Я-яхши, сендан илтимос, ука... – комбат эшик очилганини эшитиб, сўзида тўхтади.

Остонада майор Котельников билан... эгнида ок халат, полковник Белобородов турар эди. Ўрнимдан сакраб турдим.

– Б-бу ким? – деди комбат ёқтирмай.

– Мен Даврон, мен... – Полковник оёқ учига юриб келиб, менинг ўрнимга ўтирди.

– М-Мстислав Владимирович! С-сизмисиз? – деди комбат ҳаяжонланиб. – С-сизмисиз, Мстислав Владимирович?

– Бу учинчи келишим, Даврон, – деди Белобородов, – боя келганимда мана, Котельников киритмади...

– Ҳа, К-Котельников шафқатсиз одам, – деди комбат.

– Аҳволинг қалай? Тузукмисан?

– Аҳволимни Александр Ф-Федорович айтгандир, ахир?

– Айтди. Тузалиб кетади деяпти.

– Александр Федорович айтса, д-демак, тузалиб к-кетаман. Лекин... К-келганингиз яхши бўлди, Мстислав Владимирович. Жуда яхши бўлди. Сизга айтадиган г-гапларим бор эди. Айтолмай кўнглимда қолиб к-кетармикан, деб кўркаётувдим.

– Даврон! – деди Белобородов овози қалтираб. – Сенга нима бўлди? Бунақа тушкунликка тушиш одатинг йўқ эди-ку!

– Тўхтанг, ўртоқ полковник. Олдин айтинг: бу ж-жанг /чун мендан н-норози эмасмисиз? Лекин норози б-бўлсангиз ҳам айтай: бошқа иложим й-йўқ эди. Дехконлар арз қилиб к-келишди, ўртоқ полковник, дехконлар...

– Йўқ, норози эмасман, – деди Белобородов. – Сенинг ўрнингда бўлсам, мен ҳам шундай қилардим. Фақат... ўзингни эҳтиёт қилмабсан, Даврон.

– М-майли! – деди комбат тоқатсизланиб. – Энди бу гаплардан фойда йўқ. Ундан к-кўра айтинг: рапортимни олдингизми?

Белобородов кўзини юмиб, секин бош ирғади:

– Олдим, Даврон, олдим. Сен ҳаксан: ҳаммаси фиску-фасод гаплар.

– Ўртоқ полковник!..

– Даврон! Тинчлан, азизим... Арзимаиди...

– Йўқ, ўртоқ полковник. Арзийдими-йўқми, б-билмадим, лекин бу фиску-фасод гаплар кейинги кунларда ичган ошимни захарлаб, юрагимни к-кон қилиб юборди! – деди капитан. Тўсатдан унинг дудукланиши йўқолиб, титроқ босиб, ёниб гапира бошлади. – Сиз арзимайдиган дедингиз, тухмат гаплар, дедингиз. Хўш, тухмат экани кўриниб турса... нега менга қарши иш кўзғашади? Негатергов қилишади?

– Даврон, азизим! – деди полковник. – Сен ташвишланмай кўякол...

– Мен ҳалиям ташвишланаётганим йўқ! – деди комбат куйиниб. – Шунчаки... юрагимни кон қилаётган нарса... менга бўлган ишончсизлик. Мени шубҳа остига олишлари эзяпти дилимни!

– Гап ишонмасликда эмас, биров маълумот бергандан кейин, уни текшириш керак бўлгандир, ҳақиқат қилиш керак бўлгандир, Даврон!..

– Ҳақиқат! – деди комбат фиғони чиқиб. – Ҳақиқат қилиш учун нега терговни мандан бошлаш керак экан? Негатўша одамдан, ғирт тухмат гапларни тўқиб юрган ўша ноқасдан бошлашмайди? Мени тергов қилишдан олдин кимлигимни суриштириб кўришса бўлмайдими? Ё тўрт йил фронтда тиззадан кон кечиб қилган хизматларим инобатга олинмайдими? Жонимни аямай тўрт йил душман билан олишганимда, уч марта яраланганимга қарамай, жанг майдонини ташлаб кетмаганимда... ахир

окибат кадрим шу бўлдимми? Қилган шунча хизматларим, чеккан азобларим, тўккан коним... Бунинг ҳаммаси битта ғаламиснинг аблаҳона тухматига бас келолмадимми? Менга – жанговар совет офицерига ишонч шу бўлдимми, ўртоқ полковник?

Белобородов индамади. У ўй чулғаган кўк-яшил шуъла акс этиб ялтираган катта бошини эгиб сукут саклар, комбат эса нафас етмаётгандай кўкрак кафаси паст-баланд кўтарилиб энтикар, тўлғанар эди. Эшик олдида котиб турган майор оёқ учида юриб, полковникнинг ёнига келди ва унинг елкасига кўлини кўйди.

Белобородов чўчиб, бошини кўтарди-да, “тушундим”, деб ишора қилди.

– Ўртоқ полковник! – деди комбат. – Нега индамай-сиз?

– Даврон, азизим! – полковник кўлини аста унинг кўлига кўйди. – Ҳозир сенга бир нима дейишим қийин, лекин сенинг ҳамма гапларингни қўмондонликка оқизмай-томизмай етказаман. Бунга имонинг комил бўлсин.

– Р-рахмат Мстислав Владимирович? Раҳмат...

– Капитан Ғозиев! – деди майор.

– Т-тўхта, Александр Федорович! – комбат бакириб юборди. – Яна б-битта гап... Эшитяпсизми, ўртоқ п-полковник.

– Эшитяпман, азизим...

– Эсингиздами, шу йил б-бахорда, десантдан қайтиб полкка кўшилганимизда к-кичик лейтенант билан старшина Салога “лейтенант”лик унвонини б-беришларини сўраган эдик.

– Эсимда...

– Кичик лейтенант-ку, майли, ўлиб к-кетди. Лекин старшина Сало... унинг хизматларини б-биласиз-ку, ўртоқ полковник.

– Биламан, азизим, биламан. Яхши. Яна хат ёзиб, эслатамиз.

– Тўхта, К-Котельников, охирги г-гап! Ўртоқ полковник... М-Мстислав Владимирович..

– Айтавер. Эшитяпман, Даврон.

– Х-Харитонов... – деди комбат. – Батальонда, балки б-бугун полкда энг яхши офицерлардан бири шу Х-Харитонов. У ўсиши к-керак, Мстислав Владимирович.

– Яхши. Яна нима гапинг, нима илтимосинг бор?

– Ўзим учун... ҳеч қандай илтимосим й-йўк. Фақат... мендан к-кейин... Ногаевга ўхшаган п-пасткаш одамлар... номимга доғ туширмасалар б-бас. Битта-ю битта тилагим шу, Мстислав Владимирович...

– Даврон, азизим, – деди Белобородов. – Ногаев тугул юзта Ногаев ҳам сенинг номинг, сенинг Ватан олдидаги хизматларингга доғ туширолмайдими...

Комбат индамади. У қандайдир хуштакка ўхшаш овоз чиқариб, чийиллаб нафас оларди...

Белобородов тўсатдан тиз чўкиб, унинг дока билан ўралган пешонасига лабини босди...

– Бардам бўл, Даврон. Ҳозир машхур нейрохирург келади. Яхши бўлиб кетасан, азизим.

– Х-хайр, М-Мстислав Владимирович, – деди комбат, эшитилар-эшитилмас товушда.

Белобородов оёқ учида юриб, эшикка борди, лекин чиқишдан олдин тўхтаб соатига қаради. Котельников “хайронман”, деган маънода елкасини учирди, сўнг: “Ҳозир, ўртоқ полковник”, деди-да, комбатнинг ёнига келди.

– Ғозиев! Энди бас. Укол киламиз, операцияга тайёрланамиз!

– Я-яхши. Фақат ўн минут рухсат б-бер.

– Менга қара, Ғозиев...

– Котельников! – деди комбат инграб. – Мени к-кечир, Александр Федерович, лекин сенга б-битта саволим бор: сен ҳам шу аҳволга т-тушсанг... охирги дақиқаларда она юртингни э-эслармидинг?

– Ёш болага ўхшаяпсан, Ғозиев. Мен сендан буни кутмаган...

– Саволимга ж-жавоб бер. Оилангни, б-бола-чақангни эслармидинг? Она тилингда бир оғиз г-гаплашгинг келармиди? Лоақал ўн м-минут. Фақат ўн минут!..

– Хўп, яхши! – Котельников бошқа ҳеч нарса демай, секин юриб хонадан чиқди.

* * *

Хонага яна аллақандай совуқ жимлик чўқди.

Комбат ҳаво етишмаётгандай, ҳуштак чалиб ҳамон антикиб нафас олар, дам-бадам секин инграр, лекин индамас, гўё мени эсидан чиқарган эди.

Ташқаридан йўлкада у ёқдан-бу ёққа югуришиб юрган ҳамшираларнинг шип-шип оёқ товушлари, баъзан, буйрук берган бўғик овозлар эшитилар, хона эса сув қуйгандай жимжит эди. Мен комбат ҳушидан кетиб қолмадим, деган хаёлга бориб, кўрқиб кетдим. Лекин шу пайт, Даврон ака яна каттик дудукланиб:

– М-Мансурбек, – деб чақирди.

– Эшитаман, ўртоқ капитан.

– М-мен жуда... ғ-ғалати кўриняпманми?

– Йўқ, нега энди?

– Миям... копкоғи к-кўтарилиб кетяпти... – деди комбат. – Г-граната парчаси ўрнаб к-қолган эмиш. Балки, шунинг учун ёш болага ўхшаб қ-қолгандирман...

Юрагим увушиб:

– Нега ундай дейсиз, ўртоқ капитан? – дедим.

– Майли! – деди комбат. – Х-хўш. С-Саломатнинг хати қўлингдами? Ғ-ғалати кўринсам ҳам майли... Унинг хатини... эшитгим к-келяпти. Оч!..

Хат оддий серкатак дафтар варақларига ёзилган эди. Аёлларга хос йирик юмалок ҳарфлар билан ёзилган мактубнинг биринчи сатрларига кўзим тушиши билан худди

хаг ёзиб ўтирган Саломатхоннинг маънос чехрасини кўргандай бўлиб, аъзойи баданим жимирлаб кетди.

– Очдингми? – деди комбат. – Ўки! Й-йўк, т-тўхта!..

У ўлим билан олишиб кийналар, тишларини ғичирлатиб тўлғанар эди. Юрагим эзилиб, кўзимни олиб кочдим. Шу пайт эшик қаттиқ очилиб, хонага Котельников билан кичкинагина, чўккисокол бир чол кирди. Чол олтин бандли кўзойнагини яркиратиб:

– Бу ким? – деди менга караб. – Қани, хона бўшатилинсин!

Мен жон ҳолатда комбатнинг дока билан ўралган кўлига кўлимни кўйдим.

– Ўрток комбат... Даврон ака...

– М-майли, к-кераги йўк! – деди комбат. – М-мабодо мен... С-Саломатга айт... Й-йўк, тўхта. М-мен ўлишим мумкин эмас... Н-ноҳаклик бўлади. Ж-жуда к-катта ноҳаклик...

Чол кўзойнаги ялтираб, Котельниковга қаради. Котельников менга караб, “чик” деб ишора қилди.

– Хайр, ўрток капитан! – дедим ўпкам тўлиб. – Операция муваффақиятли ўтсин!

– Р-рахмат, ука... С-сен билан хайрлашмайман, ука...

Мен комбатнинг дилида аллақандай эзгу бир тилак борлигини, у бу гапни дам айтгиси келиб, дам айтолмай кийналаётганини сездим, сездим-у, дод деб юборишимдан кўрқиб ўзимни ташқарига отдим.

Яшил лампочкалар билан ёритилган ярим коронги йўлкада Белобородов билан Харитонов гаплашиб турар, оғизларини боғлаган хамшира аёллар у ёқдан-бу ёққа шарпасиз одимлаб югуришиб юришарди.

Боғ зим-зиё эди. Тоғдан салқин шабада эса бошлаган, арчазор боғ ҳазин гувиллар, гўё алланимадан нолир, зорланар эди. Кимсасиз хиёбон бўйлаб, боғ оралаб кетдим. Қаёққа кетаётганимни, нима қилиб юрганганимни ўзим ҳам

билмас эдим. Бир махал қарасам... бояги шийпонга бориб колибман. Бошимни кўтариб иккинчи қаватга қарадим. Комбат ётган хона деразаларидан ҳамон ўша кўк-яшил шуъла ёғилиб турар, лекин тик ётган товуш эшитилмас эди.

Арчазор боғ ҳамон гувуллар, кимгадир нолир, зорлар эди. Тўсатдан комбат ниманидир айтолмай қийналгани, унинг юрагида қандайдир бир армон колгани эсимга тушиб, ўрнимдан туриб кетдим. Қарасам... кўлимда... Саломатхоннинг хати! Хат менда қолганини на мен билибман, на комбат!

“Даврон ака! Азизим!

Ҳар куни минг кунга татиган, салкам бир йилга чўзилган дараксизликдан кейин бугун кечкурун, ниҳоят, табаррук мактубингизни олдим, олиб кўзларимга суртдим.

Сиз тириксиз! Тирик! Жонимдан азиз ёрим, меҳрибоним, ёлғизим тирик!

Хатингиз кечаси келди. Ташвиш чекиб, тўлиб юргангни биладиган почтачи – инвалид йигит кеч бўлса ҳам олиб чикибди. Хатингизни ўқибман-у, нега шундай қилганимни ўзим ҳам билмайман, қабристонга чикибман.

Келсангиз кўрарсиз, боғимизнинг орқасида, тегирмоннинг устида эски қабристон бор. Қабристон ўртасида Ғойиб ота деган авлиёнинг қабри турибди. Бувим раҳматли оиламизнинг бошига бирор мусибат тушса ё аксинча, бирор қувончли воқеа содир бўлса (бувим бечора бахтдан ҳам, бахтсизликдан ҳам баравар кўрқардилар) шу авлиёга чикиб, Қуръон ўқир, шам ёкиб, қабр устидаги архар шохига оқ мато боғлаб тушардилар.

Кечаси тик этса юраги “шиғ” эгадиган одам, зим-зиё гўристонни оралаб ўтиб, авлиё бобо қабри олдида тиз чўкибман.

Нималар деганим ҳозир эсимда йўқ. Нима ҳам дердим? Сизнинг тирик қолганингиз, урушдан эсон-омон чиққанингиз рост бўлсин, деб илтижо қилиб йиғладим, шекилли. Кейин никоҳ кечамиз ўзингиз ҳадя қилган оқ

шойи рӯмолимни (сиз кетгандан кейин уни сандикка солиб кўювдим) архар шоҳига боғлаб, оркамга кайтдим...

Сиз тириксиз, тирик!.. Шу бир оғиз сўз билан тўрт йил чеккан ҳамма укубатларим, сизни ўйлаб, бедор ўтказган тунларим, хатларингиз кечикканида кечалари қирларга чиқиб, телбалардай тентираб юрганларим – ҳамма-ҳаммаси эсимдан чиқиб кетди. Кўйинг, тўрт йил чеккан изтиробларим беҳуда кетмай, сиздан хушхабар келган бахтиёр кунда мен бу ғуссаларни эсламай, сиз эшитмай кўяколинг!..

Сиз Фарғонадан Қорасувга кетишимнинг сабабларини сўрабсиз, биров ранжитмадим, дебсиз. Йўқ, ҳеч ким ранжитмади. Ойимлар, опамлар, акамлар, ҳамма қариндош-уруғларингизга минг-минг раҳмат. Улар бизни – мени ва ўғлингизни – уч йил қўлларида кўтариб юришди, десам муболаға бўлмас. Ишқилиб, уларнинг менга кўрсатган яхшиликларини кайтаргулик қилсин, яхши кунларида хизматларида бўлай, биттаю битта тилагим шу, азизим.

Кетишимга сабаб эса... қирк тўртинчи йилнинг ёзида директоримиз вафот этиб, мени директор қилиб тайинлашди. Августнинг охири, хатларингиз тўхтаб, эзилиб юрган пайтларим. Бир кун район маориф бўлимига Холматов деган янги бошлик келди, сиз билан шахсан танишмоқчилар, деб чақириб қолишди.

Соддалиқ куриб кетсин, “Холматов”, деганларида ҳам хаёлимга ҳеч нарса келмабди. Бордим. Секретарь қиз: “Қираверинг, эрталабдан бери ўн марта сўрадилар” деди.

Қирдим. Қирдим-у, ҳушим бошимдан учиб, остонада лол бўлиб туриб қолдим. Қарасам (турмушнинг ўйинлари кўп экан, азизим!), кабинетнинг тўрида ўша “кадрдон” оғайнингиз, урушдан олдин мени олиб қочиб кетмоқчи бўлган, сиз аралашиб, бошингиз балога қолган... Ҳошим Холматов ўтирибди!..

Тўрт мучаси тугал, давангирдай йиғит урушга ҳам бормабди. Институтни битириб, областда уч-тўрт ой ишлаб, маорифга мудир бўлиб келибди!..

Гап-сўзлари, муомалалари бирам мулойим, бирам меҳрибон денг! Шунчалик меҳрибонки, шаҳарга аравада келганимни эшитиб, азбаройи хафа бўлиб кетганларидан шахсий фойтунларини бердилар!.. Орадан икки кун ўтмай, шахсий фойтунларида мактабни кўргани келдилар, яна бир-икки кун ўтказиб, фойтунларини юбориб, шаҳарга бу сафар ўтиришга таклиф қилдилар.

Ўртоқ Холматов таклиф қилган ўтиришга бормадим-у, лекин ўша кунiek Қорасувга кетишга аҳд қилдим.

Албатта, менинг кетишим “эрини кутишга сабри етмади, бевафо!” деганга ўхшаган майда-чуйда мишмишларга сабаб бўлишини билардим, лекин Фарғонада қолиб, “Холматов” билан гап-сўз бўлишдан кўра, бу ноҳақ “миш-мишлар”га чидаб беришни афзалроқ кўрдим. Чунки бизнинг муҳаббатимизга биров доғ туширишини, айникса, ракибингиз Холматов доғ туширишини истамас эдим. Кетишимнинг сабабини ҳеч кимга айтмаганим ҳам шундан. Агар бу ишда мендан хато ўтган бўлса, кечиргайсиз, жонгинам!

Эртага кетаман деган кун кечқурун Нориннинг бўйига тушиб, мажнунтоллар ёнида (эсингиздами) узок ўтирдим. Ўша кеча гапирган гапларингиз, берган насиҳатларингиз, иккимиз жўр бўлиб “Излайман”ни айтганларимиз ёдимга тушиб, ўзимни тутолмай бўзлаб юбордим.

Бу оламда бахт деган нарса борми ўзи, йўқми, билмадим, лекин инсон боласи уни излагани излаган экан. Мен ҳам сизни излай-излай базўр топган эдим, қаяқларда қолдингиз, қаяқларда юрибсиз, азизим?..

Мана, вақт тун ярмидан оғди. Суратингизга тикилиб, бидирлаб ўтирган Улуғбек (ажабо, сиз урушда юрганингизда туғилган ўғлингиз уч ярим ёшга тулибди!) бобоси-

нинг кўйнига кириб ухлаб қолди. Мен эсам уйда, ўнинчи лампа шуъласида сизга хат ёзиб ўтирибман...

Даврон ака, азизим! Тўрт йил урушганингиз етмаганми-ди? Нега бир урушдан чикиб, бошқа урушга кетдингиз? Ё отпускаи беришмадимиз? Ёки биз бечорани унча соғинмадингизми?.. Соғинмасангиз ҳам майли, ишқилиб, сизни бир кўрсам, кўкрагингизга бошимни кўйиб, юрак уришингизни бирпас эшитсам бўлди, шундан бошқа тилагим йўқ худодан..."

Кўзимни хатдан узиб кўк-яшил шуълага чўмган хонага қарадим. У ердан тик этган товуш эшитилмас, арчалар билан ўралган икки қаватли мрамар бино аллақандай мудхиш сукут сакларди... Нахот Саломатхоннинг нидоси кўкларга бориб етмаса? Нахот тўрт йил урушда не-не ўлимлардан омон қолган Даврон акадай одам уруш тугаб, ҳамма ўйнаб-кулиб бола-чақасининг олдига қайтаётганда Саломатхонни доғда қолдириб, оламдан ўтса?

Боғни чулғаб олган мудхиш сукут тонг пайти бузилди. Саломатхоннинг ноласи кўкларга бориб етмаган, комбат операциядан кейин, бир неча соат ўлим билан олишиб, тонг пайти жон берган эди...

* * *

Эрталаб госпиталь жойлашган боғ олдидаги майдонга бутун полк йиғилди. Майдоннинг ўртасида, атрофи арчалар билан ўралган гулзор орасида уч-тўртта янги қабр пайдо бўлган, қабрларнинг ёнида харбий оркестр мотам маршини чалар, ҳавода қандайдир улуғвор сукут ҳукм суради.

Ногаҳон худди ўзбек сурнайининг овозидай ингичка, чийиллоқ овоз эшитилди. Майдонга сурнай чалиб, мис лаганчаларини жаранг-журунг уриб бир тўп хитойлар кириб келишди. Булар дафн маросимига қатнашгани келган деҳқонлар эди!

Мен ҳалиям ҳушимга келолмай, ўзим билан ўзим овоз, хаёлга чўмиб турган эдим, тўсатдан Харитоновнинг

“Сен нима қилиб юрибсан бу ерда?” деб бақирганини эшитиб, бошимни кўтардим.

Биздан сал нарироқда, гулзорнинг четида, кўлида фуражка, бошини ҳам қилиб капитан Ногаев турарди!..

– Нега келдинг? – деди Харитонов калтироқ босиб.

Ногаевнинг рангида қон йўқ, кўзини олиб қочди.

– Харитонов, – деди у секин. – Кеча нега айтмадинг?

– Нимани айтардим? – деди Харитонов.

– Капитан Ғозиев... ярадор бўлганини...

Харитонов кўзлари ёниб:

– Айтганимда нима қилардинг? – деб сўради. – Кечирим сўрармидинг?

Ногаев ерга тикилганича:

– Билганимда... сўрар эдим, – деди.

Харитонов индамай тескари бурилди.

Ногаев бошини ҳам қилиб яна бироз турди, сўнг бир-бир босиб, орқасига қайтди...

Ўлимнинг кучини мен биринчи марта ўшанда тушундим. Даврон аканинг ўлими... ўзидан бошқани ўйламайдиган бу мунофиқни ҳам инсофга чақирган эди!..

Сал ўтмай боғнинг икки табақали дарвозаси очилиб, кизил мато ёпилган тобутни кўтарган офицерлар чиқиб келишди. Офицерлар орасида кичик лейтенант Сало ҳам бор, энг охирида эса... Арслон келарди.

Васяни таниса бўлар, унинг бир парча бўлиб қолган юзи ганчдан ясалгандай оқариб кўринар, Даврон аканинг юзи эса... гуллар билан ёпилган эди.

Мотам митингини кўкраги орденларга тўлиб кетган ёш генерал очиб, Белобородовга сўз берди. Белобородов сийрак, оппоқ сочлари шабадада хилпираб, қайта-қайта томоқ кириб, анчагача гапиролмай турди. Унинг нималар дегани эсимда ҳам йўқ. Факат бир нарса хануз ёдимда: Белобородов гвардиячи капитаннинг Ватан учун қилган хизматлари. мардлиги, жасурлиги, десантчи қўшинлар

сафида кўрсатган қахрамонликларини битта-битта санаб, халқимиз шундай ажойиб фарзандидан айрилгани ҳақида гапирганида яна овози қалтираб кетди-ю, назаримда, бутун полк бир тўлғангандай бўлди...

Юракларни зир титратган мотам марши садолари остида тобутларни қабрларга туширишди. Ҳалок бўлган ўғлонлар шарафига етти марта ўқ узиб, салют бердик...

Мотам митингидан кейин полк рота-рота бўлиб, арчалар билан ўралган янги қабрлар ёнидан ўтди. Ўтаётганда мен секин сафдан чиқиб, гулларга кўмилган қабрларнинг ёнида тўхтадим. Кейин Арслон билан Серкабой келди. Биз жимгина қўл бериб кўришдик. Ўртадаги қабрнинг бошида ўтирган старшина Сало ер остидан бизга бир қаради-да, яна кўзини олиб қочди. У офтоб тегмаган катта ялтирок бошини эгиб, оқ оралаган шоп мўйловининг учини лаби билан химарганича кўзини юмиб ўтирар, окиш кичриклари орасидан қалқиб чиққан ёш томчилари катта гўштдор бурнининг четидан юмалаб, мўйлови орасига сингиб кетарди...

Қайси бир китобда “йигит кишининг йиғисидан даҳшатли нарса йўқ”, деган гапни учратган эдим. Кечаси билан йиғлайвериб, кўзимда ёш қолмаган эди, старшинанинг унсиз йиғисини кўрдим-у, кўнглим яна вайрон бўлиб, Даврон аканинг қабри ёнига тиз чўқдим. Ёнимга Арслон келиб чўккалади, чўккаларкан:

– Нега йиғлайсан? – деб бақирди. -- Гвардиячи капитанининг гаплари эсингдан чиқдимми? Йиғлоки одамни жинимдан ҳам ёмон кўраман, демаганмиди у? Ундан кўра бор, Саломатхон опамларга хат ёз! Шоирона килиб ёз! – деди у. Ўзи эса... тирқираб оққан кўз ёшларини тиёлмас эди...

Ўша оқшом комбатнинг қабри ёнида мен дўстларимга Даврон аканинг ўлим олдида айтган ҳамма гапларини, сўнгги васиятини гапириб бердим.

Биз комбатнинг қабри ёнида унинг васиятларига ҳаммиша содик қолмиш тўғрисида бир-биримизга сўз бериб, қасамёд қилдик.

ХОТИМА

Беш йил ўтди. Беш йил Порт-Артур шаҳрида хизмат қилдим.

Эллингинчи йил сентябрь ойининг бошларида, ниҳоят, хизматдан бўшадим.

У маҳалда Порт-Артур – Владивосток поезда катнардди. Шу поездга миниб, беш йил кутган соғинганимиздан ҳар кеча тушларимизга кирадиган суюкли эл – Она юртимизга қараб йўл олдик.

Олис сафарнинг ўн тўртинчи куни поезд таниш станцияга келиб тўхтади. Офтоб ғарбга ёнбошлаган, лекин ҳали барвақт эди.

Вокзалдан Қорасувга машина қатнар эди. Лекин Даврон аканинг кундалигида: “Агар урушдан эсон-омон қайтсам, кишлокка пиёда кириб бораман”, деган гап бор эди. Шу гап эсимда, хизматда юрган чоғларимдаёқ “мен ҳам урушдан эсон-омон қайтсам, Қорасувга пиёда кириб бораман”, деб ният қилган эдим.

Шаҳар билан Қорасув ораси ўн беш-йигирма чакирим келади. Чор-атроф кенг дашт, худди Гоби саҳросидагидай тиёхлари қовжираб қолган ясси қирлар. Фақат ҳар жойлар жойда ўсган тўп-тўп толлар, олис уфқда кўринган кишлоқ боғлари гўё илик куз офтобида эркалагандай дам пуштиранг, дам қирмизи тусга кириб товланади. Лекин менинг кўзимга олисда оловдай ёнган бу боғларгина эмас, ёзги жазирамада қовжираб қолган бу дашт ҳам жуда иссиқ кўринади, ерга тиз чўкиб, бу тупрокни ўпгим, кўзларимга суртгим келади, негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилимни қандайдир хазинлик чулғаб олади.

Ниҳоят, кун ботиш олдида, боғларга кўмилган Қорасув ҳам кўринди.

Мен хизматдан бўшаб, уйга қайтаётганим ҳақида хабар бермаган эдим. Лекин кишлоқнинг “узунқулок” – те-

леграфиди ўз ишини қилган эди: кишлокка кираверишдаги боғларга яқинлашганимда... олдинда ойимлар билан опамлар бошлик бир тўп хотин-халаж, кийи-чув кўтарган болалар, беш йил ичида бўй етган нотаниш кизлар кўриди... Улар билан энди кўришиб бўлганимда, каёқдандир, етти-саккиз ёшлардаги кўзлари катта-катта бир бола чопкиллаб келиб, тиззамни кучоклади, кучоклади-ю:

– Акажон! – деди кўзлари жавдираб. – Дадамларни кўрган солдат амаким сиз бўласизми?

Бу – Улуғбек эди. Кўнглим вайрон бўлиб, уни даст кўтариб бағримга босдим. Улуғбек ҳам бўйнимдан маҳкам кучоклаб олди...

Саломатхон опа кўринмас эдилар. Буюм халтамни жиннимга бериб, Улуғбекни кўтарганимча тўғри Саломатхон опамларникига кетдим.

У киши мени боғ эшиги олдида қарши олдилар. Кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб пешонамдан ўпдилар.

Мен ўша маҳалдаёқ Саломатхон опага Даврон аканинг кундалигини, ҳамма ҳужжат ва хатларини юборгандим. Биз беш йил давомида хат ёзишиб турган эдик, айтилмаган гап ҳам қолмаган эди.

Саломатхон опанинг юрагидаги эски ярани тирнамасликка ҳаракат қилиб, Даврон аканинг сўнгги дақиқаларни тўғрисида эҳтиёткорлик билан гапириб бердим.

Саломатхон опа бошини эгиб, гапларимни жимгина эшитдилар. У кишининг сочларида битта-яримта оқ толалар пайдо бўлган эди. Лекин гўзал чехрасида, маъюс кўзларида, бошини эгиб, гапларимга жимгина қулок солишида фақат дард эмас, оғир мусибатларни бошидан кечирган одамларда бўладиган бўлакча бир бардош, қандайдир юксак бир муң бор эди. Мен унинг ғамгин нигоҳига тикилиб, мусибат ҳам кишини улуғлай олиши ҳақида ўйлар, улкан фожияларни бошидан кечирган олижаноб аёлларни эслар эдим.

Кетаётганимда Саломатхон опа яна пеннонамдан ўпиб:

– Бизникига келадиган йўлни эсингиздан чиқариб қўйманг, гоҳида йўқлаб туриш, – дедилар. – Улуғбекка: дадангни кўрган солдат амакинг келади, деб уйламай гапириб қўйган эканман, ҳар куни сизни сўрайвериш эси кетди...

Саломатхон опа шундай дедилар-у, аёл эмасми, бирдан ўзини тутолмай, юм-юм йиғлаб юбордилар...

... Йиллар ўтди. Улуғбек катта йигит бўлди, институтни битирди, уйланди. Саломатхон опа неvara кўриб, исмини Даврон қўйдилар...

Мен Саломатхон опани тез-тез йўқлаб тураман. У кишига тасалли бериш учун эмас, аксинча, ўзим Саломатхон опадан тасалли истаб йўқлаб бораман.

Ҳар сафар бошимга бирор мусибат тушса ё бирор ноҳақликдан ранжиб тўлиб кетсам, негадир эсимга Даврон ака тушади, тушади-ю, Саломатхон опани қўмсаб қоламан. Ва ҳар сафар у кишининг меҳрига қониб, қўнглим тоғдай ўсиб қайтаман.

Даврон ака оламдан ўтганда Саломатхон опа атиги йиғирма уч яшар гўзал бир жувон эди. Даврон аканинг вафотидан кейин кўп йигитлар ўртага одам қўйишди. Лекин Саломатхон опа ҳаммасига рад жавобини берди. Бировлар бунга маъқуллашса, яна бировлар: “Ёш умрини жувонмарг қилди”, деб қойишди. Уларнинг қайси бири – ҳақ – билмадим, лекин ҳар сафар бу тўғрида ўйласам, барча Саломатхон опалар тўғрисида шоир айтган тиник мисралар эсимга тушади:

Ҳатто зеб-зийнатни юлкиб зиёда,
Ҳайкал ҳам ўрнатинг бамисли хаёл.
Шундайлар бўлмаса агар дунёда,
Бу қадар мухтарам бўлмасди аёл.

*Тошкент – Туркистон.
1970-1971 йиллар.*

ТУРТКИ

Ижодкорлар билишади: бадий асарнинг тугилишига нафакат жиддий ҳаётий воқеа, гоҳо арзимаган бир нарса туртки бўлади.

Саксон тўққизинчи йил. Москва. СССР халқ депутатлари биринчи съезди бўлаяпти. Сўз ололмай асабий ҳолда юрибман. Бир кун кечкурун Москвада аспирантурада ўқийдиган кенжа ўғлим:

– Дада, – деди аллақандай ранжиб, – илгари жуда каттик ишлар эдингиз. Энди... кўп бўлди қўлингизга қалам олмайсиз. Ё ёзадиган гап қолмадими? Ахир биз фарзандларингиз, айникса, невараларингиз, боболаримиз ким бўлган, қандай яшаган, қандай одам эди, батамом беҳабармиз-ку? Агар ёзадиган бошқа гап қолмаган бўлса жиллакурса бувамлар ва бувимлар тўғрисида ёзинг, биз уларни билайлик-да, дада!

Ўғлимнинг таънаси мени каттик хаёлга толдирди. Ёзадиган гап-ку, тўлиб-тошиб ётибди. Аммо раҳбарлик ишига розилик берибманки, бу иш мисли дахшатли ботқоқ мени ўз қаърига тортиб кетди. Икир-чикир гаплар, бир қарашда, муҳим, аслида эса оддий ғалвадан иборат юмушлар, жуда катта ирода талаб қиладиган ижодий интизомдан бебаҳра қилиб қўйди. Мен буни раҳбарлик лавозимига мингандан кейин сал ўтмасданок яхши англадим. Аммо чекинишнинг иложи йўқ. “Поезд кетиб қолган”, кеча раҳбарликка рози бўлиб, бугун хато кипман, бўшатишлар”, деб арз қилиш ҳам ақлдан эмас. Тишни тишга қўйиб, “улуғ раҳбарлик ишлари”ни давом эттиришга тўғри келди. Бу

нарсa шунинг учун ҳам ачинарлики, тўғриси́ни айтганда, ҳақиқий асар ёзиш вақти энди келди. Чунки бадиий асарнинг қиммати, биринчи навбатда, унинг ҳаққонийлиги билан белгиланади. Биз ижод йўлида илк қадам қўйган чоғларимизда эса ҳақиқатни айтиш ниҳоятда мушкул эди. Бунинг устига, турмушни қандай бўлса шу тарзда эмас, балки унинг бўлғуси ривожига қараб, соддарок қилиб айтганда, уни безаб-бежаб, агар таъбир жоиз бўлса, “ясантириб” тасвирламок даркор, деган назариялар ҳоким эди. Шу жиҳатдан мен ҳозирги ижодкор ёшларга хавас ва ҳасад қиламан. Улар бизнинг қўлларимиздаги кишанлардан озод!

Хуллас, ўғлимнинг аччиқ гапи кўнглимда бир дунё маънос фикрлар уйғотди. Айни замонда болалик чоғларим, машъум ўттиз еттинчи йил тегирмонига тушган отам, онам, бувам ва бувиларим, бир-бирига ўхшамаган ҳамкишлоқларим тақдири ва уларга боғлиқ бирда ғамгин, бирда кулгили, бирда аччиқ сабоқ бўлғули бир олам эсдаликлар миямда ғужғон урди. Гапнинг пўстқалласи, ўғлимнинг гапи туртки бўлди-ю, лоақал баъзан эсдалиқларни қоғозга туширишга жазм қилдим.

МУЗҚАЙМОК

Инсон энг хушёр жонзот. Унинг юраги яхшилиқни ҳам, ёмонлиқни ҳам аввалдан сезади, деган қадимий бир ақида бор. Гарчи бу машъум воқеага эллик йилдан ортиқ вақт ўтган бўлса-да, хануз ёдимда. Ўша куни, яъни оиламиз бошига оғир кулфат тушган куни, мен ўн-ўн бир яшар бола, нимадандир кўнглим ғаш, уйимиз рўпарасидаги пахса деворга миниб, гўё от ўйнаган бўлиб ўтирардим.

У маҳалда биз Туркистон шаҳрининг энг сўлим кўчаларидан бири – Лагерь кўчасида икки хонадан иборат, олди айвон, ўша замон зайлига кўра тузуккина уйда

истиқомат қилардик. Бу уйнинг каттагина ховлиси бор, икки табакали улкан дарвоза орқали кирадиган бу ховлида биздан ташқари яна бир нечта хонадон яшарди. Дарвозанинг устида пичан ва беда тўла болахона бўлар эди. Биз болалар оқшом пайтлари бекинмачок ўйнаганда болахонага чиқиб, беда тагига яшириниб “жон саклардик”. Нега деганда, орасидан бировни кидириб топиш сомон орасидан игна топишдан ҳам маҳол эди. Аммо оиламиз бошига мусибат тушадиган ўша машъум кундан бир неча ой муқаддам дадам уйимиздаги деярли барча китобларни уч-тўрт қопга солиб, беда тагига яширган-у, болахона эшигига отнинг калласидек қулф осиб қўйгандилар. Эндиликда болахонага ҳеч ким киролмас, ёлғиз мен гоҳо-гоҳо туйнукдан тушиб, қоплардаги китобларни, айниқса, суратга сероб, қалин китобларни туйнук шуъласига солиб, томоша қилиб ўтиришни севардим. Бу суратлар ҳам жуда кизик, уларнинг аксари чарм пальто кийиб, белларига қилич ва маузер тақиб олган, гоҳилари эса тулпор ўйнатган, кизил алвон кўтариб, душман сари от солиб кетаётган марду-майдонлар бўлса-да, негадир барчасининг кўзлари ўйиб олинган ёки юзларига қўқ сиёҳ тортилган эди. Нега шундай? Мен бу сир-асрорнинг тагига етолмай қийналар, дадамлардан сўрашга эса юрагим дов бермас, сабаби дадамлар жуда қаҳри қаттиқ одам эди, “Бу китобларни сенга ким кўрсатди”, деб дашном беришлари мумкин эди.

Ўша қора кун ҳам кўнглим ҳамон ғаш, китоб титиш эсимга тушиб томга чиқдим. Аммо таниш туйнукка яқинлашганимда кўчанинг бошида қўш от қўшилган чиройли фойтунга кўзим тушиб қолди. Сал ўтмай фойтун дарвозамиз рўпарасига келиб тўхтади. Ундан ўша вақтда барча катталар учун расм бўлган кулранг галифе шим ва гимнастёрка кийган ўрта яшар икки киши билан қизил қўйлакли, кўзлари қийғоч бир аёл тушишди. Эркаклардан бири томда мени кўриб қолиб:

– Эгамберди Жакиповнинг уйи шулми? – деб сўради.

– Шу, – дедим мен.

Шу пайт ховлидан чиққан ойимнинг:

– Келинлар меҳмонлар, хуш келибсизлар, – деган овози эшитилди.

Мен болахона устидан сирпаниб, ерга сакраб тушдим. Меҳмонлар ичкарига киришган, ойимлар аллақандай ҳаяжонда эдилар.

– Дадангнинг маҳкамасига чоп! – дедилар ойимлар, негадир шивирлаб. – Айт: САКУда бирга ўқиган оғайниларнингиз келишди, де! Кутиб ўтиришибди, тезроқ келар экансиз, де! Ҳа, айтмоқчи, бирйўла мактабга бориб опанг билан поччангни ҳам айт, тезроқ келишсин. Дастурхон-пастурхонга карашиб юборишсин!

Мен негадир, афтидан, “меҳмон” сўзидан кўнглим ёришиб, икки оёғимни кўлимга олиб чопа кетдим. Гарчи поччам билан катта опамлар ўқитувчилик қиладиган мактаб дадамлар ишлайдиган маҳкамадан хийла нарида, Аҳмад Яссавий макбарасининг рўпарасида бўлса-да, аввал ўша томонга ўтиб, ойимларнинг гапини опамларга айтдим, сўнг ҳамон икки оёғим кўлимда, ялангоёк, ялангбош, кўча чангитиб, дадамларнинг маҳкамаларига қараб чопдим.

Дадамлар бир маҳаллар Қозоғистон халқ комиссарлари совети қошида тузилган майда миллатлар (асосан, ўзбеклар) халқ комиссари лавозимида ишлаган, САКУни тугатганларидан кейин эса Ўзбекистонда қолишни истамай, (“Мени Қозоғистон ўқитган, Қозоғистон берган нонини оклайман) кардош республикага қайтиб, ҳозирги Чимкент музофотининг Сайрам районида биринчи котиб, кейинроқ эса Қозоғистон темир йўли Сиёсий бошқармаси бошлигининг биринчи ўринбосари сифатида хизмат қилганлар. Лекин кейинчалик, “даданг сўфи бўлган, сен буни яширгансан”, деган айбнома билан пастга сурила-сурила,

охир пировардида Туркистонгача “юмалаб” аранг молия бўлимига мудир этиб тайинланган эдилар. Молия бўлими шаҳарнинг бир маҳаллар қайси бир улкан савдогар курган ва эндиликда район партия кўмитаси жойлашган кўркам бинонинг шундок “биқини”га кириб олган эди.

Мен борганда дадамлар энди кўчага чиккан эканлар, мени узоқдан кўриб дарвоза олдида тўхтадилар. Дадамлар тўладан келган, новча, киррубурун, ўша даврда расм бўлган тўмток мўйловли, хушқад, салобатли киши эдилар. Эғнидаги бисоти хозир хотирамда йўқ, агар янглишмасам меҳмонларга ўхшаб – кўкрак чўнтаклик кулранг костюм ва кора галифе шим кийган, оёқларида ўша замонларда расм бўлган гарч-ғарч хром этик.

Дадамлар уйқусизликданми, бошқамни, кўзлари кизарган, аллақандай хорғин кўридилар менга. Хансирай-хансирай айтган гапларимни эшитдилар-у, тўсатдан чехраси сал ёришиб:

– Юр, болам! – дедилар, бошимни силаб. – Сенга битга музқаймоқ оберай!

Боя айтганимдай, дадамлар дийдаси каттик, ўктам, камгап одам эдилар. Ўша кунгача мен у кишининг бирор марта бошимни силаганини билмасдим. Аксинча, хануз эсимдан чикмайди: дадамлар урқалтак, сурқалтак тагидан чиқолмай ишдан ҳайдала-ҳайдала охир пировардида кишлокқа қайтиб, уйда кўкрагини захга бериб ётган пайтлар. Бир кун ойнмлар кўлимга чамаси икки-уч литрлик графин (дадамлар катта лавозимларда ишлаган маҳалда орттирган нодир матоҳ) билан бир сўм тутқазиб:

– Дўконга кириб, қимиз олиб чик, даданг айтдилар! – дедилар.

Дўконга кирсам, қимиз тугаган экан. Мен парвойим фалак, кўлимдаги графини уйнатиб, орқамга қайтдим. Йўлим ёғоч ва темир қозиклар қокилган мол бозоридан ўтарди. Тўсатдан нимадир “шак” этди. Қарасам, кўлимда-

ги графин темир козиклардан бирига тегиб, тангадай жойи ўпирилиб тушибди. Кўриб юрагим оркамга тортиб кетди. Уйга кайтишга журъат қилолмай анчагача боғимиз пойидаги сой бўйида айланиб юрдим. Лекин начора, бир-икки соат лайдиб юргандан кейин юрагимни ҳовучлаб, уйга кириб бордим. Ойимлар мени кўриб:

– Қаёқларда дайдиб юрибсан, бевош? Даданг шўрлик кутавериб, сарғайиб кетдилар-ку! – дедилар койиб, сўнг графиндаги тешикка кўзи тушиб, кўлимдан ушлаганча ичкарига судрадилар.

Дадамлар улкан, чорхари уйнинг тўрида китоб варақлаб, ёнбошлаб ётар эдилар.

– Дўконда кимиз йўқ экан, бу ҳам етмагандек, ўғлингиз графинни синдириб кўйибди, – ойимлар шундай деб, графинни дадамларнинг олдидаги хонтахтага қўйдилар.

Кейинчалик ойимлар бу ишидан пушаймон бўлиб гапирганлари эсимда, у маҳалда эса... Нега шундай қилганимни ўзим ҳам билмайман, болам, дадангларнинг ночор ахволи ҳаммамизни ҳам эзиб қўйган эди, дегувчи эдилар раҳматли.

Дадамлар шитоб билан қадларини ростладилар-у, хонтахтадаги графинни олиб, менга караб қулочкашлаб отдилар. Зарб билан отилган графин шундок қулогим тагидан ўтиб (чамаси, жон ҳолатда бошимни олиб қочган бўлсам керак), деворга тегиб чил-чил синди.

Мен тура қочдим, қочарканман, ойимларнинг:

– Қимиз ҳам ўлсин, кимиз деб боламни ўлдирмокчимисиз, дадаси? – деган аччиқ фарёдини эшитдим.

Эҳтимол. дадамлар кейинчалик бу қилмишидан пушаймон ҳам бўлгандир. Ҳаркалай, ўша куни бошимни илаб айтган гаплари юрагимга “жиз” этиб тегди.

Биз шаҳар ўртасидаги биттаю битта катта кўчага ўтиб, тегиб турган жойдаги кичикрок паркка караб кетдик. Парк олдидаги майдончада ҳар хил сув, квас, лимонад ва

музқаймоқ сотиладиган митти-митти дўкончалар бўларди. Борсак, ҳаммаси ёпилиб бўлган экан. Мен ранжидим. Лекин сезишимча, мендан ҳам каттикрок дадам ранжидилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлгандим, бу ҳам насиб килмади-ёв, болам! – дедилар у киши, аллакандай чуқур ўкинч билан.

Биз борганимизда уйимизда чироклар ёнган, ховлидаги ўчоққа қозон осилган, биздан аввал етиб келган катта опамлар билан ойимлар ўчоқ атрофида куймаланиб юришар, поччамлар кўринмас эди.

Дадамлар ичкарига кириб кетдилар-у, дархол кайтиб чиқдилар. Чехралари очилиб кетган, кайфлари чоғ.

– САКУда бирга ўкиган эски кадрдонларим келишти. Қалай, тузукрок гўшт-пўшларнинг борми, Гулшан? – дедилар дадамлар ойимларга қараб. – Бор бисотингни дастурхонга тўкасан бугун...

Марҳум ойимларда жиндай шадлодлик бўларди.

– Сиз қозон-ўчоқ атрофида айланишавермай меҳмонларингизга қаранг! – дедилар шартга кесиб.

Дадамларга ойимларнинг бу сал ясама кўрелиги ёкса ҳам керак. У киши кулимсираб ичкарига кириб кетдилар. Ойимлар мендан қудуқдан гўшт олиб беришимни сўрадилар.

Ховлимизда, айвонимиз қаршисидаги бир туп гужум тагида чуқур қудуқ бўлар, иссиқ ёз ва илик куз кунлари гўштни шу қудуқда асрардик.

Мен қудуқ чанғароғининг дастасини айлантириб, гўшт осилган чанғароқни торта бошладим-у, тўсатдан ташқаридан кириб келган икки ҳарбийга кўзим тушиб негадир юрагим орқамга тортиб кетди. Улар ўчоқ атрофида куймаланиб юрган ойимлар билан опамларга бир қараб қўйдилар-да, этиклари билан ерни тап-тап босиб айвонга чиқишди, айвондан уйга киришди. Улар ховлида пайдо бўлганлари-

даёк турган жойларида тош қотиб қолган ойимлар билан опамлар бирдан дод солишиб, ҳарбийларнинг кетидан уйга отилишди. Кудук чанғароғини беихтиёр қўйиб юбориб, мен ҳам уларнинг кетидан уйга талпиндим.

Мен ўша даврда мамлакатимизда ва ҳатто шахримизда нима бўлаётганини, табиий, яхши билмас эдим. Шунинг учун ҳам ойимлар билан опамларнинг ҳарбийлар кўриниши биланок фарёд чекиб, ичкарига отилишлари сабабини англамадим, албатта. Лекин ҳозир ёмон бир нарса содир бўлишини ақл билан бўлмаса-да, юрак билан ҳис этдим. Кейин билсам, ҳамма шаҳарларда, ҳамма жойда бўлганидек, Туркистонда ҳам ҳар қуни, ҳар дақиқа кўплаб одамлар хибсга олинаётгани, бундан бохабар ойимлар ва опамлар юракларини ҳовучлаб уй томон юришган экан. Эшикдан киришим билан ҳарбийлардан бири – новчадан келган, малла сочларининг учлари кошларига нафис эгилиб тушган, хушқад, посон капитан полни гурс-гурс босиб, эшикка келди-да, унинг илмоғини солиб:

– Тинтув тугагунча энди ҳеч ким кирмасин ҳам, чиқмасин ҳам! – деди юракка ғулғула солувчи бир қатъият билан.

Уйда кий-чув бошланган, катта опамлар ўрта эшикда ҳайкалдай қотиб қолган дадамларнинг елкасига бошини қўйиб, унсиз титрамоқда, кичик опамлар билан укаларим бурчакка тикилишиб олган, улар худди калхатлардан қўрққан жўжалардай кўзлари ола-кула, бир-бирларининг пинжига кириб олишганди.

Икки тавақали ўрта эшик ланг очик, ичкари хонанинг тўрида САКУни битирган меҳмонлар, рангларида ранг йўқ, типпа-тик серрайиб туришарди. Иккинчи ҳарбий эса ичкари уйдаги катта қизил шкафнинг олдидаги столга суянганча, шкафдаги китоб ва альбомларни битта-битта кўздан ўтказмоқда эди.

Китобларнинг деярли ҳаммаси қизил жилдли Ленин томлари эди. Ҳарбий одамлардан бири уларни тез варақлаб ерга ташлар, қалин, серсурат альбомларни эса стол чекка-сига тахлар эди. Ҳануз эсимда: бу альбомлар ҳам худди болахонадаги китоблар каби аллақандай раҳбарларнинг суратига тўла бўлиб, буларнинг ҳам аксари аллақачон қамалгани учун (буни мен кейин билдим, албатта) юзларига кўк сиёҳ чапланган, кўзлари ўйиб олинган, баъзи суратларнинг каллалари “кесиб” ташланган эди. Тинтув ўтказаятган ҳарбий (эсимдан чиқмаган бўлса, у ҳам капитан эди, шекилли), альбомларни кўздан кечирар экан, дам улардаги кўзлари ўйилган, бошлари “кесилган” суратларга, дам дадамларга қараб:

– Кўриниб турибди, жа ғоявий эканлар! – дерди мийғида кулимсираб.

Иккинчи хушсурат, малласоч ҳарбий иккинчи хонадаги қутилар, сандик ва сандиқчалар, шкафларнинг тортмаларини очиб, улардаги буюмларни ерга отар, улардан алланималарни қидирар эди. Навбатдаги шкафга келганда ҳарбий ҳар қанча уринмасин, унинг тортмаларини очолмади. Уйда бирорта сандик ё шкаф йўқ эди-ки, мен уни очолмасам. Ҳарбийларнинг кийналаётганини кўриб, мен кўлимга мих олдим-да, чопиб бориб, шкафнинг тортмасини шартта очиб бердим. Ёш ҳарбий чехраси ёришиб қулди-да:

– Маладес! – деди бошимни силаб. – Келгусида Павлик Морозов чиқади сендан!

Ажабо: уйдаги дод-фарёдга қарамасдан ҳарбийнинг бу гапидан яйраб кетганим ҳали-ҳали эсимда.

Шу пайт дадамларнинг:

– Сув! – деган овозлари эшитилди. – Бир пиёла қудук суви беринглар. Юрагим куйиб кетаяпти! Уйда совуқ сув йўқ экан.

Опам йиғидан тўхтаб:

– Ўрток капитан! – дедилар ҳиқиллаб. – Рухсат беринг, укам кудукдан сув олиб кирсин!

Капитан шкаф тортмасидан бошини кўтариб:

– Агар дод-войингни кўйсанг, рухсат бераман! – деди ва кулди: – Шундай чиройли жувон ҳам шунақа йиғлоки бўладими?

Капитаннинг мени Павлик Морозовга ўхшатгани менга канчалик хуш ёққан бўлса, унинг опамларга карата айтган масхараомуз сўзлари шунчалик ёкмади. Лекин на-чора, тишимни тишимга босганча челакни олиб ташқарига отилдим. Ҳовлидаги чироқ ўчган, айвондан узокрокда, кудук оркасида кимдир қокқан козиқдек қаққайиб турарди. Бу – поччамлар эди! У киши лом-мим демасдан кўлидаги чакалокни менга тутқазиб, кудукдан ярим челак сув олиб бердилар-да, яна одимлаб ҳовлининг қоронғи бурчагига қараб кетдилар.

Кейинчалик марҳум ойимлар кўп айтгуси эди:

– Ўша куни поччангни худо ўзи бир асради! Агар поччанг опанг билан бирга келганда, ким билсин, уни ҳам бирга опкетишармиди, бу тошбағирлар?

Ойимларнинг бу гапида жон бор эди, чунки тинтув тугаб, дадамларни олиб кетаётганларида ҳарбийлар САКУ-ни битирган шўрлик меҳмонлардан Туркистондан кетишдан аввал НКВДга бориб, рухсат олишлари шарт эканлиги хақида тилхат олишади.

Мен ярим челак сувни кўтариб, ичкарига кирганимда, дадамларга стул кўйиб беришган, у киши стулда ўтириб, ерга тиз чўкиб йиғлаётган катта опамлар билан ойимларни тинчитишга ҳаракат қилардилар. Азалдан қорамағиз одам, дадамлар бир зумдаёқ бамисоли арча кўмиридек қорайиб кетгандилар. Ойимлар токчадан коса олиб бердилар. Дадамлар бир коса муздай кудук сувини битта сипқориб:

– Кўй, йиғлама қизим, йиғлама Гулшан! – дедилар, аллақандай ҳансираб. – Мени партия олдида тариқча гу-

ноҳим йўқ! Сталин тирик экан, ҳеч ким қоралай олмайди мени!

Дадамлар ҳар сафар бир коса кудук сувини бир сипқоришда тугатар эканлар шу гапни қайта-қайта такрорлардилар:

– Мен партия олдида бегуноҳман, Гулшан! Ўртоқ Сталин барҳаёт экан, биздай коммунистларни буларнинг оёқлари тагига ташлаб қўймайди!

Мен ҳозир шахсга сиғиниш даврининг мудҳиш кирдикорлари, инқилоб доҳийлари, жумладан, Сталин ҳукмронлиги даврида юз берган шафқатсиз қатлу қирғинлар, миллион-миллион бегуноҳ кишиларнинг бошига тушган мусибатлар, ота-она боладан, бола ота-онадан айрилиб, кўзёшлар дарё бўлиб оққан ўша машъум ўттизинчи йиллар ҳақида ўйлаганимда, дадамларнинг Сталин тўғрисида айтган гапларини эслаб, ҳайрон бўламан. Наҳот отам бу жабру зулмларни кўрмаган, сезмаган бўлса, наҳот бу ноҳақликлардан Сталин беҳабар эди, деган соддадил, аммо бемантик гапларга ишонган бўлсалар, деган фикр бот-бот кўнглимдан ўтади. Лекин ундай десам, дадамлар, ўша даврда инқилоб чавандозлари сифатида даврон сурган дадаларимизнинг ўзлари ҳам мамлакатда бўлаётган ҳамма ишлар, ҳатто ўз қариндош-уруғларини ҳам босмачи деб бадном қилиб, кўкракларидан қарсиллатиб отишлари-ю, бегуноҳ одамларни кулоқка чиқариб, қорда ялангоёқ сургун қилганларигача бунинг ҳаммаси, ҳаммаси тўғри қилинаёпти, келажак учун, бахт учун рўёбга чиқарилаяпти, деб ўйлаганлар-ку! Инқилобнинг алангали чақириқлари, отанин нутқлар, алвонлар, қўшиқларни пок қалб билан қабул қилиб, суриб чиққан авом, оққўнгил, соддадил кишилар. Бунинг ҳаммасини мен энди, партия ўзи кўп нарсага кўзимизни очганда ўйлайман, албатта. Унда эса...

Билмадим, тинтув қанча давом этди. Лекин дадамлар кудук сувини сипқора-сипқора, “ўртоқ Сталин ўз фарзандларини хору зор қилиб қўймайди”, деган сўзни такрорлайвериш ярим челақ сувни ичиб тугатганлари хануз эсимда.

Мен кейинчалик бу гапни айтсам кўплар ишонмай:

– Кўйинг-э, одам боласи ҳам ярим челақ сувни ича оладими? – дегувчилар кўп бўлди, аммо мен, ўн-ўн бир яшар бола, бунни ўз кўзим билан кўрганман, дадамларнинг ўша сўзларини ўз қулоғим билан эшитганман! Ишонаманки: ичи ёниб кетаётган одам ярим челақ у ёқда турсин, бир челақ сувни ҳам ичади!

Нихоят, тинтув тугади. Дадамларга кийинишни буюрдилар. Ойимлар билан опамларнинг ноласи кўкка чиқди. Уларга худди илондан кўркиб, бир-бирларининг пинжига сукилишиб олган кичик опамлар билан укамларнинг йиғиси кўшилди-ю, уйимиз аламли фарёддан зир титради. Ойимлар бетиним йиғлаганларича, дадамларнинг елкасига пальтосини илдилар, САКУни битирган шўрлик мехмонларга тузалган дастурхондан илинган нарсани тугунга тугиб, қўлларига тутказдилар.

Боягидан ҳам баттар қорайиб, бир зумда аллақандай озиб, мункайиб қолган дадамлар аввал ҳамон фарёд чекаётган ойимлар билан опамларни, сўнг қакшаб-қалтираб қолган укаларимнинг пешоналаридан ўпиб, эшикка томон юрдилар, юрдилар-у, тўсатдан мени кўриб, тўғрироғи, нимадир эсига тушиб, тўхгадилар.

– Ҳой, болам-ов! – дедилар, тўсатдан кўзига ёш олиб. – Умримда бир марта сенга музқаймоқ олиб бермоқчи бўлувдим. Шуниям қилолмадим-ов, болам!...

Бутун тинтув лавомида кўзимга ёш олмаган “келгусида Павлик Морозов бўласан”, деган сўзлардан аллақандай шишиб юрган норасида, мен, бирдан ҳамма нарса – дадамларнинг ҳеч қачон, эркаламагани ҳам, кимиз тополмай чикқанимда графинни қулочкашлаб бошимга отганлари ҳам, ҳаммаси эсимдан чикиб, додлаб юбордим-у, аламли чинкирик билан дадамларнинг тиззаларини кучоқлаб олдим...

... Бир неча ой ўтди. Бу орада бизнинг хонадонимиз мотамсаро бир хонадонга айланди. Қиш яқинлашиб қолган, кун

сайин унинг қахрли нафаси кучайиб борар, уйда эса на ўтин бор, на қўмир! Биз танча қуриб, бир амаллаб кун кечирамиз.

Ҳафтада бир маҳал, агар янглишмасам шанба кунлари дадамга овқат олишади. Ойимлар топган-тутганларини бир амаллаб пиширадилар-у, биз тонг маҳал ойим билан бирга авахтага равона бўламиз.

Туркистонда, Аҳмад Яссавий мақбарасининг шундок биқинида, Ўрта Осиёни забт этган генерал Черняев қурдирган беш-олтита мустаҳкам гиштин бинолар бўларди. Черняев бу биноларни чор солдатлари учун қурдирган, албатта. Аммо Совет ҳокимиятига асқотиб, камоқхонага айлантирилган-у, атрофи тиканли сим билан ўраб қўйилган.

Ҳар шанба тиканли сим билан чегараланган шу ёғоч кулба рўпарасига камида 150-200 аёл ва болалар йиғилишар, булар “халқ душманлари”нинг оила аъзолари эди. Ёш-ёш жувонлар, гоҳо эса кампирлар, чоллар хибсхона ходимларининг овқат қабул қилишини кутиб, эрталабдан кечгача тиканли сим олдида дилдираб туришар, чунки киш қишлигини қиларди. Ойимлар бу аянчли “иш”га гоҳо-гоҳо мени етаклаб боришлари сабаб, мабода дадамларни кўрсатиб қолишса отам мени ҳам кўриб қолармикин, деган орзуда эдим. Лекин дадамларни бирон марта кўрсатишмади, кўрсатишмаганлари ҳам майли, бот-бот олиб борган овқатларимизни қабул ҳам қилмасдан қайтариб юбришарди. Гоҳо мен бир неча соат маҳтал бўлиб кутганимдан кейин бирор баҳонани рўқач қилиб, хибсхонанинг шундок ёнгинасидаги шаҳар боғига қараб чопардим. У ерда худонинг куни борки, митинг бўлар, шаҳар мактабларидан ноғоралар гумбури ва карнай-сурнайлар садоси остида пионерлар ва ҳатто октябрятлар саф тортиб боққа келишарди. Боғ ўртасига қизил алвон билан ўралган улкан минбар ўрнатилган бўлиб, шаҳар катталари ва фаоллар унга чиқиб ваъз айтишар, ваъзларнинг аксарияти троцкийчилар ва уларнинг думларини қош қилишга бағишланар, бу думлар ва халқ душманла-

рини шафкатсиз жазолаш талаб қилинарди. Бу ваъзхонликларнинг энг даҳшатлиси шунда эдики, бугун Троцкийчиларнинг думларини фош қилиб, оташин нутқ ирод қилган нотиклар аксар ҳолларда эртасига ўзлари “дум”га айланиб, фош этилувчилар рўйхатига кириб қолишарди.

Мени бу митингларга боришга даъват этган нарса нима эканлигини ҳануз тушуна олмайман. Афтидан, карнай-сурнай ва ноғоралар садоси-ю, саф тортиб ўтадиган тенгдошларимнинг қувнок ва оташин қўшиқлари бўлса, ажаб эмас. Чунки бу гумбур-гумбур садолар-у, оташин қўшиқлар қулоғимга чалиниши билан худди ўргатилган ҳарбий отдай оёқларим ўз-ўзидан “раксга тушиб”, юрагим хаприқиб кетаверарди. Фақат бир нарса мурғак қалбимни эзар, у ҳам бўлса минбардан туриб айтиладиган нутқларда баъзи-баъзида дадамларнинг номи ҳам тилга олиниб қоларди. Лекин шундай пайтларда ёдимга НКВД ходимининг, келажакда сендан Павлик Морозов чиқади, деган мактови эсимга тушарди-ю, юрагимга қуйилиб келган номусни кўнглимдан хайдардим. Бу ҳол токи шаҳар комсомол комитети котиби билан юзма-юз келгунимча давом этди.

Бу ёш, хушқад, хушсурат йигитча бизга қўшни эди. Оиламиз бошига мусибат тушгунга қадар, у хонадонимизга бўзчининг моксидек катнар, дадамлар билан кечалари узок суҳбатлашиб ўтирарди. У ўша ёзда уйланган, хотини ҳам ўзига ўхшаш – кўхлик, хушсурат, хушқад жувон эди. Дадамлар уларнинг тўйларига тўйбошилиқ қилган, ойимларнинг айтишича, дадамлар унга моддий ёрдам ҳам берган эканлар.

Дадамлар камалганидан кейин ёш қўшнимиз корасини ҳам кўрсатмайдиган бўлди! Бунга ажабланмаса ҳам бўларди, чунки шогирд тугул қариндош-уруғлар ҳам оғир, ғурбатли кунларда уйимизни четлаб ўтишар, битта яримталар келишса ҳам кечалари қўрқа-писа келиб, қўрқа-писа, деворларни паналаб ўтиб қайтишарди. Аммо дадамларнинг ёш шогирдининг ўша кунги қилиғи!..

Одагдагидай шанба куни эди. Чамаси, камалганлар сони кўпайган, чунки камокхонага овқат кўтариб келганлар сони ҳам анча ортган, навбат кутаётганларнинг “думи” кўринмас эди.

Кун совук, савалаб майда ёмғир ёғарди. Шу боисданми, бошқамн, ойнмлар мен сўрамасданок, уйга кетишимга рухсат бердилар. Мен бетиним, майдалаб ёғаётган ёмғирдан дилдираб, уйнимизга караб чопкиллаб кетдим-у, тўсатдан боғ томондан эшитилган ноғоралар гумбури-ю, карнай-сурнайлар садосини эшитиб, беихтиёр тўхтадим.

Ноғора ва карнай-сурнайлар садоси тобора авжга чиқмоқда, чамаси, митинг бугун одагдагидан ҳам катта бўлиши кутиларди. Циркнинг отига ўхшаб яна ноғоралар гумбури-лаётган томонга бурилдим. Ҳақиқатан, ёмғирга карамасдан, хар томондан пионерлар саф-саф бўлиб ёпирилиб келишарди.

Дарвозага яқинлашиб колганимда ногахон рўпара томондан келаётган кўшнимиз, шаҳар комсомол комитетининг котибига кўзим тушди. У бир ўзи эмас, чарм пальтоли харбий одам билан учбурчак сокол кўйган барваста мўйсафид куршовида келарди.

Мен котибни кўришим билан юрагим негадир шиг этиб, бокка шўнгишга чоғландим, аммо котиб бир сакрашда йўлимни тўсиб, кўлимдан “шан” ушлади-да:

– Ҳа, кашкирнинг боласи, кашкир! – деди ранги ўчиб. – Битта бузук бир подани бузади! Бўйнингга сохта кизил галстук тақиб, кўп минг сонли бу кизил пионерларни бузмокчимисан? – у кўлимни оғритиб сикқанча ўзига торта бошлади. Лекин шу пайт барваста чол:

– Кўйиб юбор, бола пакирни! – деди орамизга тушиб. – Ўрток Сталин айтди-ку, бола отаси учун жавоб бермайди, деб! Гуноҳи нима бу шўрликнинг?

Котиб ковоғидан кор ёққанича, бир қарияга, бир чарм пальтоли харбийга каради-да, кўлимни кўйиб юбормасдан: “Йўкол, кўзимдан!” – деб ўшқирди. Шундан кейин нима бўлди, нима кўйди, хозир эсимда йўқ, фақат котибнинг

омбурдек метин кўлидан чиқдим-у, келгусида “Павлик Морозов бўлишим” ҳам эсимда йўқ, томоғимни гип бўлган кўз ёшимни аранг тўхтатиб, саф-саф бўлиб ўтаётган бахтли тенгдошларим ёнидан катта кўча томон отилдим..

Энди дадамлар билан сўнгги бор кўришиб, сўнгги бор видолашган кунимизга ўтаверсам ҳам бўларди. Лекин хотирамда мухрланиб қолган ва ўша мудхиш давр учун ниҳоятда муҳим бўлган яна бир воқеа сира тинчлик бермайди менга.

Ўша йил улуғ рус шоири Александр Сергеевич Пушкин вафотининг юз йиллиги нишонланар эди. Бу ғамгин санага аталиб қанақа тадбирлар белгиланди, қанақа китоблар чиқарилди, қанақа мажлислар, адабий кечалар ўтказилди – буни билмайман, албатта. Аммо ўша санага аталиб, ўқувчилар учун дафтар чиқарилгани эсимда. Миллион-миллион нусхада чиқарилган бу дафтарларнинг олд муқовасида болаликдан ҳаммамизга таниш жингалак соч, ҳабаш чехра шоирнинг сурати солинган, муқованинг охириги бетиде эса улуғ шоир эртақларида бирига чизилган сурат берилган эди. Аввал бошда ҳеч қанақа гап йўқ эди. Кейин тўсатдан шаҳарда, жумладан, мен ўқийдиган Ленин номидаги рус мактабида ҳам ваҳимали мишмиш тарқалди. Гўё Пушкин юбилейига чиқарилган дафтарлар, тўғрироғи, дафтар муқовасидаги суратларга аксилинкилобий сўзлар битилган, қимқи агар Пушкиннинг соч ва соқоллари, айникса, муқованинг охириги бетидеги эртақларга чизилган суратларни эътибор билан кўздан кечирса, шоирнинг жингалак сочлари-ю, эртақларга чизилган суратларни хушёрлик билан нигоҳидан ўтказса, макқорона усталик билан ифода этилган ўша аксилинкилобий сўзларни топиши мумкин эмиш!

Мен ўқийдиган 3-“А” синфида ёши анчага борган, тишлари тўкилиб қолган, аммо жуда мулойим, меҳрибон рус кампири дарс берарди. Бир ойдан бери рус

кампир (ҳозир исми-шарифлари ёдимда йўк) касал бўлиб, ўрнига ёш татар йигитча дарс бера бошлаган эди. Қаттиқ оқсоқланиб юрадиган бу йигитча бизга кўшни бўлмиш райком котибининг қайниси бўлиб, дадам камалганларидан кейин менга ўқрайиб қарай бошлаган эди. Аммо ҳаётнинг ўйинини қарангки, дадамлардан кейин бир ҳафта ҳам ўтмасдан ёш ўқитувчимизнинг поччаси ҳам ҳибсга олиниб, “халқ душмани”, деб эълон қилинган эди. Шу-шу бирдан мунғайиб, қаттиқрок оқсоқланиб қолган ўқитувчи менга аллақандай ачиниб қарайдиган, йўлакдами, ховлидами танҳо юрганимни кўриб қолса, бошимни силайдиган бўлиб қолганди. “Пушкин суратлари ичига қабих аксилинқилобий сўзлар ёзилган эмиш”, деган гап тарқалган кунини ёш ўқитувчимиз синфимизга жуда хомуш бир киёфада кириб келди. У мунгли кўзлари билан болаларга узок тикилиб тургач:

– Болалар! – деди аллақандай ёлвориб, – қани, кеча тарқатилган дафтарларингни олинглари-чи. Ҳалиги... Муқоваларига Пушкин сурати солинган дафтарларингни айтаяпман!... Олдиларингни? Эҳтимол, эшитгандирсанлар, қабих душманларимиз маккорлик билан чизилган ҳарфлар воситасида СССРга қарши сўзлар ёзишти! Бу мудҳиш сўзларни топган пионерлар бор. Бу пионерларнинг суратлари эртага фахрий доскага осилади. Наҳот бизнинг орамизда бирорта хушёр пионер топилмаса? Қани, суратларга яхшилаб қаранглари! Шояд сенлар ҳам душманларимизнинг бу қабих сўзларини топиб, уларни фош этсаларинг!

Ёш ўқитувчи шундай деб, менга ўзича бир умид билан қараб кўяди. Ҳарқалай, менга шундай туюлди-ю, олдимдаги дафтарга чизилган суратларга тикилиб, жон-жаҳдим билан маккорона чизилган ҳарфларни кидира бошладим...

Асабларим таранг тортилган, миям назаримда, лахча чўғга айланган эди.

“Наҳот жонажон ҳукуматимизга қарши ёзилган бу мудхиш сўзларни топиб, душманларнинг кирдикорларини фош қилолмасам? Йўқ, топаман! Топганда ҳам биринчи бўлиб топаман. Иккинчи бўлишнинг фойдаси йўқ!... Тўхта, шоир елкасидаги мана бу гажак тола нима ни эслатади? “С” харфининг ўзгинаси-ку!... Унинг ёнидаги гажак-чи? У ҳам “С”! Унинг ёнидагиси ҳам! Мана буниси “Р”нинг ўзгинаси-ку! Вой, тавба, бу баттоллар СССР деб ёзиб қўйишибди-ку, боятдан бери шуни ҳам кўрмапман-а?... Мана, бу гажак тола-чи? Қўйиб қўйган “Д”ку! Ундан кейинги гажак-чи? “О”нинг худди ўзи-ку, “О” бўлган жойда “Л” ҳам бўлиши керак”! Мана “Л” ёнгинасидаги эса “ОЙ”га ўхшаш иккита гажак қаторлашиб турибди! “Долой!” – “Йўколсин!” “СССР йўколсин”, деган гап-ку бу! Рост, “СССР” сўзи олдин, “Долой” сўзи эса кейин ёзилипти. Аммо бунинг нима ахамияти бор! Ундай ёзилса ҳам, бундай ёзилса ҳам маъноси битта-ку. Ок ит, кора ит – барибир ит!

Мен ҳаяжондан нафасим бўғилиб:

– Топдим, муаллим, топдим! – деб бақириб юбордим.

Шўрлик ўқитувчим текис полда кокилиб-суриниб оксоклана-оксоклана ёнимга келди. Синф тўла ўқувчилар ҳам “гур” этиб ўрниларидан турдилар-да, устимга ёпирилиб келишди.

Мен худди безгак тутгандек дир-дир титраб улуғ шоирнинг жингалак сочлари орасидан топган мудхиш харфларни кўрсата бошладим. Ниҳоят, кўрсатиб бўлиб, тенгдошларимга мағрур қарадим. Синфга чўккан оғир сукунат ичидан тўсатдан ўқитувчимизнинг:

– Маладес! – деган хитоби эшитилди. У кафтини бошимга қўйиб. – Ҳушёр пионер деб мана шуни айтадилар.

Ҳамма менга ҳасад билан қарар, мен ўзимни чинакам қахрамон деб ҳис этардим.

– Қани, дафтарларингни йиғиб кутиб ўтиринглар. Бир соатдан кейин спорт майдонига бутун мактаб тўпланади. Ҳаммамиз бирга бу мудҳиш дафтарни ёқиш маросимида иштирок этамиз!

Ўқитувчимиз оқсоклана-оқсоклана синфдан чиқиб кетди, лекин бир соат тугул, икки соат ўтди ҳамки, у қайтмади. Сўнг дафтарларни ёндириш маросими бошқа кунга қолдирилипти, деган гап келди-ю, уй-уйга тарқалдик.

Кечкурун мен кундузи бўлган воқеани ҳаяжондан энтика ойимларга айтиб бердим.

Ойимлар мен кутган мактов ўрнига:

– Ҳой, болам-ов, болам-ов! – дедилар, тўсатдан кўзларига ёш олиб, – сенга нима бўлди, болам-ов!

– Менга нима бўпти? Нега бундай дейсиз? – дедим ўдағайлаб.

– Ҳеч нарса.. Илоё дадангга ўхшаб қаҳри қаттиқ бўлмагайсан. Оллоҳдан биттаю битта тилагим шу, болам.

Табиий, ойимларнинг гапига яхши тушунмадим. Эрталаб мактабга, тўғрироғи, ҳурмат тахтасига қараб чопдим.

Надоматлар бўлсинким, менинг суратим йўқ эди! Кўзларимга ишонмай, рўйхатга бир неча марта кўз югуртириб чикдим, йўқ, менинг суратим йўқ эди. Душманларнинг ёвуз кирдикорларини фош этган ҳамма хушёр кашшофларнинг сурати ҳурмат тахтасига осилган, битта менинг суратим йўқ, афтидан, кимдир халқ душмани фарзандининг суратини ҳурмат тахтасига осиш мумкин эмаслигини айтиб, мендан ҳам кўпроқ хушёрлик қилган эди!

Мана, бу воқеаларнинг содир бўлганига ярим асрдан кўпроқ вақт ўтди. Шахсга сиғиниш даврининг не-не жинойтлари фош этилди. Бу жинойтлар қандай

дахшатли бўлмасин, назаримда, уларнинг энг ёмони – катталар етмагандек, биз гўдакларни ҳам ҳамма нарсага шубҳа билан қараш, ҳамма ёқдан ёвуз кирдикорлар кидиришга ўргатишга қаратилган уринишлар, деб биламан.

* * *

Нихоят, дадамлар билан видолашадиган кун ҳам келди. Видолашишга уч кишига рухсат берилганди: ойимлар, катта опамлар ва менга рухсат этишибди. Шунинг учунми, бошқами, кариндош-уруғлардан ҳеч ким, на дадамларнинг укалари, на ёру-дўстлари – ҳеч ким келмади.

Ойимлар билан опамлар кечаси билан ухлашмай дадамлар учун бугдой талкон ва яна бир неча халта майда-чуйда овқат тайёрлашди. Чунки, дадамлар озод бўлади, деган сўнгги умид ожизгина милтираб турган шамдай сўнган, у кишини узоқларга олиб кетишлари аён бўлганди.

Эрталаб тўрва-халталарни кўтариб, камокхонага қараб йўл олдик. Бу сафар бизни кўп куттиришмади. Белига чойнакдай тўппонча тақиб олган ҳарбий бизни узун, тор, нимқоронғи йўлакдан ичкарига бошлади. Йўлакнинг ярмига борганда ўнг қўлдаги эшикни очиб, бизга йўл берди. Чоғроқкина чорбурчак хонанинг тўридаги стол олдида гимнастёрка кийган, сочлари оппоқ бир одам алланималарни ёзиб ўтирарди.

Дадамлар бурчакда курсида ўтирган эканлар (мен аввал у кишини кўрмай қолибман!), биз киришимиз билан дик этиб ўрнидан турдилар.

Азалдан барваста, тўладан келган, новча одам – дадамлар бир-икки ой ичида чўпдай озиб, лунжлари ичига ботиб, кўзлари киртайиб, кийғир бурни сўррайиб копти.

Яна камалган кечасидагидек йиғи-сиғи бошланди. Ойимлар-ку, юзини рўмолга яшириб, жимгина титраб йиғлардилар, лекин опамлар... Дадамларнинг бўйниларига осилиб олган опамларнинг фарёди тор хонани зир титратарди.

Кейинчалик мархум ойимлар кўп айтгучи эдилар:

– Ноинсофлар, жиллакурса ярим соат ҳам фурсат бермадилар. Даданг шўрликнинг дийдорига ҳам тўймадик. Берган чорак соатлари кўз очиб юмгунча ўтиб кетди...

Бу сафар чорак соат давом этган видолашув давомида дадамлар бирор марта Сталиннинг номини тилга олмадилар, камалган кунларидагидек: “Менинг партия олдида гуноҳим йўқ, ўрток Сталин барҳаёт экан, мени ҳеч ким хор қилолмайди” қабилидаги сўзларни айтмадилар. Биль-акс, бир неча марта кўзларига ёш олиб:

– Кечир, мени Гулшан. Аёл бошинг билан беш болани қандай боқасан, ақлим бовар қилмайди. Энди юз кўришишимизга ҳам кўзим етмайди, кечир мени! – дедилар.

Ҳар сафар дадам шундай деганларида столга мукка тушиб, алланималарни ёзаётган киши:

– Ҳой, Ёкубов! – дерди қоғоздан бошини кўтариб, – сенга нима бўлди? Ёш боламисан, Ёкубов?

Ниҳоят, бу одам қаршисидаги алмисоқдан қолган девор соатига кўз ташлаб:

– Фурсат тугади, Ёкубов. Энди хайрлашинглар! – деб буюрди.

Йиғи, опамларнинг нидоси баттар авжига чиқди. Ойимлар озгина пул олиб келган эканлар, дир-дир титраган қўллари билан дадамларга тутар, дадамлар эса:

– Болаларингга ярат, Гулшан! – деб ёлворар эдилар. Лекин ойим кўнмай, ахир пулни олишга мажбур қилдилар.

Ойимлар келтирган пул бор-йўғи эллик сўм билан, ўнта беш сўмликдан иборат эди. Дадамлар пулни кийнала-қийнала оларканлар, беш сўмликлардан бирини менга

узатдилар. Ойимлар йиғлаб пулни қайтармокчи бўлган эдилар, дадамлар кўнмадилар ва кафтини бошимга қўйиб:

– Сен энди бу уйдаги энг катта эркаксан, болам, – дедилар ва яна кўзига ёш олдилар. – Ойингга ёрдамлашиб, укаларингга қараб тургин, болам!

Дадамлар шундай деб, битта беш сўмликни чўнтагимга солдилар.

– Умримда бир марта сенга музқаймок олиб бермокчи бўлган эдим, бу ҳам насиб этмади. У пулга дафтар, китоб ол! Қолганига музқаймок олиб е, ўғлим!...

Боятдан бери ойим ва опамларга қўшилиб йиғлашни ўзимга эп кўрмай серрайиб турган бола, тўсатдан, худди дадамларни олиб чиқиб кетаётган пайтдагидек ичимда нимадир узилгандай туюлди-ю, келгусида “Павлик Морозов бўлишим” ҳам, аксилинкилобчилар кирдикорларини фoш этган хушёр пионер эканлигим – ҳамма-хаммаси ёдимдан чиқиб, “дадажон!” деганимча отамнинг тиззасини кучоклаб олдим.

* * *

Бу машъум воқеаларга кўп йиллар ўтди, кўп сувлар оқиб кетди. 1955 йили Н.С.Хрушчевнинг XX съездда қилган ва бутун дунёни ларзага солган машхур докладидан кейин бизнинг оиламиз ҳам, чамаси, шахсга сиғиниш зулмидан жабр чеккан миллион-миллион оилалар каби дадамларнинг тақдирини, ўликми-тирикми эканлигини (унгача ёзган ўнларча хатларимизнинг биттасига ҳам жавоб келмаганди) сўраб, юкори ташкилотларга бир неча мактублар ёздик.

Мактубларнинг биттасини Қозоғистон Марказий Комитетига, иккинчисини СССР Давлат хавфсизлиги комитетига йўлладик.

Тахминан тўрт-беш ойдан кейин бирин-кетин иккита жавоб келди.

Жавобларнинг биринчиси, Қозоғистон Марказий Комитетидан бўлиб, унда дадамларнинг партиявий иши кўриб чиқилгани, у киши Сталин шахсига сизиниш қурбони бўлганлиги эътироф этилган ва 1918 йилдан эътиборан партия аъзоси сафига тиклангани хабар қилинган эди.

Иккинчи жавоб, давлат хавфсизлиги комитетидан бўлиб, унда айтилишича, дадамлар Узок Шарқдаги қайси-дир ўрмон хўжалигида дарахт кесувчи бўлиб ишлаган. 1943 йил киши ойларида (вакти аниқ айтилмаган) дарахт кесаётган пайтида йиқилиб, вафот этган.

Биринчи жавобдан фарқли ўларок, бу хатда шундай илова ҳам бор эди: биринчидан, агар ойимлар (мен ёзган хат, табиий, ойимлар номидан битилган эди) пенсия ёшида бўлсалар, у кишига давлат тегишли миқдорда нафақа тўлайди; иккинчидан, агар ойимларнинг турар жойи бўлмаса у киши комитетдан келган ушбу жавоб асосида шахар советига мурожаат қилиб, навбатсиз уй олувчилар, яъни ноҳақ жабрланганларга ҳукумат томонидан берилган имтиёзли кишилар рўйхатига киритилиши мумкин...

Ҳар иккала таклиф ҳам ҳақиқатни қарор топтириш, адолатни тиклашга қаратилган эди, холос. Аммо мен негадир, эҳтимол, Узок Шарқда олти йил оддий солдат бўлиб, бутун қийинчиликларни бошимдан ўтказганим учундир, ногаҳон ўзим кўрган бепоён совуқ ўрмонлар, у ердаги қаҳратон қиш кўз олдимга келди. Бир зум нигоҳим олдига қалин қор босган қоронғи ўрмон, чол бўлиб мункайиб қолган дадамлар келди, у кишининг ожиз қўллари билан оғир болта кўтариб дарахт кесаётганлари, тўғрироғи, болтани кўтараётиб, бирдан юзтубан қулаганлари шундоқ хаёлимда жонланди, жонланди-ю, алам, изтироб, ачиниш, меҳр-шафқат ва хўрлик туйғулари тошқиндай ёпирилиб келиб, вужудимни қамқатиб юборди.

– “Йўк! – дедим хаёлан қимгадир писанда қилиб. – 18-йилнинг фирқа аъзоси, илк ўзбек коммунистларидан бири

бўлмиш отамни ноҳак камадилар, ноҳак камаб, қариганда ҳам озод қилишни истамайдилар, қаҳратон қишда ўрмон кестириб, ўлимга маҳкум этадилар-у, энди ўз гуноҳларини ювиш умидида жудолік азобидан сочлари оқариб, икки букилиб қолган бевасига нафақа тўлармишлар, бошпана берармишлар. Йўқ, мен битта онамни улар берган садақасиз ҳам боқиб оламан, уларсиз ҳам бошпана топиб бераман”.

Хаёлан шундай деб, яхши ният билан ёзилган хатни бурда-бурда қилиб йиртиб ташладим... Мен бунини ойимларга ҳам айтиб ўтирмадим, у киши дадамларнинг оқланганликларини эшитишга эшитдилар-у, нафақа-пафақасини суриштириб ўтирмай, ўзлари юртга ош бердилар.

Бир-икки йилдан кейин қишлоқ совети (ойимлар қишда Тошкентда, ёзда қишлоқда яшардилар) у кишига қолхозда ва қишлоқда урушдан аввал очилган бўр заводида оддий ишчи бўлиб ишлаган йиллари эвазига 26 сўм нафақа белгилади. Бу йигирма олти сўм шундай баракали чикдики, марҳум кампир шу арзимас чақа билан ҳамма набираларини хурсанд қилиб, ўзлари ҳам хурсанд бўлиб оламдан ўтиб кетдилар. Фарзандларим китоб дафтар учун пул сўраб келганларида, мен эсам “пул йўқ”, деб ранжитган пайтларимда улар нажот истаб кампирга боришар, кампир эса уларни ҳамиша хушнуд этиб жўнатардилар. Ажаб дунё. Гоҳида минг сўм гонорар олган каминада ўз фарзанди учун бир сўм топилмас эди-ю, ойига атиги 26 сўм нафақа оладиган кампирда набиралари учун бир сўм-ярим сўм доим топиларди! Шу боисдан ҳам, хонадонимизда марҳума тўғрисида гап кетганда, фарзандларим ва ҳатто фарзандларимнинг фарзандлари ҳам қўзлари аллақандай чараклаб кетади... Мен эсам, ҳар сафар бирор сабаб билан дадамлар ёдимга тушса, у кишининг сўнгги видолашув пайтида қўлимга зўрлаб тутказган беш сўмлари-ю, музқаймоқ олиб беролмаганлари учун афсус-надомат чекканлари эсимга тушарди.

ОНАИЗОР

Яқин йигирма йилдирки, чап оёғим дардга мубтало бўлган: майда томирларда кон яхши юрмайди. Бу – ҳали ҳеч бир табиб сир-асрорини очолмаган оғир хасталик. Баъзан, у тўсатдан йўқ бўлиб кетади, баъзан эса туйқусдан хуруж қилиб қолади. Шундай пайтларда чунон бир оғрик бошланадими, унга ҳеч бир тирик зот дош бераолмайди: “Э, худоё, бундан кўра оёғимни кесиб ташлайкол”, дегиси келади киши. Яқинда шу дард яна бир хуруж қилиб қолдики, деворларни чангаллаб дод-фарёд чекдим. Ҳаёт йўлдошим югуриб-елиб ўзи билганича муолажа қилди. Кейин “тез ёрдам” келиб уқоллар берди, хуллас, оғрик бироз пасайди. Шунда тамом холдан кетган одам, хиёл ором олиб ётганимда умр йўлдошим бир гап айтди:

– Сиз бугун оғрик тутган пайтида “Аяжон, аяжоним, қайдасиз?” деб фарёд солганингизни эслайсизми?

– Ҳа, энди, аяжон деган бўлсам, ўз аяжонимни йўқлабман-да, деб қулдим.

– Тўғри-ю, лекин етмиш яшар одамнинг “аяжон, аяжоним, қайдасиз?” деб додлаши ғалати туюларкан, – деди умр йўлдошим.

Мен эса бу гаплардан кейин беихтиёр раҳматли волидамни эслаб кетдим. Назаримда, муштдеккина, озғингина, абжиргина ва айтишларича, кизлик пайтида ниҳоятда кўхлик бўлган бу аёлнинг бошига тушмаган мусибат бўлмаса керак. Ҳануз бот-бот эсимга тушади.

1929 йилнинг охирилари бўлса керак, мен нари борса, уч яшар боламан. Отамиз Эгамберди Ёқуб шайх ўғли

Чимкент вилоятининг Сайрам районида райкомнинг биринчи котиби бўлиб ишларди. Кейинчалик билсам, марҳумнинг устидан отаси шайх эди, диндор бўлган эди, дейишавергач, у киши вазифасидан четлаштирилган ва адолат кидириб Олмаотага кетган экан. Табиий, ўша даврнинг шафқатсиз удумига кўра, волидамизни бешта бир-биридан кичкина фарзанд билан яшаб турган уйдан хайдаб чиқаришган. Шунда бир кўнгли бўш инсон (Оллохга шукур, ўша даврларда ҳам бўлган, хозир ҳам бор бундайлар) сомонхонасини бўшатиб, унга пичан тўшаб, бизга – бутун оиламизга бошпана килиб берган. Болалик эмасми, қуриган пичан, беда, шувок, ёвшан ва бошқа дала гиёҳларининг хидига тўла бу сомонхона менга илгари яшаб турган кўркам уйимиздан ҳам яхши туюлган. Мен ва укаларим онаизоримизнинг дарди-хасрати билан ишимиз йўқ, кун бўйи кўчада ўйнаймиз, ивирсиб юрамиз. Қоронғи тушганда волидамиз чакириб бир бурда нон, бир косадан атала беради. Шундан кейин сомонхона зимистон қоронғиликка чўқади. Энди ўйласам, тавба, деб ёкамни ушлайман. Лекин у онлар – ўша зимистон сомонхона мен учун гўзал бир кошонага айланади. Чунки биз беш болакай талашиб-тортишиб онажонимизга яқинроқ ётмоқчи бўламиз. Ниҳоят, онамиз бизни мурасага келтириб ўртага ётадилар. Шунда биз ойижон, ойижон, эртак айтиб беринг, деб ёлворамиз ва волидамиз қай ахволда эканлигини билмаймиз ҳам, албатта. Лекин турган гап, онамиз барча дардларини ичига ютиб, эртак бошлайдилар. Икки опам ва икки укам у эртакларни охиригача эшитармиди ё йўқми, билмадим, лекин мен жон қулоғим билан тинглардим. Эртаклар оламига шўнғиб кетардим. Ва чексиз бир бахт туйғуси билан ухлаб қолардим.

Бир ойлاردан кейин дадамиз қайтиб келиб, бизни Олмаотага кўчириб кетди. Лекин бу иккинчи хикоя. Биринчи

ҳикоям эса ўша сомонхона, зимистон сомонхона, онамиз ёнига тикилишиб ётган беш болакай ва волидамиз минг бир кечадагидай ҳар кун айтиб берадиган эртаклар.

2

Ўттизинчи йилларнинг боши. Дадамларга Олмаота вокзалининг шундоқ ёнбошидан тўрт қаватли эски ўрнеча ёғоч уйларнинг биридан уч хоналими, тўрт хоналими жой ажратилган экан. Биз борганда қаҳратон киш эди. Қор белдан десам лоф бўлар, тиззадан эди. Биз болалар уйнинг эшигидан бурнимизни ҳам чиқаролмаймиз. Ойимлар уйни тошқўмир билан иситадилар. Кейинчалик раҳматли кўп эслар эдилар. Бир кун кечаси дадамлар йўқ пайтида печкага тошқўмир қалабдилар-у, туйнугини очиб кўйиш ёдларидан чиқибди. Бир маҳал уйғонсам, эслар эдилар онам, уй осмони фалакдай гир-гир айланаяпти. Дуддан нафас олиб бўлмайди. Тураман дейман-у, туролмайман. Сал бошимни кўтарсам, қусаман. Шунда тўсатдан, “ёнимда ётган жўжаларимдан айрилиб қоламан-ку”, деган фикр миямда чарх уриши билан вужудимда шундай бир куч пайдо бўлдики, ўрнимдан туролмасам ҳам, лпанг-талпанг судралиб, эмаклаб, қусиб остонагача етиб сўрдим-у, эшикни ланг очдим. Уйга одам боласини яхлайиб кўядиган, бироқ оромбахш тоза ҳаво ёпирилиб кирди. Ўндан кейин нима бўлди, билмайман. Эшикка йнқилиб элибман. Бир пайт карасам, сенлар митти кушчалардай грюфимда чуғурлашиб юрибсанлар. Э, Худо, дедим шунва жўкка қўлимни чўзиб, менинг фарзандларимни яна бир эр асраб қолдинг. Сенга то абад шукроналар қиламан.

Мен ҳар сафар волидамиз бу ҳақда гапириб берганда бу куч, бу матонат, бу ирода, бу чексиз меҳр-муҳаббат унинг кичкина вужудига қандай жо бўлдийкин, деб ўлардим. Ҳозир ҳам шундай ўйлайман.

1937 йилнинг куз ойлари. Кичкина Туркистон шахрида таҳлика. Ҳар куни бир-икки одам НКВД томонидан камокка олинади. Биттагина шаҳарда бу мудхиш хабар кўчадан кўчага, уйдан уйга кириб боради. Одамлар қалбида ваҳима уйғотади. Бу аёвсиз “иш” бизнинг хонадонимизга ҳам кириб келди.

Қош қорайган пайтда шу тарафларда ҳамма хонадонларга даҳшат солиб юрган қора машина бизнинг дарвозамизга ҳам келиб тўхтади. Ундан кейин бўлган воқеалар тўғрисида мен “Музқаймоқ” ҳикоямда гапириб берганман. Такрорлаб ўтирмайман, чунки бу ҳикоя марҳум отам ҳақида эмас, онам ҳақидадир.

Биз катта бир ховлининг кираверишида икки хонали, олди айвон кўркамгина бир уйда турардик. Отамиз камалгандан кейин бир кун-икки кун ўтмасданок, форма кийган қандайдир одамлар бостириб келишди. Уйнимизни дарҳол бўшатишни буюришди. Ўзи киш келиб, қор учқунлай бошлаган эди.

– Қайдан жой берасиз?

– Ҳалқ душманининг оиласига ким ҳам жой беради?

Кейин билсам, катталар ўйлай-ўйлай бир қарорга келибдилар: биз турган ховлининг охирида икки хонали ташландик қароб бир уй бўларди. Бу хоналарнинг бирига ҳовлида яшовчилар ўз қўмирларини туширишарди. Иккинчиси чоғроқ, ҳозирги ўлчов билан айтсак, 7-8 квадрат метрли хонада ҳовлидаги хонадонлар ўз қўйлари, товук-повукларини сақлашарди. Ўша даврдаги ҳокимиятнинг меҳрибонлигини қарангки, шу катталикни бизга, яъни беш болали оилага меҳр-шафқат қилиб топширишибди. Начора, катта опамнинг эри – поччам (у киши мактабда ўқитувчи бўлиб ишлардилар) яна кимларнингдир ёрдамида беш-ўнта тахта топишиб,

молхонани тозалашиб, ердан бир газ баланд бир сўри куришди. Бурчакка чўян печка ўрнатишди. Сўрининг устига сомонхонадаги кўй-эчкидан қолган-қутган сомонлар тўшалиб, устига уйимиздаги бор эски-туски наматлар ташланди.

Мен канага тўла бу қафас ҳақида ўйлаганимда доим Сайрамдаги пичан ва беда тўшалган болахонани эслар эдим. Дала гиёхларининг ҳиди уфуриб турган ул сомонхона менга мисоли жаннат бўлиб туюларди. Шундай бўлса ҳам, бола бола экан, на мен, на укаларим яхши уй-жойдан ҳайдалиб, собик молхонага келиб қолганимиз ҳақида ўйламаймиз ҳам. Онамиз эрталаб қамокхонага кетиб, кечкурун қайтадилар. Катта опам келиб бир қозон атала қилиб кетадилар. Биз бу аталани кўриб қолиб, сўрида бир-биримиз билан кураш тушамиз. Ҳовлига чиқиб қор отишамиз. Дилдираган қўлларимиз билан қорбобо ясаймиз. Лекин бир нарса хануз эсимдан чикмайди. Мен укаларим билан кураш тушаманми, урушаманми, ховлида қор отишаманми, дилимдан бир орзу ҳеч кетмайди. Тезроқ қоронғи тушса-ю, ойимлар келиб қозонда қолган аталадан қуйиб берсалар-у, тўшак ёзсалар. Ва биз бир-биримиз билан ким ойимга яқинроқ ётади, деб талашиб-туртишиб, ойимларга яқинроқ жойни эгалласак. Бунинг бош сабаби шундаки, ойимлар ҳар кунни чирокни ўчириб бўлгач, худди Сайрамдаги сомонхонадагидек эртақ бошлайдилар. Бу эртақларнинг кўпчилиги ҳозир негадир эсимда йўқ. Лекин улар ҳамиша қандайдир яхши эртақлар – менинг вужудимга ҳам ором берар эди. Худди она алласига ўхшаб шундай чексиз бир тасалли берардики, тез орада кўзим илиниб қолганини ўзим ҳам билмай қолардим.

Кейинчалик марҳум волидамдан сўрамаганимга кўп афсус қиламан. Лекин қандайдир ички бир туйғу билан

хис этаман: эри турмада ётиб, тўртта фарзанди билан мол-хонага ҳайдалган бир она учун бу эртақларни айтиш осон бўлмаган бўлса керак. Эҳтимол, уларни йиғлаб-йиғлаб айтгандир. Ва биз тинчиб ухлаб қолганимиздан кейин она-зоримиз ҳам кўз ёшларини ютиб, ё ухлаган, ё тонг отгунча тўшақда тўлғониб чиққан бўлса керак.

Сал вақт ўтди. Бироз муҳлатдан сўнг отамизни биздан жудо қилиб, узок юртга олиб кетишди. (Мен бу ҳақда ёзганим учун такрорлаб ўтирмайман).

Қаҳратон киш. Совук. Изғирин. Шундай кунлардан бирида дарвозамиз олдига сокол-мўйлови ўсиб кетган бир одам келди. Кейин билсам, бу киши отамнинг туғишган укаси экан. Туя етаклаб келди. Улар онам билан кучоклашиб узок йиғлаб-сикташди. Кейин туяга бор-будимизни ортишди. Биз чурвақаларни эса юкларнинг устига ўтказиб, кигизга ўраб, арқон билан боғлаб кўйишди. Фақат кўзимиз кўрнанади. Сўнг амаким, худо раҳмат қилсин, туянинг жиловидан олди. Ойимлар белини дастурхон билан боғлаб, қўлларига таёк олиб, уянинг орқасидан тушди. Шундай қилиб, биз Туркистонни тарк этиб, туғишган кишлоғимиз Қарноққа, Ўбобомиз хонадонига (у пайтларда Ўбобомиз Ёқуб шайх аллақачон вафот этганди) бордик. У кишини такдир ёрлақаган экан, чунки тўнғич ўғлининг бошига тушган бу кулфатларни кўрмади.

Боя айтганимдек, қаҳратон киш, йўллар яхши эмас. Туркистон билан Қарноқ ораси эса салкам ўттиз чакирим. Туя шўрлик ўкиради. Нола чекади. Ҳар қадамда тояди. Баъзан, чўккалаб қолади. Чўккалаб қолганида биз тепада кигизга ўралиб ўтирган болалар уввос солиб йиғлаймиз. Чунки мана, мана осмону фалақдан ерга – яхмалакка учиб кетаётгандек бўламиз. Лекин амаким бир бало қилиб нўхтасини тортиб, бошини силаб, волидамиз эса орқасидан таёк билан уриб, туяни ўрни-

дан тургазидилар. Сафаримиз давом этади. Шу тарика кечкурун кош қорая бошлаганда кишлоққа етиб бо-рамиз. Қарасак, йўлимизда катта оломон, иккита аёл, бири колхоз раиси, иккинчиси семизлигидан отнинг бели майишадиган колхоз парткоми, йўлимизни тўсиб турибди. Улар дабдурустдан келиб аввал амакимни, кейин туянинг бошини аёвсиз калтаклай кетишди. Қамчилашар экан, биз кишлоғимизга халқ душманларининг фарзандларини киритмаймиз, деб бакиришар эдилар. Бўлди тўполон. Бўлди тўполон. Йиғилган оломон ичида бизнинг қариндош-уруғлар бор экан. Улар ўша пайтда Сталиннингми, Калининнингми, “Бола ота учун жавоб бермайди!” – деган гапини бакириб айтишиб, икки зўравон аёлнинг бакирик-чакирикларини хиёл босган бўлиб, жунбишга келган асабларини сал тинчитиб, бизга йўл очиб бердилар.

Волидамиз ўшанда нима қилганлари, нима деганлари эсимда йўқ. Фақат туяни хайдаб келган ўша таёғига суяниб, хайкалдай котиб турганлари кўз олдимда. Балки, ичида қарғагандирлар. Чунки бу икки тўсатдан ҳокимиятга чиқиб қолган аёл бизга қўшни эди. Тасодифан, замоннинг зайли билан кўтарилиб қолгандилар. Ичида ҳам қарғамаган бўлсалар керак, деб ўйлайман. Чунки 4-5 йилдан кейин уруш бошланиб, кишлоқда очилган бўр заводида бадий буюмлар цехи очилганда бош рассом бўлиб тайинланган волидамиз (ҳеч қутилмаганда у кишида шундай истеъдод ҳам намоён бўлганди) ўша бизга камчи ўқталган, лекин сал ўтмай ишдан олиниб, ер билан яксон бўлган бу аёлларнинг қизларини ҳам ишга олиб, уларга мураббиялик қилгандилар.

Оллоҳнинг иродаси ва хоҳишига инсоннинг акли бовар қилмайди, деган гап бор. Бунни шу маънода айтаяпманки, оиламиз бошига тушган узлуксиз мусибат ва қулфатлар-

дан кейин, Оллоху таоло мурувват ҳам кўрсатди. Қишлоғимизда миттигина бир бўр заводи очилди. Шу ерда мен журналхонларнинг жинига тегсам ҳам бу бўр заводининг тарихини айтишга мажбурман.

Қишлоғимизда Абдураззоқ ота деган дарвешнамо, олижаноб бир инсон бўларди. У киши елкасида енгил ятак, устида шим ўрнига афғоннинг иштонидек кенг бир иштон, ялангоёк, ялангбош кирма-кир кезиб юрар эди. Қишлоғимиз атрофидаги фалон кирнинг тагида олтин-кумуш конлар ётипти, дея башорат килардилар у киши. Фақат уларни топиш керак. Қишлоқдаги боғимизнинг шундоқ тепасида негадир тожикча ном олган “Қизил Сангир” деган баланд кир бор. Бу кирнинг тўши кип-кизил майда кум ва ҳар хил тошларга ястанган. Фақат Абдураззоқ ота эмас, бошқа қишлоқдаги бошқа дарвешлар ҳам бу кирни очса, беҳисоб олтин чиқади, деган фикрда эдилар. Абдураззоқ отанинг дарвешлиги шунчаликки, у киши аэроплан ясаб, шу кирнинг тепасидан учмокчи бўлганлар. (У киши ясаган аэроплан ҳар хил спортчилар ясайдиган планерлардан бири бўлса керак). Лекин ясаган “аэроплан”и беш-олти метр ҳам кўтарилмасдан Қизил Сангир қирининг боя айтилган кизил тўшига тушган. Дарвешимизнинг кўл-оёғи синган. Лекин у киши касалхонадан чиқар-чикмас яна кир-адирларни кезиб, олтин-кумуш қидиришда давом этганлари қизик. Шундай қидиришлардан бирида раҳматли бир ғорга дуч келади. Қарасаки, бу ғор оппоқ оҳакдан иборат. У киши оппоқ оҳакдан бир-икки копини эшакка юклаб, Туркистонга равона бўлганлар. Бу оҳакдан фақат деворларни оқлаш ва суваш-пуваш эмас, ундан бўр, яъни мактабларда ишлатиладиган, тахталарга ёзиладиган бўр яшаш мумкинлигини исботлаб беради. Баҳонаи сабаб, қишлоқда бўр заводи очилди. Бу заводда биринчи ишга кирганлардан бизнинг волидамиз

бўладилар. Иш ниҳоятда оғир эди. Тегирмонда уюлиб, унга айланган оҳак цехдаги катта дошқозонларда қайнатилган. Қиёмига келгач, оғир чўян колипларга қуйилиб, ташқарида тайёр турган супраларга тўкилган.

Бу колипларнинг оғирлиги камида бир пуд келарди. Уларнинг икки томонида элликтадан юзта тешик бўларди. Ойим раҳматли – миттигина аёл – шу катта чўмичларда дошқозондаги атала бўрни олиб, чўян колипларнинг тешикларини тўлдирад эдилар. Сўнгра бу колипларни ташқарига кўтариб чиқиб, бўрлар қуригач, уларни супрага тўкардилар. Цехда не-не манаман деган полвон йигитлар ишлар эди. Уларнинг ҳаммаси ойинжонимизнинг ғайрати, кучи, шижоатига қойил қолар эди. Мен эса ҳар куни дарсдан чиқиб, цехга югурар эдим, бориб ойим тўккан бўрларни қутичаларга санаб (бу қутичаларнинг ҳар бирига элликта бўр кетар эди) жойлар эдим. Гап шундаки, завод бу қутичаларнинг ҳар бири учун 3 тийиндан ҳақ тўлар эди. Бу ҳам биздек тўрт етимчани боқишда волидамызга озгина бўлса-да мадад бўлар эди. Кечқурунлари қуёш ботар-ботмас ойим иккимиз секин-секин юриб уйга қайтардик. Йўлда раҳматли бот-бот пешонамдан силаб: мана, катта бўлиб қолдинг, болам! Менга мададкор бўлдинг. Шунисига ҳам шукур, деб дуо қилар эдилар. Лекин уйга боргач, мен гоҳ пода кетидан югуриб кетар, гоҳ ўйинқароқ болалар билан ўйнаб кетардим. Волидамыз эса ўчочка ўтин қалаб, биз полапонларига овқат қилишга киришар эдилар.

Шундай қилиб, йиллар ўтди. Менинг ҳам бўйим чўзилиб, жиндай суягим қотди. Кетмон кўтариб, далаларга чиқдим. Фронт учун деб ғалла ташидим. Ундан кейин ёру биродарлар ортгирдим.

Урушнинг сўнги йиллари эди. Қишлоқдаги йигитларга улфат бўлдик. Бўза олиб, қиттай-қиттай қиладиган бўлдик.

Асли 1927 йилда туғилганман. Лекин 1944 йилнинг кузида тенгдошларим – меннинг улфатларим урушга кетадиган бўлиб қолишди. Мен улардан қолишни сира ис-тамадим. Район ҳарбий қисмига бориб: “Мен 1927 йили эмас, 1926 йили туғилганман, шунинг учун фронтга юбо-ришингизни илтимос қиламан”, деб ариза бердим. Бу калтис ишга қўл урар эканман, бу сохта ғурур асосига ку-рилган хатти-ҳаракатим волидам учун нақадар оғир зарба бўлишини ўйламаган ҳам эканман. Онам, опам, укаларим зор-зор йиғлашиб мени қизил вагонларга кузатиб қўйиш-ди. Шу-шу армия сафида олти йил қолиб кетдим. Шунда ҳам волидам юрагига урган зарбамни яхши ҳис этмабман. Буни армиядан қайтиб келганимдан кейин уйга йиғилган меҳмонлар тарқаб, волидам иккимиз ёлғиз қолганимизда ҳис этдим.

– Сен нимани ҳам биласан, болам, – дедилар воли-дам. – Сенга ёлғон худога чин, мен ҳар қуни қоронғи тушганда мана шу Қизил Сангир тагидаги қабристонни ялангоёк айланиб йиғладим. Атайин оёқларимга тикан кирсин, янтоқ, қўйтиканлар оёқларимни шилиб ташла-син, деб Оллоҳга илтижо қилдим. Ярим кечагача бўз-лай-бўзлай йиғладим. Мен сени мана шундай кўз ёшлар-им билан Оллоҳдан қайта тилаб олганман, болам...

5

Урушдан қайтдим, ўқишга кирдим. Биринчи китоблар-им чиқди. Тошкентда ҳовли-жойлик бўлдим. Уйландим. Биринчи фарзанд кўрдим. Ойимлар эса ҳар қанча чақир-май, ялиниб-ёлвормай Тошкентга келмадилар. Боғимиз-нинг кўксига икки кичкина хона, бир даҳлиздан иборат кўримсизгина бир уй қуриб олган эдилар. Лекин бу ташки кўримсиз уйнинг ичи бамисоли бир жаннат эди. Чоғроқкина ҳовли қийғос очилган гулзорга айланган.

Райхон, хинагул, гултожихўроз, чирмовикгул – хаммаси одам бўйи ўсиб, бетакрор нафас уфуриб турарди. Махалладаги йўл бизнинг гулзорнинг ёнидан ўтарди. Тушдан сўнг салкин тушганда, раҳматли гилам тўшаб, жой килиб кўяр эди. Чеккарокдаги ўчоқда қозонда шўрва, самоварда чой шақиллаб қайнаб турар эди. Кампир ўтганни ҳам, кетганни ҳам бир пиёла чой ё бир коса шўрва бермай ўтказмас эди. Боз устига, бутун маҳалла, бутун қишлоқнинг ярми қариндош-уруғларимиз. Ҳаммаси аза бўлса ҳам, тўй қилишса ҳам Гулшан аянинг маслаҳатсиз ўтмайди. Волидамиз ҳеч қандай мансаб-мартабага эга бўлмаса ҳам, бу ишларга ҳакамлик қилар эдилар. Ва ҳеч ким у киши чизган чизиғидан чиқмасди. Не-не оксоқоллар, қариялар, Гулшан нима деди, деб сўрар ва у кишининг гапига амал қилар эди.

Мен ҳам, укам ҳам кетма-кет фарзандлар кўрдик. Набиралар йўлга киргач, ҳаммасини ўз бағирларига олардилар. Ёзи билан болалар кампирнинг бағрида. Онанзоримиз қозони ва самовари шақирлаб қайнагани-қайнаган. Болалар ўйинқарок. Кампир овқат енглар, деб чақирса ҳам келаверишмайди. Кампир болалардан фақат бир нарса илтимос қилади. Улар боғ этагидан ҳовлига сув ташиб беришлари керак. Бошқа хизматлари йўқ.

Бир куни қишлоқдан, Гулшан ая эски уйининг тўридан катта дабдабали уй қура бошлади, деган хабар келиб қолди. Раҳматли доим: “Бошқа юртда султон бўлгунча, ўз юртингда ултон бўлган яхши. Бошқа юртдан барибир ўз юртингизга қайтасизлар”, дердилар. Мен ҳеч бу гапга эътибор бермас эдим. Фақат у киши катта уй қурапти, деган гапдан хушёр тортидим.

Бир куни ўша нураб қолган уйимизга учта ўрис кириб келибди. “Бабушка! Бирор нарса топиб бер! Ўлиб бораяпмиз, ёрдам бер”, дейишибди. Волидамиз уларнинг дардини тушунибдилар-у, ёнидаги набираларини дўкон-

га чоптирибди. Кампир халиги уч ўрисга уч шиша ви-
нони бўлиб, уч коса шўрва қуйиб берибдилар. Шундан
сўнг улар: “Бабушка, нима ишинг бор, айт, биз қилиб бе-
рамиз”, дейишибди. Волидамиз уларни боғ этагига олиб
борибдилар. Шу ердан ғишт қуясизлар. Шу ерга уй кура-
сизлар, деб бир чизма чизиб берибдилар. Шу билан шу
қурилиш бошланиб кетибди. Мен бу қурилиш ниҳояси-
га етай деганда эшитибман. Укам эса олдинроқ эшитган
экан, оз-моз ёрдам берибди. Қолган ишларнинг ҳаммаси-
ни волидамиз арзимаган пенсияси билан уч дарвеш ўрис-
нинг кўнглини олиш эвазига қуриб битказибди. Лекин у
ўрислар ҳам курук қолишмабди. Қишлоқда Гулшаннинг
ўрислари деган ном чиқариб, кейинчалик ҳаммага керак
бўлиб кетишибди.

6

Ниҳоят, қўп ялиниб-ёлворишлар, илтимос-тавозеълардан
кейин 1970 йилларнинг охирида ойимизни Тошкентга олиб
келишга муваффақ бўлдик. Раҳмагли бу ерда ҳам бутун та-
лаблари, қонун-қоидаларини бекаму кўст жорий этдилар:

– Анов газ плитада қайнаган чойларнинг ича олмай-
ман. Ҳовлида самовар қўйинглар, кеча-кундуз шакиллаб
қайнаб турсин. Эшикдан ким келса, дарҳол уйлари-
нги тўрига кўрпача солинглари! Дастурхон ёзинглари. Сан-
дик-кутиларда нима бўлса, дарров тўкиб солинглари!

Рафиқам Марямхон бош келинлари бўлгани учун ҳам
у киши жуда яхши кўрар эдилар. Ҳамиша алқаб-ардоқлаб,
яхши дуолар қилиб турардилар. Рафиқам ҳам у киши айт-
ганини икки қилмас эди. Биз эса ичимизда чиндан чўчиб
турар эдик. Чунки орадан сал гап ўтса, ҳеч кимдан рухсат
сўраб ўтирмасдан, камзулини елкасига илиб, пенсиясини
чўнтагига жойлаб, жўнаб қолишлари ҳеч гап эмас эди.
Бўйлари бир қарич, миттигина ойим ҳеч овқат эмас эди-

лар. Палов-малов тугул, ўзимизнинг Туркистоннинг беш-бармоғига ҳам тоқатлари йўқ эди. Эргалаб ҳам бир чакмок қанд, бир бурда қаттик нон, тушда ҳам бир чакмок қанд, бир бурда қаттик нон, кечкурун ҳам бир чакмок қанд, бир бурда қаттик нон. Лекин кун бўйи ҳовлида тинч ўтирмас эдилар. Пастаккина курсича – стул ясашиб олган эди. Қўлида чўт (тешача), тагидаги курсичани суриб-суриб, ҳовлидаги ҳамма райҳон, ҳамма гулнинг тагини юмшатиб чиқар эдилар.

– Ойи, ойижон, кўйинг, бу ишларни набираларингиз қилишади, – десак, жеркиб ташлар эдилар.

Тўнғич ўғлим Мурод биринчи қиз фарзандини кўрганда бутун меҳру саховатини, вужудини, қалби – ҳаммасини шу гўдакка бағишладилар. Уни кўтаргани-кўтарган, эркалагани-эркалаган эдилар.

1979 йилнинг сентябрь-октябрь ойларида тўсатдан ишхонага рафиқам телефон қилди:

– Ойимлар ёмон бўлиб қолдилар, тез етиб келинг!

Келсам, раҳматли набирасини эркалатиб ўтириб, тўсатдан зинадан йиқилиб тушибди. Мендан олдин “Тез ёрдам” ҳам етиб келган экан. Юрагимни ҳовучлаб ўтирибман. Бир маҳал онамни кардиограмма қилган аёл чиқиб келди. Ва қўлларини фотиҳага очди:

– Онангизга “Оллоҳу акбар” деяверинг, – деди.

Дарғазаб бўлганимдан тилим калмага келмай қолди. Онамизни махсус стационарга олиб бориб ётқиздик. Ҳар куни бораман. Ҳамширалар, айниқса, кечаси навбатчи доктору ҳамшираларга совға-саломлар бериб, яхши қараб турунлар, деб ёлвораман. Дўхтирнинг башорати ёлғон бўлиб чиқди. Уч ойдан сўнг онамизни олиб келиб алоҳида хонага жой қилиб бердик. Фақат улар ортиқ ўринларидан тура олмас эдилар.

Яна беш-олти ой тўшакда ётдилар. У кишининг касалликларини эшитгач, қишлоқдагилар бизникига жуда

серкатнов бўлиб қолишди. Раҳматли улар кириб келиши билан жуда бесабр-бетоқат бўлиб қолар эдилар.

– Ҳой, келинлар, дастурхон қани, чой-пой қани?! Қани, тез овқат қилинлар! Бойларингнинг (эрларинг демокчи) топганлари етади! – деб жанжал қиладилар. Олиб келинлар, деяверадилар. Ҳаммаси бўлаяпти, ойижон, дейишларига ҳам қарамай, овозини янада баланд кўтарадилар.

Бу пайтларда рафикам Марямхон у кишининг кўп дуоларини олдидар. Июль ойининг ўрталарида бир кун телефон бўлди: – Тез етиб келинг, ойимлар оламдан ўтдилар!

Уйга қандай келганимни билмайман. Ё устига йиқилдим, ё ҳушимдан кетдим... Оппок сочларини силадим. Лекин бўлар иш бўлган эди. У киши васият қилган эдилар: “Мени ўз юртимга, ота-онам, қариндош-уруғларим ётган қабристонга дафн этинлар”. Айтган васиятларини амалга оширдик. Мотам маросимига бутун кишлоқ келди.

7

Мен бу лаҳзаларни ёзишдан мақсадим волидамни улуғлаш эмас. Аслини олганда, у кишининг тақдирида ўша фожиали даврнинг барча мудҳиш қийинчиликлари шундоқ акс этиб турибди. Биз бу жафокаш инсонлар ҳақида қанча ёзсак, уларни қанча эсласак, оз. Улар ҳайкалларга муҳтож эмас. Ҳайкаллардан буюкрок турадиган инсонлар. Биз буни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

ҚАЙДАСАН, МОРИКО?

Инсон ҳаёти тасодифларга, гоҳо етти ухлаб тушига кирмаган воқеаларга тўла.

Шу йил Ғалаба куни урушда ҳалок бўлган шаҳидлар хотирасига бағишланган муаззам мажмуанинг очилиш тантанасидан уйга қайтиб, энди дам оламан деб тургандим, телефон жириглаб қолди.

Трубкадан киз боланинг жарангдор овози келди.

– Сиз палончи ёзувчимисиз? Мен Ўзбек туризмидан телефон қиялман. Бизга Япониядан бир гуруҳ туристлар келишган. Бир хоним сизни танир экан, йўқлапти. Иложи бўлса кўришсам, деяпти.

Ҳайратландим.

– Қаёқдан таниркан?

– Билмасам, – деди қизча. – Япон урушида қатнашган экансизми? Порт-Артур деган шаҳарда бўлганмисиз?

Баттар ажабландим.

– Ҳа, бўлганман. Лекин...

Қизча гапимни бўлди:

– Ўшанда кўришган экансизларми-ей. Қайси бир китобингизни ўқиган эканми-ей. «Улуғбек» деган асарингиз борми? Ўша китобингизни ўқиган экан. У русча биларкан...

... Порт-Артур! Русча биладиган япон хотин! Аллақачон ёдимдан чикқан, бироқ чамаси, кўнглимнинг бир чеккасида мудраб ётган ҳам маънос, ҳам куз офтобидай тиниқ эсдаликлар селдай ёпирилиб келди-ю, ҳаёлимни олиб қочди.

– Алло, – деди қизча. – Нега индамай қолдингиз? Ё учрашишни хохламайсизми?

– Йў-йўқ, хоҳлайман, хоҳлайман...

– Бўлмаса телефонимни ёзиб олинг. Истаган вақтин-
гизни айтасиз. Қолганини ўзим ташкил қиламан...

Минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилнинг илиқ куз ой-
лари, япон офицерлари учун қурилган шинам шаҳарча –
Порт-Артур. Ям-яшил арчазорлар орасига яширинган бир
каватли озода, кўркам уйчалар. Рус сўзларини аллақандай
ёқимли бидирлаб гапирадиган япон қизчаси – Морико!

Хаёлим яна узоқларга учди.

Салкам икки минг чақиримга чўзилган машҳур Гоби
сахросини яёв ўтганда чеккан укубатларимиз, ортда қол-
ган Гоби сахросидан кейин йўлимизни тўсган Хинган
тоғлари ҳам орқага чекинган. Олдинда эса чексиз- чегара-
сиз, ям-яшил водий ястаниб ётади. Бу – шимолий Манжу-
риянинг бошланиши эди.

Уст-бошимиз чок-чокидан кетган, кийимларимиз Гоби
сахроси чангалзорларида дабдала бўлиб, фақат пайтавада
қолган, соч-соқолларимиз тикандай ғовлаб кетган шўрпе-
шона солдатларни шу водий бўйлаб яна подадай хайдаб
кетишди. Бир ҳафта деганда темирйўл ўтган қандайдир
шаҳарга етиб бордик. Бу ерда худди консервага тикилган
селёдка балиқдай қизил вагонларга тикишиб олиб кетиш-
ди. Одам худди ғимирлаган пашшадай, уларни қандайдир
шаҳарлардан (кейин билсак бу – Мукдси ва Харбин деган
шаҳарлар экан) олиб ўтгач, бир ҳафта деганда ҳалиги қиз-
ча айтган Порт-Артур шаҳри атрофида япаски қирларга
олиб бориб, худди гутурт қутисидаги гугурт чўпларидай
тўкиб ташлашди.

Биз келган қирлар кўркам олмазор ва нокзорлар би-
лан қопланган. Кундуз кунлари боғларга шўнғиб кетамиз:
сабаби уруш, боғлар қаровсиз қолган... Қўйларимизни
асал таъми келган нок ва олмаларга тўлдириб, пастдаги
палатқаларимизга қайтамиз. Биз ҳам деярли қаровсиз
қолганмиз. Хоҳласак ётамиз, хоҳласак турамыз, хоҳла-

сак олмазор кирларга чикиб дайдиб кетамиз. Шунда кўз олдимизда улкан дид ва маҳорат билан қурилган миттигина, лекин беқиёс кўркам шаҳарча Порт-Артур намоеън бўлади. Шаҳарчанинг бир томони мовий бўғозга, бўғоз эса офтоб остида жимирлаб ётган океан мавжларига туташиб кетади. Уфқда қаёққадир кетаётган кемалар кўзга ташланади. Улар қаёққа кетаяпти? Эҳтимол, элимиз томон йўл олаётгандир? Биз кемалар мўрисидадан эшилиб чикаётган кўкимтир тутунларга энтикиб тикиламиз. “Биз ҳам бир кун шундай кемаларга тушиб она юрт томон йўл олармиканмиз ё суяқларимиз бу гўзал, лекин бизга ёт тупрокларда қолиб кетармикан?!”, – деган ўй юракларимизни зиркиратади...

Бу такасалтанг, дайди ҳаёт ўн кунга чўзилди. Сўнгра теварак-атрофдаги қисмлардан бизга “совчи”лар кела бошлади. Улар ўзларига керак солдатларни танлаб олишади. Бировга мерганлар, бировга пулемётчи, бировга автоматчилар керак, яна бировга эса ошпаз керак, ҳатто сартарош, тикувчиларни ҳам кидириб келишади.

Шундай кунлардан бирида номига рота дейилган, аслида интизом қолмаган бизнинг қисмимизга кўкси жаранг-журунг орден-медалларга тўла ёш, хушсурат бир майор иккита офицер билан “совчи” бўлиб келди. Уларга ўн-ўн бешта автоматчилардан ташқари штабда хизмат қиладиган, хати чиройли, саводи яхши бир солдат ҳам керак экан.

Рота командиримиз жанговар, аммо бор-йўғи еттинчи синфни битирган офицер бу масалада мендан “фойдаланиб” турар, юкорига юбориладиган ҳар хил ахборотларни менга ёздириб юрарди. У мени майорга тавсия қилган экан, чакириб қолишди. Майор худди харид қилгани от бозорига келган одамдай, елкамдан ушлаб, у ёқ-бу ёққа ўгириб кўрди-да, тўсатдан:

– Қайси юртдансан? – деб сўради.

- Ўзбекистонданман, – дедим мен.
- Миллатинг ўзбекми?
- Ўзбек...
- Нечанчи синфни тугатгансан?
- Ўнинчи синфни.
- Русчанг чакки эмас. Қачон ўргангансан?
- Бешинчи синфгача рус мактабида ўқиганман.
- Тошкентни кўрганмисан?
- Кўрганман...

Майор лабларига кулги югуриб:

- Тошкент дегани нима дегани? – деб сўради.

Мен довдираб колдим.

- Тошкент дегани – Тошкент-да!

Майор шўрлаб кетган эски қалпоғимни бурнимга суриб:

- Э, сени қара-ю, шуниям билмайсан! – деб кулди. – Тошкент дегани – тошдан қурилган шаҳар дегани. Тош дегани – тош! Кент дегани – шаҳар.

Мен ўсал бўлдим. Бироқ майор ўзини билиб-билмаганликка олди-да:

- Хўп, – деди. – Бугундан бошлаб штабимда котиблик қиласан. Тушгача штабда хизмат қиласан, кейин менинг уйимда майда-чуйда ишларни бажарасан. Масалан, пашша кўриб ётасан. – У ўзига хўп ярашган мўйловчасини силаб яна кулди.

Шу кундан бошлаб, пиёда аскар ҳаётининг инсон боласи чидай олмайдиган укубатларидан зада бўлган камина турмушида ақлбовар қилмайдиган роҳат-фароғатга тўла кунлар бошланди. Қолган вақтим штаб бошлиғим – майорнинг уйида ўтади. Майорга Порт-Артур қалъасининг шундоққина денгиз соҳилидан, атрофи арчазор чиройли коттеж ажратилган. Коттеж илгари нуфузли япон генералига қарашли экан...

Генералнинг ҳовлиси этагида хўжалик уйи ва омбори ҳам бўлиб, барча унвонларидан ва имтиёзларидан айрил-

ган генерал икки қизи, бири 22-23 яшар Чико Сан ва кенжа кизи Морико билан ҳовли этагидаги торғина хўжалик уйида туришар экан. Собиқ генерал мағлубиятдан кейин тарки дунёликни ихтиёр этиб, уйида қамалиб олган, қизларини эса рус офицерларидан қизғаниб, тергагани тергаган экан.

Мен бошда уларга кўп эътибор бермай, ўз ишим билан овора бўлиб юрдим. Ишим эса жуда ғалати, солдат хизматига сира ўхшамас эди.

Эрталаб майорнинг машинасида хўжайиним билан бирга штабга бораман. Тушгача машинкада (машинкада босишни бир ҳафтадаёқ ўрганиб олдим) юқори штабларга майда-чуйда хабарлар ёзмам, тушдан кейин эса майорнинг шахсий ишларини бажараман. Ҳафтада икки марта полк омборхонасига бориб, озик-овкат оламан. Офицерларга бериладиган бу озик-овкат жуда антика эди. Нон деганингиз “сен же, мен же” – қолганига: японлардан ўлжа олинган, асал таъми келадиган, еганда қисир-қисир қиладиган халта-халта галет-пичинон, қуюлтирилган суг, гўшт ва балиқ консервалари, қолбаса деганининг уч-тўрт хили, бир неча шиша спирт, қўйингки, биргина майор эмас, беш-олти киши еб тамом қилолмайдиган озик-овкат!..

Мен буларни олиб келиб, салқин ергўлага жойлайман, сўнгра майорнинг кийим-кечакларини дазмоллайман, хоналарни йиғиштираман. Бунинг ҳаммасига кетса бир-икки соат кетади, қолган вақт, майор айтганидек: пашша қўриб ётаман. Зериккан пайтларимда эса майорнинг дурбинини олиб, деразадан мағлуб генерал кулбасидаги ҳаётни, тўғрироғи, мендан беш баттар зериккан қизларнинг шўхликлари-ю, жиншиликларини кузатиб ётаман. Бир кун шу машғулоти устига майор кеп қолди. Мен унинг уйга кирганини сезмай қолибман, чунки икки ўйинқароқ қизнинг шўхликлари авжига чиққан, улар аввал бир-бировига сув сепишиб, роса қулишган, кейин жикка

хўл кўйлақларини ечиб, яланғоч холда, кийимларини сика бошлаган эдилар. Умримда қип-яланғоч кизларни кўрмаган, гўлгина кишлоқ йигити – мен юрагим гурс-гурс уриб, энтикиб ётган эканман, тўсатдан:

– Сен нима қиялпсан ўзи? – деган ўқтам овоздан сесканиб, сапчиб ўрнимдан турдим...

– Ҳеч нима, ўрток... майор!

– Қани, дурбинни бу ёққа чўз! – буюрди майор.

Сўнг дурбин билан бир зум генералнинг кулбасига қадалиб турди-ю, менинг ҳолимга тушиб колди. Қалтирок босиб хансирай бошлади.

– Оббо, куриб кетгурлар-эй! – деди у дурбиндан аранг кўзини узиб. Қара, қандай нозик, хипча бел, гўзал! Айниқса, каттаси. Худди... букача талаб гунажиннинг ўзгинаси... Эркаксиз ўлиб бўлганга ўхшайди. Мен кеча “Смерш”да ишлайдиган оғайнимдан билиб олдим. Биз генерал деб юрган бу одам 1941 йили Америка флотини ер билан яксон қилган денгиз жангларида қахрамонлик кўрсатган контрадмирал экан. Хотини ўлибди. Икки кизи билан тураркан. Катта кизининг исми Чико экан, анави кичкина шайтончанинг исми Морико экан. Чиконинг эри комикадзе бўлган дейишади. Комикадзе деган сўзни эшитганмисан? Ўзларини ўлимга маҳкум этган император учувчиларини шундай дейишган. Улар самолётлари билан ўзларини Америка ҳарбий кемаларига ташлаб ўлишган... Ё тавба!

Майор чуқур хўрсиниб, торгина хонани бир айланиб чикди-да, тўсатдан қорамтир кўзлари шўх чакнаб:

– Менга қара, оғайни, – деди энтикиб. – Бошларини айлантириб кўрмаймизми, буларнинг? Кичкинаси ҳали ёш. Эпласанг китиқ патига тегиб, ўйнашиб юришинг мумкин. Лекин каттаси менбоп экан! Нима дейсан?

Эсимга штабдаги офицерларнинг шивир-шивир гаплари тушди: рус офицерларининг япон киз-жувонлари

билан алоқада бўлишлари катъий ман этилган. Кимки, бу масалада қўлга тушса, шафкатсиз жазоланади!..

– Бе-е, – деди майор беписанд қўл силтаб. – Чумчукдан кўрккан тариқ экмас! Оллои таоло олдимизга шундай бебаҳо неъматларни қўйиб қўйипти-ю, биз бу неъматни татиб кўрмасдан ўтиб кетамизми бу дунёдан! – Майор шундай деб хитоб қилди-ю, тўсатдан:

– Озик-овқатлардан нималаринг бор? – деб сўради.

– Ҳамма нарса! Сиз спиртдан бошка ҳеч нарсани истеъмол қилмайсиз-ку, ўртоқ майор!

– Бўлмаса бундай қил! – деди майор гапимни бўлиб. – Бир кути топ! Унга бир-икки банка қуёлтирилган сут, бир-икки халта галет сол. Улар галетни ўлгудай яхши кўришади! Бир-икки дона колбаса сол! Унгача мен бир хат ёзиб қўяман.

– Улар тил билишмайди-ку? Қандай тушунтираман?

– Лапашанг. Шунча яшаб кўрмадингми? Опасининг миттигина русча-японча луғатлари бор. Доим кўкракларига босиб ўқиб юришади-ку! Бор, буйрукни бажар!

Ертўлага тушиб, картон кути топдим. Уни майор айтган ноз-неъматларга тўлдириб чиқдим. Хўжайиним ҳамон жунбишда, бетоқат кутиб ўтирарди. У бир парча қоғозни кўрсатиб:

– Ўқиб кўр! – деди. – Сендан яширадиган сирим йўк!

Майорнинг хати бор-йўғи бир икки жумладан иборат эди.

“Чико Сан! Мен сени севаман. Жуда-жуда севаман! Кечаси қоронғи тушганда кутаман. Келмасанг ўлиб қолам. Сени қаттиқ кучиб, майор Миша Ногов”.

– Қалай, боплабманми?

Майор тор хонани бошига кўтариб хушнуд кулди.

– Ўтмиш тажрибамдан биламан: бунақа хат олган бироррта қиз-жувон рад этган эмас! Сен жўжахўроз бу ишда нимани ҳам тушунасан? Бироррта қизни ўпганмисан ўзи? –

Майор ўзига ярашган ингичка мўйловчасини силаб, яна ках-ках отиб кулди. Энди бундай қиласан, огайни! Кутичангини анов арчанинг тагига яшириб кўясан-да, анави кичкина шайтончани имлаб чақирасан.

– Генерал кўриб қолса-чи?

Кўриб қолганда нима қиларди сени? Рус офицери япон кизига ошику бекарор бўлганидан ифтихор қилсин бу пати юлинган қари хўроз! Опаси билан менинг орамда почтальон бўлиши керак бу муғомбир шайтонча! Агар шунга кўндира олсанг – хўп-хўп! Кўндира олмасанг штабдан хайдаб юбораман! Юрасан машқларда кечаю-кундуз ер эмаклаб! Бор, жанговар буйрукни бажар! Ана, ўзим билгандай ҳовлидан чиқиб, арчаларга сув сепяпти! Никохлаб бераман уни сенга!

Ҳақиқатан, миттигина Морико кўлида узун шланга, ялангоёк, енгсиз ичкўйлак ва калтагина трусикда арчаларга сув сепмокда эди.

Ҳақиқатан, умримда кизлар билан эркин муомала қил кўрмаган содда йигитча, юрагим патир-путур қилиб ховлига чиқдим. Кутини биз томондаги арча тагига кўйиб, Морикони имлаб чақирдим. Чақирар эканман мен негадир уни хурқиб қочади, деб ўйлаган эдим. Морико эса кўлидаги шлангини отиб юборди-да, дик-дик сакраб, чопкиллаб ёнимга келди (чамаси, опа-сингиллар биздан мана шунанга бир ишорани кутиб юришган экан-ов). У шундай яқин келдики, мен кизнинг енгил нафасини туйдим, ичкўйлаги тагидаги эндигина туртиб чиққан кўкраклари кўксимга тегиб, вужудимдан ўт чиқариб юборди. Унинг хиёл қийғоч тим кора кўзлари кулиб турар, кўз корачикларининг ўртасида аллақандай тилла нукталар офтоб зарраларидай ялтилларди.

– Бу сенга, – дедим мен кутини очиб.

Морико қикирлаб кулди.

– О-о, жуда кўп-ку! – деди у рус сўзларини японча та-лаффуз қилиб. Унинг кулгиси ҳам, рус сўзларини бузиб

талаффуз қилиши ҳам эндигина тилга кирган гўдақнинг бидирлашидай ёқимтой эди.

– Бу эса онамга, Чикога! – дедим майорнинг хатини узатиб. – Сир эмас! Хоҳласанг, ўқиб кўришинг мумкин!

Морико хатни олиб, кўз югуртириб чикди-да:

– Мен ҳозир, ҳозир! – деганича чопкиллаб ҳовлилари томон кетди. Ҳақиқатан янгилишмаган эдим, опа-сингиллар анчадан бери биздан ишора кутиб юришган экан, чамаси! Майор деразани очиб:

– Нима бўляпти ўзи? – деб сўради бетокаг бўлиб.

Беихтиёр кулиб юбордим.

– Шошманг, ош пишяпти. Опаси билан гаплашгани кетди!

Морико зум ўтмай японча-русча сўзлашгич-луғатни кўкрагига майин босиб қайтиб чикди. Бу сафар у бояғидан ҳам кувноқ, чехрасида болалик шўхлиги барк уриб турарди.

– Опам рози, – деди у бир менга қараб, бир сўзлашгичдан сўз кидириб, – факат бугун эмас, кейин, эртага.

– Нега?

– Чунки... – у яна сўзлашгични варақлади. – Чунки... киз бола дархол рози бўлса... уят бўлади! – У болаларча кувноқ кулди-да, қутичани енгилгина кўтариб олиб, дикдик сакраганича ҳовлилари эшигида ғойиб бўлди.

Оғзим қулоғимда майорнинг олдига чопдим. Майор гапимни эшитиб дарғазаб бўлди.

– Нега бугун эмас, нега эртага келаркан? – бақирди у. – Жанговар вазифани яхши бажара олмадинг, биродар! Бор, қайта гаплаш! Ана, кичкина яна сув селяпти. Унга айт, тушунтир! Бугун келмаса командирим ўлиб қолади, де!

Бу сафар Морико менинг гапимга хомушгина жавоб берди.

– Майли, айтиб кўраман опамга! – У истар-иста эмас уйларига кириб кетди-да, анчадан кейин кулимсираб кайтиб чикди.

– Майли, капитан ўлиб қоладиган бўлса... ўлиб қолмасин бечора, чиқаман, деди опам! – Морико шўх кулганча кочмоқчи бўлди, яланғоч биллагидан шап ушладим.

– Сен ҳам кел, Морико, келасанми? – хаяжондан нафасим бўғилиб сўрадим ундан. У қўлини тортиб олмасдан:

– Нима қиламиз? – деди кўзлари кулиб.

– Гаплашиб ўтирамиз.

– Бор-йўғи шуми?

– Агар рози бўлсанг... рози бўлсанг, битта ўпаман.

Морико тим қора қисик кўзларини ўйнатиб:

– Йўқ, менга ўпишиш мумкин эмас! – нозланди Морико.

– Нега?

– Чунки... чунки мен кичкинаман!

У шундай деб кафтини елкамга қўйди.

– Мен ҳам сендай бўлганимда ўпишишим мумкин!

У хандон отиб кулди-да, қўлини қўлимдан юлиб олиб ура кочди.

Бу сафар майор хурсанд бўлиб:

– Мана бу бошқа гап, солдат!– дея елкамга қокди.– Лекин қачон келаркин? Соатини айтмабди-да!

– Соатини нима қиласиз? Қоронғи тушганда келди-да? Сабр қилинг пича!

– Бор, бор, ишингни қил! – деди майор. – Ётиб хурракни отавер, ишинг бўлмасин биз билан.

Шунча саъй-ҳаракатларимдан кейин қандай ишим бўлмас экан?

Мен майорнинг ўз хонасида қафасдаги шердай бетиним одимлашига кулоқ солиб, узок ётдим. Қоронғи тушди ҳамки, Чикодан дарак бўлмади. Ўзимни чалғитиш учун аста-секин Морико ҳақида ўйлай бошладим. Ўйлашим билан дилимни офтобдай ёруғ бир туйғу чулғаб олди. Мен

негадир ушинг бугун бўлмаса ҳам эрта-индин келишига амин эдим. Агар келса... нима бўлади, нима киламан-а? – бу саволдан юрагим уйнаб, вужудимни титрок босарди...

Ширин хаёллар оғушида донг котиб уйқуга кетибман. Эрталаб майор кўрпамдан торткилаб уйғотди.

– Сен менга хизматкормисан ё мен сенга малайми? Туш бўлди-ку, дапгаса! – майор ёш боладай ишчайиб турарди.

– Чико Сан келдими, ўрток майор?

Майор мўйловчасини силаб, масхараомуз кулди.

– Келдими эмиш! Ҳозир кетди! Шундай мулойимки, ипак дейсан. Нақ урғочи мушук дейсан! Кўлингда ипакдай эшилади-я, кизғар! Йўқ! – сочларини тўзғитиб бошини силкиди у. – Камина умримда не-не гўзалларни кўрганман. Ўзимизнинг рус марускаларини дейсанми, хохлушкаларни дейсанми, полячкалару немкалар дейсанми? Фақат сенинг ўзбек кизларингни татиб кўрмаганман! – деди у – чамаси, мени хурсанд қилмоқчи бўлиб. – Тошкентда хизмат қилганимда кўп ҳаракат қилганман. Бирок ҳеч нарса чиқмаган! Бизнинг марускалар ҳамма билан юраверишади. Ўзбек билан ҳам, грузин билан ҳам! Аммо сенларнинг қизларингни тузоғимга илинтира олмадим. Лекин ўйлайманки, улар ҳам японкаларга тенглаша олмади. Булар батамом бошқача бўларкан... Хўп, майли!

Майор гўё ўз гапларидан ўзи хижолат чеккандай каттик томок кириб олди.

– Энди бундай қиласан, – деди у буйрук оҳангида. – Куриб кетгур Чико спирт ичмас экан. Бир-икки шиша вино топиш керак, дўстим! Сен бугун штабга ҳам бормай кўяқол. Туғри омборхонага чоп. Омбор мудирига айт, майор юборди де! Ернинг тагидан бўлса ҳам бир-икки шиша вино топиб берар экансан, де! Агар топиб бермасанг... мана бу ерингга, – майор кетини шапатилаб хохолаб кулди. – Тепар экан, де! Жанговар вазифа аёнми, оғайни?

– Аён, ўртоқ майор!

– Аён бўлса... буйруқни бажар! Уйларни йиғиштир. Эҳтимол, кичкинангни кўндирарсан. Эҳтимол, у ҳам келар кечкурун. Агар келса... иккимиз божа бўламиз!

Майор хушчақчақ кайфиятда штабга кетди. Мен дархол дурбинга ёпишдим. Йўқ, на Чико кўринади, на кичкина! Шундай бўлса ҳам ўша куни рўй бериши мумкин бўлган тотли онлардан юрагим хапқириб ишга киришдим. Уйни йиғиштирдим, аввал майорнинг, кейин ўзимнинг кийимларимни дазмолладим. Сўнг тўрвамни қўлтиклаб омборхонага чопдим. Омбор мудирининг кадрдон ошнаси эди. У гапимни эшитиб:

– Полк командирига олиб қўйган бир-икки шиша вином бор эди. Сўраб қолса нима қиламан? – деб тўнғиллади. Бирок йўқ деёлмади. Шисаларни калин коғозга ўраб берди, бераркан:

– Нима бало, бирорта япон қизи билан топишиб қолмадими хўжайининг? – деб сўради.

– Йўқ, оғайнингиз япон қизга қарармиди, – дедим гапни чўрт кесиб, – биласиз-ку, дўсти-биродарлари кўп. Ҳар куни кечкурун йиғилишади. Майшат!

– Сен бола унга қараб юр. Жиннилик қилмасин. Қатъий буйруқ бор. Япон қиз-жувонлари билан илакишиб қолган офицер... майор бўлмоқ тугул, генерал бўлса ҳам... – омбор мудирининг худди майорга ўхшаб кетини шапатади. – Мана бу еридан тепки еб, армиядан қувилади!

Омбор мудирининг гаплари бу қулоғимдан кириб, у қулоғимдан чиқиб кетди. Кайфим чоғ (хўжайинимнинг иккинчи жанговар топшириғини еб қияпман), хаёлимда ҳамон ўша: “Морико келармикан, келса нима бўларкан?” – деган тотли ўй, икки шиша шаробни халтачамга уриб, уйга чопдим.

Морико эғнида кечаги енгил кийим, ялангоёқ, қўлида жўмраги тешик идиш, деразамиз тагида гулларга сув

сепарди. Кўнглимда ўша ишонч, шигтоб билан югуриб олдига бордим.

– Морико, юр, олдимга кир!

Морико сув сепиндан тўхтаб, кўзларимга тикилди.

– Нима киламиз?

Морико лабларига ноз аралаш муғомбирона табассум югурди.

– Гаплашиб ўтираммиз.

– Курук гапдан нима фойда?

– Хўлиям бор, – дедим халтамдаги шишаларни кўрсатиб.

– Мен шароб ичмайман! – деди Морико.

– Морико! – дедим ёлвориб. – Жоним Морико!

– Майли, – Морико ёкимтойгина илжайди. – Агар тегмасанг кираман. – У шундай деди-да, гўё гаройиб капалакдай лип этиб, уйимиз эшигидан кириб ғойиб бўлди.

Юрагим хапқириб оркасидан кирдим.

Бир зумда бояги журъатимдан асар ҳам қолмаганди.

Морико менинг хонамда, каравотимда ўтирарди. Бир зумда унинг бояги ўйинқароклигидан асар ҳам қолмаган. Тим қора қийғоч кўзларига аллақандай чуқур мунг чўқканди!

Ёнига ўтирдим.

– Сенга нима бўлди, Морико?

– Бу менинг хонам эди, – у чуқур тин олди. – Ана у деворларнинг ҳаммасини ўз кўлим билан чизган суратлар, ўзим тиккан кашталар билан безатиб кўярдим...

– Нега уларни опкетдинг? – дедим, дедим-у, ўз саволимдан ижирғаниб кетдим.

Морико ялт этиб қаради, унинг мулойим чехрасида нафратга ўхшаш совук бир ифода пайдо бўлди.

– Нега мен ўзим чизган расмларим-у, меҳр билан тиккан кашталаримни бизни хор қилган аскарларга қолдириб кетарканман! – деди у кутилмаган бир қаҳр билан.

Нима дейишимни билмай талмовсираб колдим.

– Морико, қўй бу гапларни...

– Тўхта – деди у хиёл юмшаб. – Рўпарадаги хонада опам Чико эри билан туришарди, хўжайиннинг яшаётган хонада эса отам билан марҳум онам турардилар. Эшик-де-разаларнинг ҳаммасига чиройли дарпардалар осиб кўярдик. Тувакларда гуллар, хоналарда кимматбаҳо тўкима столлар, креслолар бўларди. Энди ҳамма ёк шип-шийдон...

Мен унинг қизларга хос нозик, нимжон елкасидан кучдим.

– Биз солдатлармиз-ку, Морико. Солдатларда нима ҳам бўлади? Ундан кўра битта ўптир.

– Қўйиб юбор. – деди Морико.

– Қўйвормайман. Битта ўпаман!..

– Қўйвор, – деди у кимираётмай... – Билиб қўй, мен жуда кучлиман. Ишонмайсанми? Мана! – у бир талпинди-да, худди хўл баликдай сирпаниб, кучоғимдан чиқиб кетди ва болаларча севишиб кулди. – Билиб қўй, мен Порт-Артур шаҳар гимнасткалари орасида биринчиликни олганман. Ишонмайсанми?

– Ишонаман, ишонаман, Морико...

– Яна билиб қўй, гўзал қизлар мусобақасида ҳам биринчи ўринни эгаллаганман! Дипломим бор! – деди у яна ўша болаларча ёқимтой ғурур билан. – Мана, кара! – Морико шундай деди-да, турган жойида бир сакраб боши шинга теккудай баландликка кўтарилди. Сўнг аллақандай чексиз гўзал бир ҳаракат билан ҳавода чир айланди-ю, дик этиб олдимга тушди. У кўзлари ёниб, кулиб турар, ўзиям тенгсиз сулув, тенгсиз ёқимтой бир қизчага айланган эди.

– Морико, сен Порт-Артур эмас, жаҳон гўзаллари мусобақасида ҳам гўзаллар гўзали, деган ном оласан ҳали! Ке. ўтир!

– Тўхта! – деди у. – Қўлингга эрк берма. Мен ўзим сени ўпиб қўяман!..

У эгилиб, сал дўрдоқ, майин лабларини лабимга тек-кизди. Унинг лабларидан шакар қўшилган галет-пичинон мазаси, асал таъми келарди.

Назаримда, хонам, наннки хонам, бутун жахон ажиб бир нурга тўлгандай туюлди-ю, кизнинг илтижоси ёдимдан чиқиб, толчивиқдай ингичка эгик белидан кучдим.

– Қўйиб юбор, солдат! – Морико худди боягидай ақл-бовар қилмайдиган нозик бир ҳаракат билан балиқдай сирпаниб, кучоғимдан чикди.

– Хайр, солдат! – У яна ўша болаларча қувнок овозда хандон отиб кулди-да, тагин ғаройиб капалак мисол ўзини эшикка урди. Мен дод деганимча ўрнимда колдим, кимир этишга мажолим қолмаган эди.

Шундан кейин бир ҳафтами, ўн кунми мен учун Мориконинг шўх қиликлари, ёкимтой эркаликлари, асал таъми келадиган, нурга тўлган ажиб кунлар, майор учун эса тўйга айланган тунлар бошланди. У ҳар кунни эрталаб олдимга кирар ва мўйловчасини бураб, бир хил гапни такрорларди.

– Йўк, бу япон кизларига тенг келадиган кизлар йўк! Мен жуда кўп жононларни кўрганман, лекин бунақасини кўрмаганман! – деб хитоб қиларди. Ва у ҳар кунни бир хил савол берарди.

– Хўш, сенинг ишларинг нима бўляпти?

– Ёмон эмас, ўртоқ майор...

– Ўпишдан нари ўтдингми?

– Йўк, ўртоқ майор...

– Латта! – дерди у бошимдаги пилоткамни юзимга ишкаб. – Баттар бўл, лапашанг!

Афсус, оламни нурга тўлдирган бу ғалати кунлар нари борса бир ҳафта-ўн кун давом этди-ю, кутилмаганда тақатақ тўхтади. У бамисоли осмону фалакни калдиратиб келган момақалдироқ, бамисоли челақлаб куйган жаладек келиб, жаладай бирдан тўхтади-колди. Чамаси, генерал

хамма нарсадан воқиф бўлган-у, қизларини қамаб қўйган эди. Соч-соқоли ўсиб, увада кийимларга ўраниб олган девонасифат генерал баъзан-баъзан ҳовлисида танҳо кўришиб колар, у ёкдан бу ёкка телбаларча айланаркан, биз томонга ёвқараш қилиб қўярди.

Майор бир кун чидади, икки кун чидади, учинчи кун кечкурун ширакайф ҳолда кириб келди. Ғазабдан қорайиб кетганди.

– Мияси айниган бу чол нима қияпти ўзи? – деди у дурбинни кўзига тутиб. – Қизларини ертўлага қамаб қўйганми? Агар бугун ҳам уларни қўйиб юбормаса... Кечаси отиб ташлайман бу ифлосни!

Майор шундай деб гижинди-ю, тўсатдан:

– Ие-ие, қаёқка отланди бу телба чол? – деб хитоб қилди, – генераллик либосларини кийиб опти-ку? Ким рухсат берди унга.

Шу пайт генералнинг ғариб кулбасини тўсиб турган қатор арчалар орасидан генерал ўзи чикиб келди. У ғовлаб кетган соқолини киртишларкан, эғнида лақиқатан ҳам генераллик кители, бошида япон герби қадалган фуражка, оёғида ялт-ялт этган этик эди. Генерал биз томонга карамасдан, ковоғини уйганча, бошини кулгили даражада мағрур тутиб, эшигимиз ёнидан ўтиб кетди.

Майор елкамга шапатилаб буюрди:

– Чоп, болтани олвол! Агар ертўласининг эшигини кулфлаб қўйган бўлса... Кулфини бузиб бўлса ҳам, камокдан чиқар қизларни!

– Аввал разведка қилиб кўрай-чи! – деб генералнинг ҳовлисига қараб кетдим. Кулфни бузишнинг ҳожати бўлмади. Ҳовлига яқинлашиб колганимда уйдан “лип” этиб Морико чикди, чикди-ю, қўлимдан “шап” ушлаб, ўнг томондаги қалин арчазорга шўнғиди:

– Юр, тезроқ, отам кепқолмасин!

Юзимга арча тиканлари игна бўлиб санчилди. Биз арчазорнинг охиридаги кафтдеккина очик жойда тўхтадик.

Офтоб ботган, аммо кун ҳали ёруғ, денгиз томондан майин шабада эсади. Мориконнинг юзи бироз сўликкан, у энтикар, оғир-оғир нафас оларди.

– Биз бугун видолашамиз! (прошай-прошай киламиз), – деди у.

– Нима бўлди ўзи? Нега тўсатдан прошай-прошай киласанлар? Опанг Чико кани?

– Чико ҳозир командирингга боради. Бир минутга боради. Прошай-прошай килгани боради! Морико кўз ёшларини арта-арта бўлган воқеани гапириб берди. Унинг айтишича, генерал ҳамма воқадан вокиф бўлган. “Мен ким, палончи жанговар генералнинг кизлари ўз оталарининг ғурурини ерга уриб, душманам офицерлари билан юрса... бу қандай шармандалик, ундан кўра оталаринингни ўлдиришлар, топтанглар! – деб нола қилган. – Мен бу шармандан-шармисорликни кўтара олмайман, мен рус офицерининг бошлиқларига бориб, бор воқеани айтиб бераман, уни армиядан ҳайдатаман. Мен биладан, улар рус офицерларининг япон кизлари билан юришини катый тақиклашган!”

Генерал шундай деб бақириб-чақириб бугунгидай генераллик либосларини кия бошлаган. Шунда Чико ҳам бақириб: – Ота, агар сиз бу ишни қилсангиз, мен шу бугун кечаси ўзимни анов арчага осаман! – деб фарёд қилган. Шундан кейин ота-болалар кучоклашиб узок йиғлашган, опа-сингиллар рус офицери билан қайта учрашмасликка ваъда беришган. Бу гапдан кейин генерал япон вақолат-хонасига бориб, юртларига тезроқ жўнатишларини илтимос қилган. Улар эрталаб поездда Дальний деган катта портга боришади. Портда япон ҳарбийларини олиб кетадиган улкан кемага тушиб, ўз элларига, Японияга кетишади...

– Ҳозир сен билан видолашамиз... прошай-прошай киламиз!

Морико шундай деди-да, ўпкаси тўлиб, ўзини кучоғимга отди, кўз ёшлари билан ювилган майин юзини юзимга босиб:

– Ўп! – деб ёлворди. – Истаганингча ўп мени!

Олдинги сафар галет таъми келган юпка лаблари кўз ёшларидан шўр эди. Мен ҳам унинг ҳолига туша бошлаган, томоғим хиппа бўғилган эди.

Морико ўнг қўлимни кўкракларига босиб:

– Силаб қўй! – деб ингради. Унинг митти кўкраклари ҳам каттик, ҳам майин эди. Қўлларим тегиши билан Морико худди оғир уйкудан уйғониб кетгандай, кўзларини катта очди-да, нозиккина сирпаниб кучоғимдан чиқди.

– Сенларда!.. Русча эмас, сенинг тилингда севганини, жуда-жуда севганини нима дейдилар? – сўради у ҳамон титраб.

– Жоним дейишади, жонгинам дейишади.

Морико ўзини арчалар орасига отди. У ердан унинг йиғи аралаш:

– Хайр, жоним, жонгинам! – деган овози келди...

... Чамаси, Чико келиб кетган, майор ўз хонасида тўқима креслода боши ҳам, мунғайиб ўтирарди, олдида бир банка спирт билан бир буханка қора нон турарди. У менинг кирганимни сезиб, хира кўзларини очди.

– Бундай, оғайни! – деди у менга мастона тикилиб. – Улар эрта тонг жўнашар экан. Сен анов дераза тагидаги гуллардан икки гулдаста тайёрла. Эртага поездга чикиб кузатиб қўямиз.

– Қандок бўларкин, ўртоқ майор? Ахир таниқли офицерсиз, штаб бошлиғисиз.

Майор қулочкашлаб столни урди. Спирт қуйилган банка, бир бўлак қора нон қурбақалардай дик-дик сакраб, полга тушди.

– Менинг нима бўлишим билан ишинг нима сен чурвақанинг? Бор, буйрукни бажар!

Вокзал узок эмас, уйимиз билан унинг оралиги нари борса, бир чакирим келарди. Майор мени уйғотганда, агроф-теварақ ғира-шира эди. Чамаси, Мориколар кетиб бўлишган эди. Афтидан, японларни кузатиб кўйиш катъиян тақиқланган бўлса керак, перрон бўм-бўш эди. Аммо вагонлар Порт-Артурни ташлаб кетаётган оилалар билан тўла, болалар кий-чув қилишган, аёллар бир-бировларини кучиб йиғлашар эди.

Мориколар паровоз яқинидаги учинчи ё тўртинчи вагонга жойлашган эканлар. Генерал кўринмас, опа-сингиллар, чамаси, биз билан видолашиш умидида дераза олдида типпа-тик турардилар.

Бизни кўриб иккови ҳам чехралари гўё бирдан офтоб чиккандай ёришиб, дераза ойналарини туширдилар. Чико гулдастага юзини яшириб, хўнграб юборди. Морико эса... Морико бола эмасми, кўзлари жикка ёш, кулиб турарди. Биз бир-бирларимизга бир оғиз ҳам сўз айтишга улгурмадик, паровоз узок чинқириб, ўридан жилди.

Чико ҳамон йиғларди. Морико кўз ёшларини артиб кўлини силкитди.

– Сизларда севишганлар бир-бирига нима дейди, дегандинг? – кичқирди Морико.

– Жоним, жонгинам дейишади, Морико.

– Жоним! – деди у. – Алвидо, прошай, прошай, жоним!

Охирги вагон муюлишда ғойиб бўлди. Биз жимгина одимлаб бирдан бўшаб қолган перрон бўйлаб кетдик.

Перроннинг охирига бориб қолганимизда орқадан:

– Майор! – деган катъий, дағал овоз эшитилди.

Баланд бўйли подполковник билан икки кичик офицер шитоб яқинлашиб келарди. Улар ёнимизга келиб, бизни куршаб олишди.

– Сен, солдат, – деди полковник. – Полкингга қайтавер. Майорнинг уйига эмас, полкингга, тушундингми? Сиз эса, майор (у ўртоқ демади фақат майор деди), биз билан юрасиз!

Майор масхараомуз ғоз туриб:

– Есть, сиз билан юраман! – деб кафтини чаккасига тиради.

Подполковник ўз офицерлари билан майорни каёққадир олиб кетди. Мен полкка эмас, майорнинг уйига қайтдим. Майор кечкурун кош қорайганда қайтиб келди. Унинг елкасидаги погонлари йўқ, ўзи эса ширакайф эди.

– Энди бундай, оғайни, – деди у елкамни кучиб. – Эрталаб полкига борасан, учинчи батальон, тўққизинчи ротада хизмат қиласан. Лекин мен батальон командирига тайинладим: яхши йигит, саводи жойида, дастхати ҳам чиройли, дедим. Эҳтимол, батальон штабига олишар!

– Сиз-чи? – дедим, – сизнинг тақдирингиз нима бўлади? У сочларини силкитиб ғамгин кулди.

– Менинг тақдирим! На тўрт йил урушда қилган хизматларим, мақтаниб айтай, кўрсатган қахрамонона ишларим, на немис ақопларининг сим тиконларини кесиб ўтиб елкамда судраб ўтган асирларим... бирортаси инобатга элинмади! Мени армиядан ҳайдашди. Ажабо: севгим чун ҳайдашди! – асабий кулди у. – Энди нима қиламан? Узоқ Шарққа кетаман. Бирорта савдо кемасига матрос бўлиб ёллансам ҳам, кема ўтхонасига кўмир отиб турадиган қочегар бўлиб ишласам ҳам, Японияга бораман. Чикони излаб топаман. Эҳтимол ўша томонларда ўлиб кетарман. Хўп, бор, ухла, мен жуда чарчадим, оғайни...

* * *

Биз Интерконтинентал меҳмонхонасининг кўркем фойесида учрашдик. Одам гавжум, чамаси, бу жой хориждан келган кўп тадбиркорларнинг иш масканига айланган. Одам кўп бўлса ҳам, мен фойега кадам қўйишим биланок ўнг қўлда музқаймоқ еб ўтирган эр-хотинга кўзим тушди. Японларнинг ёшини билиш қийин. Кексалари ҳам баъзан ёш кўринади. Жаноб миллионернинг сочларига ҳали қиров қўнмаган,

коп-қора бўлиб ялтиллаб турар, ўзи салобатли, вазмин кўри-
нар, бурнига тилла бандли кўзойнак кўндирган, эғнида ким-
матбаҳо қора костюм. Хоним эса... қалта қирқилган кулранг
сочларининг ўртасидан, қок пешонасидан орқага таралган
бир тарам қизғиш рангга бўялгани учунми, ғалати кўри-
нар, упа-эликдан моҳирона фойдаланса керак, юзида битта
хам ажин йўқ, сип-силлиқ, фақат кулганда (буни мен кейин
сездим) лабларининг четларида билинар-билинемас ажинлар
пайдо бўларди. Эғнидаги кийимлари ҳам оддийгина, оёғида-
ги туфлиси ҳам жўнгина, фақат ўнг билаги ва бармоқларида
ёқут кўзли йирик узук ва билакузуклар ялтиларди.

“Бу ўша Морикоми ё бошқа бир нозанинми?”

Яқинлашар эканман, хоним ўрнидан туриб, нозик оп-
пок кўлини чўзди. (Митти Мориконинг митти кафтлари).

– Жаноб фалончи?

Тасдик маъносида бош эғдим.

– Марҳамат, ўтиринг, – деди хоним.

Русчани тузуккина гапирар, фақат талаффузи ўша-
ўша, ёқимтой эди.

Мен ўгиришим билан жаноб миллионер хонимга бир
нарс деб ўрнидан турди.

“Эримнинг ишлари кўп, сиздан узр сўряпти”, – деди
хоним.

Биз ёлғиз қолдик. Хоним ҳануз ёдимдан чикмаган
дилбар қизчага бир ўхшар, бир ўхшамас эди... Унинг ҳа-
мон тийрак, тим қора кўзлари ҳануз чакнаб турар, фақат
кўз қорачиғида тилла заррачалари сўнган эди.

Гапимиз қовушмас, менгина эмас, хоним ҳам ўзини
ноқулай сезарди. Ўртага чўккан ноқулай сукунатни бузиш
истагида Чикони сўрадим. Хоним оғир хўрсинди. Чико
бултур оламдан ўтибди. У бошқа эр қилмапти. Генерал-
нинг ўлганига эса 10–15 йилдан ошибди. Мен майорни
сўрадим, бормадими дедим, дедим-у, хижолат чекдим.

Хоним қошларини чимириб:

– Майор? – деб сўради ва кулди. – Руси капитан?
Яхши одам эди.

– Бормоқчи эди, Чикони излаб бормоқчи эди.

Хоним маънос жилмайди.

– Ёшлик хаёллари! Эртак!

Кўнглимдан беихтиёр: “Нима килардингиз келиб, хоним, нима килардингиз анов булоқдай тиниқ эсдаликларимизга раҳна солиб?” – деган фикр ўтди. Хоним гўё менинг ўйларимни пайқагандай чуқур тин олди-да, хазин жилмайди. Шунда у ўша, бир неча дақиқага бўлса ҳам, оғир солдатлик ҳаётимни ажиб бир нурга йўғирган митти Морикога жуда-жуда ўхшаб кетди-ю, ичимда ўз ўйларимдан хижолат чекдим. Ахир ким билсин, эҳтимол, бу хоним ҳам ўша ёшлик эсдаликлари сабаб мени йўқлаб келгандир? Эҳтимол, ўша беғубор, мусаффо туйғулар гоҳо-гоҳо унинг дилига ҳам куйилиб келгусидир. Гуноҳкорларча бош эгиб, эр-хотинни меҳмонга чақирдим. Морико хоним японларга хос такаллуф билан ташаккур билдирди ва узр сўради. Эр-хотин Самарқандга, сўнгра Бухорога кетаётганликларини айтди. Қайтиб келганларидан кейин кўнғироклашадиган бўлди. Аммо на у телефон қилди, на мен.

Севимли ёзувчиларимдан бири Чеховнинг “Болахонали уй” деган гўзал ҳикояси бор. Унинг қаҳрамони, агар янглишмасам, ёш студент ёзги таътил чоғида узок қариндошларининг чорбоғига меҳмон бўлиб боради. Қариндошларининг иккита кизи бўлади. Каттаси Вера жуда чиройли, аммо эрга чиколмаган, бахтсиз қарикиз. Икки ёш бир-бирларини севиб қолади. Бироқ бахтсиз опа бахтли синглисига ҳасад қилиб, бир кечада уни олиб қаяққадир ғойиб бўлади.

Ҳикоя қаҳрамоннинг “Қайдасан, Морико?” – деган ноласи билан тугайди.

9 май, 2001 йил

ХОИКОЯ

СОҚОЛ

Фронтда мард ўғлон, тинчлик чоғида
кўли гул инсон, уста Умрбск отага бағишлайман.

Муаллиф

“Хунар-хунараст, беҳунар хораст”... Хунар демокчи кизик бир хангома эсимга тушиб кетди, бекор ўтиргандан кўра айтиб берай, ука.

Қирк учинчи йилнинг куз ойлари фронтга тушдим. Ерда кор йўқ ҳисоб, аммо совук-чи, туф десанг тупук ерга тушмайди.

Биз борадиган куни тонготарда каттик жанг бўлиб, душман ашқол-дашқолини ташлаб қочган экан, қувиб кетаётганларга қўшилиб, биз ҳам қувиб кетдик.

Елкамда милтик. Аммо-лекин взводимизда битта станковой пулемёт бор эди, навбатма-навбат судраймиз, сабаби пулемётчиларнинг ўзларига ташлаб қўйсангиз, ротадан қолиб кетасиз.

Бир маҳал денг, пулемёт тушмагурнинг бир ғилдираги ғилдирамай қолса бўладими!

Пулемёт шунчаки бир буюм эмаски, уни саккиз бўлиб қўтарсангиз, ҳар бўлаги салкам икки пуд келади. Взводда десангиз, ҳаммаси бўлиб йигирма чоғлик солдат бор, қарабсизки, кўз очиб юмгунча навбат келиб турибди! Ҳашпаш дегунча ўпкамиз шишиб, текис жойда қокилиб қолдик.

Ҳар тўхтаганимизда пулемётчилар у ёқда қолиб, пулемётга взводу рота командиригача ёпишишади. Аммо сирини топишолмайди. Туркистон депосида ўн йил ишлаб, қилмаган хунарим қолмаган, бир ўйим: у ёқ-бу ёғини бир

айлантириб кўрайми дейман-у, тагин ўзинг-ку, ротага хали замон кўшилдинг, билағонлик қилиб деб, ўпкамни босаман.

Бир маҳал рота командиримиз хуноби чиқиб: “Техникани яхшироқ биладиган бирон одам борми? Ким шу пулемётни тузатса... бир котелок кўшимча шавла!” – деб қолди.

Таваккал қилиб даврага тушдим.

Аввалига ишонкирамай туришади-ю, бошка ҳеч ким огилиб чикмагандан кейин, қўйиб беришди.

Бундок ғилдиракни ушлаб айлантириб карасам, орқага айланади-ю, олдинга айланмайди!

Техниканинг тилини билганлар тушунади: жамики ғилдирайдиган нарсалар-да “самоторможение” дейдиган дард бўлади. Бир мурвати сал қийшайиб қолса бас, шу дарлга учрайди-қолади, яъни орқага айланса айланадики, олдинга айланмайди. Қарасам, ўша самоторможение!

Дархол ғилдиракнинг қопқоғини очиб, қийшайган мурватини штик билан тўғрилаб, қопқоғини қайта ёпиб қўйдим: қарабсизки, урчукдай айланиб турибди!

Солдатлар хурсанд, командир бўлса, бир котелок шавлани икки кўллаб тутиб турибди!

Гап шавлада эмас, ука, хунарда. Хунар бўлмаса ким билади, бир рота одам, қанча одам овора бўлардик!

Шу-шу, бизни тез-тез йўқлаб келадиган бўлиб қолишди.

Масалан, бирорта посёлкадан фашистни қувиб чиқарамиз. Дархол:

– Электрнинг тилини биладиган монтёр борми? – деб суриштириб қолишади.

– Мана, биз биламиз! – дейман.

Депода ўн йил юриб, қилмаган ишим қолмаган, ука. Монтёрликдан ҳам хабарим бор. Бориб, движок бўлса юргизиб, бирор шикаста бўлса, тўғрилаб бераман. Ҳамма хурсанд.

Бир маҳал тағин излаб келишади:

– Мотордан хабари бор одам борми?

– Мана, биз биламиз моторнинг тилини! – дейман.

Бориб қарасам, штабнинг машинаси катта йўлда пат-пат қилиб турибди. Уч ойлик курсни битирган ўн етти яшар шофёр – солдат капотни очиб, кўзини лўк қилиб турибди. Ҳайдашни зўрға ўрганган жўжахўроз моторнинг нозик тилини қаёқдан билсин?

Тагига кириб, устига чиқиб, у ёғини бураб, бу ёғини бураб, ғуриллатиб бераман. Қарабсизки, штаб бошлиғи раҳматнома ёзилган буйрукка бир буханка нон қўшиб беради. У маҳалда бир буханка нон пиёда тугул, отликка ҳам йўқ.

Буйрукни чўнтакка жойлаб, бир буханка нонни ёр-биродарлар билан баҳам кўриб, шавла билан тушириб оламиз. Оғайниларим хурсанд. “Молодес-молодес, Набиев!” дейишиб, ер-кўкка ишонишмайди.

Бир кун десанг, салкам тўрт соатлик артподготовкадан кейин бир ёқдан танк, бир ёқдан пиёда аскар хужум қилиб, душманни зўр бир истехкомдан қувиб чиқдик. Лекин истехкомнинг нарёғи катта дарё экан, тўхтаб қолдик. Мудофаага ўтилсин, деган буйруқ келди.

Урушда душманнинг бир иши мени ҳали-ҳали ҳайрон қолдиради, ука. Бир жойда мудофаага ўтадиган бўлса, худди беш кун уруш эмас, беш юз йил яшайдигандай иш қилади. Ҳар блиндаж, ҳар ер – тўлаки, шохона қаср дейсиз!

Неча кун совуқ оқопларда ётиб ях бўлиб қолган мендай солдатларга роҳатижон бўлди-қолди. Снаряд тушиб вайрон бўлган бир блиндажнинг у ёқ-бу ёғини тузатиб, ўртага гулхан ёқиб исиниб ўтирувдик, бир маҳал командир келиб қолди.

– Набиев борми?

– Шўттабиз, ўртоқ капитан!

– Печка тузатишни биласанми?

– Билганда кандок, ўртоқ капитан, гуриллатиб юборамиз!

– Қойил, Набиев! – деди командирим. – Билмаган хунаринг йўқ-а! Қани, юр!

Ўрмон оралаб, калин карағайзордаги бир блиндажга бордик. Бояги блиндаж ҳам блиндажми, кўриб оғзим очилиб қопти. Сизга ёлғон, худога чин ука: тагига гилам тўшаб, тўрига сим каравотлар қўйиб қўйибди фашист! Ўртадаги столда денг товук гўшти-ю, очилмаган коньяк шишалари каторлашиб турибди. Фашистнинг хафсаласини айтаман: блиндажнинг бир томонини пишиқ ғишт билан қалаб, девор печка қуришган экан. Бундок синчиклаб қарасам, печканинг кони бошқача – корейс тандирининг конига ўхшаб, девор орасидан айлантрилиб ясалган экан, “Ҳа-а, бизнинг қиш жон-жонингдан ўтиб кетган экан-да!” – деб қулдим-у, болға билан ҳар ғиштни битта-битта уриб, қон ўтган жойларни аниқлаб олдим. Кейин уч-тўрт жойдан тешдим. Қарасам, худди ўзим ўйлагандай: артподготовка пайтида ғиштлар жойидан кўчиб, мўриси бекилиб қолибди!

Генералнинг солдати билан бирга мўрини тозалаб ўт ёқувдик, боя айтганимдай, гуриллаб кетди! Иккимиз ҳам хурсанд, печкани гуриллатиб қўйиб, гап сотиб ўтирувдик, бир маҳал дивизия командири келди. Ёши олтмишлардан ошган, нимжонгина бир генерал экан, гуриллаб ёниб турган печкани кўриб, яйраб кетди. Печкани мен тузатганимни эшитиб:

– Қани бўлмаса, устани бир меҳмон қилайлик, – деди солдатга. Консерваларингни оч, топганингни опкел!

“Меҳмон қилайлик” гапини эшитиб, биз ҳам очилиб кетдик, ука.

– Хўш, солдат, канақасидан ичасан? Немис коньягиданми ё ўзимизнинг арақданми? – деб сўраб қолди генерал.

– Ўзимизнинг арак яхши, ўртоқ генерал! – дедим.

Генерал бир кулиб кўйди-ю, катта стаканни тўлдириб узатди. Мен ҳам денг, кинодаги Соколовга ўхшаб, стаканни битта кўтардим-у, консервага ёпишдим:

Генерал ўзи ҳам киттайгина отиб:

– Қаердан, қайси миллатнинг фарзанди бўласан? – деб сўраб қолди.

– Бояги шайтон ичга кириб, қонни кўпиртира бошлади-да! Бир қизикчилик қилай деб, ўрнимдан туриб честь бердим:

Товариш генерал! – дедим русчалаб –

Я сын страны Узбекистан,
Где девушки цветут, как тюльпан.
Где виноград “дамские пальчики” растёт,
И веселый, храбрый народ живёт!

Генерал куламан деб қотиб қолди.

– Алламаҳалгача гаплашиб ўтирдик. Генерал мени тоза гапга солди, мен ҳам солдат латифаларимдан гапириб бериб, роса қулдирдим. Ахири оилам, болаларимни сўраган эди, яна қизикчилик бўлсин деб:

– Саккизта болам бор! – деб юборувдим, генерал:

– Соқолинг бўлмаса ёш кўринасан-ку! – деди хайрон бўлиб. – Нечага қирдинг?

Элликка бориб қолдик, ўртоқ генерал! – дедим.

Соқолдан ўзим беҳабар эканман, кечаси ойнага қарасам, соқол жонивор тўрт энлик ўсиб, жингалак-жингалак буралиб турибди.

“Шошма, дедим ўзимча. Соқолда гап кўп. Яхшилаб парвариш қилиш керак буни!”

Шу кундан бошлаб соқолни пўрим қилиб, учларини қайчилаб тараб, парвариш қила бошладим. Соқол ҳам денг, парваришни жойига қўйиб, силаб-сийпаб тургандан

кейин бир гуркираб, ўсиб бердики, хаш-паш дегунча кўкракка тушиб қолди.

Кўриб турибсиз, ука, худо бўй-бастдан кам қилмаган. Бунинг устига, кўкракни тўлдирган кетмон сокол! Қарабсизки, ротада биздан басавлат одам йўқ. Бирпасда номимиз “отец” бўлиб қолди. Ёш солдатлар “отец, отец” дейишиб, ер-кўкка ишонишмайди. Окоп ковлайдиган бўлсак, отец, сиз дам олиб туринг, ўзимиз қазиймиз деб, кўлдан белкуракни олишади, овкатга борадиган бўлсак, кани, отец, котелокни беринг, ўзимиз олиб келиб берамиз, деб ёлворишади. Сокол эмас, жоннинг роҳати!

Аммо-лекин соколни кўйишга кўйибмиз-у, бир нарса ни ҳисобга олмабмиз: устав бўйича солдат сокол кўйишга ҳақки йўқ экан. Командирларимиз ҳам аввал бошда эътибор беришмаган эди, бир куни чакириб қолишди.

– Набиев, соқолингни олдир!

– Жон ўртоқ лейтенант! Жон ўртоқ капитан! Ўзбек халқида эркак зоти қирқдан ошганда сокол кўймаса гуноҳ ҳисобланади. Нима десаларингиз майли, аммо-лекин соколга тегманглар, – деб ёлвораман. Қўлимда ҳунар, бир гапларини икки қилмасдан “хўп бўлади”, деб честь бериб тураман, илтимосимни қайтаришолмади. Лекин бир-икки кун ўтмасдан яна чакиришди.

– Набиев, соқолингни комбат кўрибди. Бизга каттик танбех берди, олдирмасанг бўлмайди.

Яна ёлвораман:

– Жон лейтенант! Жон капитан, бир бало қилинглар, – дейман. – Соқолни олдиришнинг сира иложи йўқ...

Ҳурматим яхши, ҳар қанақа буйрукка “хўп” деб тураман, яна гапимни қайтаришолмади.

– Майли, боравер, аммо-лекин комбат кўриб қолса, ўзинг жавоб берасан!

– Хўп, бўлади. Албатта ўзим жавоб бераман, – дедим. Қўйинг-чи, у бўлди-бу бўлди, орадан беш-олти ой

ўтиб кетди. Бу орада биринчи номер пулемётчи бўлдим. Кўкракда кўш орден, сокол халигидақа. Хурмат жойида. Хуллас калом, ишлар беш. Ўзимиз ҳам денг, фашистни зир югуртириб, чегарага яқинлаштириб қўйдик. Ўқтин-ўқтин уч-тўрт кун дам беришади. Шундай пайтларда этикларни тозалаб, кийимларни чўткалаб, соколни қайчилаб, бундоқ атрофни айлангудек бўлсам, ёш солдатлар узоқдан генерал келяпти деб ўйлашиб, честь бериб серрайиб қолишади. Кейин оддий солдат эканимни кўриб, бирови кулади, бирови анграйиб қолади...

Бир кун, ўшанда ҳам бир ҳафталик каттик жангдан кейин, уч-тўрт кун дам олишга чикувдик, яна командир чақириб колди.

– Набиев! Энди соколингни олдирмасанг бўлмайди!

– Жон ўртоқ капитан!

– Ҳеч канақа жон-пони йўк!– деди командир. – Бу сафар сира иложи йўк. Батальонни текширгани инспекция келаётганмиш. Комбат каттик буйруқ берди.

– Ўша инспекцияга ўзим жавоб берсам-чи, ўртоқ капитан?

– Инспекция сени бошига урадими? Инспекция мана биздан талаб қилади. Гап битта, Набиев! Командирнинг буйруғини қайтариб бўлмаслигини биласан.

– Биламан, ўртоқ капитан, лекин...

– Лекин-пекини йўк. Ҳалиям шунча пайтгача сени хурмат қилиб, шунча қўйиб бердик. Буйрукни бажармасанг гаупвахтага тушасан, уқдингми?

– Уқдим, ўртоқ капитан, лекин...

– Яна лекин дейди-я! Сен гапга тушунасанми, йўқми? Бор, кўзимга кўринма!

Хайрият, “гаупвахтага марш!” демади. Хурмат қилгани учун-да, бўлмаса фронтда командирнинг буйруғини бажармай кўринг-чи, нима бўлар экансиз! Ўзим ҳам қилгуликни қилиб қўйиб, командирни ранжитганимдан ўқи-

ниб, окопга юзтубан тушиб ётувдим, бир маҳал капитан яна чақиртириб қолди.

Бордим. Капитан юзимга қарамайди, хафа.

– Ҳозир комбат билан гаплашдим, Набиев. Эртага кўриқка чиқасан. Агар инспекция кўриб қолиб, соқолинг-ни нега олдирмадинг деса... жон полковник, жон генерал деб ўтирмайсан. Буйрукни бажармадим дейсан, вассалом. Бошқа гап айтмайсан! Уқдингми?

– Уқдим, ўртоқ капитан!

– Уқдим дейди-я! Нима бўлишингни биласанми ўзинг?

– Майли, ўртоқ капитан. Бошга тушгани кўз кўрар, деган гап бор бизда...

– Кругом, марш! – деди капитан.

Командирнинг олдидан чиқиб, ўйланиб қолдим. Шу битта соқолни деб, бошим балога қолмаса эди дейман-у, уни олдириб ташлашга кўзим киймайди. Нега десангиз, ўзиям соқолмисан соқол эди-да, ука. Ҳозирги соқол ҳам гапми: нақ кўкракка тушган, хўп кўркам бир соқол бўлвди-да, иним! Гапнинг пўскаллеси, соқолни олдиришга кўзим киймади-ю, таваккал қилиб ҳозирлик кўра бошладим: кечаси билан ухламай этикларни кўзгудек қилиб ялтилатдим, тугмаларини ишкалайвериб, олтиндек чараклатиб юбордим. Хуллас калом, эрталаб пилоткани пешонага кия кўндириб, орден-медалларни жаранг-журунг қилиб, мўйловни бураб, соқолни тараб, кўриқ бўладиган жойга чиқиб бордим.

Ўрмоннинг орасида бутун батальон рота-рота бўлиб саф тортиб турибди. Бир маҳал инспекция ҳам келиб қолди. Машиналардан ҳали тушишяпти, ҳали тушишяпти, охири кўринмайди. Бир рота одам, денг! Энг кичиги майор бўлмаса ҳаммаси полковнигу генераллар!

– Ё худо, ўзинг обрў бергайсан! – деб турибман ичимда. Биз баъзан у-бу деймиз-у, ука, аммо-лекин гоҳо одамнинг тилаги рўёбга чиқиб қолади. Бир пайт бундоқ тикилиб қа-

расам, роталарни битта-битта кўздан кечириб келаётган инспекциянинг бошликларидан бири – ўзимизнинг командиримиз! Ўша қишда печкасини тузатиб берган кекса генералим!

– Э худо, ишкилиб, ўзинг омадимни бергайсан! – дейман ичимда.

Бир маҳал олдинда келаётган генерал мени кўриб қолди, кўриб қолди-ю, ковоғини солиб комбатга қаради.

– Бу солдат нега сокол қўйган? Ким рухсат берди унга?

– Бу солдатга сокол қўйишга ҳеч ким рухсат берган эмас, ўртоқ генерал! – деди. – Биз унга соқолингни кириб ташла, деб неча марта айтдик, аммо кириб ташламади. Ўзи яхши солдат-у, аммо... буйрукни бажармади, ўртоқ генерал!

Генерал хўмрайганча менга қаради:

– Сен нега буйрукни бажармадинг? Қанақа солдатсан? Кимсан ўзинг?

Мен бир қадам олдинга чиқдим, честь бердим-у, овозимнинг борича:

– Товариш генерал! – дедим русчалаб.

Я сын страны Узбекистан,
Где девушки цветут, как тюльпан,
Где виноград “дамский пальчики” растёт
И веселый, храбрый народ живёт!

Генерал бундок тикилиб қаради-ю: “Э-э, сен ўша устамисан?” – деб, хахолаб қулиб юборди.

Солдатлар ҳам ўзларини зўрға тутиб туришган экан, ўрмонни бошларига кўтариб қулиб юборишса бўладими! Бўлди кулги, бўлди кулги. Дивизия командирининг кулганини кўриб, ёнидаги генерал ҳам хахолаб юборди. Ўзиям шўх одам экан, соқолимни кўрсатиб:

– Мен бўлсам, солдатларнинг орасида бу генерал нима қилиб турибди, деб хайрон бўлибман, – деб қулади шоввоз!

Ахири дивизиямиз командири комбатга қараб:

– Бу одамни йўлга сололмаган бўлсангиз, дивизия штабининг ихтиёрига юборинг! – деди. Ўзим гаплашиб кўяман бу солдат билан.

Эртасига ашқол-дашқолларимни кўтариб, дивизияга қараб кетдим. Аммо омад келганини қаранг, бир ҳафтадан кейин ундан ҳам юқорирокка, армия қурол-аслаҳа устахонасига олиб кетишди. Елкамга “старшина”лик погонини тақишиб, старший мастер қилиб қўйишди. Қиладиган ишим бузилган қурол-яроғларни тузатаман-у, генералнинг пистолетларини кўриб бераман! Обруйим шунчалик ортиб кетдики, Берлинга яқинлашганимизда ихтиёримга битта мотоцикл бериб қўйишди. Юраман миниб... Соқол дейсизми? Ўша-ўша ҳеч ким соқолга тегмайдиган бўлди. Э-ҳа, ука, уста аканг оёғида ғарч-ғурч хром этик, эгнида офицерлар қиядиган шерсть гимнастёрка, мотоциклни миниб, Берлин кўчаларидан ўтганимда, манман деган капиталистлар совет генерали келяпти деб ҳаёт бериб турарди! Ҳа!...

Аммо-лекин, ука, бунинг ҳаммаси ҳунар орқасидан бўлди. Ҳунар бўлмаса, бунака соқолу бунака иззат-икром қаёқда. Ҳа, ота-боболаримиз: “Бир йигитга етмиш икки ҳунар оз”, деб бекор айтишмаган экан.

1968 йил

МУНДАРИЖА

Қиссалар

Қарнок.....	4
Излайман.....	87
Туртки.....	263
Музкаймоқ.....	264
Онаизор.....	287
Қайдасан, Морико?.....	301

Ҳикоя

Сокол.....	324
------------	-----

Адабий-бадний наир

Одил Ёқубов

ОНАИЗОР

Қиссалар ва ҳикоя

Ижодий гуруҳ:

Мухаррир *Наби Жалолiddин*

Бадний муҳаррир *Иззат Йўлдошев*

Техник муҳаррир *Татьяна Харитоновна*

Мусаҳҳиҳ *Умида Сапарова*

Саҳифаловчи *Сурайё Раҳмедова*

14.000.

Нашриёт лицензияси раками АІ № 290. 04.11.2016
2020 йил 24 июнда босишга рухсат этилди.
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Times New Roman гарнитураси.
Офсет босма. 17.64 шартли босма табок. 15,7 нашр табаги.
Алади 5000 нусха. 217 - ракамли буюртма.
Бахоси шартнома асосида.

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
100128 Тошкент, Лабзак кўчаси, 86.

Телефонлар: (371) 241-25-24, 241-83-29
Факс: (371) 241-82-69

www.gglit.uz info@gglit.uz

**ОДИЛ
ЁҚУБОВ**

ОНАИЗОР

Уруш балосини одамзоднинг ўзи
уйлаб топган. У ҳайвоний инстинкт
– зўравонлик, эгалик, куч билан, не
қилиб бўлса-да, енгиш унинг “бош
вазифаси”.

Ёзувчининг урушда иштирок
этиши икки ҳисса фожиа. Зеро уни
умр бўйи таъқиб қилади. Урушда
иштирок этишдан кўра у ҳақида
ёзиш оғирроқ. Шунинг учун ҳам
уруш кўрган, уни умр бўйи
лаънатлаб, бонг уриб ўтган,
ўтаётган ва инсонлик рутбасини
сақлаб қолган ёзувчиларга ҳар
қанча таъзим қилсак арзийди.

16+

